T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HAVF VE RECÂ AYETLERİNİN ME‘ÂNÎ İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Hazırlayan

Mehmet Zeki ÇETİN

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Usame İHTİYAR

Bingöl-2026

T.C.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HAVF VE RECÂ AYETLERİNİN ME‘ÂNÎ İLMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Hazırlayan

Mehmet Zeki ÇETİN

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Usame İHTİYAR

Bingöl-2026

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER 2
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ X
TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI XI
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ XI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE XI
ÖNSÖZ XII
ÖZET XIII
ABSTRACT XIV
KISALTMALAR XV
GİRİŞ 1
1. Araştırmanın Genel Bilgileri 1
1. 1. Çalışmanın Konusu, Önemi, Amacı ve Çerçevesi 1
1. 2. Araştırmanın Metodu 3
1. 3. Araştırmanın Geçmişi 4
1. 4. Araştırmada İstifade Edilen Kaynaklar 5
1. 4. 1. Kavramsal Açıdan İstifade Edilen Kaynaklar 5
1. 4. 2. Belâgat açısından İstifade Edilen Kaynaklar 6
1. 4. 2. 1. Klasik Kaynaklar 6
1. 4. 2. 2. Modern Kaynaklar 7
1. 4. 3. Tefsîrler 7
1. 4. 4. Sözlükler 9
1. BÖLÜM 10
KAVRAMSAL OLARAK HAVF VE RECÂ 10
1. 1. Havfın Sözlük ve Terim Anlamı 10
1. 1. 1. Vucûh ve Nezâir 10

1. 1. 2. Lafz-ı Müşterek 11
1. 1. 3. Lafz-ı Mutavâtie 11
1. 1. 4. Elfâfz-ı Muterâdife 11
1. 1. 5. Elfafz-ı mutezâyile 12
1. 1. 6. Havfın Vucûh ve Nezâiri 12
1. 1. 6. 1. Korku Manasında Kullanılan Havf 12
1. 1. 6. 2. Bilmek Manasında Kullanılan Havf 13
1. 1. 6. 3. Tanakkus Manasında Kullanılan Havf 13
1. 1. 6. 4. Savaş Manasında Kullanılan Havf 14
1. 1. 6. 5. Felaket Manasında Kullanılan Havf 15
1. 1. 6. 6. Zan Manasında Kullanılan Havf 15
1. 1. 7. Kur'ân-ı Kerim'de Havf ile Muterâdif Olan Kelimeler 17
1. 1. 2. 1. Haşye "الخَشْيَة" 17
1. 1. 2. 1. 1. Haşye "خَشْي" ve Havf "خَوْفْ" Arasındaki Fark 17
1. 1. 2. 2. Rehbe "الرَهْبَة" 22
1. 1. 2. 2. 1. Havf ve Rehbe Arasındaki Fark 22
1. 1. 2. 3. el-İşfâk "اَلاِشْفَاقْ" 23
1. 1. 2. 4. el-Feza' "اَلْفَزَعُ" 26
1. 1. 2. 5. Er-Ru'b "اَلرُّعْبُ" 27
1. 1. 2. 6. El-Vecel "اَلْوَجَلْ" 29
1. 1. 2. 7. Er-Rav' "اَلرَّوْعُ" 30
1. 1. 6. 7. El-Ferak "اَلْفَرَقُ" 32
1. 1. 8. Havf'ın (Korku) Önemi 35
1. 1. 9. Kur'ân'da Belirtilen Havf (Korku) Çeşitleri 36
1. 1. 9. 1. Allah Korkusu 36
1. 1. 9. 1. 1. Kur'ân Allah Korkusunu Emreder 38

1. 1. 9. 1. 2. Fert ve Toplum İçin Allah Korkusu Gereklidir..... 39
1. 1. 9. 1. 3. Dua İçin Korku Gereklidir 40
1. 1. 9. 1. 4. Yüce Allah Kulun Korkusunu İmtihanla Ortaya Çıkarır 40
1. 1. 9. 1. 5. Ariflere göre Allah Korkusu 41
1. 1. 9. 1. 6. Allah'tan Gereğince Korkanlar 42
1. 1. 9. 1. 7. Kur'ân Başkasından Korkmaktan Alıkoyar 44
1. 1. 9. 2. Ölüm Korkusu 44
1. 1. 9. 3. Düşman Korkusu..... 47
1. 1. 9. 4. Fakirlik Korkusu 48
1. 1. 9. 5. Bilinmezlik ve Ani Meydana Gelen Olaylara Karşı Korku 50
1. 1. 9. 6. Dinine Zarar Gelebilme Endişesi 50
1. 1. 9. 7. Azap Korkusu..... 51
1. 1. 10. Olumlu ve Olumsuz Korku ve Sebepleri 54
1. 1. 11. Korku Ayetlerin İnsan Psikolojisi ve Davranışları Üzerindeki Etkisi 57
1. 2. Recâ'nın Sözlük ve Terim Anlamı..... 60
1. 2. 1. Recâ'nın Vucûh ve Nezâiri 63
1. 2. 1. Korku Manasında Kullanılan Recâ 63
1. 2. 2. Tam' (Aşırı istek) Manasında Kullanılan Recâ 64
1. 2. 3. Bekletme, Alıkoyma, Hapsetme Manasında Kullanılan Recâ 65
1. 2. 4. Kenar, Etraf Manasında Kullanılan Recâ .**Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
1. 2. 5. Terk Etme veya Erteleme Manasında Kullanılan Recâ 66
1. 2. 6. Emel (Ümit) Manasını İfade eden Recâ..... 66
1. 2. 3. Kur'ân'da Recâ ile Muterâdif veya Ona Yakın Olan Kelimeler..... 67
1. 2. 3. 1. Rağbe "الرَّغْبَة" 68
1. 2. 3. 1. 1. Recâ ile Rağbe Arasındaki Fark..... 69
1. 2. 3. 2. El-Emel "الأَمَلُ"..... 70

1. 2. 3. 3. Tam‘ “الطَمْعُ” 72
1. 2. 3. 3. 1. Recâ, Emel ve Tam’ Arasındaki Fark 75
1. 2. 3. 4. Temenni “التَّمَنِّي” 76
1. 2. 3. 4. 1. Recâ ile Temenni Arasındaki fark 78
1. 2. 3. 5. ‘Asâ “عَسَى” 80
1. 2. 4. Recâ’ya Zıt Olan Kelimeler 83
1. 2. 4. 1. Ye’s ve Kunût 83
1. 2. 5. İslam’da Recâ’nın Önemi 86
1. 2. 6. Olumlu ve Olumsuz Recâ 89
1. 2. 6. 1. Kur’ân’da Zikredilen Olumlu Recâ Çeşitleri 91
1. 2. 7. Recâ Ayetlerin İnsan Psikolojisi ve Davranışları Üzerindeki Etkisi 96
2. BÖLÜM 100
HAVF VE RECÂ AYETLERİNDE HABER VE İNŞÂ 100
1. 1. Havf ve Recâ Ayetlerinde Haber ve İnşâ 100
1. 1. 1. Haber 100
1. 1. 1. 1. Haber Cümlesinin Gayeleri 101
1. 1. 1. 1. 1. İstirhâm (merhamet Dileme) 102
1. 1. 1. 1. 2. Zafiyetini Belirtme 102
1. 1. 1. 1. 3. Tehassur (Üzüntü) 103
1. 1. 1. 1. 4. Vaaz ve Nasihat 103
1. 1. 1. 1. 5. Korku Ayetlerinde Haber Cümlesinin Mecâzî Gayeleri 104
1. 1. 1. 1. 5. 1. Vaaz ve Nasihat 104
1. 1. 1. 1. 5. 2. İstirhâm, İsti‘tâf, İrşâd ve Ta‘rîz (İğneleme) 105
1. 1. 1. 1. 5. 3. Uyarı ve Korkutma 106
1. 1. 1. 1. 5. 4. Ta‘lîl (Sebep Gösterme) ve Tehdit 107
1. 1. 1. 1. 5. 5. Terğîb (teşvik) ve Tebşir (müjde) 109

1. 1. 1. 1. 6. Recâ Ayetlerinde Haber Cümlesinin Mecâzî Gayeleri 109
1. 1. 1. 1. 6. 1. Temenni 110
1. 1. 1. 1. 6. 2. Va‘d, Va‘îd (Tehdit), Ta‘rîz ve Tevbîh (Azarlama) 111
1. 1. 1. 1. 6. 3. Va‘z ve Nasihat 114
1. 1. 1. 1. 5. 4. Ta‘lîl (Sebep Gösterme) ve Terğîb (Teşvîk) 115
1. 1. 1. 2. Haber Cümlesinin Çeşitleri 116
1. 1. 1. 2. 1. İbtidâî, Talebî ve İnkârî Haber 116
1. 1. 1. 2. 2. Havf Ayetlerinde Bazı Haber Cümlesinin Örnekleri 118
1. 1. 1. 2. 3. Recâ Ayetlerinde Bazı Haber Örnekleri 122
1. 1. 2. İnşâ 127
1. 1. 2. 1. İstifhâm 127
1. 1. 2. 1. 1. Hakiki İstifhâm 129
1. 1. 2. 1. 2. Hakiki Olmayan İstifhâm 129
1. 1. 2. 1. 3. İstifhâm Edatları 130
1. 1. 2. 1. 3. 1. Tasavvur ve Tasdik 130
1. 1. 2. 1. 3. 2. Hemze “أَلْهَمْزَةُ” 131
1. 1. 2. 1. 3. 3. Hel “هَلْ” 132
1. 1. 2. 1. 3. 4. Diğer İstifhâm Edatları 133
1. 1. 2. 1. 4. İstifhâmın Havf ve Recâ Ayetlerinde Kazandığı Belağî Manalar 137
1. 1. 2. 1. 4. 1. Havf Ayetlerinde İstifhâmın Belâgî Manaları 137
1. 1. 2. 1. 4. 1. 1. Nefy 137
1. 1. 2. 1. 4. 1. 2. İnkâr ve Takrîr 138
1. 1. 2. 4. 1. 4. Ta‘accub (Hayret Etme) ve Temenni 146
1. 1. 2. 1. 4. 2. Recâ Ayetlerinde İstifhâmın Mecâzî Manaları 148
1. 1. 2. 1. 4. 2. 1. Nefy 148
1. 1. 2. 1. 4. 2. 2. İnkâr, Ta‘accub (Şaşırmak) ve İstib‘âd (Uzak Saymak) 149

1. 1. 2. 1. 4. 2. 3. Tebkît (Ayıplama), Tehekküm (Alay Etme) ve Takrîr 153
1. 1. 2. 2. Emir 154
1. 1. 2. 2. 1. Emir Sigaları 155
1. 1. 2. 2. 2. Havf Ayetlerinde Emrin Belâğî Manaları 158
1. 1. 2. 2. 2. 1. İrşâd 159
1. 1 2. 2. 2. 2. Tehdit 161
1. 1. 2. 2. 2. 3. Teshîr (Alay etme) 164
1. 1. 2. 2. 2. 4. İhtikâr 165
1. 1. 2. 2. 2. 5. Dua 166
1. 1. 2. 2. 2. 6. İbâha 167
1. 1. 2. 2. 2. 7. İkrâm 169
1. 1. 2. 2. 3. Recâ Ayetlerinde Emrin Belâgî Manaları 169
1. 1. 2. 2. 3. 1. Tehdit 170
1. 1. 2. 2. 3. 2. İrşâd, Nasihat ve Dua 171
1. 1. 2. 2. 3. 3. Ta'cîz ve Tekzib (Yalanlama) 173
1. 1. 2. 2. 3. **4**. Meşvere 173
1. 1. 2. 2. 3. 5. İltimâs (Rica) 174
1. 1. 2. 3. Nehiy 176
1. 1. 2. 3. 1. Havf Ayetlerinde Nehyin Belâgî manaları 176
1. 1. 2. 3. 1. 1. Tehdit 177
1. 1. 2. 3. 1. 2. İltimâs (Rica) 178
1. 1. 2. 3. 1. 3. Mübâlağa (Abartmak) 179
1. 1. 2. 3. 1. 4. Teskîn (yatıştırmak) 180
1. 1. 2. 3. 2. Recâ Ayetlerinde Nehyin Belâgî manaları 181
1. 1. 2. 3. 2. 1. Tehyîc 182
1. 1. 2. 3. 2. 2. Te'dib (Terbiye Etmek) 183

1. 1. 2. 3. 2. 3. İltimâs (Ricâ) 184

1. 1. 2. 4. Nidâ 185

1. 1. 2. 4. 1. Havf Ayetlerinde Nidânın Belâgî Manaları 187

1. 1. 2. 4. 1. 1. Ta‘accub, (Hayret Etmek) teveccü (Acı Çekmek) ve Tehassur (Hasret Çekmek) 189

1. 1. 2. 4. 1. 2. Dua 190

1. 1. 2. 4. 2. Recâ Ayetlerinde Nidânın Belâğî Manaları 191

3. BÖLÜM 194

TAKDÎM-TEHİR ve ZİKR-HAZF 194

1. 1. Takdîm-Tehirin Sözlük ve Terim Anlamı 194

1. 2. Takdîm ve Tehirin Önemi 195

1. 3. Takdîm Çeşitleri 196

1. 4. Takdîm - Tehirin Amaçları ve Nedenleri 197

1. 5. Havf ve Recâ Ayetlerinde Takdîm ve Tehir Örnekleri 198

1. 5. 1. Tahsis 198

1. 5. 1. 1. Korku Ayetlerinde Tahsis Örnekleri 199

1. 5. 1. 2. Recâ Ayetlerinde Tahsis Örnekleri 212

1. 5. 2. İhtimâm 217

1. 5. 2. 1. Korku Ayetlerinde İhtimâm Örnekleri 218

1. 5. 2. 2. RecâAyetlerinde İhtimâm Örnekleri 225

1. 5. 3. Teşvîk 229

1. 5. 3. 1. Korku Ayetlerinde Teşvîk Örnekleri 229

1. 5. 3. 2. Recâ Ayetlerinde Teşvîk Örnekleri 235

1. 5. 4. Fâsılalara Riayet 236

1. 5. 4. 1. Korku Ayetlerinde Fâsılalara Riayet 236

1. 5. 4. 2. Recâ Ayetlerinde Fâsılalara Riayet 240

1. 5. 5. Hükmü Takviye Etme 241
1. 5. 5. 1. Korku Ayetlerinde Hükmü Takviye Etme 242
1. 5. 6. Acele Olarak Sevindirmek 245
1. 5. 6. 1. Korku Ayetlerinde Acele Olarak Sevindirmek İçin Örnekler 245
1. 5. 6. 2. Recâ Ayetlerinde Acele Olarak Sevindirmek İçin Örnek 247
1. 2. Zikir ve Hazf 248
1. 2. 1. Zikir-Hazf Münasebeti 249
1. 2. 2. Zikir ve Hazf Üsluplarına Başvurma Amaç ve Gerekçeleri 250
1. 2. 3. Havf ve Recâ Ayetlerinde Zikir ve Hazf Örnekleri 251
1. 2. 3. 1. Havf Ayetlerinde Zikir Örnekleri 251
1. 2. 3. 1. 1. Daha Fazla İzah ve Takrîr 251
1. 2. 3. 1. 2. Faziletini Belirtme 255
1. 2. 3. 1. 3. Korkutma 257
1. 2. 3. 1. 4. Telezzüz (Zevk Alma) 257
1. 2. 3. 1. 5. Tahkîr (Hor Görmek) 259
1. 2. 3. 2. Recâ Ayetlerinde Zikir Örnekleri 260
1. 2. 3. 2. 1. Faziletini Belirtme 260
1. 2. 3. 2. 2. Daha Fazla İzah ve Takrîr 261
1. 2. 3. 2. **3**. Tecdîd veya Subût Manası Elde Etmek 262
1. 2. 3. 2. 4. Muhatabın Duygularını Harekete Geçirme 264
1. 2. 3. 2. **5**. Karînenin Zayıf Olması 264
1. 2. 3. 3. Havf Ayetlerinde Hazf Örnekleri 265
1. 2. 3. 3. 1. Ta‘zîm (Yüceltme) 266
1. 2. 3. 3. 2. Ta‘mîm (Genelleştirme) 267
1. 2. 3. 3. 3. Herhangi Bir Amaca Hizmet Etmemek 268
1. 2. 3. 3. **4**. Fâsılalara Riayet Etmek 268

1. 2. 3. 3. 5. Biliniyor Olması 269
1. 2. 3. 3. 6. Yanlış Anlaşılmasına Meydan Vermemek 270
1. 2. 3. 3. **7**. Muta'addî Fiilin Lâzimî Fiilin Konumuna İndirgemek 271
1. 2. 3. 3. **8**. Mukadder Olan Bir Soruya Cevap Olması 272
1. 2. 3. 3. Recâ Ayetlerinde Hazf Örnekleri 274
1. 2. 3. 3. 1. Ta'mîm ve Biliniyor Olması 274
1. 2. 3. 3. 2. Muhatabın Dikkatini Fiile Çekmek 275
1. 2. 3. 3. Fâsılalara Riayet Etmek 276
1. 2. 3. 4. Fâil ile ilgili Kaygılar 277
SONUÇ 280
KAYNAKÇA 285

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım "Havf ve Recâ Ayetlerinin Me'ânî İlmi Açısından İncelenmesi" adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyân ederim.

…./…./2026

Mehmet Zeki ÇETİN

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mehmet Zeki ÇETİN tarafından hazırlanan "Havf ve Recâ Ayetlerinin Me'ânî İlmi Açısından İncelenmesi" başlıklı bu çalışma, …./…./2026 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan: İmza: ……..

Danışman: Usame İHTİYAR İmza: ……..

Üye: Dr. Öğr. Abdullah BEDEVA İmza: ……..

Üye: Dr. Öğr. Nurettin YAKIŞAN İmza ……..

Üye: İmza…… .

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 202.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

…….

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, Arap toplumunda fasâhat ve belâgatın yaygın olduğu bir dönemde inmiştir. Bu dönemde şairlerin şiirleri fasâhat ve belâgat açısından çok üst seviyede olduğu için halk söylenen sözlerin şairlere ait olmadıklarını belirtmiş ve başka varlıklara nispet etmiştir. Bunun için şairler el üstünde tutulmuş her kabilenin bir şairinin olması gereği duyulmuştur. Bunun yanı sıra fasih ve belâgatli nesir de göz ardı edilmemiştir. Ukaz panayırındaki Kus b. Sâide'nin (öl. 600) irat ettiği hutbe bunun güzel bir örneğidir. Hz. Muhammed'e Kur'ân nazil olduğunda edebi güzelliği ve etkileyici sözleri dönemin şair ve ediplerini derinden etkilemiştir. Bir kısmı Müslüman olmuş bir kısmı da inat ederek Peygamber Efendimiz'i sihirle itham etmiştir. İnanan kişiler ise Peygamber Efendimiz'e verilen bir mucize olduğunu anlamış ve onun metinleri üzerinde incelemelerde bulunmuştur. Zaman içerisinde rastgele dizilmiş sıradan metinler olmadığı belirli bir nazm içerisinde olduğu ve farklı ilmi disiplinlerle nizam edildiği anlaşılmıştır. Sonrasında onların tespitine yönelik çalışmalar yoğunlaşmıştır. Me'ânî ilmi de söz konusu disiplinlerin arasında yer almış ve Kur'ân ayetlerinin vermek istediği mesajların anlaşılması konusunda yardımcı olmuştur. Buna dair eserler de kaleme alınmıştır. Öne çıkan ilk eserler arasında Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) el-Keşşaf adlı eseri yer alır. İlerleyen aşamalarda bazı sûrelerin veya belirli bir konudaki bir kısım ayetlerin belâgî yönüne dair çalışmalar olmuştur.

Bu çalışma, Kur'ân'ın belirli bir konusunu oluşturan havf ve recâ ayetlerini, me'âni ilmi açısından incelemeye yöneliktir. Kur'ân ayetlerinin mesajının anlaşılmasında bir nebze katkısı olursa, bizim için büyük bir memnuniyet kaynağı olacaktır.

Tezin yazım aşaması sürecinde yardımlarını esirgemeyerek sürekli destek olup yol gösteren danışman hocam Doç. Dr. Usame İHTİYAR'a, Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BEDEVA'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Nurettin YAKIŞAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmada desteklerini gördüğüm Dr. Öğr. Üyesi Muhammed İbrahim ERDEN'e ve Yakup KAYA'ya teşekkür ediyorum. Son olarak maddi-manevi yardımlarını, dualarını ve desteklerini hiçbir zaman üzerimden eksik etmeyen, eşim Naciye ÇETİN ve çocuklarım başta olmak üzere tüm akraba, dost ve arkadaşlarıma da şükranlarımı sunarım.

…./…./2026 Mehmet Zeki ÇETİN

ÖZET

İnsan psikolojisi ve eylemleri üzerinde derin bir etkiye sahip olan havf (korku) ve recâ (umut), İslam düşünce geleneğinde incelenen temel kavramlardandır. Havf, kişinin dünya veya ahirette hoşlanılmayan bir durumla karşılaşmasından veya arzulanan bir şeye ulaşamamasından duyduğu kaygı ve korku; recâ ise, sevip istediği nimete gelecekte kavuşacağına dair beslediği ümit olarak tanımlanır. Her iki duygu da mutedil insan fıtratının ayrılmaz parçaları olup, insanın dini ve dünyevi hayatına yön verir. Nitekim insan hayatı, bu iki duygu arasında kurulan sağlıklı bir denge üzerine inşa edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de her iki duyguyla ilgili birçok ayet mevcuttur. Söz konusu ayetlerin tefsiriyle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı ise daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak söz konusu ayetleri tespit edip onları me'ânî ilmi açısından incelemeye almaktır.

Bu tez giriş, üç bölüm ve sonuç şeklinde düzenlenmiştir. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, çerçevesi, metodu ve kaynakları belirlenmiştir. Birinci bölümde hafv ve recâ ifadelerinin kavramsal çerçevesi çizilmiştir. İkinci bölümde haber ve inşâ cümleleri ve belâgî amaçları örnekleriyle birlikte açıklandıktan sonra havf ve recâ ayetlerindeki bazı örneklere yer verilmiş ve belâgî amaçları tahlil edilmiştir. Üçüncü bölümde ise ilkin takdîm-tehir ve amaçlarıyla ilgili açıklamalarda bulunulmuş, havf ve recâ ayetlerindeki örneklere yer verilmiştir. Ardından yine üçüncü bölümün bir konusu olan zikir ve hazifin tanımı ve gayeleriyle ilgili bilgi verdikten sonra söz konusu ayetlerden örnekler getirilmiş ve belâgî amaçları ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Belâgat, Me'anî, Ayet, Havf, Recâ.

ABSTRACT

Fear (khawf) and hope (rajāʾ), which exert a profound influence on human psychology and actions, are among the fundamental concepts examined within the Islamic intellectual tradition. Khawf is defined as the anxiety and fear a person feels at the possibility of encountering an undesirable situation in this world or the hereafter, or of failing to attain something desired; whereas rajāʾ is described as the hope one nurtures of attaining a beloved blessing in the future. Both emotions are integral parts of a balanced human nature and guide a person's religious and worldly life. Indeed, human life is constructed upon a sound balance established between these two emotions.

The Qur'an contains numerous verses related to both emotions, and many studies have been conducted concerning the interpretation of these verses. The aim of the present study, however—distinct from previous works—is to identify these verses and examine them from the perspective of the science of maʿānī (rhetorical semantics).

This thesis is organized as an introduction, three chapters, and a conclusion. The introduction outlines the subject, significance, purpose, scope, methodology, and sources of the study. The first chapter delineates the conceptual framework of the expressions khawf and rajāʾ. In the second chapter, after presenting declarative (khabar) and performative (inshāʾ) sentences together with their rhetorical purposes, certain examples from the verses of fear and hope are discussed and their rhetorical aims analyzed. In the third chapter, explanations concerning taqdīm and taʾkhīr (fronting and delaying) and their purposes are provided first, followed by examples from the verses related to fear and hope. Subsequently, after defining dhikr (mention) and ḥadhf (ellipsis) and explaining their objectives—another topic of the third chapter—examples are cited from the relevant verses, and their rhetorical purposes are elucidated.

Keywords: Rhetoric, Maʿānī, Verse, Fear, (Khawf), Hope (Rajāʾ)

KISALTMALAR

(a.s.)	: Aleyhi Selam
b.	: Bin
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlüh
çev.	: Çeviri
ed.	: Editör
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
öl.	: Ölümü
s.	: sahife
(s.a.s.)	: Sallahu Aleyhi ve Sellem
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

1. Araştırmanın Genel Bilgileri

1. 1. Araştırmanın Konusu, Önemi, Amacı ve Çerçevesi

Yüce Allah, insanoğlunun yeryüzünde mutlu ve huzurlu yaşayabilmesi için rehber ve kılavuz olarak peygamberler göndermiştir. Onların ellerine kendi kavminin diliyle insanlığın reçetesi olarak sahife veya kitaplar vermiştir. Rehber ve kılavuzun gösterdiği yolda yaşamını devam ettirenler dünya ve ahirette mutlu olabilmişlerdir. Son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.)'i bütün insanlığa göndermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i de kendine has sır ve mucizelerle donatıp kendi kelamı olarak insanlara ulaştırmıştır. Diller arasında kendine has özelliklere sahip olmasından dolayı Arapçayı Kur'ân dili seçmiştir. Zira Arap dilinin, akıcılık, canlılık, esneklik ve kapsayıcılık bakımından diğer tüm dillere nazaran daha ileri seviyede olduğu gerçeği bilinmektedir. Arapça, kelime zenginliği, üslup çeşitliliği ve ifade gücünden dolayı son ilâhî vahyin dili olmayı hak kazanmıştır.

Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'i, dil sanatlarında gelişim göstermiş olan Arap toplumunun diliyle indirmiştir. Zira söz konusu toplum, Arap diline vâkıf olan, onun üslup çeşitliliğine, inceliklerine ve edebî sanatlarına aşina olan bir toplumdu. Kur'ân'ın böyle bir topluma hitap etmesi onun eşsiz belâgatinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Nitekim bu toplumda Arap edebiyatı öylesine ileri bir seviyeye ulaşmıştı ki, fasîh ve belîğ söz söylemek popüler hale gelmişti. Bu amaçla yılın belirli dönemlerinde panayırlar kurulup edebî hitabet ve şiir yarışmaları düzenleniyordu. Arap edebiyatının neşvünema bulduğu böyle bir ortamda bu konuda herhangi yetkinliği olmayan biri çıktı, onlara kendi dillerine ait olduğu harf ve kelimelerle öyle sözler söylemeye başladı ki, hiçbir şiir ve edebî nesir onunla boy ölçüşemedi. İnkarcıların aciz kalmasına vesile oldu. Zira Allah'ın kelamıydı. Hiçbir sözün O'nun kelamına erişmesi mümkün değildi.

Kur'ân'ın inmeye başladığı tarihten itibaren edebî özelliği ta günümüze kadar insanların dikkatini çekmiş ve kıyamete kadar da devam edecektir. Zira "şiirdir" denilse şiir değil, "nesirdir" denilse ondan farklıdır. İnkârcılara, bir sûre[1] veya onda

[1] el-Bakara 2/23.

bulunan benzeri bir söz[2] dahi getirmeyeceklerini belirterek meydan okumuştur. Ona inananlar ise söz sanatı, üslup ve şekil özelliği üzerine araştırmalar yapmış ve yüzlerce kitap yazmışlardır. Bu araştırmaların sonucunda farklı ilimler ortaya çıkmıştır. Bu ilimlerin başında sarf, nahiv, me'ânî, beyân ve bedi gibi ilimler yer almaktadır. Bu ilimler önceleri bir bütün olarak ve iç içe ele alınmıştır. Daha sonra farklı dallara ayrılmıştır. İlgili ilim adamları bu ilimlerin Kur'ân'daki uygulamalarını ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Kimisi Kur'ân'ın ilgili ayetlerini örnek vermiş, kimisi bir sûreyi ele almış, kimisi de bir konu üzerinde araştırmalar yapmıştır.

Kur'ân-ı Kerim, insan hayatıyla ilişkili olan, insan davranışını etkileyen, farklı birçok konuyu ele almış ve ilgili sorunlara karışı faydalı ve yeterli çözümler önermiştir. Bu konuların içeresinde insan davranışlarına tesir eden ve yüce Allah'la bağ kurmanın keyfiyetiyle ilgili olan, havf (korku) ve recâ (umut) mevzuları yer alır. Çalışmanın başlığından da anlaşılacağı üzere araştırmanın temel konusu, havf ve recâ ayetleri üzerinde yoğunlaşmak ve bu iki kavramı me'ânî ilmi açısından ele almaktır. Bu itibarla bu çalışmanın ana hedefi, havf ve recâ ayetlerindeki ma'ânî ilmi açısından belâğî üslupları tespit ettikten sonra bu üsluplar aracılığıyla Yüce Allah'ın kuluna vermek istediği mesajı anlamaya çalışmaktır. Bu araştırmanın, Kur'ân'ın bir kısmı üzerine ve edebî yönü ile ilgili bir çalışma olması hasebiyle ayrı bir öneme sahip olacağı düşünülmektedir.

Kur'ân'daki ayetler incelendiğinde, çoğunun umut ve korku üzerine yoğunlaştığı görülür. Örneğin cennet ile ilgili ayetler, insana umut, cehennem ile ilgili ayetler ise insana korku verebilmektedir. Bunun için korku ve umut ifadelerinin yer almadığı birçok ayet, yine de umut veya korku ayetidir denilebilir. Bu yüzden havf ve recâ ayetlerinin tespiti oldukça zor ve geniş bir konudur. Bu itibarla bu çalışmada, bazı ayetler korku veya ümit âyeti sayılabilecek olmasına rağmen kapsamının genişliğinden dolayı konu dışında bırakılmıştır. Sadece korku ve ümit anlamına gelebilen, muterâdif veya yakın anlamlı kelimelerin yer aldığı ayetler ele alınmıştır.

Konu genişliğinden dolayı söz konusu ayetlerde me'ânî ilminin bütün konuları ele alınmamıştır. Âlimler arasında hakkında herhangi bir ihtilaf bulunmayan ma'ânî

[2] et-Tûr 52/34.

ilminin önemli bazı konularıyla sınırlandırılmıştır. Bunlar: Haber ve inşâ, takdîm ve tehir, zikir ve hazif konularıdır.

Havf ve recâ, kaynaklarda daha çok tasavvuf ile ilgili iki kavram olarak görülmektedir. Çalışmamızda buna dair derin incelemelerde bulunulmamıştır. Söz konusu ayetlerin tahlili dil ve belâgat açısından ele alınmış ve manaya etkileri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Fakat bu süreçte bazı ayetlerdeki belâgat üslûplarının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak amacıyla tefsir ilminin verilerinden de yararlanılmıştır. Çalışmada konunun hudutlarının belirlenebilmesi için önce havf ve recâ kavramları ele alınmış, ardından ilgili ayetlerdeki belâgî üsluplar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. 2. Araştırmanın Metodu

Çalışmanın konusu, havf ve recâ ayetlerindeki belâgat ilminin me‘ânî üslûpları olduğu için öncelikle Kur’ân’da geçen havf ve recâ ayetleri tesbit edilmiş, ardından ayetlerdeki konuyla ilgili üslûplar ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Tez yazılırken önce söz konusu üslûplarla ilgili teorik bilgiler verilmiş, ardından konuyla ilgili örnekler havf ve recâ ayetlerinden seçilerek tahlilleri yapılmıştır. Örneklerle ilgili farklı değerlendirmeler varsa onlara da değinilmiştir. Ayetlerin değerlendirilmesi yapılırken bir başlık altında önce havf ayetlerinden, daha sonra yine ayrı bir başlık altında recâ ayetlerinden örnek getirilmiştir. Sadece takdîm ve tehir bölümünde tek bir başlık altında ilk olarak havf ayetleri, ardından recâ ayetlerinden örnekler getirilmiştir. Misal getirilirken Arapça metinlere yer verilmiş ve ayetler parantez içine alınmıştır. Örnek gösterilen ayetin anlamı daha iyi anlaşılması için ayetin tamamı mealiyle birlikte zikredilmiştir. Meal verilirken genellikle bir komisyon tarafından yapılan, Diyanet İşleri Başkanlığının Kur’ân’ı Kerîm ve meâli adlı eserinden istifade edilmiştir. Nadir de olsa farklı meallerden de faydalanılmıştır. Bu çalışmada kaynakça oluşturma, isnad 2 atıf sistemine göre ve “zotero” programıyla yapılmıştır.

Bu çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı, çerçevesi, yöntemi ile araştırmanın geçmişi ve önemli kaynakları ele alınmıştır. Böylece araştırmanın yol haritası belirlenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, havf ve recâ kavramları detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Söz konusu kavramların sözlük ve terim anlamlarının yanı sıra vucûh ve nezâir kavramları incelenmiştir. Ayrıca havf ve recâ kavramlarının İslam’daki önemi,

olumlu, olumsuz çeşitleri, insan psikolojisi ve davranışları üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, öncelikle haber cümlesi, haber cümlesinin gayeleri ve çeşitleri ele alınmış ve konuyla ilgili havf ve recâ ayetlerinden örnekler getirilmiştir. Ardından inşâ cümlesi, çeşitleri ve bunların belâgî amaçları ele alınmış yine konuyla ilgili havf ve recâ ayetlerinden örnekler verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde, takdîm-tehir ve zikir-hazif konuları ele alınmıştır. İlk olarak takdîm-tehirin sözlük ve terim anlamları, önemi, çeşitleri ve belâgî amaçları ele alınmış ardından havf ve recâ ayetlerinden örnekler getirilmiştir. Aynı şekilde zikir-hazf kavramlarının tanımları yapılmış, belâgî amaçları ve ilgili ayetlerden örnekler getirilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen veriler işlenmiş ve ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. 3. Araştırmanın Geçmişi

Yapılan araştırmada havf ve recâ ayetleriyle ilgili özel olarak belâgat açısından inceleme yapan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak havf ve recâ kavramsal olarak, Abdullah Esved tarafından, "el-Havfu ve'r-recâu fi'l-Kurâni'l-Kerîm" adıyla kaleme alınmış fakat söz konusu eserde bu iki kavramın belâgî yönlerine değinilmemiştir. Aynı şekilde, İbrahim Sürücü'nün doktora tezi olarak kaleme aldığı "Kur'ân Ayetleri Işığında Havf ve Recâ" isimli çalışması, havf ve recânın sadece kavramsal ve tefsîr yönlerine yönelik bir araştırmadır.

Ayrıca belâgat kitaplarında havf ve recânın bazı ayetlerini inceleyen örneklere rastlamak mümkündür. Kur'ân-ı Kerim ayetleriyle ilgili yapılan belâgî çalışmalar genellikle bir sûrenin üzerine yapılan araştırmalardır. Hatice el-Bennânî'nin "es-Sûretu'n-Nisâ dirâsetün belâgiyetün tahlîliyetün" isimli doktora tezi bu çalışmalardan biri olup Nisâ sûresinin belâgî yönü incelemeye alınmıştır.

Çalışmamıza benzer, Bekir Yıldırım tarafından doktora tezi olarak derlenen "va'd ve va'îd ayetlerindeki belâgî üsluplar" adlı bir çalışma mevcuttur. Ancak bu çalışmada ele alınan ayetler bizim araştırmamızdan farklı olarak va'd ve va'îd ayetleridir. Ayrıca ele aldıkları belâgî üsluplar bizim çalışmamızda odaklandığımız üsluplardan farklıdır. Örnek olarak te'kid, ma'rife nekre ve tasvîr üslupları ele alınmıştır. Çalışmanın yoğunluğu ise tasvîr üslubu üzerinedir.

Önceki araştırmalar incelendiğinde, belâgî olarak işlediğimiz bir konunun Kur'ân-ı Kerîm'in geneli üzerinde ele alındığı görülmektedir. Örneğin Abdurraûf Sa'id el-Lebbedî'nin kaleme aldığı "Hemzetu'l-istifhâmi fi'l-Ku'râni'l-Kerîm" adlı eser bunlardan biridir. İsminden de anlaşıldığı gibi bu eser, sadece Kur'ân'daki istifhâm hemzesini ele almıştır. Buna benzer Kutbettin Ekinci'nin "Kura'an'da Hazf" isimli doktora tezi çalışması da örnek olarak sunulabilir. Araştırmamızın bir kısmı, hazfin sadece belâgî yönü üzerinedir. Zikri geçen çalışma ise hazfin bütün yönleri üzerinedir. Fakat çalışmada daha çok nahiv açısından incelemelerde bulunulmuştur. Muhammet Tasa'nın "Kur'ân'da Cümle Yapısı" adlı doktora tezinde de Kur'ân'daki cümle çeşitleri tespit edilmekte, lakin bunların manaya etkisi açıklanmamaktadır.

Sonuç olarak gerek Türkiye'de gerekse Arap dünyasında yukarıda zikredilen çalışmalara benzer, ismini zikretmediğimiz birçok çalışma mevcuttur. Ancak bunlardan hiçbiri havf ve recâ ayetlerinin belâgî yönlerini inceleme konusuna hasredilmemiştir.

1. 4. Araştırmada İstifade Edilen Kaynaklar

Bilindiği üzere tezin bir bölümünde havf ve recâ ifadeleri kavramsal olarak incelemeye alınmıştır. Kalan iki bölümü ise havf ve recâ ayetlerinin belâgî yönleri araştırılmıştır. Bu itibarla tezin kaynakları kavramsal ve belâgî kaynaklar olmak üzere iki kategoride değerlendirilebilir.

1. 4. 1. Kavramsal Açıdan İstifade Edilen Kaynaklar

Havf ve recâ ifadelerinin kavramsal yönüne değinen gerek klasik gerekse modern dönemde kitap, tez ve makale gibi araştırmaların bulunduğu görülmektedir. Bu kısımda tez hazırlama aşamasında istifade edilen klasik ve modern dönemi kitap ve akademik çalışmalarına yer verilmektedir. Aşağıda bunların başlıca isimleri zikredilmiştir.

Muhammed b. Yezid el- Müberrid'in (öl. 286/900) kaleme aldığı ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim'in tahkik ettiği *el-Kâmilu fi'l-lügati ve'l-edeb,* Ebu Hilâl el-'Askerî'nin (öl. 400/1009'dan sonra) kaleme aldığı ve Muhammed Osman'ın tahkik ettiği *el-Vücûh ve'n-nezâir*, yine Ebu Hilal el-'Askerî'nin kaleme aldığı ve Şeyh Beytullah Beyât'ın tahkik ettiği *Mu'cemu'l-furuki'l-lugaviye,* Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-cevzî'nin (öl. 597/1201) kaleme

aldığı, Muhammedi's-Seyyid es-Saftâvî ve Fuad Abdulmun'im Ahmed'in tahkik ettiği *Muntahabu kurratu 'Uyûnı'navâzır fi'l-vucûhi ve'n-nevâzir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Râgib el-İsfehânî'nin (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) kaleme aldığı ve Ṣafvân ʿAdnan ed-Dâvudî'nin tahkikiyle yayımlanan *el-Müfredât fî Garîbi'l-Ḳur'ân* ve çağdaş Arap dili araştırmacılarından olan Hasan Mustafavî'inin kaleme aldığı *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tüm bu eserler Kur'ân'daki kelimelerin çok anlamlılığı hususunda bilgi vermeleri hasebiyle başvuruduğumuz kaynaklardır.

Ebu Hamîd Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) kaleme aldığı *İhyâu ulumi'd-dîn,* yine Ebu Hamîd Gazzâlî'nin kaleme aldığı ve Süleyman Dünya'nın tahkik ettiği *Mi'yâru'l-'ilim fi fenni'l-mantık*, İbn Kayyim el-Cevzî'nin (751/1350) kaleme aldığı ve Muhammed el-Mu'tasim Billâh'ın tahkik ettiği *Medâricu's-sâlikîn*, çağdaş İslam alimlerinden Abdullah Esved Halef el-Cevâlî'nin kaleme aldığı *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* ve *TDV İslâm Ansiklopedisi*, havf ve recâ kavramları hakkında Kur'ân ve sünnet ışığında değerlendirmelerde bulunmaları sebebiyle istifade ettiğimiz kaynak eserlerdir.

Kura'ân'da yer alan kelimelerin kök ve türevlerini ortaya koyan Muhammed Hüseyin Heykel ve diğerlerinin kaleme aldıkları *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eser havf ve recâ manasına gelebilen kelimelerin tespiti açısından kaynak gösterilmiştir.

Hayati Hökelekli'nin *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* ismiyle yayımlanan eseri, söz konusu kavramların psikolojik yönlerini ele aldığı için bu eserden de yararlanılmıştır.

1. 4. 2. Belâgat açısından İstifade Edilen Kaynaklar

Daha önce de belirtildiği üzere tezin iki bölümü havf ve recâ ayetlerinin me'ânî ilmi açısından belâgî yönlerini ortaya çıkarmaya yöneliktir. Tez hazırlama aşamasında birçok klasik, modern eser ve akademik çalışmadan yararlanılmıştır. Aşağıda istifade edilen eserlerin başlıcaları zikredilmiştir.

1. 4. 2. 1. Klasik Kaynaklar

Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (öl. 471/1078-79) kaleme aldığı ve Mahmud Muhammed Şakir'in tahkik ettiği *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'l-Me'ânî* adlı eser, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını ortaya koyan önemli klasik eserlerden biri olduğu için kaynak

gösterilmiştir. Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (öl. 626/1229) kaleme aldığı *Miftâhu'l-'ulûm,* Bahâuddin es-Sübkî'nin (öl. 773/1372) kaleme aldığı *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*, Sa'düddîn et-Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) kaleme aldığı, Abdulhamid Hindâvî'nin tahkik ettiği *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, ʿUsamuddîn İbrâhîm b. Muḥammed b. ʿArabşah el- İsferâyînî'nin (öl. 945/1538) kaleme aldığı ve Abdulhamid Hindâvî'nin tahkik ettiği *el-Etval şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm,* Muhammed b. 'Arafa ed-Dusûkî'nin (öl. 1230/1815) kaleme aldığı ve Abdulhamid Hindâvî'nin tahkik ettiği *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasari'l-me'ânî* ve Abdulmute'âl es-Saîdî'nin kaleme aldığı *Buğyatu'l-îzâh li telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, isimli eserlerden istifade edilmiştir. Bu eserler Arap edebiyat ve belâgatına dair önemli çalışmalar olduğu için kaynak olarak sunulmuştur.

1. 4. 2. 2. Modern Kaynaklar

Bir takım modern kaynakların, klasik kaynaklara nazaran üslupta farklılık göstermesi ve daha çok örnek sunması konuların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Bu amaç doğrultusunda söz konusu modern kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bazılarının isimleri aşağıda zikredilmiştir.

Fadl Hasan Abbas'ın kaleme aldığı *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ,* Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî'nin kaleme aldığı *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, Seyyit Ahmed el- Hâşimî'nin kaleme aldığı *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Ma'ânî ve'l-Beyan ve'l-Bedî',* Hasan Tabl'ın kaleme aldığı *'İlmu'l-me'ânî fi'lmevrusi'l-belâgî*, Abdulaziz 'Atîk'in kaleme aldığı *'İlmu'l-me'ânî* ve Ahmed Matlûb'un kaleme aldığı *Esâlîbu belâgiye*, söz konusu eserlerdendir.

1. 4. 3. Tefsîrler

Havf ve recâ ifadelerinin yer aldığı ayetlerin incelemesi yapılırken birçok klasik ve modern tefsîrden istifade edilmiştir. Özellikle belâgî tefsirlere daha çok müracaat edilmiştir.

Klasik tefsirlerden olan, Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşarî'nin kaleme aldığı *El-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi't-Tenzîl* adlı eserin birçok müfessir için temel kaynak olması ve ayetlerin belâgî yönlerine değinmesi hasebiyle istifade ettiğimiz tefsirler arasındadır.

Fahruddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) kaleme aldığı *Mefâtîhu'l-gayb* adlı eser, naklî bilgileri aklî delillerle desteklemeye çalıştığı için büyük oranda tefsir yönünden ona müracaat edilmiştir.

Semîn el-Halebî'nin (öl. 756/1355) kaleme aldığı ve Ahmed Muhammed el-Harrât'ın tahkik ettiği *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn* isimli tefsirden i'râb ve belâgat cihetiyle istifade edilmiştir.

Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebu's-Su'ûd'un (öl. 982/1574) kaleme aldığı *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı eser özellikle Kur'ân-ı Kerîm'in fasahat ve belâgatı üzerinde durduğu için ekseriyetle belagat yönünden istifade edilmiştir.

Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) kaleme aldığı *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Ebu Hayyân el-Endülüsî'nin (öl. 745/1344) kaleme aldığı *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr,* Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î'nin (öl. 885/1480) kaleme aldığı *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, Şihâbuddin Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî'nin (öl. 1270/1854) kaleme aldığı *Rûhu'l-me'ânî* ve Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin kaleme aldığı *Safvatu't-Tefâsîr* adlı eserlerden istifade edilmiştir.

Ebu Hafs Seraceddin Ömer b. Ali İbn Adil'in (öl. VIII./XIV. yüzyıl) kaleme aldığı *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb* adlı eser, Kur'ân ayetlerinin i'râb ve belâgî yönlerini ele aldığı için istifade edilen tefsirlerden biridir.

Modern müfessirlerden olan, Kur'ân ayetlerinin özellikle belâgî yönlerine dikkat çeken Muhammed b. Tahir İbn 'Âşûr'un kaleme aldığı *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı tefsire de sık sık müracaat edilmiştir.

Yine Modern alimlerden müteşekkil bir komisyon tarafından Kur'ân ayetlerini özellikle belâgî yönüyle inceleyen *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî* isimli eserden istifade edilmiştir.

Ayrıca ayetlerin tefsiri için Ebu Cafer et-Taberî'nin (öl. 310/923) kaleme aldığı *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân* ve Ebu'l-Fidâ' İsmail b. 'Amr İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) kaleme aldığı ve Sâmî b. Muhammed es-Selâme'nin tahkik ettiği *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, adlı klasik tefsirler de kaynak olarak gösterilmiştir.

1. 4. 4. Sözlükler

Tez yazım aşamasında birçok sözlük kaynak olarak gösterilmiştir. Özellikle havf ve recâ kelimelerinin daha çok kavramsal yönleri açıklanırken sözlüklere ihtiyaç duyulmuştur. Aşağıda söz konusu lügatlerin isimleri zikredilmiştir.

Halil b. Ahmed el- Ferâhidî'nin (öl. 175/795) kaleme aldığı ve Mehdi el-Mahzumî-İbrahim es-Sâmrrâî'nin tahkik ettiği *Kitabu'l-'ayn* adlı eser, Arap dilinin sözlük alanındaki ilk çalışması olarak değerlendirilmesi hasebiyle kaynak olarak gösterilmiştir.

Ahmed İbn Fâris'in (öl. 395/1004) müellifi olduğu, Abdüsselam Harun'un tahkik ettiği ve bütün Arapça kelimeleri etimolojik açıdan ele alan tek sözlük özelliğini taşıyan[3] *Muʿcemu mekâyîsi'l-luğa* adlı eser kaynak olarak gösterilmiştir.

Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el- Cevherî'nin (öl. 400/1009'dan önce) kaleme aldığı ve Ahmed Abdulgafur 'Attâr'ın tahkik ettiği *es'Sihâhu tâcu'lluğati ve sihâhu'l-'Arabiye* adlı eserden istifade edilmiştir. Söz konusu eser Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibariyle yeni bir çığır açan eser olarak değerlendirilmiştir.

Muḥammed b. Mükrim b. Ali. İbn Manẓûr (öl. 711/1311*)* tarafından kaleme alınan *Lisânu'l-ʿArab* adlı sözlük; çok yönlü olması, verilen örneklerin yalnızca anlam bakımından değil sarf, nahiv vb. yönleri üzerinde de durmuş olması ve yer yer farklı lehçelere de temas etmiş olmasından dolayı kaynak olarak gösterilmiştir.

Mecduddin Fîyrûzâbâdî'nin (öl. 817/1415) kaleme aldığı *Kâmûsu'l-muhît* adlı sözlük ilim camiasında kabul gören bir eser olduğu için kaynak olarak gösterilmiştir.

Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî'nin (öl. 1205/1791) müellifi olduğu *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* adlı eser, *el-Ḳâmûsü'l-muhîṭ'in* şerhi olmasının yanında zamanımıza ulaştığı bilinen kelime bakımından en zengin Arapça sözlüklerden olması hasebiyle kaynak olarak gösterilmiştir.

---

[3] Hüseyin Elmalı, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Muʿcemu mekâyîsi'l-luga* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020), 30: 345-346.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL OLARAK HAVF VE RECÂ

Bu bölümde, tezin daha iyi anlaşılması için havf ve reca'nın sözlük anlamları, Kur'ân'da farklı yerlerde aynı manada kullanımı veya kazandığı farklı manaları (vücûh ve nezâir) ve benzer anlamları ihtiva eden diğer kelimeler (müterâdife) üzerinde inceleme yapılacaktır. Zira tezin konusu bu kavramlarla yakından ilintilidir.

1. 1. Havfın Sözlük ve Terim Anlamı

Mazi, muzari ve masdarı: "خافَ يَخَافُ خَوْفاً وخِيفَةً ومَخَافةً" olan; sözlükte: "korku, kaygı, endişe" gibi manalara gelen havf kavramı,[4] terim olarak: "dünya veya ahiretle ilgili hoşlanılmayan bir durumla karşı karşıya gelinmesinden ya da arzulanan bir şeye ulaşılamamaktan duyulan kaygı ve korku" şeklinde tarif edilmiştir. Zıt anlamlısı "الأَمْن" (emniyet, koruma altında olma) kelimesidir.[5]

Havfın kavramsal olarak anlaşılabilmesi için vücûh ve nezîr, elfâz-ı müterâdife ve elfâz-ı mutezâyile kavramlarının ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Aşağıda bu kavramlar incelenecektir.

1. 1. 1. Vucûh ve Nezâir

Kur'ân-ı Kerim'de bir kelimenin ayrı yerlerde farklı anlamlarda kullanılmasına vücûh, birden fazla anlama sahip bir lafzın yalnızca bir anlamını başka ayetlerde tekrarlanmasına da nezâir denilmiştir. [6] O halde aynı anlama gelip tekrarlanan söz konusu lafızlara nezâir, farklı manalarına ise vücûh ismi verilmiştir. Örneğin salât lafzı, Kur'ân-ı Kerîm'de on farklı yerde: namaz, dua, mağfiret, istiğfâr, kıraat, din, namaz kılınan yer, cuma namazı, ikindi namazı ve cenaze namazı gibi farklı manalarda kullanılmıştır.[7] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 597/1201), lafz-ı müşterek, mutavâtie ve mutarâdifeyi nazâirin

---

[4] Muḥammed b. Mükrim b. Ali İbn Manẓûr, *Lisânu'l-ʿArab* (Beyrut: Dâru Ṣadr, h 1414), "Havf" 9:99.
[5] Ebu'l-Ḳâsım b. Ḥuseyin b. Muḥammed Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, thk. Ṣafvân ʿAdnan ed-Dâvudî (Beyrut: Dâru'l-Ḳalem, 1412), 303.
[6] M. Suat Mertoğlu, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Vücûh ve Nezâir* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013), 43: 141-143.
[7] er-Radî Kazım, *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevâzır* (Bayrut: Mue's-sesetu'r-Risâle, 1984), 396.

kapsamına koymuştur.[8] Konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, aşağıda söz konusu kavramlara kısaca yer verilecektir.

1. 1. 2. Lafz-ı Müşterek

Lafz-ı müşterek, hem tanım açısından hem de gerçeklik bakımından birbirinden farklı, birçok varlığı eşit bir şekilde ifade edebilen lafızdır. Örneğin; 'ayn "عَيْن" lafzı, göz, su kaynağı, terazi kefesi ve daha birçok varlık için kullanılabilmektedir.[9]

1. 1. 3. Lafz-ı Mütevâtie

Bir lafzın bir tek manayla, o manada ortak olan birçok nesneye delalet etmesidir. Örneğin; insan lafzının, Zeyd, Amr ve Bekr'e delalet etmesine lafz-ı mütevâtie denilir. Buradaki ortak mana; yaşayan, düşünebilen ve konuşabilen bir varlık olmasıdır. Söz konusu özellikler Zeyd, Amr ve Bekr'de mevcut olduğuna göre üçüne de insan diyebiliriz ve insan lafzı "lafz-ı mütevâtiedir" denilebilir.[10]

1. 1. 4. Elfâz-ı Müterâdife

Birden fazla farklı lafzın, tek bir tanımın kapsamına giren bir manaya delalet etmesidir. Örneğin, hamr, rah ve 'ukâr "الخَمْر والرَاح والعُقَار" lafızlarının işaret ettiği ortak mana: Üzüm suyundan üretilen sarhoş edici sıvıya denilir. Bu lafızların her biri kendi başına bu manaya delalet eder. İşte bu tür kelimelere elfâz-ı müterâdif denilmektedir.[11]

Müteradif lafızların olup olmadığına dair tartışmalar süregelmiştir. Buna dair eserler kaleme alınmıştır. Kur'ân-ı Kerim'deki lafızlar için de bu durum söz konusudur. Müterâdif denilebilecek lafızlar üzerinde eserler kaleme alınmıştır.[12] Çalışmamızda bu tartışmaya girilmeyecektir. Bunun için "elfâz-ı müterâdif veya birbirine yakın kelimeler" şeklindeki ifadeler kullanılacaktır.

---

[8] Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cafer el-Cevzî, *Muntahabu kurratu 'uyûnı'navâzır fi'l-vucûhi ve'n-nevâzir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Muhammedi's-Seyyid es-Saftâvî - Fuad Abdulmun'im Ahmed (İskenderiye: Munşeetu'l-ma'ârif, ts.), 14.

[9] Ebu Hamîd Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-'ilimi fi fenni'l-mantık*, thk. Süleyman Dünya (Mısır: Daru'l-Ma'ârif, 1961), 81.

[10] el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-'ilimi fi fenni'l-mantık*, 81.

[11] el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-'ilimi fi fenni'l-mantık*, 81.

[12] Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, *Elfâzu'l-müterâdifetu'l-mutekâribetu'l-ma'nâ*, thk. Fethullah Salih (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1987), 39-41.

1. 1. 5. Elfaz-ı mütezâyile

Elfaz-ı mütezâyile; gerek tanımında gerekse hakikatte ayrı manalara delalet eden, aralarında herhangi bir ilişki bulunmayan ve birbirinden farklı olan lafızlara denilir. Feres, zeheb, siyâb "الفَرَسُ والذَّهَبُ والثِّيَابُ" (at, altın, elbise) gibi kelimeler buna örnek verilebilir.[13]

1. 1. 6. Havfın Vücûh ve Nezâiri

Vücûh ve nezâir ehli, "havf" kelimesinin Kur'ân-ı Kerimde kullanıldığı farklı yerlerde beş ayrı mana kazandığını belirtmişlerdir. Bunlar: korku, ilim (bilmek), kitâl (savaş), nekbe (afet) ve tenakkus (yavaş yavaş azaltmak, tüketmek) manalarıdır.[14] Aşağıda bahsi geçen anlamlara gelebilen havf kelimesinin yer aldığı bazı ayetler örnek olarak gösterilecektir.

1. 1. 6. 1. Korku Manasında Kullanılan Havf

Kur'ân-ı Kerim'de bazen havf "خَوْف" kelimesi, korku ve endişe manasında kullanılmıştır.[15] Örnek olarak; {قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ} *"Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelirde her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler."*[16] ayeti verilebilir.

Dünyada Allah'a itaat edenler, O'nun emirlerine uydukları ve hidayete tabi oldukları için kıyamet gününde meydana gelecek dehşetli olayların korkusundan emindirler. Allah'ın azabından korkmazlar ve öldükten sonra dünyada geride bıraktıkları şeyler için üzülmezler.[17]

---

[13] el-Gazzâlî, *Mi'yâru'l-'ilimi fi fenni'l-mantık*, 81.
[14] el-Cevzî, *Muntahabu kurratu 'uyûnı'navâzır fi'l-vucûhi ve'n-nevâzir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 106.
[15] Muhammed b. Ahmed Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfiş (Kahire: Dâru'l-Kutubu'l-Mısriye, 1964), c. 329.
[16] el-Bakara 2/38.
[17] Muhammed b. Cerîr Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân* (mekke: Daru't-terbiyeti ve't-turâs, ts.), c. 1: 551; Ebu'l-Fidâ' İsmail b. 'Amr İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme (Dâru Tayyibe, 1999), c. 1: 240; Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 1: 329.

1. 1. 6. 2. Bilmek Manasında Kullanılan Havf

Kur'ân-ı Kerim'de bazen havf kelimesi bilmek (علم) manasında kullanılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilmiştir.[18]

{فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

"Her kim, vasiyet edenin haksızlığa yahut günaha gireceğini bilir de (alâkalıların) aralarını bulursa kendisine günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayan hem de esirgeyendir."[19]

Ayette yer alan "خَافَ" ifadesine "علم" (bilmek) manası verildiği gibi korku ve endişe anlamı da verilmiştir. Bilmek manasında değerlendirildiğinde ölüm döşeğinde olan kişiye vasiyette yaptığı hatayı düzeltme imkânı vermektedir.[20]

1. 1. 6. 3. Tenakkus Manasında Kullanılan Havf

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerinde havf kelimesinin türevi olan تَخَوُّفْ "tehavvüf" kelimesinin, تَنَقُّصْ "tanakkus" yani yavaş yavaş tüketerek helak etmek manasında kullanıldığı görülmektedir. Örnek olarak şu ayet verilmiştir.

{أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ}

"Yoksa Allah'ın kendilerini yavaş yavaş tüketerek cezalandırmayacağından (emin mi oldular)? Kuşkusuz Rabbin çok şefkatli, pek merhametlidir."[21]

Ayette yer alan "تَخَوُّفٍ" "tehavvüf" kelimesine iki mana verilebilir. Bunlardan biri: Normal korkutmaktır. Bu durumda Yüce Allah onları ilk başta helak etmez, önce onları korkutur, daha sonra onları helak eder. İkinci olarak ise tenakküs (yavaş yavaş tüketmek) manası verilebilir. Yüce Allah, helak olmayı hak eden toplulukları helak etmeden önce, çevrelerindeki insanları yahut kendilerinden olan bazı kişileri helak eder veya mallarında yavaş yavaş eksiltme meydana getirir. Böylece onları yavaş yavaş helake doğru götürür. Sıra onlara geldiğinde onları da helak eder. Hz. Ömer bir

---

[18] Huseyin b. Mesut b. Muhammet Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân* (Dâru tayyibe li'n-neşri ve't-tevzi, 1997), c. 1: 213.
[19] el-Bakara 2/182
[20] Hasan b. Abdullah b. Sehl Ebu Hilal el-'Askerî, *el-Vucûhu ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetud's-sakâfetu'd-diniye, 2007), 204; Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, c. 1: 194; Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Bayrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), c. 5: 237.
[21] en-Nahl 16/47.

gün minberde söz konusu âyeti okuyunca dinleyenlerden biri, tehavvüffün ne anlama geldiğini sorar; Hüzeyl kabilesinden yaşlı bir adam, tenakküs manasına delalet ettiğini söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Araplar nezdinde Arap şiirinde bu manada kullanıldığı biliniyor mu?" diye sorar. Yaşlı adam, bir şiir okuyarak kendi şairlerinin (Hüzeyl'in şairi) bu manada kullandığını söyler. Bunun üzerine Hz. Ömer: *"Ey insanlar divanınıza sahip çıkın, onu kaybetmeyin"* der. Divanlarının ne olduğu sorulunca; Hz. Ömer: "*Arap şiiridir, zira içinde kitabınızı (Kur'ân-ı Kerîm) tefsir eden kısımlar vardır"* diye cevap verir.[22]

1. 1. 6. 4. Savaş Manasında Kullanılan Havf

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "havf" kelimesinin, bazı ayetlerde savaş anlamında kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki ayet bu duruma örnek olarak gösterilebilir.[23]

{أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ فَإِذَا جَاءَ الْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ أُولَئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا فَأَحْبَطَ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا}

"(Gelseler de) size karşı pek hasistirler hele korku (savaş) gelip çattı mı, üzerlerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi gözleri dönerek sana baktıklarını görürsün. Korku (savaş) gidince ise, mala düşkünlük göstererek sizi sivri dilleri ile incitirler. Onlar iman etmiş değillerdir; bunun için Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. Bu Allah'a göre kolaydır."[24]

Yukarıdaki ayet münafıkların savaş karşısındaki psikolojik durumlarını tasvir etmektedir. Savaşla karşı karşıya kaldıklarında korkudan ne yapacaklarını şaşırırlar. Savaş bittiğinde ise ganimette pay sahibi olduklarını iddia ederler ve Müslümanların aleyhinde konuşurlar. Ayetin içinde yer alan "الْخَوْفُ" ifadesinin savaş anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.[25] Savaş doğası gereği korkuya sebep olmaktadır. Bu münasebetle söz konusu kelimeye bu anlamın verildiği ifade edilmiştir. [26]

---

[22] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 20: 213.
[23] Ebu Hilal el-'Askerî, *el-Vucûhu ve'n-nezâir*, 203.
[24] el-Ahzâb 33/19.
[25] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Mahmud Abdullah (Bayrut: Dâru İhyâi't-Turâsi, 1423), c. 3: 482; Ali b. Ahmed b.Muhammed b. Ali Ebu'l-Hasan el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-Besît* (Riyâd: Câmi'atu'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslamiye, 2009), c. 18: 207.
[26] Ebu Hilal el-'Askerî, *el-Vucûhu ve'n-nezâir*, 203.

1. 1. 6. 5. Felaket Manasında Kullanılan Havf

Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetlerinde yer alan havf kelimesinin, Müslümanların başına gelebilecek ölüm ve hezimet gibi felaket, musibet ve afet manasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, aşağıdaki ayette yer alan "الْخَوْفِ" kelimesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.

{وَإِذا جاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطانَ إِلاّ قَلِيلاً}

"Onlara güven veya korkuya (felakete) dair bir haber gelince hemen onu yayarlar; halbuki onu, Resûl'e veya aralarında yetki sahibi kimselere götürselerdi, onların arasından işin iç yüzünü anlayanlar, onun ne olduğunu bilirlerdi. Allah'ın size lütuf ve rahmeti olmasaydı, pek azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz." [27]

Peygamber Efendimiz seriyeler[28] gönderirdi. Müslümanlar, bu seriyelerde galip veya mağlup olduklarında münafıklar Peygamber Efendimiz söz konusu haberden bahsetmeden önce haberi hemen yayarlardı. Amaçları Müslümanların moralini bozmak ve kalplerini zayıflatmaktı. Zira yayılan haber emniyetle ilgili ise Müslümanlar kendilerini güvende hissederler, böylece kafirlere karşı hazırlık yapmak için gevşek davranırlardı. Eğer münafıkların yaydıkları haber hezimet ve felaketle ilgili ise Müslümanların moralinin bozulmasına sebep olurdu. Yukarıdaki ayet bunu nehyeder. Haberin ilk olarak Allah resulüne ve ulu'l-emre bildirilmesini emreder. Ayetin içinde yer alan "havf" kelimesinin ise hezimet, felaket vb. manalarda kullanıldığı belirtilmiştir.[29]

1. 1. 6. 6. Zan Manasında Kullanılan Havf

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "havf" kelimesinin, bazı ayetlerde zan anlamında kullanıldığı belirtilmiştir. Fakat, söz konusu ayetlerde havfın, zan manasının dışında

---

[27] en-Nisâ 4/83.

[28] Peygamber Efendimiz'in katılmadığı savaşlara seriye denilir.

[29] Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Abdusselam Muhammed Ali Şâhin (Bayrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1994), c. 2: 270; el-Cevzî, *Muntahabu kurratu 'uyûnı'navâzır fi'l-vucûhi ve'n-nevâzir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 280; Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, c. 2: 255; Abdurahman b. Ali b. Muhammed Cemâluddin Ebu'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrazzak el-Mehdi (Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422), c. 1: 439.

bilmek anlamına geldiği; zira ilim ve zan kelimelerinin, anlam olarak birbirine yakın olduğu ifade edilmiştir.[30] Aşağıdaki ayeti örnek olarak zikretmek mümkündür.

{وَلا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئاً إِلَّا أَنْ يَخافا أَلَّا يُقِيما حُدُودَ اللهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيما حُدُودَ اللهِ فَلا جُناحَ عَلَيْهِما فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ}

"Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helal olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna." [31]

Yukarıdaki ayette yer alan "havf" ifadesinin zan anlamında olduğu belirtilmiştir. Hatta bir kıraate göre يَخافا kelimesinin yerine يَظُنَّا ifadesi kullanılır. Buna karşılık söz konusu ayetlerde havfın, bilmek manasına geldiği; zira ilim ve zannın, anlam olarak birbirine yakın olduğu belirtilmiştir.[32]

Yukarıda zikredilen ayetler havfın vücûhuna, yani Kur'ân'ın farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılmasına dair örneklerdir. Havfın nezâirinin, yani aynı kelimenin farklı yerlerde aynı manada kullanılmasının ise örnekleri çoktur. Zira birçok yerde havf ve türevleri korku manasında kullanılmıştır. Konunun uzamasına sebep olmaması için burada örneklerine yer verilmeyecektir.

Kur'ân-Kerîm'de havf kelimesi mazi, muzâri, emir, nehiy, nefy, ism-i fail ve mastar olarak farklı sigalarla kullanılmıştır. Mazi olarak: خَافَ, خَافَتْ, خَافُوا, خِفْتُ, خِفْتِ, خِفْتُمْ ve خِفْتُنَّ kelimeleri kullanılmıştır. En çok muzari' fiili: اَخَافُ, لَاتَخَافُ, لَاتَخَافَا, تَخَافَنَّ, اَلاَّ تَخَافُوا, يُخَوِّفُ, نُخَوِّفُهُمْ, يَخَافُونَ, يَخَافُوا, يَخَافُهُ, اَنْ يَخَافَا, لَا يَخَافُ, نَخَافُ, لَا تَخَفْ, لَا تَخَافِي, لَا تَخَافُوهُمْ, تَخَافُونَهُمْ, تَخَافُونَ ve يُخَوِّفُونَكَ şeklinde kullanılmıştır. Emir olarak sadece خَافُونِ, kelimesi geçmektedir. Mastar olarak: خِيفَتِكُمْ, خِيفَةً, خَوْفِهِمْ, الخَوْفِ, خَوْفًا, خَوْفٌ, تَخْوِيفًا, تَخَوُّفٍ ve خِيفَتِهِ şekliyle gelmiştir. İsm-i fail olarak: خَائِفًا ve خَائِفِينَ biçiminde kullanılmıştır. Kelime bütün kipleriyle beraber Kur'ân'da toplam yüz yirmi dört defa zikredilmiştir.[33]

---

[30] Kazım, *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevâzır*, 280.
[31] el-Bakara 2/229.
[32] Yahya b. Ziyâd b. Abdillah ed-Deylemî Ebu Zekeriya el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriye, ts.), c. 1: 146; Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 4: 550; Kazım, *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevâzır*, 280.
[33] Muhammed Hüseyin Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Mısır: Macma'u'l-lugati'l-'Arabiyye, 1989), 382-385.

Kur'ân-ı Kerîm'de havf (korku) manasına gelebilen birçok kelime kullanılmıştır. Bu kelimelerin her birinin korkunun yanı sıra farklı bir mesajı ihtiva ettiği de düşünülür. Aşağıda havfın müterâdifi veya yakın anlamı olan kelimeler açıklanmaya çalışılacaktır.

1. 1. 7. Kur'ân-ı Kerim'de Havf ile Müterâdif Olan Kelimeler

Türkçede korku, kaygı, endişe gibi kelimelerin karşılığı olarak, Kur'ân-ı Kerîm'in muhatabına vermek istediği mesaja göre birçok farklı kelime kullanılmıştır. Bu da beşer kelamında olmayan, Kur'ân'ın mucizevi yönlerinden biridir. Daha önce belirtildiği gibi, birden fazla lafzın bir manaya delalet etmesine elfâz-ı müterâdife denir. Yapılan araştırmalarda Kur'ân-ı Kerim'de korku manasına gelebilen ve havf kelimesiyle yakın anlamlı veya müteradif yani eş anlamlı olabileceği düşünülen birçok kelime tespit edilmiştir. Ancak bu çalışmada dokuz tanesi üzerinde durulacaktır. Bunlar: Haşye, "اَلْخَشْيَةُ" rahbe, "اَلرَّهْبُ" işfâk, "اَلْإِشْفَاقْ" feza', "اَلْفَزَعْ" ru'b, "اَلرُعْبْ" vecel, "اَلْوَجَلْ" rav', "اَلرَوْعْ" ferak "اَلْفَرَقْ" ve îcâs "اَلْإِيجَاسْ" kelimeleridir. İbn Kayyim el-Cevzî, bu kelimelerin havf ile müterâdif olmadığını onunla yakın anlamlı olduğunu iddia etmiştir.[34] Aşağıda bu kelimeler ele alınacak ve Kur'ân-ı Kerim'deki örneklerine yer verilecektir.

1. 1. 7. 1. Haşye "الخَشْيَة"

Kur'ân'da korku anlamını ifade eden kelimelerden biri "haşye" kelimesidir. Birçok ayette bu kelimenin farklı sigaları yer almaktadır. Mazi, muzâri ve masdarı: خَشِيَ الرَّجُلُ يَخْشَى خَشْيَة olup خَشِيَ, يَخْشَى , خَشْيًا , خَشْيَة denildiğinde "kişi korktu" anlamına gelmektedir. Kuru ota نَبَتٌ خَشِيٌ de denmiştir. Haşye kelimesinin birkaç farklı masdarı kullanılabilmektedir. Bunlar: خَشْياً, وخَشْيَة, وخَشاةً, ومَخْشاةً , ومَخْشِيةً mastarlarıdır. Daha fazla korkuyu ifade etmek için ism-i tafdili kullanılarak "هَذَا الْمَكَانُ أَخْشَى مِنْ ذَلِكَ أَي أَشدُّ خَوْفًا *bu mekân bundan daha korkutucudur"* denilebilmektedir.[35]

1. 1. 7. 1. 1. Haşye "خَشْي" ve Havf "خَوْفْ" Arasındaki Fark

---

[34] el-Cevzî İbn Kayyim, *Medâricu's-sâlikîn*, thk. Muhammed Billâh el-Mu'tasim Billâh (Bayrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1996), c. 1: 507.

[35] Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es'Sihâhu tâcu'lluğati ve sihâhu'l-'Arabiye*, thk. Ahmed Abdulgafur 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'melâyîn, 1987), "heşiye" 6: 2327; İbn Manẓûr, 14: 229.

Her ne kadar haşye kelimesi, havf manasına delalet etse de Kur'ân-ı Kerîm'in lügavî yönü üzerinde inceleme yapıldığında ve her iki kelimenin geçtiği ayetler tahkik edildiğinde, aralarında mana açısından ince bazı farkların olduğu tespit edilebilir.[36] Aşağıda bu farklara değinilecektir.

Korkunun içinde yüceltme ve ta'zîm olduğunda haşyet kelimesi kullanılır. Yani korkulan kişi, büyük ve gerçekten ondan korkulması gereken bir zat ise haşye kelimesi kullanılır. Ancak korkulan şey aslında korkulacak bir şey değil de korkan kişinin kendi zafiyetinden kaynaklanan bir korkuysa havf kelimesi kullanılır. Bu ince noktayı anlayabilmek için خشي kelimesinin harflerinin yerlerini değiştirip yeni bir kelime oluşturduğumuzda içinde heybet ve büyüklük olan شَيْخ kelimesi elde edilir. Zira şeyh kelimesi yaşı ilerlemiş, başkan ve lider olan kişiler için kullanılır. Buna karşılık خوف kelimesinin harflerinin yerlerini değiştirerek yeni bir kelime oluşturduğumuzda zafiyete delalet eden خُفْية (gizli) kelimesi elde edilir. Zira gizlilikte zafiyet vardır. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerîm'de birkaç yerde yalvarmak yakarmak anlamına gelen tezarru' "تَضَرُّع" kelimesiyle birlikte zikredilmiştir. Fahreddîn er-Râzî bahsettiğimiz bu konu için aşağıdaki ayeti şâhit göstermiştir.[37]

{قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ}

"Deki: Karanın ve denizin karanlıklarından (tehlikelerinden) sizi kim kurtarır? (O zaman) O'na gizli gizli yalvararak 'Eğer bizi bundan kurtarırsan andolsun biz şükredenlerden olacağız' diye dua edersiniz."[38]

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak Kur'ân-Kerim'deki bu iki kelimenin geçtiği ayetler incelendiğinde genellikle söz konusu noktaya riayet edildiği görülmektedir. Buna örnek teşkil edecek Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayet mevcuttur. Fakat birer ayet misal getirilerek iktifa edilecektir. Aşağıdaki ayet haşyete örnek olarak zikredilebilir.

---

[36] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 28: 146.
[37] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 28: 146.
[38] el-En'âm 6/63

{لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ}

"Eğer biz Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz." [39]

Ayette geçen dağın Allah korkusundan boyun eğip paramparça olması dağın zafiyetinden değil, korkulan zatın yani yüce Allah'ın azamet ve heybetinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı havf kelimesi değil, haşye kelimesi kullanılmıştır. Korkulan şeyin aslında korkulması gereken bir şey olmayıp korkanın kendi zafiyetinden kaynaklanan korkuya ise aşağıdaki ayet örnek verilebilir.

{إِنَّ ٱلَّذِينَ قَالُواْ رَبُّنَا ٱللَّهُ ثُمَّ ٱسۡتَقَٰمُواْ تَتَنَزَّلُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡمَلَٰٓئِكَةُ أَلَّا تَخَافُواْ وَلَا تَحۡزَنُواْ وَأَبۡشِرُواْ بِٱلۡجَنَّةِ ٱلَّتِي كُنتُمۡ تُوعَدُونَ}

"Şüphesiz rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: 'Korkmayın, üzülmeyin, size vadolunan cennetle sevinin!' derler." [40]

Ayette geçen ölüm esnasında veya tekrar dirilip kabirlerinden çıkmaları sırasında meleklerin üzerlerine inmesinden ötürü onlarda korkunun meydana gelmesi bu kişilerin zafiyetinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı havf kelimesi kullanılmıştır.[41]

Havfullah ve haşyetullah kelimeleri genellikle aynı anlamda kullanılabildiği gibi, ehli kalp nazarında aynı olmadığı dile getirilmiştir. Ebû Ca'fer Nasîrüddîn Muhammed b. Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî (öl. 672/1274) iki kavram arasındaki farkı şu şekilde açıklamıştır: Havfullah, yasakların işlenmesi ve ibadetlerin yapılmaması nedeniyle beklenen cezadan dolayı nefsin elem çekmesidir. Yaşanılan korkunun derecesi kişiden kişiye farklılık gösterebilir. İnsanların çoğunda olabilecek bir haldir. En yüksek derecesine çok az kişi erişebilir. Haşyetullah ise Yüce Allah'ın büyüklüğü, heybeti düşünüldüğünde ve O'na karşı mahcup olma korkusu

[39] el-Haşr 28/21
[40] Fussilet 41/30
[41] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 28: 146.

hissedildiğinde ortaya çıkan bir durumdur. Bu, Allah katında derecesi büyük olan kişilerde ve O'na yakın olmanın lezzetini tatmış olanlarda oluşabilecek bir durumdur. Yani haşyet özel bir korkudur. Havf ise daha kapsayıcıdır. Bundan dolayı Yüce Allah; Kur'ân-ı Kerîm'de, O'na yakın olmanın lezzetini tadan alimlerden bahsederken şöyle buyurmuştur:[42]

{وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ}

"İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinde ancak alimler, Allah'tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayıcıdır." [43]

Ayette geçen "*Allah'tan ancak âlimler, (gereğince) korkar"* cümlesindeki korku kavramını yüce Allah, havf kelimesiyle değil haşyetin muzari fiil hali olan يَخْشَى kelimesiyle ifade etmiştir. Bu ifade, alimlerin korkusunun umumi bir korku olmadığını, onlara has bir korku olduğunu göstermektedir. Bunu da havf kelimesiyle değil, haşye kelimesiyle beyan etmiştir.[44]

Haşye ile ifade edilen korku, havf ile ifade edilen korkudan derece bakımından daha yüksektedir. Yani duyulan korku ve kaygı daha fazladır. Örneğin, شَجَرَةٌ خَشْيَةٌ tamlaması, *kupkuru ağaç* anlamında kullanılır. نَاقَةٌ خَوْفَاءُ tamlaması ise *hasta deve* anlamında kullanılır. Birinci örnek ağacın tamamen çürüdüğünü, ikinci örnek ise devenin hasta olduğunu fakat ölmediğini ifade etmektedir. Bundan sebep Allah korkusu çoğunlukla haşye kelimesiyle beyan edilir. Kur'ân-ı Kerim'den şu ayet buna örnek verilebilir:[45]

{وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ}

"Onlar Allah'ın gözetilmesini emrettiği şeyleri gözeten, Rablerinden sakınan ve kötü hesaptan korkan kimselerdir." [46]

---

[42] Hasan b. Abdullah b. Sehl Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, thk. Şeyh Beytullah Beyât (Mue's-sesetu'n-neşru'l-İslâmî et-tâbi'ati li cama'ati'l-Muderrisîn, 1412), 218.
[43] el-Fâtır 35/28
[44] Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, 218.
[45] Abdurrahman b. Ebu Bekir Celaluddin es-Suyûtî, *Mu'taraku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân* (Lübnan: Dâru'l-kütü'l-'ilmiye, 1988), c. 3: 485.
[46] er-Ra'd 13/21

Ayette, Rabbin korkusunu ifade edebilmek için haşye, kötü hesap vermenin korkusunu ifade edebilmek için ise havf kelimesi kullanılmıştır.

Yukarıda havf ve haşyet kelimelerinin arasındaki fark ve Kur'ân'daki kullanımlarıyla ilgili zikredilen açıklamalar, ayetlerin çoğunluğuna göre söylenmiştir. Çünkü nadir de olsa farklı anlamda kullanımı da söz konusudur. Haşyetin genellikle Allah korkusu için kullanıldığı söylenmiştir. Fakat aynı şekilde fakirlik korkusu için de kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki ayet buna örnektir.[47]

{وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا}

"Geçim endişesi ile çocuklarınızın canına kıymayın. Onların da sizin de rızkınızı biz veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur." [48]

Ayette خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ "*Geçim endişesi"*, imlâk ifadesi haşye ile birlikte yer almaktadır. Başka bir ayetette ise من إِمْلَاقٍ "*Geçim endişesi ile"* haşye kelimesi olmadan min harf-i ceriyle birlikte yer almaktadır. Söz konusu ayetlerin her biri farklı bir kesime hitap etmektedir. İçinde haşye ifadesi olmayan ayet fakir kesime hitap etmektedir. Yani fakir olduğunuzdan dolayı çocuklarınızı öldürmeyiniz anlamı taşımaktadır. İçinde haşye ifadesi yer alan yukarıdaki ayetin hitabı ise zengin kesimedir. Yani çocuklar nedeniyle geleceği için yoksulluk endişesi taşıyan zengin bireylerin, çocuklarını öldürmekten kaçınmaları gerektiği anlamına gelmektedir.[49]

Kur'ân-ı Kerîm'de haşye kelimesi mazi, muzâri, mastar, emir ve nehiy olarak kullanılmıştır. Mazi olarak: خَشِيَ, خَشِيتُ ve خَشِينَا, şeklinde kullanılmıştır. Muzari' olarak: يَخْشَوْنَ ,يَخْشَاهَا ,يَخْشَى ,نَخْشَى ,تَخْشَوْهُمْ ,تَخْشَوْهُ ,اَتخْشَوْنَهُمْ ,تَخْشَوْنَ ,لَا تَخْشَوْا ,تَخْشَاهُ ,تَخْشَى ,لَا تَخْشَى ve يَخْشَوْنَهُ şeklinde kullanılmıştır. Emir olarak emr-i hâzır ve emr-i gâip olarak değerlendirebilir. Emr-i hazır: وَاخْشَوْنِي ,وَاخْشَوْنِ ve فَاخْشَوْهُمْ şeklinde kullanılmıştır. Emr-i gaip ise sadece bir kere kullanılarak وَلْيَخْشَ şeklinde kullanılmıştır. Mastar olarak خَشْيَةِ ve خَشْيَتِهِ şeklinde kullanılmıştır. Böylece Kur'ân'da haşye, farklı türevleriyle birlikte toplam kırk altı (46) yerde kullanılmıştır.[50]

---

[47] Abdullah Esved Halef el-Cevâlî, *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Medine: Dâru'z-Zaman, 2003), 26.
[48] el-İsrâ 17/31
[49] Mahmud Sâfî, *el-Cedvelu fî i'râbi'l-Kur'ân* (Dımeşk: Daru'r-Raşîd, 1995), c. 8: 329.
[50] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 355.

1. 1. 7. 2. Rehbe "الرَهْبَة"

Kur'ân'da korkuyu ifade eden kelimelerden biri de "rehbe" kelimesidir. Mazi, muzari ve masdarı:رَهِبَ يَرْهَبُ رَهْبَةً وَرَهْبًا وَرَهَبًا olan bu kelime *korku* anlamındadır. وَاسْتَرْهَبْته رَهَبْتُهُ وأَرْهَبْتُهُ ifadesi, *"korkuttum"* anlamında kullanılır. Terehhub "تَرَهُبْ" ise *manastırda inzivaya çekilerek ibadet etmek* manasında kullanılmıştır. Ruhban ise *Hristiyanlıkta Allah korkusundan dolayı kendini Allah yoluna adayan kişi* olarak tanımlanır. Bazılarına göre rehbe ile korku ifade edildiğinde *korkan kişinin dikkatli, tedbirli ve ızdırap çekerek korkması* anlamını taşır. Bundan dolayı göğüs kemiğine rihâbe denilmiştir. Çünkü korku anında göğüs kafesi, korkunun etkisiyle ızdırap çekerek deprenir.[51]

1. 1. 7. 2. 1. Havf ve Rehbe Arasındaki Fark

Havf ile rehbe arasındaki fark şu şekilde açıklanmıştır: Rehbe ile ifade edilen korku uzun süreli olup devamlılık arz eder. Bundan dolayı Hristiyanların bazı din adamlarına râhib denilmiştir. Çünkü rahibin, Allah korkusu daha fazla ve uzun sürelidir. Buna dayanak olarak Araplar, kemiği uzun ve yapı olarak geniş, hayalet görünümü olan deveye جَمَلٌ رَهْبٌ demişlerdir. Havf ile beyan edilen korkuda ise duyulan korkunun devamlılığı olmayabilir ve böyle bir şart da söz konusu değildir. Rehbe ve havf ile dile getirilen korkunun ortak noktası, yalnızca korkunun oluşmasıyla meydana gelmemeleridir. Her ikisinin de birer şartı vardır. Havf ile ifade edilen korkuda, kişide korkuyla birlikte bir zararın başına gelme şüphesinin oluşma şartı vardır. Rehbede ise kişide korku oluşmasının yanı sıra zararın başına geleceğine dair bilgisinin olma şartı aranır ve şüpheye dayalı değildir. Rehbenin yukarıda zikrettiğimiz manaya geldiğine dair delil, onun zıttı olan الرَّغْبَةُ "rağbe"nin manasından çıkarılabilir. Zira rağbede kişinin korkulardan emin olmakla birlikte onda bir faydasının da hasıl olması vardır. Yani sadece korkulardan emin olma haliyle rağbe oluşmaz, bununla beraber kişiye bir faydanın da hâsıl olma şartı vardır. Aynı şekilde sadece korkunun oluşmasıyla rehbe oluşmaz, bunun yanı sıra başına bir zararın gelebilme şüphesi değil, bu zararın meydana geleceğinin yakinen bilinmesi gerekir.[52] Bu bilgiler ışığında rehbede olan

---

[51] Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâga*, thk. Muhammed Bâsil (Lübnan: Daru'l-Kütübu'l-İlmiye, 1998), "rehibe" 1: 395-399; İbn Manẓûr, "rehibe" 1: 436.

[52] Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, 261.

korkunun havfta olan korkudan daha fazla ve devamlı olduğu söylenebilir. Zira rehbe durumunda olan kişinin zarar görmeme ihtimali yoktur. Dolayısıyla sürekli korku halini ziyadesiyle yaşar. Havf durumundaki kişi ise zararın gelmeme ihtimali de olduğu için bazen bununla kendini teselli ederek, korkusunu giderebilir veya hafifletebilir. Bu durumun Hıristiyan din adamlarına rahip denmesinin sebeplerinden biri olduğu düşünülebilir.

Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayette rehbe kelimesi, korku ve endişe manasında; mastar, mazi, muzari ve emir, gibi farklı kiplerde kullanılmıştır. Bunlar: يَرْهَبُونْ, فَارْهَبُوْنْ, تُرْهَبُونْ, اِسْتَرْهَبُوهُمْ, رَهَبًا, اَلرَّهْبُ ve رَهْبَةً kelimeleridir. Ayrıca rehbenin türevi, rahibin çoğulu olan; dünyadan el etek çekerek insanlardan uzak kalan, ibadet eden Hristiyan din adamları için kullanılan رُهْبَانًا, dünya nimetlerinden ve insanlardan uzak olma anlamına gelen رَهْبَانِيَةً kelimeleri de kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de rehbe ve türevleri toplam on iki (12) farklı ayette geçmektedir.[53] Rehbenin korku anlamında kullanıldığı ayet aşağıdadır.

{فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ}

"*Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı verdik; eşini de kendisi için (çocuk doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar, hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."*[54]

Ayette Hz. Zekeriya, karısı ve oğlu Yahya övülmüştür. Onların hayırda yarıştıkları, Yüce Allah'tan bekledikleri merhamet ve lütuf nedeniyle ibadet ettikleri vurgulanmakta ve bu durum رَغَبًا kelimesiyle ifade edilmektedir. Ayrıca Allah'ın azabından korktukları için O'na ibadet etmeyip günah işlemekten kaçındıkları söylenmektedir. Bu da رَهَبًا ifadesiyle belirtilmiştir.[55]

1. 1. 7. 3. el-İşfâk "اَلإِشْفَاقْ"

Kur'ân-ı Kerim'de korku manasına gelebilen ve havfın muterâdifi veya yakın anlamlısı olan kelimelerden bir diğeri "el-İşfâk" kavramıdır. اَشْفَقَ يُشْفِقُ اِشْفَاقًا فَهُوَ مُشْفِقٌ

[53] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 515.
[54] el-Enbiyâ 21/90
[55] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 18: 521.

şeklinde gelen bu kelime "korkmak" anlamına gelir. Bu mananın yanı sıra işfâk kelimesi başka anlamlarda da kullanılır. Örneğin değersiz şeyler, gün batımının ardından yatsı vaktine kadar kalan kızarıklık gibi anlamlara da gelmektedir. أَشْفَقْتُ عَلَيْهِ denildiğinde, birinin başına kötü bir şeyin gelmesinden korkma durumu ifade edilir. شَفِيقٌ "şefik" kelimesi ise ıslah olmasını istediği kişiye nasihat eden kimse için kullanılır.[56]

Ebu Hilâl el-Hasen b. Abdillah b. Sehl el-'Askerî, (öl. 1009'dan sonra) şefaka "الشَفَقَةُ" ve haşye arasındaki farkı anlatırken; şefakanın, yufka yüreklilikten ve kalbin zafiyetinden dolayı insanda oluşan bir hal olduğunu, sırf korku olmadığını anlatır. Bunun için annenin çocuğuna acıyıp merhamet ve sevgi göstermesi durumu, إِنَّهَا تَشْفَقُ عَلَى وَلَدِهاَ "O, çocuğuna şefkat gösteriyor" cümlesiyle ifade edilmiştir. Yani şefakanın içinde acıma, sevgi ve merhamet duyguları mevcuttur. Korkunun kendisi değildir. Bundan dolayı yüce Allah, Kur'ân-ı Kerimde müminlerin özelliklerini anlatırken bu iki kelimeyi birlikte zikrederek şöyle buyurmuştur:[57]

{إِنَّ ٱلَّذِينَ هُم مِّنۡ خَشۡيَةِ رَبِّهِم مُّشۡفِقُونَ}

"*Rablerine olan saygıdan dolayı kötülükten sakınanlar"*[58]

Eğer haşye ve şefaka aynı manada olsalardı ikisinin birlikte zikredilmesi uygun olmazdı. El-'Askerî, ayrıca şefik ve refik "الَّرفِيقْ" arasındaki farkı anlatırken bunu bir örnekle açıklayarak şöyle ince bir noktaya değinir: "İnsan bazen şefkat göstermediği kişiye karşı da acıyıp kalbinde rifket oluşabilir, bu duyguyu yaşayan kişiye şefik değil, refik denir. Örneğin kız çocuğunu diri diri gömen kişinin kalbinde rifket oluşma ihtimali de çoktur. Çünkü bu insanın fıtratında var olan bir şeydir. Ama biz buna şefkat diyemeyiz, zira eğer kalbinde şefkat olsaydı o çirkin fiilinden vazgeçer ve bu fiili gerçekleştirmezdi.[59]

Râgıb el-İsfahânî'ye göre şefak, güneş battığı sırada, gündüzün aydınlığının gecenin karanlığına karışmasıdır. Bununla ilgili yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de şöyle

---

[56] Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabu'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumî - İbrahim es-Sâmirrâî (Mektebetu'l-Hilâl, 1975), "şefeka" 5: 44.
[57] Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, 300.
[58] el-Mu'minûn 23/57.
[59] Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, 300.

buyurmuştur: {فَلا أُقْسِمُ بِالشَّفَقِ} *"Hayır! Şafağa yemin ederim ki..."*[60] El-İsfahânî'ye göre işfâk ise korkuyla karışık olan bir ihtimam, özen ve inayetten ibarettir. Zira müşfik (şefkat gösteren kişi) müşfikun aleyhiyi (şefkatı gören) sever ve onun başına gelebilecek şeyden korkar. Yani salt korkudan ibaret değildir.[61] Birçok farklı anlam ifade eden harf-i cerlerden min "مِنْ" ile müteaddi olduğunda, onda korkunun manası belirgin hale gelir.[62] Buna aşağıdaki ayet örnek gösterilebilir.

{ٱلَّذِينَ يَخۡشَوۡنَ رَبَّهُم بِٱلۡغَيۡبِ وَهُم مِّنَ ٱلسَّاعَةِ مُشۡفِقُونَ}

"(O takvâ sahipleri ki) onlar, görmedikleri halde Rablerine saygı gösterirler. Yine onlar, kıyametten korkan kimselerdir." [63]

Fî "فِي" harf-i cerri ile müteaddi olduğunda ise korkuyla birlikte ihtimam ve inayet manası belirgin hale gelir. Buna da aşağıdaki ayet örnek gösterilebilir.[64]

{قَالُوٓاْ إِنَّا كُنَّا قَبۡلُ فِيٓ أَهۡلِنَا مُشۡفِقِينَ}

"Derler ki: Daha önce biz, aile çevremiz içinde bile (ilâhî azaptan) korkardık."[65]

Yüce Allah, cennet ehli arasında geçen bir diyaloğu zikrederek; bunlar, daha dünyadayken insanın kendini güvende hissettiği aile, akraba ve aşiret çevresi içinde bile Allah'ın azabını hafife almadıklarını, ona inayet gösterip ondan korktuklarını ve bu yüzden bu nimetlere nail olduklarını kendi aralarında anlatırlar.[66] Dolayısıyla ayette geçen "müşfik" kelimesinde inayet manası ağır basmaktadır. Zira Allah'ın azabını önemsemeyip inayet göstermeselerdi korku da oluşmazdı ve böylelikle amel-i salih yapmayıp söz konusu nimetlere nail olamayacaklardı.

Konunun başından itibaren şefakaya verilen manalardan yola çıkarak, onun salt korku veya salt merhametten ibaret olmadığı, ikisinin karışımından oluşan bir mana bütünü olduğu görülmektedir.

---

[60]el-İnşikâk 84/16.
[61] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Ḳur'ân*, 458.
[62] Muhammed İbrahim Erden, *Harf-i Cerlerin Anlam Zenginliği (Bakara Suresi Özelinde) Filolojik Tefsirlerdeki İhtilafaların Anlama Yansımaları Bağlamında* (Istanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024), 85-91.
[63] el-Enbiyâ 21/49.
[64] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Ḳur'ân*, 459.
[65]et-Tûr 52/26.
[66] Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî İbn Kayyim el-Cevzî, *et-Tibyân fi aksâmi'l-Kur'an* (Beyrut: Daru'l-M'ârif, ts.), 277-278.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan şefak kelimesi ve türevleri incelendiğinde; bu kavramın, eeşfektüm "أَأَشْفَقْتُمْ" fakirlikten korkma, eşfekne "أَشْفَقْنَ" hilafet emanetini yüklenmekten korkma, eş-şefaki "الشَّفَقِ" gün batımından sonra neredeyse yatsı vaktine kadar devam eden semadaki kırmızılık ve korkanlar anlamında müşfikun "مُشْفِقُونْ" ile müşfikîn "مُشْفِقِينْ" kalıplarıyla Kur'ân-ı Kerim'in on bir (11) farklı ayetinde yer aldığı anlaşılmaktadır.[67]

1. 1. 7. 4. el-Feza' "اَلْفَزَعُ"

Feze'a "فَزَعَ" kelimesinin genel olarak iki aslî manasının bulunduğu belirtilir. Bunlar: Ürkme ve imdat anlamlarıdır. فَزِعَ يَفْزَعُ فَزَعًا *paniğe kapılmak, ürkmek ve korkmak* anlamına gelir. Halkın, bir şeyin korkusundan dolayı korunmak amacıyla bir kişiye iltica edip yönelmesine هَذَا مَفْزَعُ الْقَوْمِ denir. عَنْ "'an" harfi cerriyle kullanılıp فَزَّعْتُ عَنْهُ denildiğinde ise *ondan korkuyu giderdim* anlamına gelir. İkinci asli manası ise imdat ve yardımdır.[68] Bununla ilgili Peygamber Efendimiz'in Medine'deki Ensâr Müslümanlar hakkında söylediği şu hadis rivayet edilir:

{إِنَّكُمْ لَتَكْثُرُونَ عِنْدَ الْفَزَعِ، وَتَقِلُّونَ عِنْدَ الطَّمَعِ}

"İmdat ve yardımın gerektiği zamanda (tehlike söz konusu olduğunda) çoksunuz. Çıkar ve menfaatin olduğu zamanda ise (ganimet vb. şeylerin dağıtıldığı zaman) azsınız."[69] Bu sözlerle Allah Resulü, Ensâr'ın ihlas ve fedakarlıklarını dile getirmiştir.

Ebu Hilâl el-'Askerî, havf ve feze' arasındaki farkı anlatırken; feze' kavramını bir saldırı, şiddetli bir ses vb. şeylerin meydana gelmesi esnasında oluşan ani korku şeklinde tarif etmiştir. Yani ani, istenmeyen bir şeyin meydana gelme beklentisi karşısında kalbin rahatsız olmasıdır. Havf müteaddî, feze' ise lazimîdir. Min harfi ceriyle müteaddi olabilmektedir.[70]

Kur'ân-ı Kerîm'de, mazi fiili olan, fezi'a, "فَزِعَ" "fez'u", "فَزِعُوا" füzzi'a "فُزِّعَ" kelimeleri korkmak, paniğe kapılmak anlamında kullanılmış; yine aynı anlama

---

[67] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 634.
[68] Muhammed b. Yezid el-Müberrid, *el-Kâmilu fi'l-lügati ve'l-edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Fikir, 1997), c. 1: 7; Ahmed İbn Fâris, *Mu'camu mekâyîsi'l-lüga*, thk. Abdusselam Muhmmed Harun (Dâru'l-Fikir, 1989), "fez'e" 4: 501.
[69] Ebu Ali el-Hasan İbn Reşîk el-Kayravânî, *el-'Umdetu fî mehâsini'şi'ri ve âdâbihi*, thk. Muhyuddin Abdulhamid (Kahire: Dâru'l-Cîl, 1981), c. 1: 253.
[70] Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, 404.

gelebilen, mastar olarak feze‘un “فَزَعٌ” kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca diriliş için sura üfleme veya kıyamet günü kast edilerek, en büyük dehşet anlamına gelebilen feze‘ul-ekber “فَزَعُ ٱلأَكۡبَرُ” kavramı da yer almıştır. Böylece Kur’ân-ı Kerim’de toplam altı (6) farklı yerde kullanılmıştır.[71]

Kur’ân’dan bir ayetle misal getirerek onunla iktifa edilecektir.

{لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمُكُمُ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ}

“En büyük dehşet dahi onları tasalandırmaz. Melekler kendilerini şöyle karşılar: İşte size vadedilmiş olan (mutlu) gününüzdür.” [72]

1. 1. 7. 5. er-Ru‘b “اَلرُّعْبُ”

Ru‘b “رُعْبْ” kelimesi havf manasına gelebilen kelimelerden biridir. Genellikle korku, dehşet, ürperti anlamının yanı sıra bir kabı doldurmak ve devenin hörgücünü parçalara ayırmak manalarında da kullanılır. رَعَبْتُ فُلَانًا cümlesi birinden korkmayı ifade etmek için kullanılır. Havuz dolduran kişi, işi bittiğinde رَعَبْتُ الْحَوْضَ “havuzu doldurdum” der. Sel suyuyla vadi dolup taştığında سَيْلٌ رَاعِبٌ “dolup taşan sel” tabiri kullanılır. Araplar parçalara bölünmüş şeye مُرَعَّبٌ derler. Kesilen deve hörgücünün parçalarına رُعْبُوبَةٌ derler.[73]

Râgıb el-İsfahânî, bir kimsenin içinin ziyadesiyle korkması nedeniyle taş kesilip dona kalmasını ru‘b olarak ifade etmiştir. Zemahşerî de ru‘b kavramını açıklarken, bu kelimeye göğsü dehşetle dolduran korku anlamını vermiştir. Bu itibarla ru‘bun, korkunun en şiddetli biçimini ifade ettiği söylenebilir.[74]

Bu manalardan yola çıkarak denebilir ki, ru‘b korkunun kalbe istila etme halidir. Buna dayanarak ru‘bun, kişinin kalbinde hiçbir emniyet ve güven bırakmadığı, hepsini söküp attığı söylenebilir. Kişinin kalbine girdiği zaman sağlıklı düşünmeyi, herhangi bir icraatte bulunmayı engeller ve kişi dona kalır. Ru‘b için zikrettiğimiz üç mana incelendiğinde el-İsfahânî’in verdiği anlamın daha kapsayıcı ve üç manayla da ilişkili

---

[71] Heykel vd., *Mu‘cemu elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 852.
[72] el-Enbiyâ 21/103
[73] İbn Fâris, “re‘ebe” 2: 410.
[74] Muhammed Murtazâ el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs* (Kuveyt: Daru’l-hidâye-Dâru ihyâi’t-turâs, 1965 2001), “re‘ebe” 2: 504; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakîki ğavamidi’d-Tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1407), c. 2: 509; Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi’l-Ḳur’ân*, 356.

olduğu söylenebilir. Zira kişide korku olması, korku manasını, içi korkuyla dolması kabı doldurma manasını ve kesilip donup kalması da, parçalara ayrılmış olması anlamını vermek mümkündür.

Ru'b, Kur'ân-ı Kerim'de "رُعْبًا" ve "الرُّعْبَ" kalıpları biri nekre ve dördü ma'rife olmak üzere toplam beş (5) farklı ayette yer almaktadır. Bu ayetlerde hitabın genellikle kâfirlere yönelik olması, sadece bir ayette Ashabı Kehf'in mağaradaki durumları tasvir edilirken kullanılması dikkat çekici bir durumdur. Kafirlere yönelik ifade edilen korku olumsuz ve hiç kimsenin yaşamak istemediği bir durumdur. Ashabı Kehf'i görenler için ifade edilen korku[75] ise merak edilen, ibret verici bir korkudur. Bundan dolayı olumsuz bir korku olarak değerlendirilmeyebilir.

Aşağıdaki, ru'b kelimesinin yer aldığı ayet örnek olarak zikredilebilir.

{سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ}

"Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaları sebebiyle, kâfirlerin kalplerine yakında korku salacağız. Gidecekleri yer de cehennemdir. Zalimlerin varacağı yer ne kötüdür!" [76]

Bu ayet cihat konusunda teşvik unsurları taşıyan ve kâfirlere karşı kayıtsız kalmama gerekliliğini vurgulayan ayetlerden biridir. Söz konusu unsurlardan biri, kâfirlerin kalplerine korku salma vaadidir ve fetih için önemli sebeplerden biri olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, bahsedilen vaadin sadece Uhud günüyle sınırlı olmadığı, genel olarak tüm zamanları kapsadığı düşünülmektedir.[77]

Kur'ân-ı Kerim'de ru'b kelimesi sadece mastar olarak رُعْبًا ve الرُّعْبَ şeklinde kullanılmıştır. Her ikisine de kalbi dolduran korku ve ürkme manası verilmiştir.[78] Kur'ân-ı Kerim'in tamamında toplam beş (5) farklı yerde kullanıldığı görülmektedir.[79]

---

[75] el-Kehf 18/18.
[76] Âl-i İmrân 3/151.
[77] Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Huseyin el-Kummî en-Nisâbûrî, *Garâibu'l-Kur'ân ve garâibu'l-Furkân*, thk. Zekeriyya 'Umeyrât (Bayrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1996), c. 2: 278.
[78] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 506.
[79] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 506.

1. 1. 7. 6. el-Vecel "اَلْوَجَلْ"

Korku anlamına gelebilen, anlam bakımından havf ile yakın olan vecel kelimesidir. Mazi, muzâri, mastar ve ismi fâili وَجِلَ يَوْجَلُ وَجَلًا، فهو وَجِلٌ olarak ifade edilir. Korku-ürperti manası verildiği gibi yüreğinde korku hissetmek anlamı da verilmiştir. İbn Manzûr, vecel kelimesine korku ve ürperti manası vererek buna Peygamber Efendimiz'in şu hadisini delil olarak zikretmiştir: وعَظَنا مَوْعِظة وَجِلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ *"Peygamber Efendimiz bize öyle öyle bir vaazda bulundu ki etkisinden dolayı kalpler ürperdi."*[80] Râgıb el-İsfehânî, bu kavrama yürekte hissedilen korku, ürperti manasını vermiş ve aşağıdaki ayeti de örnek göstermiştir:[81]

{إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ}

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. [82]

Ebu Hilal el-'Askerî, tuma'nine' kelimesini vecel kavramının zıt anlamlısı olarak değerlendirmiştir. Örnek olarak اَنَا مِنْ هَذَا عَلَى وَجَلٍ وَمِنْ ذَلِكَ عَلَى طُمَأْنِينَةٍ "ben bundan endişeliyim ve bundan endişeli değilim." cümlesini vermiştir. "Bu ibarede vecelin yerine havf konularak عَلَى خَوْفٍ denilemez." şeklinde aktardıktan sonra yukarıda geçen ayeti misal verip tefsirini şöyle yapmıştır: "اَلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ" Yani müminlere Allah'ın azameti, büyüklüğü ve kudreti zikredildiği zaman, Allah'a yaptıkları taat ve ibadetin taksiratlı olduğunu düşünerek kabulü hakkında kalpleri kuşkuludur, mutmain değildir. Bundan dolayı havf ve vecelin farklı olduğu, bu farkın, her iki kavramın sigarlarının farklı olmasından da anlaşıldığı söylenebilir. Zira havf mutaaddi yani geçişli, vecel lazimi yani geçişsizdir. Bu, manalarının da farklı olduğunu gösterir.[83]

---

[80] İbn Manẓûr, "vecel" 11: 722.
[81] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 855.
[82] el-Enfâl 8/2
[83] Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, 243.

İbn Kayyim el-Cevzî, veceli şu şekilde açıklamıştır: Kişiye, gücünden ve cezalandırmasından korktuğu kimseden söz edilmesiyle veya kişinin onunla karşılaşmasıyla kalbinin aşırı korkması ve titremesidir.[84]

Kur'ân-ı Kerim'de mazi olarak وَجِلَتْ iki (2) yerde, olumsuz muzâri olarak لَاتَوْجَلْ bir (1) yerde, ism-i fail olarak وَجِلَةٌ وَجِلُونْ iki (2) yerde olmak üzere toplam beş (5) farklı yerde kullanılmıştır. Geçtiği ayetlerde vecel kelimesinin korku, ürperti manasına geldiği söylenebilir.[85] Ancak havf veye diğer kelimeler ile ifade edilen korkuyla aynı anlamda olmadığı açıktır. Zira ayetlerin içeriği incelendiğinde vecel kelimesiyle ifade edilen korkuda kalbin derinliklerinde saygı, sevgi ve hürmetten kaynaklanan bir ürperti olduğu görülmektedir. Yani sadece korkudan ibaret olmadığı anlaşılır.[86] Bu da Kur'ân-ı Kerim'in belâgî inceliklerinden biridir.

1. 1. 7. 7. er-Rav' "اَلرَّوْعُ"

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan ve havf ile yakın anlam taşıyanlardan biri de rav' kelimesidir. رَوْعٌ kelimesinde ra harfı fethayla (üstün) okunduğunda feze' anlamındadır. Zammeyle (ötre) okunduğunda zihin, kalp ve akıl manasında kullanılır. Yani korkunun girdiği yer olan kalp kastedilir. Şöyle denilir: وَقَعَ ذَلِكَ فِي رُوعِي أَيْ فِي خَلَدِي وَبَالِي "yani bu aklıma, zihnime, kalbime vaki oldu". Aynı şekilde إنما هُوَ أَفْرَخَ رُوعهُ cümlesi "korkuyu kalbinden attı" anlamına gelir. Veya وأَفْرِخْ رُوعَك dendiğinde "sakin, rahat ve emin ol" anlamında kullanılır. Erkeklerden cömert, şeref, saygınlık ve yiğitliğiyle birlikte yakışıklı ve boyu posu yerinde olmasından dolayı beğenilip insanı şaşkınlığa uğratan kişiye "اَرْوَعْ" denir.[87]

Râgıb el-İsfehânî bu kavramı, "kalbe ve zihne bela, korku, musibet vb. bir şeyin isabet etmesi" olarak tanımlamıştır. Bu durum, kalbin içine atılan korku için kullanılır. Kur'ân-ı Kerim'de de bu manaya gelebilecek şekilde kullanılmıştır.[88]

{فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ}

[84] İbn Kayyim, *Medâricu's-sâlikîn*, c. 1: 508.
[85] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1163.
[86] Ali Galip Gezgin, "Eş Anlamlık Bağlamında Kur'ân'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *İsâmî Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2003), 53.
[87] Ahmed Muhtar Abdulhamid, *Mu'camu'l-lugati'l-'Arabiyeti'l-mu'âsira* ('Alemü'l-Kütüb, 2008), "reve'e" 131; İbn Manẓûr, "reve'e" 8: 135.
[88] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 373.

"İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lut kavmi hakkında (adeta) bizimle mücadeleye başladı. [89]

İbn Abbas'tan rivayet edilen bir Hadiste, Peygamber Efendimiz, rav' kelimesinden ölümü ima ederek şu ifadeyi kullanmıştır: إذا شَمِطَ الإنسانُ فِي عارِضَيْهِ فذلكَ الرَّوْعُ *"insanın iki çehresi ağardığı, (sakalına beyazlık girdiği) zaman işte o rav'dır."* [90] Yani ölüm yaklaşmış ve belirtilerini göstermiştir.

Yukarıda rav' kelimesine verilen manalardan yola çıkarak rav'ın: Korku, şaşkınlık ve beğeniden sonra kalpte oluşan ve kalbi istila eden bir durum olduğu söylenebilir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrahim'e misafirliğe gelen meleklerin hikayesi anlatılırken yüce Allah, sırasıyla şöyle der:

{وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ}

"Andolsun ki elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler ve: selam (sana) dediler. O da: (Size de) selam dedi ve hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. [91]

{فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ}

"Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma! (Biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik."[92]

{فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ}

"İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lut kavmi hakkında (adeta) bizimle mücadeleye başladı."[93]

Melekler, Hz. İbrahim'e geldiğinde Hz. İbrahim, onların fiziki özelliklerinin mükemmelliğine hayran kalmış ve kalbinde rav' oluşmaya başlamış, onlara yemek

---

[89] Hûd 11/74.
[90] ez-Zebîdî, "reve'e" 21: 128.
[91] Hûd 11/69.
[92] Hûd 11/70.
[93] Hûd 11/74.

hazırladıktan sonra melekler ellerini yemeğe uzatmayınca, korkmuş ve bu korkudan sonra da içindeki rav' artmıştır. Bunun üzerine melekler: *"Korkma! (Biz melekleriz) Lût kavmine gönderildik"* deyince Hz. İbrahim rahatlayarak şaşkınlık, hayranlık ve korkudan sonra oluşan ruh halini (rav') üzerinden atarak normalleşip rahatlamıştır. Ayrıca rav' kelimesi içinde harf-i lîn geçtiği için hafif korkuya delalet ettiği düşünülebilir.[94]

Rav' kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de nadir kullanılan kelimelerden biridir. Sadece Hûd süresinde ve bir (1) ayette geçmektedir. O ayet de yukarıda mealiyle birlikte zikredilmiştir.

1. 1. 7. 7. el-Ferak "اَلْفَرَقُ"

Kura'ân-ı Kerim'de yer alan ve korku anlamında kullanılan kelimelerden bir diğeri ferak "اَلْفَرَقُ" tir. Ferak kelimesi ra harfi herekeli okunduğunda korku ve ürperti manasına gelir. Kişi için رَجُلٌ فَرِقٌ وفَرُق وفَرُوق وفَرُوقَةٌ وفَرُّوق وفَرُّوقةٌ وَفَارُوقٌ وفارُوقةٌ dendiğinde o kişinin aşırı korkak olduğu vurgulanmaktadır. Bir çocuğun korkutulması durumunda فَرَقْتُ الصَّبِيَّ "çocuğu korkuttum" denir. İlk vahiyden sonra Peygamber Efendimiz'e vahyin inmemesi, ara verilmesi, (fetretu'l-vahy) bir müddet sonra Efendimiz'in Cebrail'i ilk kez gördüğü şekliyle tekrar görmesi ve içine aşırı korku girmesiyle ilgili söylediği sözün, فَجُئِثْتُ مِنْهُ فَرَقاً "Ondan aşırı korktum." şeklinde olması, korku anlamında kullanılan bu kavrama örnektir. Hz. Ebu Bekir'in Hz. Ömer'i halife tayin etmesiyle Hz. Talha'ya: أَباللهِ تُفَرِّقُني "Beni Allah'la mı korkutuyorsun?" diye sorduğu cümlede bu kavram yine korku anlamında kullanılmıştır.[95]

İsfahânî, ferak kelimesine, korkudan dolayı kalbin çatlaması, parçalanması anlamını vermiştir. Buna benzer çatlak manasında olan sad', "الصَّدْع" ve yarmak anlamına gelen şakk "الشَّقُّ" kelimelerinin de kalp için kullanıldığını belirtmiştir. Ardından münafıkların Müslümanlardan kalpleri çatlamışçasına aşırı korktuklarını ifade eden şu ayeti örnek getirmiştir:[96]

---

[94] Hasan Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Tahran: İslâmî İrşat ve Kültür Bakanlığı, 1368), c. 4: 270-271.
[95] İbn Manẓûr, "feraka" 10: 305; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, thk. İbrahim Ebu'l-Fadl (Mısır: Daru'l-M'ârif, 1967), c. 3: 433; Muhammed Re'fet Said, *Tarihu nuzulı'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2002), 102.
[96] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 634.

{وَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ}

"(O münafıklar) mutlaka sizden olduklarına dair Allah'a yemin ederler. Halbuki onlar sizden değillerdir, fakat onlar (kılıçlarınızdan kalpleri çatlayacak kadar) korkan bir toplumdur. [97]

Münafıklar, korku ve panik duygularının etkisiyle Müslümanlara yalan ve iftirayla yemin ederek, onlarla bir olduklarını iddia etmektedirler. Oysa gerçek şu ki, onlar Müslümanlardan değildir; zira yürekleri yoktur. Düşmanlıklarını açıkça ifade edememekte ve kalplerinde besledikleri nefretle Müslümanlarla yüzleşmeye cesaret edememektedirler.[98]

Kur'ân-ı Kerim'de f-r-k "فرق" kökünden türemiş olan, ayrı kiplerle kullanılan ve farklı manalara gelebilen birçok kelime, çok sayıda ayette kullanılmıştır.[99] Ancak korku anlamına gelecek şekilde sadece bir (1) ayette müzari fiil olarak yefrakûn "يَفْرَقُونَ" kelimesi kullanılmıştır. Bu ayet de yukarıda mealiyle birlikte zikredilmiştir.

1. 1. 7. 8. el-Îcâs "اَلْإِيجَاسْ"

Vecis, Kur'ân-ı Kerim'de korku anlamında kullanılan kelimelerdendir. Vecis, "الوَجسُ" *kalbin korkması, hissetmesi, ürkmesi, korkunç bir ses vb. şeylerin duyulmasından dolayı irkilmesi* anlamlarına geldiği gibi *gizli ses ve gizlemek* anlamında da kullanılır. Ayrıca takıntı, endişe, kuşku ve kuruntudan sonra nefiste oluşan bir durum olarak değerlendirilir. Vecis kökünden türeyen teveccüs "تَوَجُّس" ise *gizli bir sese kulak misafiri olmak* anlamındadır. Gizli ses anlamında kullanılan veces kelimesine, peygamber Efendimiz'in miraç gecesi Hz. Bilal hakkında gördüğü ve gördüklerini sahabelere anlattığı şu hadis misal olarak gösterilebilir: دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَسَمِعْتُ فِي جَانِبِهَا وَجْساً، فَقِيلَ: هَذَا بِلَالٌ *"Cennete girdim yanında kısık (gizli) bir ses duydum. (Kim olduğunu merak ettim) bana onun Bilal olduğu söylendi."*.[100]

---

[97] et-Tevbe 9/56.
[98] Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru Nahda, 1997), c. 6: 321.
[99] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 848.
[100] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 855; Mecduddin Fîyrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Mue'ssesetu'r-Risâle, 2005), "vecese" 579; el-Ferâhidî, "vecese" 6: 161; Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir el-Hanifî er-Râzî Zeyneddin Ebu Abdullah, *Muhtâru's-Sihâh*, ed. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriye, 1999), "vecese" 17: 5; İbn Manẓûr, "vecese" 6:253.

Evcese "أَوْجَسَ" *kalpte oluşan korkuyu hissetmek* anlamında kullanılabilir. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ}

"Derken onlardan korkmaya (kalbinde korku hissetmeye) başladı. "Korkma" dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler." [101]

Yukarıda vecis ve türevlerine verilen anlamlardan yola çıkarak, vecsin havf gibi korku ve endişe anlamında geldiği, fakat korkuyla birlikte bir gizlilik, saklanma ve sır manası taşıdığı söylenebilir. Buna göre havf ile birebir aynı manada olmadığı anlaşılmaktadır. Zira birkaç ayette havf ile birlikte kullanılmıştır.[102] Eğer birebir aynı manada olsalardı birlikte kullanılmaları uygun olmazdı.

Kur'ân-ı Kerim'de if'âl babından olan, mazi fiili olarak evcese "أَوْجَسَ" kelimesi, toplam üç (3) farklı sûrede (Hûd, Tâha, Zâriyât) geçmektedir.[103] Söz konusu ayetlerde bu kavramın kullanımı, Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın nefsinde oluşan psikolojik bir durumla ilgilidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok korku ayeti mevcuttur. Bu ayetlerde korku anlamı birçok kavram ve cümleyle dile getirilmiştir. Bunların tamamının tespit edilip konuya dahil edilmesi tezin oldukça genişleyip dağılmasına sebebiyet verebileceğinden dolayı sadece içinde havf ve ona yakın anlamlı olan kelimeleri barındıran ayetler ele alınmıştır. Korku anlamına gelen, havf ve ona yakın anlamlı olan kelimeler, türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerim'de çok defa kullanılmıştır. Sayılarına gelince, havf yüz yirmi dört (124), haşye kırk altı (46), feze' altı (6), ru'b beş (5), vecel beş (5) ve rav' bir (1) yerde kullanılmıştır. Rehbe türevleriyle birlikte on iki (12) farklı yerde kullanılmış fakat dört (4) yerde korku anlamında kullanılmamıştır. Ferak ise türevleriyle birlikte birçok yerde kullanılmış fakat sadece bir (1) yerde korku manasında kullanılmıştır. Böylece yukarıda zikrettiğimiz söz konusu kelimeler, türevleriyle birlikte korku anlamında toplam 209 farklı yerde kullanılmıştır.[104]

---

[101] ez-Zâriyât 51/28.
[102] Hûd 11/70, Tâhâ 20/67, Zâriyât 51/28.
[103] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1163.
[104] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 355-1164.

Kur'ân-ı Kerim baştan sona okunup, vermek isteği mesaj anlaşılmaya çalışıldığında kulunun, dünya ve ahiret saadetine kavuşması, nefis ve şeytana yenik düşmemesi için yüce Allah; korkuyu defalarca bir uyarı levhası gibi insan gözünün önüne koymuştur. Yüce Allah bu uyarıları; korku manasına gelebilen, korkunun derecesine göre ona uygun olan kelimeyi seçerek ve korkuyla birlikte farklı mesajları içinde barındıran farklı kelimelerle yapmıştır. Yukarıda söz konusu bazı kelimelerden bahsedilmiştir. Şimdi ise korkunun insan hayatındaki önemi, meşru olan korku, zemmedilen korku vb. konular hakkında açıklamalarda bulunulacaktır.

1. 1. 8. Havfın (Korku) Önemi

İnsanoğlu; hayatının devamı için fiziki, duygusal ve ruhsal olarak mücehhez, donanımlı ve en güzel şekilde yaratılmıştır. Örneğin fiziki olarak: yürümek için ayak, günlük ihtiyaçlar için el, görmek için göz, konuşmak için dil, vücudun gıdasını alıp faydalı bir şekilde ondan istifade edebilmesi için dudak, dil, gırtlak, mide vb. organlara sahiptir. Bunlar, Allah'ın varlığına ve yüceliğine delalet eden ayetlerdir. Binaen aleyh yüce Allah, şöyle buyurmuştur:

{وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ}

"Kesin olarak inanalar için yeryüzünde ayetler vardır. Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?"[105]

Aynı şekilde insanoğlu; hayatının güvenli, sağlıklı ve mutlu bir şekilde idamesi için çeşitli duygulara sahiptir. Sevgi, hüzün, öfke, korku, endişe, heyecan vb. duygular örnek gösterilebilir. İnsanın dünya ve ahirette mutlu ve saadetli olabilmesi için yukarıda zikrettiğimiz fiziki, duygusal ve ruhsal özelliklerden yerli yerinde amacına uygun bir şekilde istifade etmesi gerekir. Aksi takdirde ona fayda vermek yerine kendisine ve başkasına zarar verebilecek bir hal alabilir.

Havf, söz konusu manevi duygulardan biri, insan yaşamı için önemli bir faktördür. İnsan fıtratında var olan bir duygudur. Tehlikelere karşı koruma görevi görmektedir. Sağlıklı psikolojiye sahip bütün insanlarda var olan bir duygudur. Kişi bu duygu sayesinde tehlikeleri fark eder ve ona göre tedbirini alır. Kimi insanda bu duygu mutedil olup korkulması gereken kişi, durum ve şeylerden korkar; korkmasının

[105] ez-Zâriyât 51/20-21.

gerekmediği kişi ve durumlarda da korkmaz, böylece amacına uygun bir şekilde bir işlev görmüş olur. Kimileri ise korkulmaması gereken şeylerden korkarak ifrata kaçar, aşırı korkar, böylece korkak duruma düşerler. Bazı kişiler ise tefrite kaçar, onda korku oluşmaz veya çok az olur, tehlikeleri aldırmaz, böylece hem kendisine hem de çevresine zarar verebilir. Yiğitlik ve şecaat ise bu duygunun mutedil olması, korkunun olması gerektiği yerde korkması ve söz konusu tehlikenin zararına yakalanmaması için tedbirini almasıdır. Dolayısıyla yapay korkulardan kendisini arındırmasıdır. Yüce Allah, bu duygudan nerede ve ne şekilde yararlanacağımızı bildirdiği gibi iyi ve kötü korkunun çerçevesini de Kur'ân-ı Kerîm'de bizim için çizmiştir. Aşağıda Kur'ân'a göre korku çeşitleri izah edilmeye çalışılacaktır.

1. 1. 9. Kur'ân'da Belirtilen Havf (Korku) Çeşitleri

Yüce Allah, Kur'ân'da iyi ve kötü korkuyu, kimden korkmamız icap ettiğini, bazı insanlarda var olan korkunun gereksizliğini ve korkuyla ilgili benzer konuları birçok ayette ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır. Bazen korkmamız, bazen de korkmamamız gerektiği, kimden ve neden korkmamız veya korkmamamız gerektiği gibi durumları izah etmiştir. Amaç insanları doğru yola sevk etmek ve doğru yolda olanların da ayaklarının sabit kılınıp ondan sapmasına engel olmaktır.

Kur'ân'da birçok korku çeşidinden bahsedilir. Burada direkt veya dolaylı olarak Kur'ân'ın değindiği yedi korkudan bahsedilecektir. Bunlar: Allah korkusu, ölüm korkusu, düşman korkusu, fakirlik ve rızık korkusu, bilinmezlik ve aniden meydana gelen olaylara karşı korku; davasına, dinine, akidesine zarar gelme korkusu ve azap korkusudur. Bazıları dini, bazıları da dünyevi korku olarak nitelendirilebilir. Aşağıda bunlar birer başlık altında ele alınacaktır.

1. 1. 9. 1. Allah Korkusu

Mümin için Allah korkusu, dünya veya ahirette yüce Allah'ın onu cezalandırmaktan korkmasıdır. Yüce Allah, O'ndan korkmayı kullarına farz kılmıştır. Allah korkusu, kalbin lambasıdır. Onun sayesinde içindeki hayır ve şerri görür.[106] Allah korkusunun Kur'ân-ı Kerim'de en çok üzerinde durulan ve defalarca farklı yerlerde, farklı ifadelerle tekrarlanan bir konu olduğu göze çarpmaktadır. Birçok ayet

[106] Abdulkerim b. Havâzin b. Abdülmelik el-Kuşayrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriye*, thk. Abdulhalim Mahmûd - Mahmûd b. Şerif (Kahire: Daru'l-me'ârif, ts.), c. 1:251-252.

onun önemine işaret etmiştir. Örneğin yüce Allah bir ayette: {وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ} *"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır."*[107] buyurarak Allah korkusunun mükâfatını müjdelemiştir. Peygamber Efendimiz: رَأس الْحِكْمَة مَخَافَة الله تَعَالَى *"Hikmetin başı Allah korkusudur."*[108] buyurarak Allah korkusunun önemine dikkat çekmiştir.

Kalbinde Allah korkusu taşıyan kişi hem dünyada hem de ahirette mutlu olur. Zira kişinin mutlu olabilmesi için kendisini güvende ve emniyette hissetmesi gerekir. Bu da ancak Allah korkusuyla mümkündür. Zira Allah korkusunu taşıyan kişi, kalan bütün korkuları yener ve onlardan emin olur. Normal şartlarda, kişi korktuğu şeyden kaçar ve ondan uzaklaşmaya çalışır. Allah korkusunda ise tersi durum söz konusudur. Kulun kalbinde, O'nun korkusu artıkça daha çok O'na yaklaşır, yaklaştıkça onun sevgisine mazhar olur.[109] Böylece kendisini yüce bir zatın koruması altında hisseder ve daha çok güvende hisseder. Allah korkusunu taşımayan kişi ise dünya hayatında asla güvende hissetmez. Her şeyi düşman görür. Çünkü kendisini yüce bir zatın şemsiyesi altında hissetmez. Sadece kendi imkân ve kabiliyetiyle, korkularıyla mücadele etmeye çalışır. Bunlar da çok yetersiz gelir. Böylece hayatı, korku içinde ve sahte korkutucularla mücadele etmekle geçer.

Abdurrahman b. Kudâme el-Makdisî (öl. 1283) korku ve faydası hakkında şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: *"Korku, Allah'ın kamçısıdır. Yüce Allah kulunu onunla ilim ve amele sevk eder ve üzerine devam etmesi için yine onunla dizayn eder. Ta ki Allah'a yakın olabilme derecesine kavuşabilsin."*[110] Bütün bunlardan dolayı kul için Allah korkusunu bir eziyet değil, aksine büyük bir nimet olarak değerlendirmek gerekir.

Bir müminin manevi olarak sıhhat ve selamete erebilmesi için Allah korkusunun çok önemli olduğunu vurgulamak için Ebû Süleymân Abdurrahmân b. Ahmed b. Atıyye ed-Dârânî (ö. 215/830) şöyle demiştir: مَا فَارَقَ ٱلْخَوْفُ قَلْبًا إِلَّا خَرِبَ *"Allah korkusu bir kalpten çıktığında mutlaka o kalp harabe olur"* Zünnûn Ebü'l-Feyz Sevbân b.

---

[107] er-Rahmân, 46.
[108] Muhammed b. Ali b. Hasan b. Bişr Ebu Abdullah el-Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-Resûl*, thk. Abdurrahman 'Umeyra (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), c. 3: 85.
[109] el-Kuşayrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriye*, c. 1: 253.
[110] Nacmuddin İbn Ebu'l-Abbas b. Kudâme, *Muhtasaru minhâci'l-kâsıdîn* (Dımeşk: Mektebetu Dâri'l-Beyân, 1978), 303.

İbrâhîm el-Mısrî el-İhmîmî (öl. 245/859 [?]) ise şöyle belirtmiştir: اَلنَّاسُ عَلَى الطَّرِيقِ مَا لَمْ يَزَلْ عَنْهُم الْخَوْفُ فَإِذَا زَالَ عَنْهُم الخَوْفُ ضَلُّوا عَنِ الطَّرِيقِ *"İnsanlarda Allah korkusu olduğu müddetçe (doğru) yol üzerindedirler. Allah korkusu zâil olduğunda doğru yoldan saparlar."*[111]

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan Allah korkusuyla ilgili ayetler incelendiğinde; bazıları Allah korkusunu emreder, bazılarıysa onun zaruri olduğunu tekit eder, bazı kimseler onu teşvik eder, birtakım kişiler de kulun; gerçekten Allah'tan korkup korkmadığını ortaya çıkarmak için sınandığını belirtir ve bazıları da dua ederken korku ve umutla dua edilmesini ister. Aşağıda söz konusu konularla ilgili birer ayet misal getirilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

1. 1. 9. 1. 1. Kur'ân Allah Korkusunu Emreder

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de yalnızca O'ndan korkulmasını emreder. Aşağıdaki ayette bu durum açık bir şekilde dile getirilmiştir.

{إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}

"İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu hâlde eğer, iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun."[112]

Yüce Allah, bu ayette emir kipiyle وَخَافُونِ "benden korkun" diyerek müminlerin sadece ondan korkmasını emretmiş ve bunun imanın gereği olduğunu vurgulamıştır. Kur'ân-ı Kerim'in çağrıda bulunduğu, emrettiği ve yücelttiği bu korku, Allah'ı gözetmeye, O'nun emrine boyun eğmeye ve O'nun azabından korkmaya dayalı bir korkudur. Bu, Kur'ân-ı Kerim'in inananlar için aşağılanma ve zillet anlamındaki korkuyu veya insanlardan herhangi birisinden korkmayı kabul ettiği anlamına gelmez. Aksine, inananları Allah korkusuna çağırdığında, onları bu korkuyla başkalarından korkmaktan, başkalarına karşı küçük düşmekten ve diğer tüm korku türlerinden kurtarmış olur.[113] Bununla ilgili yüce Allah şöyle buyurur:

{قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

---

[111] el-Kuşayrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriye*, c. 1: 254.
[112] Âl-i İmrân 3/175.
[113] Ahmed eş-Şerebâsî, *Mevsû'atu Ahlâkı'l-Kur'ân* (Bayrut: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1981), c. 1: 155.

"Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur. Ve onlar üzüntü çekmezler"[114]

Bundan dolayı Yüce Allah Kur'ân'da Allah'tan korkan kişileri mükâfatlandıracağını bildirerek onları Allah korkusuna teşvik etmiştir. Aşağıdaki ayet bunun en bariz örneğidir.

{وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى}

"Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıranlar için şüphesiz cennet yegâne barınaktır."[115]

1. 1. 9. 1. 2. Fert ve Toplum İçin Allah Korkusu Gereklidir.

Korkunun insan yaşamı için gerekliliği ve zaruriyetine yukarıda değinilmişti. Bu duygu özellikle bir Müslüman için çok önemlidir. Zira Allah korkusuna sahip olan kişi, eğer Allah'ın emir ve yasaklarına uymazsa dünya ve ahirette cezalandırılma endişesi taşır. Bundan dolayı günaha girmemek için elinden geleni yapmaya çalışır. Kişide Allah korkusu olmadığı taktirde günah ve suç işlemekten çekinmez, bu durum dünya ve ahirette onun azaba duçar olmasına sebebiyet verebildiği gibi topluma da zararı dokunabilir. Dolayısıyla Müslüman ferdin ve genel olarak toplumun selameti için Allah korkusu zaruridir ve elzemdir. Kulun, Allah'ın azabına duçar olmaması için Kur'ân ayetlerinin birçoğunda inzar (korkutma) olduğu görülmektedir. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا}

"Bizi, ayetler (mucizeler) göndermekten alıkoyan tek şey, öncekilerin bu ayetleri yalanlamış olmasıdır. Nitekim Semûd kavmine, açık bir mucize olmak üzere bir dişi deve vermiştik. Onlar ise, (bu deveyi boğazladılar ve) bu yüzden zalim oldular. Oysa biz ayetleri ancak korkutmak için göndeririz."[116]

---

[114] el-Bakara 2/38.
[115] en-Nâzi'ât 79/41.
[116] el-İsrâ 17/59.

Ayet, Semûd kavmine mucize gönderildiğini buna rağmen kalplerinde Allah korkusu oluşmadığını ve bu yüzden zalim olduklarını vurgulamaktadır. Semûd kavmi ile ilgili başka ayetlerde, onların helak olduklarını anlıyoruz.[117] Eğer kalplerinde Allah korkusu oluşsaydı, O'nun azabına maruz kalmazlardı. Dolayısıyla bu ayetten, Allah korkusunun insanın dünya ve ahiret selameti için zaruri olduğunu anlıyoruz.

1. 1. 9. 1. 3. Dua İçin Korku Gereklidir

Kur'ân'ın bazı ayetleri, Allah'a dua edildiğinde yakarışla birlikte korku ve umudun da olmasını ister. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ}

"Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkarak ve (rahmetini umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."[118]

Duanın kabul olabilmesinin şartlarından biri, dua ederken içinde havf ve recâ olması gerekliliğidir. 'İbadetimi ve duamı elimden geldiği kadarıyla yerine getirdim artık Allah'ın kabul edeceğini umuyorum' düşüncesiyle birlikte, 'hakkıyla yerine getirmemiş olabilirim bu yüzden kabul olmayabilir' anlayışında, korku ve umut ikili düşüncesi olması gerekir.[119] Ayrıca 'yüce Allah'ın azabından korkarak, sevabını umarak ihlaslı bir şekilde, herhangi bir şeyi O'na ortak koşmadan sadece O'na dua ve ibadet edilmesi gerekir' şeklinde de tefsir edilmiştir.[120]

1. 1. 9. 1. 4. Yüce Allah Kulun Korkusunu İmtihanla Ortaya Çıkarır

Kur'ân'ın bazı ayetleri; kulun, gerçekten Allah'tan korkup korkmadığını ortaya çıkarmak için sınandığını belirtmiştir. Bunun amacı; kimsenin olmadığı yerde bile emredilen ibadetleri yapması, onlara alışıp hayatında ahlak edinmesi ve meleke haline getirmesi içindir. Bu alışkanlığı edinmek ancak Allah korkusuyla mümkün olabilmektir. Aşağıdaki ayeti buna misal gösterebiliriz.[121]

---

[117] Hûd 11/67.
[118] el-A'râf 7/56.
[119] Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 5: 289.
[120] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 12: 487.
[121] Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 4:291.

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ}

"Ey iman edenler! Allah ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avlanma ile (onu yasak ederek) dener ki gizlide (kimsenin görmediği yerde, gerçekten) kendisinden kimin korktuğu ortaya çıksın. Kim bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı bir azap vardır."[122]

Zikrettiğimiz ayet, Harem bölgesinde ihramdayken avlanmanın haram olduğunu bize bildirmektedir. Manası, "-Harem bölgesinde ihramdayken, karada büyük veya küçük av ile avlanmak gibi şeylerle sizi imtihan ettiği gibi, ey müminler küçük veya büyük çeşitli şeylerle sizi imtihan edeceğim." şeklindedir. Böylece kimin Allah'tan korkup günahlardan kaçındığını, ezeli ilminde olan iyi ve kötüyü açığa çıkarmak amaçlanır. Zira insanın gaybe imanının gerçek manada olup olmadığının anlaşılabilmesi için, yanında kimsenin olmadığı ve günah işleme imkânı olduğu durumda Allah'tan korkarak günahlardan kaçınmasıyla ortaya çıkar.[123]

1. 1. 9. 1. 5. Ariflere göre Allah Korkusu

Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî, (öl. 606/1210) âriflere göre iki çeşit Allah korkusu olduğunu belirtmiştir. Biri direkt Allah'tan, diğeri onun azabından korkmaktır. Birincisi ehl-i kalbin korkusudur. Diğeri ehl-i zahirin korkusudur. Ehl-i kalbin korkusunun izalesi söz konusu değildir. Ama ikâp korkusu zâil olabilir niteliktedir.[124] Râzi, kitabın başka yerinde, yine "havf'ı" iki çeşide ayırarak farklı bir değerlendirmede bulunmuştur. Birincisi Celâl ve Azamet korkusu, ikincisi ikâp (cezalandırma) korkusudur. İkap korkusu, günahkarların korkusudur. Günahkâr kişinin, yaptığı günah sebebiyle Allah'ın onu cezalandıracağını düşünerek, cezadan ve çekebileceği azaptan korkmasıdır. Allah'ın Azamet ve Celâl'inden korkmayı ise bütün mahlukatta bulunan korku olarak değerlendirmiştir. Bir mahlukun, mukarrabundan olan melek veya peygamber sınıfından olsa dahi içinde bu korku çeşidi mevcuttur. Zira Yüce Allah kendi zatında ganîdir, hiç kimseye muhtaç değildir. Fakat bütün mahluklar ona

---

[122] el-Mâide 5/94.
[123] Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 4: 291.
[124] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 3: 482.

muhtaçtır. Muhtaç olan kişi; ganî ve muhtaç olmayan Melîk'in huzurunda olduğu zaman ister istemez kendini ona muhtaç bulduğu için heyecana girer ve yüreğinde korku oluşur. Bu korku azap korkusu değildir. Belki o zatın büyüklüğünü, azametini, kimseye muhtaç olmayışını, aksine herkesin ona muhtaç oluşunu bildiği için, derûnunda bu heyecan ve korku meydana gelir.[125]

1. 1. 9. 1. 6. Allah'tan Gereğince Korkanlar

Kur'ân'a göre Allah korkusuna en çok sahip olan kimseler, âlimlerdir. Aşağıdaki ayet bunu teyit etmektedir.

{وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ}

"İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar, şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır."[126]

Âlimlerin Allah'a olan imanları tahkikidir. Onlar Allah'ı bilen ve O'na tazimde bulunarak saygı besleyen kimselerdir. Neden ve niçin Allah'tan korktuklarını bilirler. Hüccetü'l-İslâm Gazzâlî, Allah korkusunun iki farklı yolla hasıl olduğunu, birinin diğerinden üstün olduğunu belirtir. Bunu açıklamaya çalışırken, şöyle bir misal getirir: "Bir çocuğun bir evde yalnız olduğunu düşünelim. İnsanlara zarar veren yılanın, akrebin vb. hayvanların ne olduğunu bilmez. Çocuk bu hayvanlardan birini evin içinde bulur. Ondan korkmaz, gerekirse elini ona uzatır, onunla oynayabilir. Çünkü zararlı olduğunu bilmez. Fakat yanında babası olduğunda babası yılanı görür görmez, yılanın tehlikeli olduğunu bildiği için ondan korkar ve tedbirini alır. Çocuk da ona bakarak korkmaya başlar, yılandan kaçar. Bunun gibi alimlerin Allah korkusu, yılandan korkan babanın korkusu gibidir. Onlar, Allah'ın bütün sıfatlarını bilir, O'nun engin rahmetini bildikleri gibi şiddetli azabını da bilirler. İmanları tahkikidir. Avamın Allah korkusu ise o çocuğun babasına bakarak yılandan korktuğu gibidir. Babasını taklit eder, babası korktuğu için korkar, yılanı tanıdığı için değildir. Bundan dolayı alimlerin Allah korkusu avamınkinden daha değerlidir. Ebu Hamid el-Gazzâlî, bundan yola çıkarak

---

[125] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 15: 450.
[126] el-Fâtır 35/28.

Allah korkusunun iki makâmı olduğunu söyler: Biri; alimlerin, ehl-i kalbin ve âriflerin Allah'ın zâtından, azâmet ve celâlinden korkması ve saygıda bulunmasıdır. Diğeri ise avam korkusudur. Onların Allah'ın azabından korkmasıdır. Alimlerin ve ariflerin korkusu Allah'ı bütün sıfatlarıyla bildikleri için daimidir. Avamın korkusu ise cennet ve cehennemi anarak, vaaz ve nasihat dinleyerek ve alimlerin meclisinde bulunarak oluşur ve ancak böyle devamlılık sağlanabilir. Aksi takdirde kişi gaflete girer, azabı unutur, korku oluşmadığı için kendisini başıboş bırakabilir. Kısacası alimin korkusu kendi kendine devamlık sağlayabilir niteliktedir. Fakat avamın korkusunun devamlı olabilmesi için dışarıdan desteğe ihtiyaç vardır. Uzun süreli günahlardan uzak kalmak ve ibadetlere devam etmek, korkunun devamlılığını sağlayabilen yardımcı unsurlardandır. Gazzâlî, iki korku arasındaki farkı açığa çıkarmak için Zünnûn el-Mısrî'nin şu kıyaslamasını aktarır: Cehennem vb. azapların korkusu; Allah'ın zatından korkmasına nispetle, dalgalı denizin yanında bir damla sudan korkmaya benzerdir.[127]

Ayetteki söz konusu alimler, ilimlerini imanla birleştiren alimlerdir. Allah'ın azabını tasdik edenlerdir. Zira iman, ahiret hayatını da garanti altına alır. İmansız bilginin ise sadece dünyada faydası olabilir. İman olmadığı için Allah korkusu da onlarda oluşmaz. Dolayısıyla ilimlerinin faydası ahiretlerine yoktur. Takva, ilmin semeresidir. İçinde Allah korkusu olmayan alim, meyve vermeyen ağaç gibidir. Meyve veren ağaç, meyve vermeyenden daha değerlidir. Meyve vermeyen ise ancak yakıt için kullanılır. Aynı şekilde içinde Allah korkusu olmayan alim cehennem yakıtı olur.[128] Zira Allah'tan korkmayan alimin, dünyevi olarak bazen insanlığa ciddi zararları da dokunabilir. Misalen günümüzün kimi bilim adamlarını düşündüğümüz vakit, bilim adına nükleer vs. silahlar üretir, bu silahlarla suçlu suçsuz demeden insan, hayvan ve hatta bitkileri imha etmektedir. İmha gücü ne kadar fazlaysa o kadar takdir toplar. İçinde Allah korkusu olan alim, insanlığa zararlı olan silah vs. şeyleri üretmez. İlmini insanlığa faydalı olmak adına kullanır. Binaen aleyh alimin ilmi imanla birleşirse bu, insanlık için ziyadesiyle değerli neticeler doğuracatır.

---

[127] Ebu Hamîd Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulumi'd-dîn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), c. 4: 168.

[128] Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebu Mansûr el-Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 2005), c. 8: 485; Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 28: 114.

Geçmişten günümüze ilim iki amaçla öğrenilir: Birinci amaç öğrenilen şeyin ilim olması, öteki ise ilmin faydalı olmasıdır. İlim, salt ilim olduğu için öğrenilirse insanlığa faydasından çok zararı olur. Örneğin halkı açlıktan ölen kimi ülkelerde, bir âlimin kanarya türleri üzerinde incelemelerde bulunması veya kertenkelenin kuyruğu üzerinde araştırma yapması, takdir edilecek ilmî bir çalışma olmasa gerek. İşte bu durumda iman devreye girer. Zira inanan âlim bilir ki insanlığa yararlı ilmî faaliyet Allah'ın rızasına; zararlı veya faydasız ilmî çalışmalar ise gazabına sebebiyet verebilmektedir. [129]

1. 1. 9. 1. 7. Kur'ân Başkasından Korkmaktan Alıkoyar

Kur'ân, birçok ayette Allah'tan korkmayı emretmenin yanı sıra başkasından korkmaktan da alıkoyar ve korkuyla mücadele etmeye, onu yenmeye teşvik eder.[130] Zira bu tür korku, insana zafiyet veren onu küçük düşüren korkudur. Örnek olarak;

{فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى}

"Musa, birden içinde bir korku duydu. 'Korkma!' dedik, üstün gelecek olan kesinlikle sensin."[131] ayeti verilebilir. Allah korkusuyla ilgili yukarıda yazılanları şöyle özetlemek mümkündür: Allah korkusu bir müminin dünyası ve ahireti için çok önemlidir. Dünya ve ahiretinin saadetine vesile olan bir duygudur. Müminin içinde var olan, bir otokontrol sistemi hüviyetindedir. Allah'tan gereğince korkanlar âlimlerdir. Allah korkusu kalbinde olmayan veya az olan kişi (özellikle alim) ise nefsin ve şeytanın peşinden gider. Hem kendisine hem de bütün insanlığa zarar verebilecek bir varlık halini alır. Bundan dolayı Kur'ân'daki birçok ayet, Allah korkusunu direkt veya dolaylı olarak emretmekte ve O'ndan başka hiçbir varlıktan korkmamayı emretmektedir.

1. 1. 9. 2. Ölüm Korkusu

Kur'ân'ın söz ettiği korku çeşitlerden bir tanesi de ölüm korusudur. Ama ondan bahsetmeden önce ölümün mahiyetine değinilecektir. Ölüm, ölümün mahiyeti ve ölümden sonraki hayat insan için hep merak konusu ve korku aracı olmuştur. Din ve

---

[129] İhsan. Süreyya Sırma, *Tarih şuuru* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000), 9.
[130]Hûd 11/70, Tâha 20/21, el-Kasas 28/25,31; en-Neml 27/10, el-'Ankebût 29/33, Sâd 38/22, ez-Zâriyât 51/28, el-Hâkka 69/18.
[131] Tâhâ, 20/67-68.

felsefe konusu olmuş ama mahiyeti gerçek manada anlaşılamamıştır. İnsanlar anlaşamadıkları durumlarda birbirini ölümle korkutup tehdit etmişlerdir. Aralarında savaşlar çıkmış ve karşılıklı öldürmeler yaşanmıştır. Cihanşümul ve kıyamete dek devam edecek olan yüce dinimizin kitabının bu konuya değinmemesi ve çözüm üretmemesi mümkün olmasa gerek. Bundan dolayı konumuza geçmeden önce Kur'ân'a göre ölüm gerçeğine kısaca değinmeye çalışılacaktır.

Kur'ân'da birçok yerde ölüm مَوْتْ "mevt" [132] ölen kişi مَيِّتْ "meyyit" [133] olarak geçer. Arapçada "مَوْتْ" (ölüm) hayatın zıttı olarak değerlendirilir. Hareketsizlik manasındadır. Hareket halindeyken sükûna uğrayan her şeye "مات" (öldü) denilir. Bundan dolayıdır Araplar, ateşin külü sönüp soğuduğunda, içinde kor kalmadığında وماتَتِ النارُ مَوتاً (ateş öldü, söndü) derler.[134] Bundan hareketle yaşayan insanda canlılık hareketlilik mevcuttur. Biyolojik olarak hareketsiz kaldığında ona meyyit denilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de: وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا *"Öldüren de dirilten de O'dur"*[135] "Ehyâ" (yaşatma) kelimesinin karşıtı "emâte" (öldürme) kelimesi kullanılarak ikisinin de Allah'ın iradesi ve gücüyle olduğu vurgulanmıştır. Bazı ayetlerde ölüm, can alma "teveffâ" kelimesiyle ifade edilmiştir. فَكَيْفَ إِذَا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَدْبَارَهُمْ *"Ya melekler onların yüzlerine ve sırtlarına vurarak canlarını alırken durumları nasıl olacak!"*[136]

Yukarıda da değinildiği gibi tarih boyunca insanlar kıskançlık vb. şeylerden dolayı veya bazı amaçlarına ulaşabilmek için, engel gördüğü kişi veya kişileri öldürmeyle tehdit edip korkutmaya çalışmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Adem'in iki oğlundan bahsederken bu gerçeği anlatır mahiyettedir.

{وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ}

[132] el-Bakara, 2/19.
[133] Âl-î İmrân, 3/27.
[134] İbn Manẓûr, "mevt" 2: 90,92.
[135] en-Necm, 53/44.
[136] Muhammed, 47/27.

"Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban kesmişlerdi. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), 'Andolsun seni öldüreceğim' dedi. Diğeri de 'Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder' dedi."[137]

Kur'ân'a göre insanın mevcudiyeti dünya ile münhasır değildir. Ölüm aracılığıyla insanın hayat serüveni şekil değiştirerek dünya ötesine, aşkın bir boyuta uzanır. Aşkınlığın menşei Yüce Allah'tır. Bu anlayışla hayatın sonu olan ölüm ebedi bir mana kazanmış olur. Bu aşkın varoluşu Kur'ân-ı Kerîm, ahiret olarak isimlendirmiştir. Kur'ân, ölümü cahiliye olarak ifade ettiği, materyalist bir bakışa sahip:

{وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ}

"Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helak eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar."[138] şeklindeki değerlendirmeyi eleştirmiştir. Câhilî anlayışa göre hayat sadece dünyadan ibarettir. İstediğimiz kadar bu dünya nimetlerinden istifade etmeliyiz. Fakat bu sağlıklı bir anlayış değildir. Zira insan ölümün dehşeti ve yok edici karartısını düşündüğünde istifade ettiği geçici nimetler anlamını yitirir ve çıkmaza girer. Yalnızca Kur'ân'ın bakış açısıyla buna çözüm üretilebilir ve ölüme anlam verilebilir.[139]

İnsan tabii olarak ölümden korkan ve ondan kaçan bir varlıktır. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurur:

{قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَى عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ}

---

[137] el-Mâide, 5/27.
[138] el-Câsye, 45/24.
[139] Muhammed Altaytaş, *Varoluşsal Açıdan İslâm İnancında Ölüm* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009), 15.

"Deki: sizin kendisinden kaçtığınız ölüm, muhakkak sizi bulacaktır. Sonra da görüleni ve görülmeyeni bilen Allah'a döndürüleceksiniz de O size bütün yaptıklarınızı haber verecektir." [140]

Kur'ân'daki bazı ayetler, ölüm korkusunu ifade etmektedir. Fakat yukarıda zikrettiğimiz "havf" ve ona yakın kelimelerle ifade edilmemiştir. Ayetin mefhumundan ölüm korkusu anlaşılmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz ayet, ölüm korkusuna misal olabilecek ayetlerdendir.

1. 1. 9. 3. Düşman Korkusu

Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen korku türlerinden biri de düşman korkusudur. Bu korku, ferdi ve toplumsal korku olarak iki şekilde zikredilmiştir. Ferdi korku, herhangi bir kişinin korkmasıdır. Hz. Musa'nın Kıpti birisini dövüp ölümüne sebep olmasından sonra artık düşmana dönüşen Firavun'dan ferdi olarak korkması buna örnek verilebilir.[141] Kur'ân'da bu olay şöyle anlatılır:

{فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ}

"Şehirde korku içinde, (etrafı) gözetleyerek sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen kimse, feryat ederek yine ondan imdat istiyor. Musa ona (yardım isteyene) dedi ki: Doğrusu sen, besbelli bir azgınsın."[142]

Toplumsal korku, düşmanın zarar verebilmesi söz konusu olduğunda toplumun genelinde oluşan korkudur. Aşağıdaki ayet, çok güzel bir şekilde bu korku çeşidini tasvir etmektedir.[143]

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَاءَتْكُمْ جُنُودٌ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا وَجُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَكَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا إِذْ جَاءُوكُمْ مِنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا هُنَالِكَ ابْتُلِيَ الْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا زِلْزَالًا شَدِيدًا}

---

[140] el-Cum'a, 62/8.
[141] Halef el-Cevâlî, *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 49.
[142] el-Kasas, 28/18.
[143] Halef el-Cevâlî, *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 49.

"Ey iman edenler! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın; hani size ordular saldırmıştı da biz onlara karşı bir rüzgâr ve sizin görmediğiniz ordular göndermiştik. Allah ne yaptığınızı çok iyi görmekteydi. Onlar hem yukarınızdan hem aşağı tarafınızdan (vadinin ve alt yanından) üzerinize yürüdükleri zaman; gözler yıldığı, yürekler gırtlağa geldiği ve siz Allah hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüz zaman; işte orada sahipleri imtihandan geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardı."[144]

Yukarıdaki ayetler Müslümanların Hendek savaşındaki durumunu tasvir etmektedir. Arap müşrikler Müslümanların her tarafını kuşatmış ve Ben-i Kurayza Yahudileri de Müslümanlarla yaptıkları anlaşmayı bozmuşlardı. Bu durumda tehlike büyümüş ve korku şiddetlenmişti. Dolayısıyla toplumsal bir korku meydana gelmişti.[145]

1. 1. 9. 4. Fakirlik Korkusu

Kur'ân'da zikredilen korku türlerinden biri de fakirlik korkusudur. Kur'ân-ı Kerîm'de fakr[146] (fakirlik) kelimesi, fakir[147] ve onun çoğulu olan fukarâ[148] olarak geçer. Fakirin yakın anlamlısı olan miskin[149] ve çoğulu mesâkîn[150] ile mahrum[151] ve bâis[152] gibi çeşitli kelimeler de geçmektedir. Fakirlik, insanın dünya hayatında yaşayabileceği hallerden biridir. Tasavvufî bir terim olarak kullanılan fakirlik terimi, insanın zarurî ihtiyaçlarını giderebilecek imkânlardan mahrum olması veya kendisini daima Allah'a muhtaç bilmesi anlamında kullanılmıştır. Fakirliği, maddi ve manevi fakirlik şeklinde sınıflandırmak mümkündür.[153] Gazzâlî'ye göre; ihtiyaç duyulan şeyin olmamasına fakirlik denilir. Fakat ihtiyaç olmayan şeyin olmaması ise fakirlik sayılmaz. İhtiyaç duyulan şey var ve ulaşılabilir durumda ise ona muhtaç olan kişiye fakir denilmez. İhtiyaçlar çok yönlü ve sonsuz olduğu için her insan mutlaka

---

[144] el-Ahzâb 33/9-11.
[145] Halef el-Cevâlî, *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 50.
[146] el-Bakara, 2/268.
[147] Âl-î İmrân, 3/181.
[148]el-Bakara, 2/273.
[149] el-Bakar, 2/184.
[150] el-Bakara, 2/83.
[151] ez-Zâriyât, 51/19.
[152] el-Hac, 22/28.
[153] Süleyman Uludağ, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Fakr* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995), c. 12: 132-134.

ulaşamadığı, eline geçiremediği maddi veya manevi bir şeyler vardır. Bu itibarla mutlak manada hiçbir şeye muhtaç olamayan her şeyin ona muhtaç olduğu, ganî olan sadece Yüce Allah'tır. Zira Yüce Allah şöyle buyurmuştur: وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ *"Allah zengindir siz ise fakirsiniz"* Fakat buradaki kastedilen mutlak fakirlik manasındaki fakirlik değil, sadece mali olarak ihtiyaç sahibi olma şeklindeki fakirliktir.[154]

İnsanoğlu yaşamı boyunca maddi ve manevi olarak muhtaç bir varlıktır. Özellikle maddi olarak refah içinde olmak ister ve bunun için yoğun bir çaba harcar. Kur'ân bunu rızık olarak ifade etmiştir. Yüce Allah, bunu temin etmeyi kendi üzerine almıştır. Fakat yine de insan temini konusunda endişe ve korku içinde olmuştur. Bazı insanlar bu korkudan dolayı şeytanın dürtüsüyle öyle aşırıya kaçmışlardır ki öz evladını bile öldürebilmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm bu korkunun anlamsız ve yanlış olduğunu şu ayetle açıkça belirtmiştir.

{وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا}

"Geçim endişesiyle çocuklarınızın canına kıymayın. Biz onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur."[155]

Câhiliye Arap toplumunda çeşitli sebeplerden dolayı erkek çocuğun değeri kız çocuğundan fazlaydı. Örneğin erkeğin yapısı itibariyle fiziki olarak çalışabilme ve savaşabilme açısından kadından daha kabiliyetli olması, böylece daha çok para kazanabileceği düşüncesi, bu sebeplerden bazılarıdır. Dolayısıyla erkek çocuğu olanın zengin olacağı, kız çocuğu olanın ise fakirliğe mahkûm olacağı düşüncesi hakimdi. Bu yüzden kız çocuğunun olmasını istemezler ve olduğunda utanç vesilesi sayarlardı. Onu ya öldürür ya da utanç içinde yaşamaya razı olmak zorunda kalırlardı. Bundan dolayı yüce Allah onların ve çocuklarının rızkının kendisine ait olduğunu vurgulayarak, fakirlik korkusundan dolayı kız çocuklarını öldürmelerinin, büyük hata ve günah olduğunu belirtir. Eğer fakirlik korkusuyla bu yapılıyorsa Allah hakkında suizanda bulunulmuş demektir.[156]

Aslında rızık korkusu hep var olagelmiştir. Toplumda rızkın Allah'a ait olduğuna dair iman zayıfladıkça bu korku daha çok yaygınlaşır. Fakirliği önleme adına

---

[154] el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulumi'd-dîn*, c. 4: 190.
[155] el-İsrâ, 17/31.
[156] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 20: 331.

câhiliye toplumunda kız çocuklarına yönelik bir uygulama vardı. Çağdaş toplumda ise fakirlik korkusundan dolayı hem kız hem de erkek çocuğa kürtaj uygulaması yapılarak korkular giderilmeye çalışılmaktadır.

1. 1. 9. 5. Bilinmezlik ve Ani Meydana Gelen Olaylara Karşı Korku

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen korku türlerinden bir diğeri, meçhul ve ani meydana gelen olaylara karşı oluşan korkudur. Yaygın olarak konuşulan bir söz vardır: *"İnsan bilmediği şeyin düşmanıdır."*[157] İnsan daha önce bilmediği ve alışık olmadığı bir olayla karşılaştığı zaman endişe ve korkuya kapılır. Bununla birlikte aniden meydana gelen bir olayla karşı karşıya gelirse endişe ve korkusu ziyadeleşir. Kur'ân'da Hz. İbrahim ve Hz. Musa'dan bahseden ayetler, bu korku türüne misal olabilecek niteliktedir. Hz. İbrahim'e insan şeklinde misafir olarak gelen meleklerin, hazırlanan yemeği yememelerine dair ayetler, ilgili konuda zikredildiği için tekrar verilmeyecektir. Hz. Musa'nın daha önce görmediği, bilmediği ve beklemediği bir olay karşısında duyduğu korkuyu anlatan bir ayetle yetinilecektir.

{وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَامُوسَى قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَى قَالَ أَلْقِهَا يَامُوسَى فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى}

"Şu sağ elindeki nedir, ey Musa? O, benim asamdır dedi, ona dayanırım, onunla davarlarıma yaprak silkelerim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım vardır. Allah: Yere at onu, ey Musa! dedi. Onu hemen attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi! Allah buyurdu: Al onu! Korkma! Biz onu ilk haline sokacağız."[158]

1. 1. 9. 6. Dinine Zarar Gelebilme Endişesi

Kur'ân'da geçen korku türlerinden biri de dinine davasına zarar gelebilme endişesidir. Bu korku çeşidi dinî korkular içinde yer almakta olup övülen bir korkudur. Gerek peygamberler gerekse onlardan sonra gelen İslam davetini üstlenenler, hep bu endişeyi taşımışlardır. Kur'ân'da Hz. Zekeriya hakkındaki ayetler bunun somut örneğidir.[159]

---

[157] Adil Muhammed Halil, *Evvelu merre etedebberu'l-Kur'ân* (Kuveyt: Şirketu is pî, 2017), 264.
[158] Tâ hâ, 20/17, 18, 19, 20, 21.
[159] Halef el-Cevâlî, *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 55.

{وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّايَرِثُنِي وَيَرِثُ مِنْ آلِ يَعْقُوبَ وَاجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا}

Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan edişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir veli (oğul) ver. Ki o bana varis olsun. Rabbim, onu rızana layık kıl!"[160]

Hz. Zekeriya'nın vefatından sonra iş başına gelecek olan yakınları (mevâli) hakkındaki endişesi dünyevî bir endişe değil, dinî bir endişedir. Derdi, dini ve davasıdır. Şeriate riayet edip etmeyecekleri ve dinlerini muhafaza edip etmeyecekleri konusunda endişesi vardır. Zira peygamberlerin gözünde dünyevî kazançların, en değersiz şeylerdir. Bundan dolayı Rabbine dua ederek, kendisine nübüvvet davasında varis olabilecek bir erkek çocuk istemiştir.[161]

1. 1. 9. 7. Azap Korkusu

Kur'ân'da geçen korku türlerinden biri de şüphesiz azap korkusudur. عَذَاب "azap" sözlükte ceza, yaptırım, işkence gibi manalara gelir.[162] Terim olarak: Allah'ın emirlerine karşı çıkan veya Allah'ı tanımayan kişilere dünyada ve ahirette Allah tarafından verilen cezadır.[163] Azap kelimesi birçok ayette zikredilir. Söz konusu ayetler, insanın dünyadayken Allah'ın istediği yaşam tarzını benimsemeyip nefsin ve şeytanın istediği şekilde yaşayan inkarcılar için, dünya veya ahirette mutlaka azaba uğrayacaklarını bildirmekte ve bu onlara yönelik bir uyarı ve ihtar niteliği taşımaktadır. Aşağıdaki ayeti buna örnek göstermek mümkündür.

{لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ}

"Dünya hayatında onlara sadece bir azap vardır. Ahiret azabı ise daha şiddetlidir. Onları Allah'tan (onun azabından) koruyacak kimse yoktur."[164]

---

[160] Meryem 19/5,6.
[161] İbrahim b. Serî b. Sehl ez-Zeccac, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu* (Bayrut: Dâru Âlemu'l-Kutub, 1988), c. 3: 320; Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 303.
[162] İbn Manẓûr, "'azabe" 1: 585.
[163] Yusuf Şevki Yavuz, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Azap* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991), c. 4: 302-309.
[164] er-Ra'd, 13/24.

Dünyadaki azap, Yüce Allah'ın savaşta Müslümanların eliyle onları öldürme, esir alma vb. şeylerle cezalandırması veya doğal felaketlerle onlara eziyet çektirmesidir.[165] Fakat ahiret azabı daha çetindir.[166]

Kur'ân'da zikredilen ahiret azabıyla ilgili en korkutucu azap örnekleri genellikle kıyamet gününü ve cehennem azabını tasvir eden ayetlerde karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân'da kıyamet günü için yevme'l-haşr,[167] ve yevme'l-ba's[168] gibi isimlendirmeler kullanılmıştır. Bilindiği üzere dünya kozmik bir sisteme bağlıdır. Bu sistemde meydana gelecek bir değişimden sonra ölüler diriltilecek. Bu dirilişle beraber sonsuz bir hayat başlayacaktır. Oluşan bu değişime kıyamet ismi verilmiştir. [169] Kıyamet günü azabı Kur'ân'da, en çok 'azâbu yevmun 'azîm (büyük azap günü) ve azâbu yavme'l-kıyâme (kıyamet günü azabı) olarak geçmektedir. Her birisine birer örnek aşağıda zikredilecektir.

{قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ}

"De ki: Ben, Rabbim'e isyan edersem gerçekten büyük bir günün (kıyametin) azabından korkarım."[170]

{وَلَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ}

"Eğer yerde ne varsa hepsi ve onunla birlikte bir misli daha o zulmedenlerin olsaydı, kıyamet gününde azabın fenalığından (kurtulmak için) elbette bunları feda ederlerdi. Halbuki (o gün) onlar için, Allah tarafından, hiç hesaba katmadıkları şeyler ortaya çıkmıştır."[171]

Ahiret azabı kategorisine giren ve yüce Allah'ın insanı onunla korkuttuğu azap çeşitlerinden biri, şüphesiz cehennem azabıdır. Kur'ân'da zikri geçen önemli azap çeşitlerinden biridir. جَهَنَّم "cehennem" ve جهنَّامٌ "cihinnâm" şeklinde telaffuz

---

[165] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9: 324.
[166] Tâha 20/127.
[167] Yunus 10/45.
[168] er-Rûm 30/56.
[169] Bekir Topaloğlu, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Kıyamet* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2022), c. 25: 516-522.
[170] el-En'âm, 6/15.
[171] ez-Zümer, 39/47.

edilebilmektedir. Bu kelime derinliği fazla olan kuyu için kullanılmıştır. Ebu Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî'ye göre: Cehennem, Allah'ın kullarını onunla cezalandırdığı ateşin isimlerinden biridir. Muhammed b. Mükrim b. Ali b. Manzûr, "azabı hak eden kulları" kaydını tanımın içine koysaydı eğer daha uygun olacaktı, şeklinde belirtmiştir.[172]

Kur'ân'da birçok azap çeşidi zikredilmiştir. Bunlardan ilk akla geleni ve cehennemin en belirgin özelliği olanı şüphesiz ateştir. Bundan dolayı bazı ayetlerde Cehennem yerine ateş (نَار) kelimesi kullanılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnektir:

{إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا}

"Şüphe yok ki münafıklar cehennemin en alt katındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın."[173]

Kur'ân, cehennem azabı çeşitlerinden olan ateşi zikretmenin yanı sıra günahkârların boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde sıcak suya sürüklenmelerinden,[174] su istediklerinde onun yerine irin içirilmesinden,[175] yemek yerine iğrenç bir yiyecek olan zakkum ağacından yedirilmesinden,[176] üzerlerine sıcak ve kavurucu özelliği olan semûm[177] rüzgârının esmesinden[178] ve serinletici özelliği olmayan, kapkara bir dumanın gölgesi altında[179] olmalarından bahsetmektedir.

İnsanda oluşan korkunun derecesi üzerine; kişinin yapısı, yetiştiği ortam, gördüğü eğitim, sahip olduğu inanç ve buna benzer faktörler etki yapmaktadır. Bundan dolayı kişilerde farklı derecede korkular oluşabilmektedir. Bazılarında ifrat bazılarında tefrit ve bazılarında mutedil derecede korku oluştuğu gözlemlenebilmektedir. Kur'ân'da istenen korku ise mutedil korku yani olumlu ve methedilen korkudur. Diğerleri ise menfi yani olumsuz ve zemmedilen korku olduğu söylenebilir. Aşağıda olumlu ve olumsuz korkular açıklanmaya çalışılacaktır.

---

[172] İbn Manẓûr, "cehennem" 12: 112; el-Cevherî, "cehennem" 5: 1892.
[173] en-Nisâ, 4/145.
[174] el-Mü'min, 40/71-72.
[175] en-Nebe', 78/24,25.
[176] ed-Duhan, 44/43,44.
[177] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 17: 70.
[178] et-Tûr, 52/27.
[179] el-Vâkıa,56/43,44.

1. 1. 10. Olumlu ve Olumsuz Korku ve Sebepleri

Daha önce de belirtildiği üzere korku fıtrî bir duygudur. Yerli yerinde kullanıldığında insanın dünya ve ahiretine faydalı olan bir olgudur. Her şeyde olduğu gibi (Allah korkusu dahi olsa) aşırı veya gereğinden az olduğunda olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. Yani ifrat ve tefrite kaçılmaması gerekir. Kişinin mutedil bir korkuya sahip olması önem arz etmektedir. Ebu Hamid el-Gazzâlî, bunu şöyle açıklar: Mutedil korku, mü'mini Allah'a yakınlaştırmak için ilimde ve amelde devam etmesini sağlayan korkudur. İnsan davranışını etkileyerek günahlardan sakınmasını sağlayan bir etkendir. Bu tür korku olumlu ve övülen korkudur. Eğer bunu sağlayamıyorsa gereğinden az bir korkudur denilebilir. Gereğinden az korkuya sahip olan kişiye bir ayet okunduğunda kalbine korku girebilir hatta gözlerinden yaş akmaya başlayabilir. Fakat arada zaman geçtiğinde unutuverir. Eskisi gibi devam eder ve onu günahlardan alıkoymayı sağlayamamaktadır. Aşırıya kaçan korku ise itidal derecesini aşan korkudur. Bu da olumsuz ve tasvip edilmeyen korku türüdür. Zira bu çeşit korku insanı ümitsizliğe sevk edebildiği gibi, iyi amelden de vaz geçmesine sebebiyet verebilir. Hatta psikolojik hastalıklara neden olabilir.[180] Buna müptela olan kişinin tedavi edilmesi gerekir.

Meşru olmayan ve olumsuz korkunun oluşmasına sebep olan bazı etkenler vardır. Bunları zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bunların başında cehalet, amel-i salih işlememe, dünya malına düşkünlük ve işlenen günahlar gelmektedir.

Cehalet yani bilmezlik, insanda yanlış korkunun oluşmasına sebebiyet vermektedir. Zira cahil olan kişi, (özellikle inançta cehalet) kimden, neden ve ne kadar korkması gerektiğini bilmez veya korkunun olması gerektiği durumları bilmediği için korkma gereği duymaz. Böylece meşru olmayan, olumsuz ve yanlış korkulara kapılır, sonra hüsrana uğrayanlardan olur. Aşağıdaki ayet bunu açık bir şekilde kanıtlamaktadır.

{قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ}

[180] el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulumi'd-dîn*, c. 4: 146.

"Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek (kadınlara) haram kılanlar, muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir."[181]

Cehalet insanı çok farklı, saçma sapan korku ve düşüncelere kaptırabilir. Ayetin işaret ettiği gibi cahiliye döneminde yaşayan bazı insanlar, fakirlik korkusundan dolayı kız çocuklarını öldürebilmişlerdir. Bunun yanı sıra kadınlara karşı aşırı tutuculuktan dolayı sözde hamiyet (namusunu korumak) için bu çirkin cürmü işleyebilmişlerdir. Hatta bazılarında meleklerin haşa Allah'ın kızları olduğu inancı vardı. Kızlarını meleklere ilhak etmeleri için öldürebilmişlerdir. Bazıları da sebepsiz yere katletmişlerdir.[182] İşte bütün bu anlamsız korku ve düşüncelerin sebebi cehalettir, bilgisizliktir.

Kur'ân-ı Kerîm; menfi, yersiz zamansız korkulardan emin olabilmek için salih amel işlemek gerektiğini vurgulamaktadır. Aksi halde olumsuz ve zem edilen korkunun oluşabileceğine işaret etmektedir. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

"Şüphesiz iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve sâbiînlerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir."[183]

Onlar için herhangi bir korku yoktur ibaresinden kasıt; dünyada var olan korkunun iman ve amel-i sâlih ile zail olması olduğu iddia edildiği gibi, bu mükâfatın ahiretle ilgili olduğu da iddia edilmiştir.[184] Ayetten; iman etme, amel-i sâlih yapma dünya ve ahirette üzüntü ve korkunun zail olmasına sebep olduğu gibi, iman etmeyip sâlih amel işlememe ise olumsuz korkuların oluşmasına sebep olabileceği düşünülebilir.

---

[181] el-En'âm, 140.
[182] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 7: 96.
[183] el-Bakara, 2/62.
[184] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 3: 535.

Dünya hayatına karşı aşırı sevgi ve işlenen günahlar insanın olumsuz korkulara kapılmasına neden olabilmektedir. Nitekim Yahudi ve müşriklerin dünyada uzun süre yaşama isteği ve aşırı şekilde ölümden korkmalarının ana sebebi dünya sevgisi ve işledikleri günahlarla ahirette yüzleşme korkusundan kaynaklanmaktadır.[185] Aşağıdaki ayetler bunu açık bir şekilde beyan etmektedir.

{وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ}

"Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler (günah ve isyanları) sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir. Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkünü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması onu azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür." [186]

Müşriklerden sayılan Mecusilerin aralarında selamlaşırken birbirlerine "bin yıl yaşa" demeleri, onların yaşamaya karşı sevgisi ve ölüm korkusu konusundaki iç dünyalarını yansıtmaktadır.[187]

Yahudilerin müşriklere oranla yaşamaya karşı daha çok hırslı olmaları onların kendi akıbetlerinin cehennem olduğunu kesin bilmeleri sebebiyledir. Müşrikler ise bunu bilmezler.[188]

Olumlu korku oluşmasını sağlayan bazı etmenler vardır. Bunların kısaca zikredilmesinde fayda olacağı kanaatindeyiz. İlim ise başlıcalarıdır. Bir Müslüman ilmini artırdıkça onun olumlu korkusu da artacaktır. Bununla ilgili ayet, alimlerin Allah korkusu hakkındaki konusunda zikredilmişti.

Düzenli bir şekilde Kur'ân okumak, fırsat buldukça Allah'ı zikretmek; onu tesbih etmek ve kâinat hakkında tefekküre dalmak, olumlu ve övülmeye layık

---

[185] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 1: 334.
[186] el-Bakara 2/95,96.
[187] Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, c. 1: 123.
[188] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 3: 609.

korkunun oluşmasında etkili olabilmektedir. Aşağıdaki ayetler açık bir şekilde bunu teyit etmektedir.[189]

{إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ}

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını arttıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."[190]

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ}

"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde akli selim sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"[191]

{يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا}

"Ey inanlar Allah'ı çokça zikredin. Ve O'nu sabah akşam tesbih edin."[192]

1. 1. 11. Korku Ayetlerinin İnsan Psikolojisi ve Davranışları Üzerindeki Etkisi

Kur'ân-ı Kerîm insanı merkeze alan ve ona hitap eden ilâhî bir kitaptır. Yüce Allah insanı yoktan var etmiştir. Fiziki yapısını yarattığı gibi ruhî (psikolojik) varlığını da yaratan O'dur. Fıtratına korku duygusunu yerleştiren yine O'dur. Bundan dolayı ona ne şekilde hitap etmesi gerektiğini ve onu ne ile etkileyebileceğini en iyi bilen yine O'dur.

---

[189] Halef el-Cevâlî, *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 77.
[190] el-Enfâl 8/2.
[191] Âlî İmrân, 3/190,193.
[192] el-Ahzâb, 41,42.

Psikoloji ilminin gelişmesiyle Kur'ân ayetlerinde kullanılan ifade ve belagat sanatlarının insan psikolojisi ve davranışları üzerindeki etkisi merak konusu olmuş ve bu mevzuda çalışmalara başlanmıştır. Konumuzla ilgili olan korku kavramından yola çıkarak yüzlerce ayetin mesajı, insanda var olan bu duyguyla ilgili olup onun psikolojisini etkilemeye ve bu sayede onun davranışlarını yönlendirmeye yöneliktir. Aşağıdaki ayet buna güzel bir misaldir.

{قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَى قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى}

"Dediler ki: Rabbimiz! Doğrusu biz, onun bize aşırı derecede kötü davranmasından yahut iyice azmasından endişe ediyoruz. Buyurdu ki: Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; işitir ve görürüm."[193]

Daha önce de belirtildiği üzere korku, insanoğlunun tehlikelerden korunabilmesi için bir uyarı ve koruma görevi mahiyetinde olan ve insan fıtratına yerleştirilen bir duygudur. Bu ayetlerde Hz. Musa ve Hz. Harun'un bu duygularından söz etmektedir. Yukarıdaki ilk ayette iki kavram kullanılmıştır biri "fart" (taşkınlık) ikincisi ise "tuğyan" (azgınlık) tır. Fart: İlk aşamada, hemen, aniden yapılan kötülük, işkence vb. şeyler anlamında kullanılır. Tuğyan ise taşkınlıktan da işkenceden de daha kapsayıcıdır. Her türlü kötülüğü ihata eden bir kavramdır. Firavun ise bu kötülüklerin herhangi birini veya her ikisini yapmaktan çekinmeyen bir zalimdir.[194]

Durum böyle olunca Hz. Musa ve Hz. Harun peygamber olmalarına rağmen insan olmaları hasebiyle fıtrî duyguları olan korku ve endişeleri devreye girmiş, psikolojileri etkilenmiş ve firavuna gitmekten çekinmişlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah'a *"Firavun'un bir taşkınlık ve azgınlık yapmasından endişe ederiz"* diyerek durumu arz ederler. Bu olay korku duygusunun, insan psikolojisi ve davranışları üzerinde ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Yüce Allah'ın: *"korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim"* şeklinde karşılık vermesi her türlü korku ve endişeyi gideren bir cevap niteliğindedir. Aslında bu cevap korku ve endişelerini gidermek için yeterli bir cevaptır. Fakat yüce Allah: *"Ben her şeyi işitir ve görürüm"* diye ilavede bulunarak onların güvenlerini pekiştirmiştir.[195]

---

[193] Tâhâ, 20/45,46.
[194] Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (Kahire: Daru'ş-Şurûk, 2003), c. 4: 2336.
[195] Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. 4: 2337.

Korkuyla ilgili ayetlerin insan psikolojisi ve davranışları üzerindeki etkisini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek bilimsel bir çalışmanın verileri aşağıda zikredilmiştir.

"İmam Hatip Lisesi ergenlik dönemindeki lise ikinci sınıf öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmadır. Kırk beş (45) kişilik grup oluşturarak yapılmıştır. Akaid dersi müfredatı; inanç, Allah sevgisi ve korkusu gibi konuları ihtiva ettiği için anket uygulamasına müsait bir ders olduğu düşünülerek seçilmiştir. Öğrencilerin haberi olmadan eşit düzeyde korku ve sevgi mesajları onlara yüklenmiştir. İki hafta içerisinde yedi ders boyunca korku dolu mesajlar verilmiştir. Örneğin azap ayetleri, Kur'ân'da cehennem tasvirleri vb. korku içerikli ayetler mesajlar verilmiştir. Bu arada deneklere "Allah korkusu ve üzerimizdeki etkisi" konulu bir ödev verilmiştir. Ardından bir hafta boyunca yoğun nötrleştirici mesajlar verilmiştir. Sonra yine iki hafta içerisinde yedi ders boyunca sevgi dolu mesajlar verilmiştir. Önceki uygulamada olduğu gibi bir ödev verilmiştir. Fakat bu sefer konusu sevgiyle ilgilidir. Ardından bir hafta nötrleştirici mesajlar verilmiştir. Bu deney sonucunda şu ortaya çıkmıştır:[196]

1. Korku faktörü, Allah'a olan kesin inancın %88,9, sevgi faktörü ise %22,2 oranında artmasına sebep olmuştur.

2. Mutluluk için dini inanç gereklidir düşüncesi, korku mesajında sevgiye nazaran 1,25 kat artmıştır.

Ahirete iman konusunda sorulan soruda korku mesajının %2,2'lik şüphe oranını da kaldırdığı görülmüştür. Korku mesajının kesin inançta %100 oranda etkin olduğu ortaya çıkmıştır.

4. "Dinin hayatta karşılaşılan bütün sorulara cevap verebileceği" şeklindeki dinin gerekliliği ile ilgili soruda ise sevgi + korku müsbet, korku motifinin ise menfi yönde etkinliği ortaya çıkmıştır.

5. "Eğer insanlar Allah'tan korkmasalardı O'na inanmaya ihtiyaç hissetmezlerdi" şeklindeki düşünceye katılma oranı da korkuda %48,9, sevgide %37,7,

---

[196] Hayati Hökelekli, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 312-314.

korku + sevgide ise %53,3 olarak ortaya çıkmıştır. Bu deneyin sonucunda korku mesajının Allah'a iman konusunda müsbet yönde etki yaptığı ortaya çıkmıştır.

Bu ankette korku yüklü mesajların Allah'a imanı artırıcı, müsbet yönde tesirinin olduğu ortaya çıkmıştır. Hatta bazı gençler korku mesajının Allah korkusunu uyandırmasına sebep olduğunu ve bunun da kendilerini ve din hakkındaki düşüncelerini gözden geçirmelerine sebep olduğunu belirtmişlerdir." [197]

Bu deney Kur'ân'da birçok ayetin korku ile birlikte umut ve sevgi içerikli mesajları insanlara ulaştırmasında birçok hikmetin olduğunu ortaya çıkarmış ve böylece bir hikmet daha anlaşılmıştır. Zira insanın maddi ve ruhi yönünü de yaratan Yüce Allah'tır. Ona faydalı olabilecek mesajları en iyi bilen O'dur. Bu itibarla insanı muhatap alan Kur'ân'ın mesajlarının, insan psikolojisini dikkate aldığı söylenebilir.

1. 2. Recâ'nın Sözlük ve Terim Anlamı

Recâ "الرجاء" emel, (ümit) beklenti ve istek manasında olup ye'sin, ümitsizliğin zıttı olarak kullanılır. Memdûd elifiyle okunur. Mazi, müzari ve masdarı رَجاهُ يَرْجُوهُ رَجْواً ورَجَاءً ورَجَاوَةً ومَرْجَاةً ورَجَاةً şeklinde kullanılır. Sonundaki hemze aslında vav'dan münkaliptir. Zira رَجاوةٍ kelimesinde kendisini gösterir. Arap kelamında bazen Recâ kelimesi umut manasında kullanılmıştır. Tıpkı, Ebû Abdillâh İbnü'l-A'rabî'nin (öl. 231/846) aşağıdaki şiirinde yer alan recâ kelimesinin ümit anlamında kullanılması gibi.

غَدَوْتُ رَجَاةً أَن يَجودَ مُقاعِسٌ وصاحِبُه، فاسْتَقْبَلانِيَ بالغَدْرِ (الطويل)

"Mukâ'is ve arkadaşının cömert davranacağı umuduyla sabahlayıp erken yola çıktım. Fakat beni ihanetle karşıladılar." [198]

Recâ, meksûr olarak kullanıldığında kenar, etraf manasında da kullanılır. Örneğin رَجَا البئر denildiğinde kuyunun kenarı kastedilir. Çoğulu اَرْجَاء olarak kullanılır.[199] Tesniyesi رَجَوَان olarak belirlenmiştir. Şairin dediği gibi:

فَلَا يُرْمَى بِي الرَّجَوَانُ أَنِّيّ أَقَلُّ الْقَوْمِ مَنْ يُغْنِي مَكَانِي (الوافر)

---

[197] Hökelekli, *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, 316-318.
[198] İbn Manẓûr, "Recâ" c: 14: 309.
[199] el-Cevherî, "Recâ" c: 2353.

"Hafife alınacak, önemsenmeyecek, tehlikeye atılacak (kuyu duvarının sağına soluna vurdurulacak) biri değilim zira toplumda benim yerimi doldurabilecek çok az kişi vardır."

فَلَا يُرْمَى بِي الرَّجَوَانُ ifadesi, basite alınıp tehlikelere maruz bırakılan kişiler için kullanılan bir darb-ı meseldir. Yukarıda belirtildiği üzere recevân kuyunun iki kenarı için kullanılır. Kuyu taş duvarla örülü olduğu zaman kuyudan su çekmek isteyen kişi kuyudan kovayla su çekerken kovanın zarar görmemesi için kuyunun iki duvarına çarpmamasına dikkat eder. Fakat kuyudan su çeken kişi kovayı önemsemeyip kova sahibine zarar vermek isteyen birisi ise kovayı önemsemez sağa sola çarptırır, böylece kova kırılır ve ipi kopmuş olur. Bundan dolayı فَلَا يُرْمَى بِي الرَّجَوَانُ ifadesi, basite alınıp tehlikelere maruz bırakılan kişiler için kullanılan bir darb-ı mesel haline gelmiştir.[200]

Devesinin doğumu yaklaşan kişide ümit oluştuğu için أَرْجَتِ النَّاقة (devenin doğumu yaklaştı) denilmektedir. Mor, eflatun rengi insanda umudun verdiği sevince benzer bir mutluluğu verdiği için ona ercuvân "الْأُرْجُوَانَ" denilmiştir.[201]

Bazen recâ korku manasında kullanılabilmektedir. Örneğin, مَا رَجَوْتُكَ denildiğinde senden kokmadım anlamına gelir. Fakat korku manasında kullanıldığında cahd ve inkâr manası taşıması gerekir. Bundan dolayı رَجَوْتُكَ denildiğinde "senden korktum" anlamında kullanılamaz.[202] Şair Ebu Züeyb el-Hüzeylî (öl. 648) aşağıdaki şiirde recâ kelimesini korku manasında kullanmıştır.

إذا لَسَعَتْه النَّحْلُ لَمْ يَرْجُ لَسْعَها، وخالَفَها فِي بَيْتِ نُوبٍ عَواسِلِ (الطويل)

"Arı onu soktuğunda sokulmaktan hiç korkmadı ve (bal almak için) bal yapan arıların kovanına girip (korkmadan) onlara karşı çıktı."[203]

Recânın korku manasında kullanılmasının sebebi, kişide umut edilen şeyin, sonunda gerçekleşmeme korkusunun var olmasıdır. Zira umut edilen bazı şeyler gerçekleşir, bazıları ise gerçekleşmez. Aslında umut sahibi olan kişi umudu geçekleşene kadar bir nebze de olsa korku içerisindedir.[204]

---

[200] Ebu Muhammed b. Abdullah b. Muhammed es-Sîdi el-Batalyûsî, *el-İktidâb fi şerhi edebi'l-küttâb*, thk. Mustafa es-Sekâ - Hâmıd Abdülmecid (Kahire: Daru'l-Kütübu'l-Mısriyye, 1996), c. 3: 192.
[201] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 346.
[202] Ebu Zekeriya el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 1: 286.
[203] Ebu Zekeriya el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 1: 286.
[204] ez-Zeccac, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, c. 2: 100.

Genellikle tasavvufi bir kavram olarak değerlendirilen Recâ'nın terim anlamıyla ilgili birçok tanım yapılmıştır. Aşağıda söz konusu tanımlardan bazıları zikredilecektir.

Ebû Hilâl el-'Askerî, Recâ kavramını şu şekilde açıklamıştır: Recâ içinde olan kişi bir hayrın vuku bulacağı zann-ı galiple umut etmektedir. Fakat o hayrın olacağı hususunda kesin bilgiye sahip değildir. Bundan dolayı أَرْجُو أَن يدْخل النَّبِي الْجنَّة "Peygamberin cennete gireceğini umut ediyorum." denilemez, zira Peygamberin cennete gireceği hususu umut değil, kesin bilgidir. Ama bir kişinin cennete girip girmeyeceği kesin bilinmiyorsa fakat zann-ı galip ile o kişi cennete gireceği umuluyorsa onun hakkında أَرْجُو أَن يدْخل فلَان الْجنَّة "Umarım falanca cennete girer." ifadesi kullanılabilir.[205]

Râgıb el-İsfahânî, recâyı, kendisini sevindiren şeyin gerçekleşmesini gerektiren bir düşünce olarak değerlendirmiştir.[206] Gerçekleştirildiği takdirde kişi sevinir ve mutluluk duyar.

Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerif el-Cürcânî'ye (öl. 816/1413) göre recâ; "Kalbin gelecekte, sevilen, hoşa giden bir şeyin hasıl olmasına, ortaya çıkmasına tutkun olması ve bağlanmasıdır."[207] Kalp sevdiği şeyin gelecekte gerçekleşeceği umut ve beklentisi içerisinde olur.

Abdulkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik el-Kuşeyrî, (öl. 986/1072) recâ'yı kalbin; gelecekte meydana gelecek olan, sevilen ve istenilen bir şeye bağlanması, ilgi duyması olarak değerlendirmiştir. Havf, nasıl ki gelecekle ilgiliyse keza recâ da gelecekle ilgilidir. Recâ kalbe direnç verir, yaşamasına ve istiklalinin sağlanmasına vesile olur.[208]

İbnü'l-Kayim el-Cevzî, recâ duygusunu, kalpleri sevgilisinin ülkesine yönlendiren, kılavuzluk yapan kişiye benzetmiştir. Mahbubu Allah (c.c.), ülkeyi ise ahiret olarak yorumlamıştır. Bu yolda yürümek onun hoşuna gider. Aziz ve Celil olan

---

[205] Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, 248.
[206] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 346.
[207] Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitabu't-ta'rîfât* (Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1983), 109.
[208] el-Kuşayrî, *er-Risâletu'l-Kuşeyriye*, c. 1: 259.

Rabbin ihsan ve kereminin bol olmasına karşı sevinmektetir. Kişi O'nun ihsan ve keremini düşündükçe ona mutluluk, sevinç verir ve böylece rahatlamış olur.[209]

Recâ ile ilgili bütün bu yorumlamalar göz önüne alındığında, recâ'nın istilahî anlamı şu şekilde özetlenebilir: Kişinin sevip istediği bir şeyi gelecekte elde edeceği düşüncesinden ibarettir. Zira rahmet kelimesiyle beraber kullanılan ayetler[210] düşünüldüğünde bu mana daha belirgin hale gelir.[211]

1. 2. 1. Recâ'nın Vücûh ve Nezâiri

"Recâ" kelimesi Kur'ân-ı Kerimde farklı yerlerde kullanılmış ve bu kavrama müfessirler tarafından farklı anlamlar verilmiştir. Bu manalar: Korku, tama' (arzu istek), hapsetmek, kenar, terk etmek ve emel (ümit) şeklinde sıralanabilir.[212] Recâ'nın vücûhunu sadece korku ve umut olarak belirleyenler de olmuştur.[213] Aşağıda söz konusu manalara örnek olabilecek ayetler aktarılacaktır.

1. 2. 1. 1. Korku Manasında Kullanılan Recâ

Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerinde yer alan "recâ" kelimesine havf ve haşyet (korku) manası verilmiştir. Aşağıda zikredilen ayet buna örnek gösterilebilir

{قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا}

"De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlâh'ınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, (korkuyorsa) iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."[214]

Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, (öl. 450) ayette geçen "يَرْجُو" ifadesine ümit, korku ve tasdik olmak üzere toplam üç farklı mana verilebileceğini ifade etmiştir. Ümit manası verildiğinde: *"kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa"* şeklinde tefsir edilir. Korku manası verildiğinde: *"kim Rabbine kavuşmasından*

---

[209] İbn Kayyim, *Medâricu's-sâlikîn*, c. 2: 36.
[210] el-Kasas 28/86, el-İsrâ 17/28, 57; el-Bakara 2/218.
[211] İbrahim Sürücü, *Kur'ân Âyetleri Işığında Havf ve Recâ* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 29.
[212] Hüseyn b. Muhammed ed-Demeğânî, *Kâmusu'l-Kur'ân*, thk. Abdulaziz Seyyidi'l-ehl (Beyrut: Dâru'l-'İlim li'l-Melâyîn, 1983), 198; Kazım, *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevâzır*, 308.
[213] Kazım, *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevâzır*, 308.
[214] el-Kehf 18/110.

korkuyorsa" şeklinde tefsir edilir. Tasdik manası verildiğinde ise: *"kim ölümden sonra dirileceğine, Rabbine kavuşacağına inanıp tasdik ediyorsa* veya *Rabbinin ona vereceği sevaba inanıp tasdik ediyorsa iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."* şeklinde açıklanır.[215]

Bazı müfessirler aşağıdaki ayette geçen recâ kelimesini de korku manasında kullanmışlardır.

{مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا}

Türkçedeki meallerde farklı şekillerde anlam verilmiştir. Örneğin Türkiye Diyanet Vakfı meali, *"Size ne oluyor ki, Allah'a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz?"*[216] şeklinde meal vermiştir. Fakat Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, (öl. 310/923) ayetin tefsiriyle ilgili birçok görüşü dile getirdikten sonra *"Size ne oluyor ki, Allah'ın azametinden korkmuyorsunuz?"* şeklinde tefsir ederek ayette geçen recâ kelimesine korku anlamı vermeyi tercih etmiştir.[217]

1. 2. 1. 2. Tam' (Aşırı istek) Manasında Kullanılan Recâ

Bazı müfessirler, Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerinde geçen recâ kelimesine tam' (aşırı heves, istek) manası vermişlerdir.[218] Aşağıda zikredilen ayet buna örnek verilebilir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

"İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihat edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah gafûr ve rahîmdir."[219]

Bu ayet, Batn-ı Nahle seriyesiyle ilgili inen ayet olarak bilinir. Abdullah b. Cahş komutanlığında yapılan bu seriyede haram ayı olan Recep ayında müşriklerin

---

[215] Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid b. Abulmaksûd (Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, ts.), c. 3: 349.
[216] Hayreddin Karaman vd. (ed.), *Kur'ân-ı Kerîm ve açıklamalı meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), 570.
[217] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 23: 635.
[218] Ebu Bekir Abdulkâhir el-Cürcânî, *Dercu'd-Dürer fî Tefîri'l-Âyi ve's-Süver*, thk. Velîd b. Ahmed b. Salih el-Hüseyn (Biritanya: Mecelletül-Hikme, 2008), c. 1: 381; Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 3: 667.
[219] El-Bakara, 2/218.

kervanına baskın yapılmış, ganimet elde edilmiş ve Amr b. el-Hadramî öldürülmüştü. Bu olay, haram ayında olduğu için müşriklerin, Müslümanlar aleyhinde propaganda yapmasına ortam hazırlamıştır. Hatta Müslümanlar arasında bu seriyeye katılan Müslümanlar için olumsuz düşünceler oluşmaya başlamıştı. Bundan önceki ayetle yüce Allah müşriklere cevap vererek bu olumsuz düşünceyi kaldırdıktan sonra seriyeye katılan Müslümanlar rahatlamış fakat "Yaptığımız cihad mıdır, değil midir?" tereddüdü hasıl olmuştur. Cihat sayılması için kalplerinde tam' (aşırı arzu, istek) oluşmuştur. Bunun üzerine inen bu ayetle Yüce Allah onlara müjde vererek onların beklentilerini karşılamıştır.[220]

1. 2. 1. 3. Bekletme, Alıkoyma, Hapsetme Manasında Kullanılan Recâ

Kur'ân-ı Kerim'de recâ kelimesi bekletme, alıkoyma, hapsetme ve tehir etme manasında da kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'dan bahsedilirken recâ'nın emir kipiyle أَرْجِهْ (alıkoy, beklet) ifadesi, iki yerde kullanılmıştır.[221] Aşağıda bir ayetten misal getirilecektir.

{قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ}

"Dediler ki: onu da kardeşini de beklet; şehirlerine toplayıcılar (memurlar) yolla." [222]

Ayette geçen أَرْجِهْ ifadesine, bekletme, tehir etme ve hapsetme manası verilmiştir. Fakat hapsetme manası zayıf bir görüş olarak değerlendirilmiştir. Zira Firavun, Hz. Musa'nın asasıyla gösterdiği mucizeleri gördükten sonra artık onları hapsetme gücüne sahip değildi.[223]

1. 2. 1. 4. Kenar, Etraf Manasında Kullanılan Recâ

Araplar, recâ kelimesini daha önce de belirtildiği gibi bazen kenar, etraf anlamında da kullanmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'de sadece bir ayette bu manada kullanılmıştır.

---

[220] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 1: 258; Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 3: 668.
[221] el-A'râf 7/111, Şu'arâ 26/36.
[222] el-A'râf 7/111.
[223] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 14: 332.

{وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ}

"Melekler onun (göğün) etrafındadır. O gün Rabbinin arşını, bunların da üstünde sekiz (melek) yüklenir."[224]

Ayette geçen ercâ' "أَرْجاء" ifadesi hemzenin fethiyle okunmakta ve recâ'nın çoğulu olup kenar, etraf manasına gelmektedir.[225] "Recâ'nın sözlük manası" başlığı altında bu konuda daha kapsamlı açıklamalar yapılmıştır.

1. 2. 1. 5. Terk Etme veya Erteleme Manasında Kullanılan Recâ

Recâ kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de terk etme veya erteleme manasında da kullanılmıştır. Peygamber Efendimizin eşleriyle beraber kalma süresinin (kasm), eşit olma zorunluluğunun kaldırılması ile ilgili inen ayet تُرْجِي ifadesinin; terk etme veya erteleme manasında kullanıldığı ifade edilmiştir.[226] Söz konusu ayet aşağıda zikredilmiştir.

{تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ تَقَرَّ أَعْيُنُهُنَّ وَلَا يَحْزَنَّ وَيَرْضَيْنَ بِمَا آتَيْتَهُنَّ كُلُّهُنَّ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا}

"Onlardan dilediğini geriye bırakır, (terk eder) dilediğini de yanına alırsın. Bıraktığın hanımlarından arzu ettiğini tekrar yanına almanda, senin üzerinde bir günah yoktur. Böylece yapman onların mutlu olmalarına, üzülmemelerine ve hepsinin, senin verdiklerine razı olmalarına daha uygundur. Allah, kalplerinizde olanı bilir. Allah hakkıyla bilendir, halimdir."[227]

1. 2. 1. 6. Emel (Ümit) Manasını İfade eden Recâ

Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan recâ ifadesine bazen emel (ümit) manası verilmiştir. Ebu Hilal el-'Akerî Kur'ân-ı Kerim'de recâ kelimesinin iki farklı manada kullanıldığını, manalardan birinin havf (korku) diğerinin ise emel (ümit) olduğunu

---

[224] el-Hâkka, 69/17.
[225] el-Cevherî, "Recâ" c: 2353.
[226] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 6: 446.
[227] el-Ahzâb 33/51.

belirtmiştir. Havf ve recâ ifadelerinin geçtiği aşağıdaki ayeti örnek göstererek recâ kelimesinin ümit manasına geldiğini ifade etmiştir.[228]

{أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا}

"Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı sakınılacak bir azaptır."[229]

Yukarıda zikredilen ayetler recânın vücûhuna, yani Kur'ân'ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılmasına dair örneklerdir. Recânın nezâiri, yani Kur'ân-ı Kerîm'de recâ kelimesinin farklı yerlerde aynı manada kullanılması örnekleri çoktur. Konunun uzamasına sebep olmaması için burada örneklerine yer verilmeyecektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Recâ, türevleriyle beraber toplam yirmi sekiz (28) yerde geçmektedir. Muzâri, ism-i mef'ûl ve isim olarak geçmektedir. En çok muzâri olarak kullanılan; يَرْجُونَ, تَرْجُونَ, تَرْجُوهَا, يَرْجُو, تَرْجُو ve تُرْجِي şeklinde geçmektedir. Muzârinin nefyedilmiş haliyle; لَا يَرْجُونَ şeklinde geçmektedir. İsm-i mef'ûl olarak; مَرْجُوًّا ve مُرْجَوْنَ şeklinde geçmektedir. Emir olarak; وَارْجُوا ve أَرْجِهْ şeklinde geçmektedir. İsim olarak; sadece أَرْجَائِهَا şeklinde geçmektedir.[230]

1. 2. 2. Kur'ân'da Recâ ile Müterâdif veya Ona Yakın Olan Kelimeler

Daha önce de belirtildiği gibi, Allah Teâlâ, Kur'ân'da muhataba vermek istediği mesaja binaen en uygun kelime ve kavramları seçmiştir. Bunun için Kur'ân'da umut manasına gelebilen recâ ile müterâdif veya yakın anlamlı birçok kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Zira tetkik edildiğinde aralarında ince bazı farklar olduğu anlaşılacaktır. Söz konusu kelimeler: Rağbe, "الرَّغْبَة" Tam', "الطَّمْعُ" Temenni, "التَّمَنِّي" Emel "اَلْأَمَلُ" ve 'asâ "عسى" ifadeleridir. Aşağıda bunlar birer başlık altında ele alınacaktır.[231]

---

[228] Ebu Hilal el-'Askerî, *el-Vucûhu ve'n-nezâir*, 231.
[229] el-İsrâ 17/57.
[230] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 470.
[231] Halef el-Cevâlî, *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 133.

1. 2. 2. 1. Rağbe "الَّرغْبَة"

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, umut manasına gelebilen ve Recâ ile müterâdif veya yakın anlamlı olarak değerlendirilen kelimelerden biri rağbe "الَّرغْبَة" kelimesidir. İki temel manası olduğu belirtilmiştir. Birinci manası, rağbe "اَلرَّغْبَة" ile ifade edilir. Harf-i cer olan في "fî" ile kullanıldığında bir şeyi istemek anlamına gelir. Örneğin, رَغِبْتُ فِي الشَّيْءِ denildiğinde bir şey istedim arzuladım anlamına gelir. Harf-i cerlerden عَنْ "'an" ile kullanıldığında ise bir şeyi istememek, arzulamamak, rağbet etmemek manasına gelir. Örneğin, رَغِبْتُ عَنْهُ denildiğinde onu istemedim, arzu etmedim, rağbet etmedim anlamına gelir. İkincisi Rağîb "الرَّغِيبُ" ile ifade edilir. Bir şeyin geniş olmasını ifade eder. Örneğin, içi geniş olan havuza "حَوْضٌ رَغِيبٌ" denilir. Rağîbe "الرَّغِيبة" ise çok vermek ve bol bağışta bulunmak manasında kullanılır. Çoğulu "رَغَائِب" regaiptir. Aşağıdaki şiir bu manada kullanılmıştır.[232]

وَإِذا تُصِبكَ خَصاصَةٌ فارجُ الغِنى وَإِلى الَّذي يُعطي الرَغائِبَ فَارغَبِ (الكامل)

"Sana fakirlik geldiği zaman, zenginliği ara ve bol bol bağışta bulunana yönel."[233]

Bol sevaba da regaîb denilmiştir. Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî'den (öl. 73/693) rivayet edilen bir hadiste, kelime bu manada kullanılmıştır. لَا تَدَعْ رَكْعَتَيِ الْفَجْرِ فَإِنَّ فِيهِمَا الرَّغَائِبَ *"Sabah namazının iki rekatını terk etme zira o iki rekat namazda bol sevap vardır."*[234] Hadis ve fıkıh ilminde sevabı ve mükâfatı bol olan faziletli amel için de kullanılan bir kelimedir. Özellikle Maliki fıkıh kaynaklarında sünnetin karşılığı olarak "ibadet, nâfile ve müstahap" manalarında kullanılır. Hicrî takvime göre Receb ayının ilk perşembesini cumaya bağlayan geceye de Regaîb gecesi denmiştir.[235] Günümüz Türkiye'sinde Müslümanlar, bol sevap umarak bu geceyi dua ve ibadetle ihya etmeye çalışmaktadır. Bu gece "Regâib kandili" olarak bilinmektedir.

---

[232] el-Cevherî, "reğebe" 1: 137.
[233] Muhammed b. Sellâm el-Cumehî, *Tabakâtu fuhûlu'ş-şu'arâ*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.), 161.
[234] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm Semîn el-Halebî, *'Umdetu'l-huffaz fi tefsîri eşrâfi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil (Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1996), c. 2: 100.
[235] Hamdi Tekeli, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Regaib Gecesi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007), c. 34: 35-36.

Yukarıda verilen sözlük manalarından yola çıkarak rağbetin, bir şeye karşı kesin bir meyil ve istek olduğu söylenebilir. Fakat birlikte kullanıldığı harf-i cere göre değişir. Örneğin "fî" harf-i ceri ile kullanıldığında bir şeye karşı kesin bir meyil, istek ve şevkin olduğunu ifade eder. "an" ile kullanıldığında ise var olan bir şeye karşı kesin istek, meyil ve şevkin ortadan kalktığını ifade eder. Rağbet'in ittisa' (genişlik) manasında kullanılan "الرَّغِيبُ" rağîb'te de bu meylin olduğu söylenebilir. Zira geniş olan her şeyde doğal olarak bir şeyi içine alma, ihata etme meyli bulunmaktadır. Örneğin karnı geniş olan kişiye رَجُلٌ رَغِيبُ denilir.[236] Kişinin karnının geniş olması doğal olarak fazla yeme isteği ve meyli gerektirir. Geniş havuza حَوْضٌ رَغِيبٌ denilir. Havuzun geniş olması doğal olarak fazla suyu içine alma meyli olduğunu gösterir.[237] Kurân'da rağbe kelimesinin yer aldığı, recâ veya ona yakın anlamda olduğu düşünülen ayetlerden biri aşağıdaki ayettir.

{فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَوَهَبْنَا لَهُ يَحْيَى وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ إِنَّهُمْ كَانُوا يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا وَكَانُوا لَنَا خَاشِعِينَ}

"Biz onun da duasını kabul ettik ona Yahya'yı verdik; eşini de kendisi için (çocuk doğurmaya) elverişli kıldık. Onlar (bütün bu peygamberler), hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin bir saygı içindeydiler."[238]

Rağbet'te olduğu gibi recâ'da da bir şeyi isteme ve meyletme anlamı olduğu belirtilmişti. Fakat aralarında bazı ince farklılıklar mevcuttur. Aşağıda bu farklara değinilecektir.

1. 2. 2. 1. 1. Recâ ile Rağbe Arasındaki Fark

Lügat ve tefsirle ilgili kitaplar araştırıldığında genellikle recâ ve rağbe arasındaki farka değinilmediği görülecektir. Değinenler, genellikle tasavvufla ilgilenen alimlerdir. Örneğin İbn Kayyim el-Cevzî yukarıda zikredilen ayetin tefsirinde buna değinmiştir. İbn Kayyim, reğbe'yi recâ'nın bir ileri aşaması olarak değerlendirir. Şöyle ki: Recâ bir istek ve arzudur. Bu istek ve arzu daha fazla olunca taleb'e dönüşür ve rağbet halini alır. Tıbkı خَوْفٌ "korku" ve هَرَبٌ "kaçış" gibi, ilkin kişide havf oluşur,

---

[236] el-Ferâhidî, "reğebe" 4: 413.
[237] Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 4: 176.
[238] el-Enbiyâ 21/90.

sonra korktuğu için hereb meydana gelir. Böylece kişide rağbet oluştuğunda recâ da oluşur. Fakat kişide recâ oluştuğunda rağbet oluşmayabilir. Rağbet halindeki iman recâ halindeki imandan daha güçlüdür denilebilir. [239]

r-ğ-b, türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerîm'de toplam sekiz (8) yerde; masdar, ism-i fâil, muzâri ve emir olarak geçmektedir. Masdar, رَغَبًا "rağaben" şeklinde geçmektedir. İsm-u faîl, رَاغِبُونَ "râğibûne" yalın ve أَرَاغِبُونَ "erâğibûne" istifhâm hemzesiyle birlikte kullanılmıştır. Muzâri, يَرْغَبُ "yerğabu", تَرْغَبُونَ "terğabûne" ve يَرْغَبُوا "yerğabû" şeklinde geçmektedir. Emir ise sadece فَارْغَبْ "ferğab" şeklinde geçmektedir.[240]

1. 2. 2. 2. El-Emel "الأَمَلُ"

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, umut manasına gelen ve Recâ ile müterâdif veya yakın anlamlı olarak değerlendirilen kelimelerden biri de şüphesiz emel (الأَمَلُ) kelimesidir.

Emel "الأَمَلُ" hemze ve mim'in fethesiyle okunabilmesinin yanı sıra mim sakin olduğu takdirde hemzenin fethesiyle الأَمْلُ veya kesresiyle الإِمْل şeklinde de okunabilir. Çoğulu آمَال "âmâl"dir. Recâ (umut) manasına gelir. تَأَمُّلْ "teemmül" bir şeyi tespit etmek için iyi düşünmek, iyice incelemek, derin düşünmek anlamına gelir. Yani bir şeyin sonucu hakkında iyice düşünmek ve tefekkür etmektir. Aşağıdaki şiirde şair bu manada kullanmıştır.

تَأَمَّلُ مَا تَقُولُ وَكُنْتَ قِدْمًا قُطَامِيًّا تَأَمُّلُهُ قَلِيلُ (الوافر)

"Ne söyleyeceğini iyice düşünüyorsun, halbuki daha önce (şahin gibi) fazla düşünmeden, tek bir bakışla yetinen biriydin."

فَعِيل "fe'îl" veznindeki اَمِيلْ "emîl" ise genişliği bir mil, uzunluğu bir veya iki gün yolculuk mesafesinde olan kum şeridi için kullanılır.[241] Zikredilen manalardan ilk ikisinin gelecekle ilgili bir düşünceden ibaret olduğu söylenebilir. Birincisinde kişinin gelecekte bir meselede istediği şeyin hasıl olacağına dair umudu vardır. İkincisinde ise

[239] İbn Kayyim, *Medâricu's-sâlikîn*, c. 2: 56.
[240] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 507.
[241] İbn Fâris, "emele" 1: 140; İbn Manẓûr, 11: 27.

bir konu hakkında karar vermeden önce düşünsel bir değerlendirmedir. Ama yine de bu gelecekle ilgili düşünsel bir faaliyettir.

Kalpte bir hayra nail olacağına dair bir düşüncenin oluşmasına emel, korkulacak bir şeyin olacağına dair bir düşüncenin oluşmasına îhâş "اِيحَاش" denilmiştir. Kişinin ne aleyhinde ve ne de lehinde olabilecek bir durum söz konusu olmadığı halde bir kimsede, başına kötülük gelecek düşüncesinden dolayı kaygı oluşuyorsa buna vesvese "وَسْواسٌ" denilmiştir.[242]

Kur'ân-ı Kerîm; kafirlerin dünyaya düşkün olduğunu, dünyada bâki kalma zannına kapıldıklarını ve daha fazla dünya malını elde etme hevesine kapılıp boş ümitlerden dolayı iman etmediklerini anlatırken emel kavramını kullanmıştır.[243]

{رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ}

"İnkâr edenler zaman zaman, keşke biz de Müslüman olsaydık, diye arzu ederler. Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun, (kötü sonucu) yakında bilecekler!"[244]

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (öl. 671/1273) bu ayetlerin tefsirini yaparken emel'i; dünya sevgisi, hırsı, ona dört elle sarılma ve ahiretten uzaklaşmaya çalışma olarak değerlendirdikten sonra aşağıdaki hadisi aktarmıştır.[245]

نَجَا أَوَّلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ بِالْيَقِينِ وَالزُّهْدِ وَيَهْلِكُ آخِرُهَا بِالْبُخْلِ وَالْأَمَلِ

"Bu ümmetin evveli (ilk nesli) zühd ve yakin ile kurtuluşa ermiştir, ahiri (sonu) ise emel ile helak olacaktır."

Emel, bazen sadece arzu ve istek manasında kullanılmıştır. Ebü'l-Mudarrab (Ebû Ukbe) Kâ'b b. Züheyr b. Rebîa'nın (öl. 24/645 [?]) Peygamber Efendimiz'in

---

[242] ez-Zebîdî, "emele" 28:26.
[243] Semîn el-Halebî, *'Umdetu'l-huffaz fi tefsîri eşrâfi'l-elfâz*, c. 1: 118.
[244] el-Hicr 15/2, 3.
[245] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10: 3.

üzerinde yazdığı ve O'nu methettiği Bânet Su'âdu "بَانَتْ سُعَادُ" şiirinin bir beytinde bu manada kullanılmıştır.[246]

أَرْجُو وآمُلُ أنْ تَدْنو مَوَدَّتُها وما إخالُ لدَيْنا منْك تنويلُ (البسيط)

Onun sevgisinin yaklaşmasını umut ediyor ve istiyorum. Bizim yanımızda, senden gelen herhangi bir bağışlama (vuslat) olduğunu sanmıyorum.

Şâir yukarıdaki şiirde recâ ve emel ifadelerini أَرْجُو وآمُلُ birlikte kullanmıştır. Recâ'yı umut manasında emeli ise arzu ve istek manasında kullanmıştır. Sevgilisinin (Su'âd) sevgisini kazanmayı arzulamış ve kazanacağını umut etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de içinde emel kelimesinin geçtiği, recâ ile yakın anlama geldiği düşünülen, örnek olabilecek ayet, aşağıda zikredilmiştir.

{الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا}

"Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha layıktır."[247]

Recâ, emel ve tam' ifadeleri mana açısından birbirine yakın olan ifadelerdir denilebilir. Fakat lügat ehli, aralarında mevcut bazı ince farklılıklardan bahsetmişlerdir. İleride bu farklara değinilecektir.

Emel kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de iki (2) farklı yerde geçmektedir. Her iki yerde de isim haliyle zikredilmiştir. Kehf sûresinin kırk altıncı (46) ayetinde أَمَلًا nekre, Hicr sûresinin üçüncü (3) ayetinde الأَمَل ma'rife olarak geçmektedir.

1. 2. 2. 3. Tam' "الطَمْعُ"

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, umut manasına gelebilen ve recâ kelimesine anlam açısından yakın veya müterâdif olan kelimelerden biri de şüphesiz tam' kelimesidir.

Tam' "طَمَعَ" kelimesi, mazi muzâri ve masdarı "طَمَعَ يَطْمَعُ طَمَعًا طَمَاعَةً وَطَمَاعِيَةً" şeklinde olan; kalpte oluşan recâ'nın aşırı olma hali, bir şeyi elde etmek için hırslı, aşırı istekli, hevesli olma ve ye'sin zıttı anlamında olan bir kelimedir.[248]

---

[246] Semîn el-Halebî, *'Umdetu'l-huffaz fi tefsîri eşrâfi'l-elfâz*, c. 1: 118.
[247] el-Kehf, 18/46.
[248] Fîyrûzâbâdî, "Tama'a" 744; İbn Manẓûr, "Tama'a" 8: 239; İbn Fâris, "Tama'a" 3: 425.

Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerinde geçen tam' ifadesine recâ manası verilmiştir. Mesela aşağıdaki ayette müminlerin bazı özellikleri anlatılır ve bu özelliklerden birinin de korku ve umutla Rablerine yalvarmaları olduğu söylenir. Ayette geçen Tam' kelimesi Havf (korku) kelimesiyle birlikte zikredilmiş ve recâ manasında olduğu ifade edilmiştir.[249]

{تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ}

"Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar."[250]

Tam' ifadenin geçtiği ayetler incelendiğinde iyi ve kötü tam' türünün olduğu anlaşılmaktadır. Bu, tam' durumunda olan kişinin kalbindeki niyetine, neden kaynaklandığına ve neyle ilgili olduğuna göre değişebilmektedir. Eğer kişinin uygun, münasip bir şeye yönelik isteği ve arzusu var ise bu kötü tam' sayılmaz. Ayrıca iyi olabilmesi için tam' ettiği şeye müstahak olma şartı da aranmaz. Ama asıl iyi ve hoş karşılanan tam'; kişinin arzu edilen bir şeye olan eğilimin doğru ve sahih olması, elde etmek için gerekli koşul ve hazırlıkları yapması ve uygun vesilelere başvurmasıdır. Bu türden bir tam' iyi, güzel karşılanmış olmanın yanı sıra kulun Allah'tan umudu ve beklentisi olarak da değerlendirilmiştir. Hatta bunun Yüce Allah'ın emri ve ubudiyetin gerekliliği olduğu da söylenebilir. Zira yüce Allah Kurân-ı Kerîm'de şöyle buyurmaktadır: [251]

{وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ}

"Islah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunluk yapmayınız. Allah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."[252]

---

[249] b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, c. 3: 451.
[250] es-Secde 32/16.
[251] Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7: 141-142.
[252] el-A'râf, 7/56.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu türden tam' için çok örnek vardır. En güzel örneklerden biri Hz. İbrahim'in Allah'tan hatalarını affetme isteği, arzusu ve umudunu dile getirmesinden bahseden Şu'arâ sûresi 82. ayetidir.

{وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ}

"Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O'dur."[253]

Bundan önceki ayetlerde Hz. İbrahim, Yüce Allah'ın ona lütfettiği nimetleri şükür mahiyetinde zikreder, ardından bu ayette kıyamet gününde hatalarını bağışlayacağını umut ettiğini dile getirir.

Kötü tam' ise kişinin doğru, sahih, caiz ve hakkı olmadığı halde bir şeye karşı temayül edip ona göz dikmesi ve ona karşı umuda kapılmasıdır.[254] Örneğin, başkasının malına ırzına ve namusuna hakkı olmadığı halde göz dikmek ve onu elde etmek için umuda kapılmak kötü tam' olarak değerlendirilir. Aşağıdaki ayet kötü tam'in güzel bir örneğini anlatır.

{يَانِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا}

"Ey peygamber hanımları! Siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz. Eğer (Allah'tan) korkuyorsanız, (yabancı erkeklere karşı) çekici bir eda ile konuşmayın; sonra kalbinde hastalık bulunan kimse ümide kapılır. Güzel söz söyleyin."[255]

Ayet imanı zayıfları veya münafıkları kastederek[256] kalplerinde hastalık olan kişilere fırsat vermemek için Peygamber Efendimiz'in hanımlarını uyarır. Zira eğer konuşma tarzlarına dikkat etmezlerse kalplerinde hastalık olan kişilerin kalbinde tam' oluşabileceği belirtilir.

Hazırlık yapmadan, gerekli koşul ve vesilelere başvurmadan bir şeye göz dikmek, elde etme umuduna kapılmak kötü tam' olarak değerlendirilmiş ve yerilmiştir. Aşağıdaki ayet soru sorma yöntemiyle bu tür tam'ı tevbih etmiştir.

---

[253] eş-Şu'arâ, 26/82.
[254] Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7: 141.
[255] el-Ahzâb, 33/32.
[256] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 20: 258.

{فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ أَيَطْمَعُ كُلُّ امْرِئٍ مِنْهُمْ أَنْ يُدْخَلَ جَنَّةَ نَعِيمٍ كَلَّا إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِمَّا يَعْلَمُونَ}

"(Resulüm!) O kafirlere ne oluyor ki, bölük bölük gelerek, sağından ve solundan sana koşuyorlar. Onlardan her biri nimet cennetine sokulacağını mı umuyor? Hayır (hiç ummasınlar!) şüphesiz biz onları, kendilerinin de bildikleri şeyden (meniden) yarattık (fakat ibret almadılar imana gelmediler)."[257]

Müşrikler bölük bölük Hz. Muhammed'in etrafındaki Müslümanlar arasına karışır, onun sözlerini dinleyip, "Şayet bunlar, Muhammed'in dediği gibi cennete gireceklerse, biz elbette onlardan önce cennete girmeyi hakkediyoruz" diye alay ederlerdi. Buna karşılık yüce Allah, onlara şu mesajı verir: "Boşuna nimet cennetine girme umuduna kapılmayın. Sandığınız şekilde sizden kimse cennete giremez. Ancak iman, salih amel ve Allah'ın rahmetiyle cennete girilebilir. Sizin yaratılış açısından herhangi bir üstünlüğünüz yoktur. Siz de bildiğiniz hakir sudan yaratıldınız."[258]

1. 2. 2. 3. 1. Recâ, Emel ve Tam' Arasındaki Fark

Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî, (öl. 392/1002) recâ ve emel'in aynı manada olduğunu ima etmiştir. Fakat lügat ehli Recâ, emel ve tam' kavramlarının farklı manalarda olduklarını ifade etmişlerdir. Emel: Kişinin bir şeyin meydana geleciğine dair beklenti içerisinde olmasıdır. Çoğunlukla gerçekleşme ihtimali uzak olan durumlarda kullanılır. Aralarındaki farkı anlamak için şöyle bir örnek verilmiştir: Uzak bir memlekete sefere çıkmaya karar veren kişi اَمَلْتُ الْوُصُولَ إِلَيْهِ ifadesini kullanır, recâ veya tama' kavramları ile ifade edilmez. Gideceği yere yaklaştığında طَمِعْتُ الْوُصُولَ إِلَيْهِ der. Yani yakın mesafe için kullanır. Recâ ise orta durumlarda kullanılır. Yani emel ve tam' arasında olan durumu ifade etmek için kullanılır.[259] Örnekte dile getirilen mesafeden kasıt sadece fiziki mesafe olarak anlaşılmamalıdır. Umut ettiği şeyin gerçekleşme zamanının kısa veya uzun olma durumu, meydana gelmesi için şartların zor veya kolay olması ve geçekleşme ihtimalinin olup olmama durumlarını da mesafenin içine katmak mümkündür.

---

[257] el-Me'âric, 70/36, 37, 38, 39.
[258] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 18: 294.
[259] ez-Zebîdî, "emele" 28: 26.

Ebu Hilâl el-‘Askerî, recâ ile tam‘ arasındaki farkı şöyle açıklamıştır: Kişide oluşan umut ve isteğin recâ sayılabilmesi için umduğu şeyi elde edebilecek bir sebebin olması gerekir. Tam‘ ise herhangi bir sebep söz konusu olmadan kişide oluşan istek ve umuttur. Bundan dolayıdır ki recâ olumlu karşılanmış, iyi bir düşünce ve duygu olarak değerlendirilmiştir. Tam‘ ise çoğunlukla heva ve hevese dayalı olduğu için zemmedilmiş ve eleştirilmiştir.[260]

Kur’ân-Kerîm’de tam‘ kelimesi türevleriyle birlikte toplam on iki (12) yerde geçmektedir. Bunlar isim ve müzari fiili olarak kullanılmıştır. İsim olarak طَمَعًا şeklinde toplam dört (4) yerde kullanılmıştır. Müzari fiili olarak toplam sekiz (8) yerde geçmektedir. اَطْمَعُ, تَطْمَعُونَ, نَطْمَعُ, يَطْمَعُ ve يَطْمَعُونَ şeklinde kullanılmıştır.[261]

1. 2. 2. 4. Temenni “التَّمَنِّي”

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen, umut manasına gelebilen, Türkçede de kullanılan ve recâ kelimesine anlam açısında yakın olduğu düşünülen kelimelerden biri de şüphesiz temenni kelimesidir.

Arapça bir kelime olan temenni kelimesi, Türkçede dileme, dilek anlamında kullanılır. Temenni etmek, bir şeyi dilemek, arzulamak manasındadır. Örneğin, “Bu temenni son günlerde dilinden düşmez olmuştu”[262] şeklinde kullanılabilir. Temenni Türkçede “keşke” ile de ifade edilebilmektedir.

Arapçada temenni, “التَمَنِّي” *bir şeyi dilemek ve ummak* anlamındadır. Olabilecek veya olamayacak şey hakkında kendi içinde söylenmek, takdir ve tasvir etmektir. Çoğunluğu zan ve tahminden ibarettir. Bazen de tasvir ve takdir edilen şey gerçeğe dayanır.[263] Ayrıca temenni, istenilen şeyin gerçekleşmesini arzulamaktır. İhtiyaçlarını gidermek için Rabbinden istemek manasında da kullanılmıştır. Aşağıdaki hadîse, bu mana verilmiştir. إذا تَمَنَّى أَحدُكم فَلْيَسْتَكثِرْ فإنَّما يسْأَل رَبَّه *“Sizden biriniz Rabbinizden bir şey (ihtiyaçları gidermek, faziletini istemek için) istediği zaman fazla istesin.”* zira yüce Allah’ın fazileti bol, hazineleri de geniştir. تَمَنَّيْتُ الشيءَ denildiğinde: “Takdir ettim ve benim başıma gelmesini istedim” anlamına gelir. Temennâ “تَمَنَّى” ise masdarı ümniyye

[260] Ebu Hilal el-‘Askerî, *Mu‘cemu’l-furuki’l-luğaviye*, 248.
[261] Heykel vd., *Mu‘cemu elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 713.
[262] Hasan Eren vd., *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), “Temenni” 2: 1449.
[263] Semîn el-Halebî, *‘Umdetu’l-huffaz fi tefsîri eşrâfi’l-elfâz*, c. 4: 117.

"أُمْنِيَّة" dir. Okumak manasına gelir. Nitekim şair aşağıdaki şiirde bu anlamda kullanmıştır.[264]

تَمَنَّى كِتابَ اللهِ آخِرَ لَيْلِه، تَمَنِّيَ داودَ الزَّبُورَ عَلَى رِسْلِ (الطويل)

"Davud'un Zebur'u tane tane okuduğu gibi o da gecenin sonunda Allah'ın Kitabını okudu."

Ümniyye'nin okumak, kıraat manasına gelmesinin sebebi ise kişinin, Kur'ân okuduğunda, rahmet ayetlerine rast geldiğinde Allah'ın rahmetine kavuşmayı, azap ayetlerine denk geldiğinde ise O'nun azabından korunmayı temenni etmesi nedeniyledir. Çoğulu emâni "أَمَانِيَ" dir. Yalanlar manasında olduğu iddia edilmiştir. Çünkü Araplar yalan söyleyip sözü uyduran kişiye: أَنت إنما تَمْتَنِي هَذَا القولَ "Sen bu sözü ancak uyduruyorsun" derler. Hz. Osman'dan rivayet edilen bir sözde geçen: مَا تَغَنَّيْتُ وَلَا تَمَنَّيْتُ وَلَا شَربت خَمراً فِي جَاهِلِيَّةٍ وَلَا إسلام *"Gerek câhiliye dönemimde gerekse İslam dönemimde müzik çalmadım, yalan söylemedim ve içki içmedim"* temennâ kelimesi yalan manasında kullanılmıştır.[265]

Terim olarak temenni: "Meydana gelmesi imkân dahilinde olmayan veya imkân dahilinde olup fakat uzak ihtimal olması sebebiyle, umulmayan ama arzu edilen, sevgiyle talep edilen şey" şeklinde tarif edilebilir. Tanımda "Temenni içinde olan kişinin sevgiyle yapması ve meydana gelme beklentisinin olmaması" kaydının geçmesi önemlidir. Zira eğer sevgi yok ve meydana gelme beklentisi var ise temenniden çıkar, emir, nehiy, nidâ veya tereccî olur.[266]

Ebu Hilâl el-Askerî temenni ile irade farkını açıklarken temenniyi şöyle tarif eder: İnsanın iç dünyasında oluşan bir anlamdır. Bu, temennide bulunan kişi için yarar sağlayacak bir fiilin vuku bulmaması veya bir fiilin ortadan kalkmasıyla ona zarar verecek durumlarda hissedilir. Söz konusu fiilin geçmiş ile ilgili olabilmesinin yanında gelecekle ilgili de olabilir. İnsan iradesiyle alakalı olabileceği gibi insan iradesiyle alakasız da olabilir. Örneğin kişinin keşke yaratılmasaydım veya keşke dün falan fiili yapmasaydım diyerek temennide bulunması insan iradesine taalluk etmeyen, irade dışı

---

[264] İbn Manẓûr, "meniye" 15: 294.
[265] İbn Manẓûr, "meniye" 15: 294.
[266] Seyyit Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'* (Bayrut: Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, ts.), c. 2: 310.

bir temennidir. İrade ise sadece gelecekle alakalı kalpte oluşabilen bir durumdur.[267] Temenni, imkânı mümkün fiillerde olabilmenin yanı sıra olması imkân dahilinde olmayan fiiller için de olabilir.[268]

Arapçada temenni ifade eden bazı edatlar bulunmaktadır: bunlar: Leyte, "لَيْتَ" lev, "لَوْ" le'elle "لَعَلَّ" ve hel "هَلْ" edatlarıdır. Aslında gerçek temenni manasını ifade eden edat leyte'dir. Diğer edatlar ise belâğî bir amaç için kullanılmaktadır. Aşağıdaki şiirde şair leyte edatıyla gerçek temennide bulunmuştur.[269]

ألا ليتَ الشبّابَ يعودُ يوما فأخبَرَه بما فعلَ المشيبُ (الوافر)

"Keşke gençliğim bir gün geri dönseydi, ihtiyarlık (benim başıma ne kadar üzücü) haller getirdiğini ona (şikâyet edip) söyleyecektim."

Şâir yaşlılık döneminin sıkıntılarından dolayı gençliğin geri gelmesini temenni eder. Halbuki dünya hayatında insanoğlunun gençlik dönemi geçtikten sonra geri dönmesi imkân dahilinde olmayıp sadece bir temenniden ibarettir.

Kur'ân-ı Kerîm'de içinde temenni kelimesinin geçtiği, bu kelimenin recâ, umut, istek manasında[270] olduğu düşünülen, örnek olabilecek ayet; başta Kârun'a özenen, Kârun helak edildikten sonra düşünceleri değişen kişilerden bahseden aşağıdaki ayettir.

{وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ}

"Daha dün onun yerinde olmayı (ümit edenler) isteyenler: Demek ki, Allah rızkı, kullarından dilediğine bol veriyor, dilediğine de az. Şayet Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Vay! Demek ki inkarcılar iflah olmazmış! Demeye başladılar."[271]

1. 2. 2. 4. 1. Recâ ile Temenni Arasındaki fark

---

[267] Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, 142.
[268] Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhan fî 'ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fadl, İbrahim (Kahire: Dâru't-Turâs, ts.), c. 2: 323.
[269] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 87.
[270] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1061.
[271] el-Kasas, 28/82.

Temenni ile recâ mana açısından aynı zannedilebilir, fakat lügat alimleri, aralarında ciddi fark olduğunu belirtmişlerdir. Bu fark şu şekilde özetlenebilir: Temenni, temenni edilen şeyin meydana gelme ihtimali olmasının yanı sıra, meydana gelmesi mümkün olmayan şey için de yapılabilir. Recâ, yakın ihtimallerde, temenni ise uzak ihtimallerde olur. Recâ, olması beklenen şeylerde olur, temenni ise beklenti söz konusu değildir. Kişi bağrı yanık, yüreği parçalanmış olduğu durumlarda temennide bulunur. Recâda bulunan kişi ise böyle bir durum söz konusu değildir.[272]

Kur'ân-Kerîm'de مَنِيَ kelimesi türevleriyle birlikte toplam yirmi iki (22) yerde zikredilmektedir. Altı (6) yerde isim olarak geçmektedir. Bir (1) yerde ad ('alem) olarak menât "مَنَاة" şeklinde geçmektedir.[273] Menât: Bir kayadan oluşan, Mekke ve Medine arasında olan, ona ibadet edilen, Huza ve Huzeyl kabilelerine ait bir putun ismi olarak bilinir.[274] İsim olarak geçtiği bir yerde de şehvetin doruk noktasında olduğu durumda çıktığı sıvının ismi[275] olarak, meniy "مَنِيٌّ" şeklinde geçmektedir.[276] İsim ve müfred (tekil) olarak geçtiği bir yerde ümniyye "أُمْنِيَّة" şeklinde geçmektedir.[277] Dört (4) ayette de ümniyyenin çoğulu olan emânî "اَمَاني" şeklinde toplam beş (5) sefer geçmektedir.[278]

Mazi fiili olarak temennâ, "تَمَنَّى" iki yerde[279] ve temennev "تَمَنَّوْا" bir yede[280] olmak üzere toplam üç (3) yerde kullanılmıştır. Muzâri fiili olarak temennevne,[281] "تَمَنَّوْنَ" yetemennevne,[282] "يَتَمَنَّوْنَ" tetemennev,[283] "تَتَمَنَّوْا" yetemennev,[284] "يَتَمَنَّوْا" ümenniyenne,[285] "أُمَنِّيَنَّ" yümennî,[286] "يُمَنِّي" tümnâ,[287] "تُمْنَى" tümnûvne,[288] "تُمْنُونَ"

[272] Abdurrahman b. Ebu Bekir Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Ebu'l-Fadl (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1974), c. 3: 280.
[273] en-Necm, 53/20.
[274] İbn Manẓûr, "meniye" 15: 296.
[275] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1062.
[276] el-Kiyâme, 75/37.
[277]el-Hac, 22/52.
[278] el-Bakara, 2/78, 111; en-Nisâ, 4 /123; el-Hadîd, /14.
[279] el-Hac, 22/52; en-Necm, 53/24.
[280] el-Kasas, 28/82.
[281] Al-i İmrân, 3/143.
[282] el-Cum'a, 62/7.
[283] en-Nisâ, 4/32.
[284] el-Bakara, 2/95.
[285] en-Nisâ, 4/119.
[286] en-Nisâ, 4/120.
[287] en-Necm, 53/46.
[288] el-Vâkia, 56/58.

yümnâ[289] "يُمْنَى" ve tetemennev[290] "تَتَمَنّوْا" şeklinde her biri birer defa olmak üzere toplam dokuz (9) farklı yerde zikredilmiştir. Emir kipi olarak temennevu[291] "تَمَنَّوْا" şeklinde toplam iki (2) farklı ayette geçmektedir.

1. 2. 2. 5. 'Asâ "عَسَى"

Recâ ile yakın anlam olduğu düşünülen kelimelerden birisi de 'asâ "عَسَى" kelimesidir. Lügat alimleri arasında 'asâ'nın fiil veya harf olduğuna dair ihtilaf vardır. Bazı alimler çekimi olmayan, câmid[292] bir fiil olarak değerlendirirken, bazıları da harf saymışlardır. Örneğin, Kûfiler onu tereccî harflerinden saymışlardır. Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî İbn Serrâc da (öl. 316/929) bu görüşü desteklemiştir. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (öl. 761/1360) ise onun fiil olduğunu ileri sürmüştür. Zira te'nîs harfi olan sâkin ta ile bitişik olarak gelebilmektedir. Bu, onun fiil olduğunu göstermektedir. Örneğin; عَسَتْ هِنْدٌ أَنْ تَزُورَنَا (umulur ki Hint bizi ziyaret eder) şeklinde kullanılabilmektedir.[293] Sibeveyhi ise 'asâ'yı harf olarak değerlendirmiştir.[294]

'Aseveye "عَسَوَيَ" kelimesinde ayn, sin ve mu'tel olan vav asıl harfleridir. Bir şeyde güç ve kuvvet olduğuna delalet eder. Bir şey zorlaşıp güçleştiğinde عَسَا الشَّيْءُ "iş zorlaştı, güçleşti" denilir. Gece karanlığı şiddetlendiğinde عَسَا اللَّيْلُ "gece kapkaranlık oldu" denilir. Aynı şekilde ot ve bitkiler kalınlaşıp gürleştiğinde عَسَا النَّبَاتُ "ot, bitki kalınlaşıp gürleşti" denilir. 'Asâ "عَسَى" kelimesi ise tereccî için kullanılır. İmkân ve yakınlık manası ifade eder. Kullar bunu kullandığında tam', umut manası taşır. Yüce Allah'ın onu kullanması ise vücûbiyeti ifade eder.[295] 'Asa kelimesine umut, umma, umulan şeye yakın olma[296] gibi anlamlar verilebilmesinden dolayı recâ kelimesiyle anlam bakımından yakındır.

---

[289] el-Kiyâme, 75/37.
[290] en-Nisâ, 4/32.
[291] en-Bakara, 2/994; el-Cum'a 62/6.
[292] Muhammed b. Hasan er-Radî, *Şarhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye* (Câmi'u'l-Kutub'l-İslâmiye, 1398), c. 4: 213.
[293] Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed Cemaleddin İbn Hişâm, *Şerhu Katrı'n-nedâ ve belli's-sadâ*, thk. Muhammed muhyiddin Abdulhamid (Kahire, 1383), 28.
[294] Abdullâh b. Yusuf Ebu Muhammed Cemâleddin İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Mâzın el-Mubârek (Dımeşk: Daru'l-Fikir, 1985), 201.
[295] İbn Fâris, "'asâ" 4: 317.
[296] İbn Manẓûr, "'asâ" 15: 55.

Sibeveyhi'ye göre "'asâ" kelimesinin sevilen bir şey için kullanılması, tam' "طَمْع" manasını ifade eder. Meydana gelmesi istenmeyen, sevilmeyen bir şey için kullanılması için ise "işfâk" manasını ifade eder. عَسَيْتُ اَنْ اَمُوتَ "Az kaldı ölecektim" örneğinde olduğu gibi 'asâ işfâk manasında kullanılmıştır. İşfâk ise korku manasına gelmektedir.[297]

Yukarıda verilen manalardan yola çıkarak 'asâ kelimesinin anlamında öyle bir güç ve kuvvet vardır ki neredeyse gerçekleşmeye yakın bir düzey elde edecektir denilebilir. Tam', recâ, zan, korku, işfâk vb. manalar bu anlamın etkisinden oluşabilmektedir. عَسَى أَنْ تَكْرَهُوا ve عَسَى أَنْ تُحِبُّوا denildiğinde sevgi ve kerahette öyle bir kuvvet meydana gelmiştir ki gerçekleşmesi de çok yakın hal almıştır. [298]

Kur'ân-ı Kerîm'de 'âsâ'nın geçtiği ayetler tetkik edildiğinde genellikle 'asâ, sevilen bir şeye ulaşmayı umma ve istemenin söz konusu olduğu durumların yanı sıra, istenmeyen bir şeyin meydana gelme korkusunun ve hoşnutsuzluğunun olduğu durumlarda da kullanıldığı göze çarpmaktadır. Aşağıdaki ayet her iki duruma da örnek olabilecek mahiyettedir. [299]

{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ}

"Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilemezsiniz."[300]

Ayette 'asâ kelimesi iki yerde geçmektedir. Geçtiği ilk yerde istenilmeyen, sevilmeyen bir şeyin oluşma korkusu söz konusu iken, sonradan geçtiği yerde ise sevilen bir şeyin meydana gelme isteği ve umudu söz konusudur.

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısım ayetlerinde yakın olma, yakınlaşma manasını ifade etmek amacıyla bazen 'asâ kelimesinin kullanıldığı müşahede edilmektedir. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

---

[297] er-Radî, *Şarhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*, c. 4: 213.
[298] Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 8: 162.
[299] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 765.
[300] el-Bakara, 2/216.

{هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا}

"Ya size savaş yazılır da savaşmazsanız?"[301]

Bazı müfessirler ayette geçen 'asâ kelimesine, yakın olma manası vermişlerdir. Ayet: هَلْ اَنْتُمْ قَريبٌ مِنَ التَّوَلّي وَالْفِرَار؟ "Ya siz savaştan dönüp kaçmaya yakın olsanız?"[302] şeklinde tevil edilmiştir.

Kur'ân'da عَسَى "'asâ" şeklinde yirmi altı (26) yerde, عَسَيْتُمْ "'asaytüm" şeklinde iki (2) yerde bulunur. Böylece toplam yirmi sekiz (28) yerde geçmektedir.[303]

Kur'ân'da recâ mefhumunu ifade eden birçok ayet mevcuttur ve pek çok kavram ve cümleyle dile getirilmiştir. Bunların tamamını tespit edip konuya dahil etmek tez konusunu oldukça genişletip dağılmasına sebebiyet verebileceğinden sadece yukarıda zikrettiğimiz, içinde recâ ve ona yakın anlamlı olan kelimeleri barındıran ayetler ele alınmıştır. Kur'ân'da recâ, türevleriyle beraber toplam yirmi sekiz (28) yerde, rağbe türevleriyle birlikte toplam sekiz (8) yerde, Emel kelimesi iki (2) farklı yerde, tam' kelimesi türevleriyle birlikte toplam on iki (12) yerde, temenni kelimesi türevleriyle birlikte toplam yirmi iki (22) yerde ve 'asâ kelimesi toplam yirmi sekiz (28) yerde zikredilmektedir. Böylece recâ ve ona yakın anlamlı olduğu düşünülen kelimeler, türevleriyle birlikte toplamda yüz (100) yerde zikredilmiştir. Bu kullanımların bir kısmının recâ'nın terim manasında olduğu görülebilir. Bir kısmına da farklı anlamlar verilmiştir.

Recâ ve recâ'ya mana açısından yakın olan kelimelerin lügat ve istilâhî tahlilini yaptıktan sonra recâ kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için şimdi de ona zıt olan kelimelerden bahsedilecektir. Zira ehl-i hakikat ittifak halinde diyorlar ki: اِنَّمَا الْأَشْيَاْءُ تُعْرَفُ بِأَضْدَادِهَا "her şey zıttıyla bilinir." Örneğin, karanlık olmazsa ışık bilinmez.[304] Bu durumun kavramlar için de geçerli olduğu söylenebilir.

---

[301] el-Bakara, 2/246.
[302] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 3: 244; Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 765.
[303] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 765.
[304] Said Nursi, *Kaynaklı, indeksli Risale-i Nur külliyatı. 1: Sözler, mektubat, lem'alar, şualar* (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1994), 694.

1. 2. 3. Recâ'ya Zıt Olan Kelimeler

Kur'ân-ı Kerim'in recâ ile ilgili genel konseptine bakıldığında umumiyetle recânın karşıtı olarak يَأْسْ "ye's" ve قُنُوطْ "kunût" kavramlarının öne çıktığı fark edilir. Binaenalyh bu iki kelimenin tahlil edilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Aşağıda bu iki kelimenin sözlük ve terim anlamları yapılacak, her iki kelimenin arasındaki farka değinilecek ve Kur'ân'da bazı ilgili ayetler örnek olarak verilecektir.

1. 2. 3. 1. Ye's ve Kunût

Mazisi, يَئِسَ "yeise" muzâri'î, يَيْأَسُ "yeyesu" ism-i fâili, فَهُوَ يَائِسٌ "yâisun" ism-i mef'ûlü, وَالشَّيْءُ مَيْئُوسٌ مِنْه "mey'ûsun" ve masdarı الْيَأْس "ye's" şeklinde yapılır. Arab kelamında ya harfi ile başlayıp hemen ardından hemzenin geldiği bu türden bir kelime örneğinin dışında başka bir kelimenin bulunmadığı iddia edilmektedir. Umutsuz olma, umut ettiği bir şeyden umudunu kesme manası verilmiştir. Kadın kısırlaştığında doğumundan ümit kesildiği için يَئِسَتْ الْمَرْأَةُ denilir. Kelime, recâ ve tam'ın zıt anlamlısı olarak değerlendirilmiştir. Naha' kabilesinin lügatine göre ye's kelimesine bir şeyi bilme manası da verilebilir. Aşağıdaki şiir buna delil olarak gösterilmiştir.[305]

أَقُولُ لَهُمْ بِالشِّعْبِ إِذْ يَأْسِرُونَنِي أَلَمْ تَيْأَسُوا أَنِّي ابْنُ فَارِسِ زَهْدَمِ (الطويل)

"Beni esir aldıklarında, şi'b'te (iki dağ arasında yol) onlara: 'Benim zehdem (at ismi) sahibi Faris'in oğlu olduğumu bilmediniz mi?' diyorum." Şiirde geçen أَلَمْ تَيْأَسُوا ifadesine أَلَمْ تَعْلَمُوا "bilmediniz mi?" şeklinde mana verilmiştir.

Yeis kavramı dîni terminolojide "Kişinin Allah'ın rahmet ve nusretinden ümidini kesmesi" anlamında kullanılır[306] ve imana olumsuz yönde tesir eden bir etken olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla hoş karşılanmamıştır. Hz. Yakub, oğullarına Yusuf'u ve kardeşini bulmak için aramaya devam etmelerini emretmiş ve Allah'ın rahmetinden umut kesmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Söz konusu ayet aşağıda zikredilmiştir.

---

[305] Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'İlmiye, ts.), "Yeise" 2: 683; İbn Manẓûr, 6: 260; ez-Zebîdî, 17:52; el-Cevherî, 3: 992; İbn Fâris, 4: 154.

[306] Mustafa Çağrıcı, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Ye's* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013), c. 43: 397-398.

{يَابَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ}

"Ey oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."[307]

Kurân'daki yeis kelimesi ve türevlerinin geçtiği ayetler incelendiğinde kelimeye genellikle umutsuzluk (özellikle Allah'tan umut kesme)[308] manası verilmiş olduğunu görürüz. Sadece bir ayette ilim, bilmek anlamında kullanılmıştır. Söz konusu ayet aşağıda zikredilmiştir.

{أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا}

"İman edenler hâlâ bilmediler mi ki, Allah dileseydi bütün insanları hidayete erdirirdi?"[309]

Müfessirlerin çoğu âyette geçen أَفَلَمْ يَيْأَسِ ifadesine أَفَلَمْ يَعْلَمْ "hala bilmedi mi?" şeklinde mana vermişlerdir.[310] Fakat Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc (öl. 311/923) bununla ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur: "İman edenler Allah'ın, dilemesiyle bütün insanları hidayete erdirebileceğini bildikleri için, bu kafirlerin iman etmelerinden ümitlerini kestiler." Dolayısıyla bir şeyin olmayacağını bilmek; o şeyin meydana gelmesinden, gerçekleşmesinden ümit kesmeyi gerektirir. Bu mülâzemet, (birbirini gerektirme) güzel bir mecâz yapmayı gerektirir. İşte bundan dolayı burada "ye's" lafzı kullanılarak bilmek manasının kastedilmesi güzel olmuştur.[311] Râgıb el-İsfahânî bununla ilgili şöyle bir yorumda bulunmuştur: Arap kelamında ye'sin bilmek manasında kullanıldığı görülmemiştir. İman edenlerin bundan umutlarının kesilmesi bunun olmayacağını bilmelerinden sonra meydana gelmiştir. Zira ümitsizliğe kapılmaları onların bunu bilmelerini gerektirir.[312] Eğer bilmeselerdi onlarda ümitsizlik

[307] Yûsuf, 12/87.
[308] el-Ankabût, 29/23; el-Mumtehine, 60/13; Yûsuf, 12/87.
[309] er-Ra'd, 13/31.
[310] Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, c. 4: 320.
[311] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 19: 43.
[312] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 892.

oluşmayabilirdi. Dolayısıyla ye's kelimesi burada doğrudan ilim manası ifade etmemektedir, dolaylı bir şekilde bu mananın verildiği söylenebilir.

Aslında söz konusu ayette geçen ye's kelimesi asıl manasından koparılmadan, "İman edenler, bütün insanların hidayetinin Allâh'ın eliyle ve takdiriyle olduğunu bildikleri halde hâla kafirlerin iman edeceğinden ümitlerini kesmediler mi?" şeklinde tefsir edilebilir.[313]

Ye's kelimesinin ilim manasında kullanılması garipsenmemeli. Zira yukarıda belirtildiği üzere naha' kabilesi bu manada kullanmıştır ve bir şiiri de delil olarak göstermiştir. Ayrıca Hz. Ali, (öl. 40/661) İbn Abbâs (öl. 68/668) ve bir grup sahabe ile tabiînin kıraatine göre yey'es yerine yetebeyyen "يتبين" (tam anlamadılar mı?) şeklinde okunmuştur.[314] Bu da Araplar arasında ye's kelimesinin ilim manasında kullanıldığının bir göstergesidir.

Kur'ân'da yeis kökünden يئوس, استيئسوا, استيئس, ييئس, تيئسوا, يئسوا, يئسن, يئس ve يئوسا şeklinde bir kısmı isim ve bir kısmı da fiil olmak üzere toplam on iki (12) ayette zikredilmiştir.[315]

Recânın (ümit) zıttı olarak bilinen ve kur'ân'da geçen kelimelerden biri de kunût "قُنُوطٌ" kelimesidir. Mazisi kaneta "قَنَطَ" muzâriî yeknitu "يَقْنِطٌ" veya mazi, kanita "قَنِطَ" muzâri yeknetu "يَقْنَطٌ" şeklinde okunabilir. Ümitsiz olma, hayırlı bir şeyden ümidini kesme manasında kullanılır.[316]

Ye's ve kunût her ne kadar aynı manayı taşıdıkları düşünülse de aralarında ince bir çizginin olduğuna dair görüşler mevcuttur. Şöyle ki; Kunût, ye'se nazaran umutsuzluğun daha şiddetli olma hali olarak değerlendirilmiştir.[317] Kunût halinde olan kişi ye'se kapılan kişiye göre daha şiddetli bir umutsuzluk içerisinde olduğu söylenebilir. Bu fark her iki kelimenin oluştuğu harflerin sıfatlarından da anlaşılmaktadır. Örneğin kunût kelimesini teşkil eden harflerden ق "kâf" ve ط "ta" cehr, şiddet ve isti'lâ özelliklerine sahiptirler. Ye's'i teşkil eden harflerden ي "ya"; cehr, rihvet ve istifâl özelliklerine ve س "sin" ise hems rihvet ve istifâl sıfatlarına sahiptir.

---

[313] Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvatu't-Tefâsîr* (Bayrut: Bayrut: el-Matba'atu'l-'Asriye-Seyda, 2017), c. 2: 578.
[314] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 530.
[315] Heykel vd., *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1212.
[316] el-Cevherî, "knt" 3:1155; Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 685.
[317] Ebu Hilal el-'Askerî, *Mu'cemu'l-furuki'l-luğaviye*, 435.

Dolayısıyla lafız ve mana uyum içerisindedir. Ayrıca kunût mana açısından ye'se göre hastır denilebilir. Zira aşağıdaki ayette öncelikle ye's ifadesi zikredildikten hemen sonra kânut ifadesi gelmiştir. Bu da kunût ifadesinin ye'se nazaran, has olduğunu göstermektedir.[318] Zira genellikle ilkin 'âm daha sonra hâs zikredilir.

{لَا يَسْأَمُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَئُوسٌ قَنُوطٌ}

"İnsan, hayır (mal, mülk, genişlik,) istemekten usanmaz. Fakat başına bir kötülük gelince umutsuzluğa düşer, yıkılır."[319]

Ayrıca ye's, kalbin özelliklerinden olup kalpte oluşan bir duygu ve düşünceden ibarettir. Kunût ise o duygu ve düşüncelerin eseri olarak dışarıya yansıması, bedende kendini izhar etmesi olarak değerlendirilmiştir. Bu görüşten farklı olarak, ikisinin de aynı manaya geldiği fakat tekit (pekiştirme) amacıyla tekrarlandığı yorumu da yapılmıştır.[320]

Kur'ân-ı Kerim'de kanût kelimesi isim olarak, kanût "قَنُوطٌ" ve kânitîn "قَانِطِين" şeklinde geçmektedir. Fiil olarak mâzî ve muzâri şeklinde zikredilmiştir. Mâzî olarak; kanatû, "قَنَطُوا" muzâri olarak; yeknetû, "يَقْنَطُوا" yeknetûne "يَقْنَطُونَ" ve lâ teknetû "لَا تَقْنَطُوا" şeklinde geçmektedir. Böylece Kur'ân-ı Kerim'de toplam altı (6) yerde mevcuttur.[321]

Recâ ve recâ'ya mana açısından yakın ve zıt olan kelimelerin lügat ve istılâhî tahlilini yaptıktan sonra şimdi de İslam'da recâ'nın önemi, iyi recâ, kötü recâ vd. konular ele alınacaktır.

1. 3. İslam'da Recâ'nın Önemi

Daha önce de belirtildiği üzere recâ, kişinin kendisini sevindiren bir şeyin olmasına dair beklenti ve umut içerisinde olmasıdır. Bu, insanoğlunun dünyada mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşayabilmesi için fıtratına yerleştirilen gerekli bir duygudur. Bu duygunun tükenmesi durumunda insanda ye's, ümitsizlik ve karamsarlık oluşur. Hayat yaşanılmaz hale gelir. Dolayısıyla bu duygunun canlı tutulması için İslam ona çokça değer vermiştir. Kur'ân'daki bazı âyetler buna doğrudan değinmiş ve özellikle

---

[318] Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 9: 361.
[319] Fussilet, 41/49.
[320] Muhammed Sıddîk Hân Ebu Tayyib el-Kinnevcî, *Fethu'l-beyân fÎ mekâsidi'l-Kur'ân* (Beyrut: Matba'atu'l-'Asriye, 1992), c. 12: 265.
[321] Yukarıda zikredilen tertibe göre: el-Hicr,15/55; Fussilet, 41/49; eş-Şûrâ, 42/28; Hicr,15/56; er-Rûm, 30/36; ez-Zümer, 39/53.

kulluklarının gereğini yapmaya çalışırken bu duygu içerisinde olan müminleri övmüştür. Aşağıdaki ayet bunu açıkça dile getirmiştir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

"İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihad edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah gafur ve rahimdir."[322]

Mümin, Allah'ın rahmetine layık olduğunu kesin olarak bilir ancak gelecekte Allah'a olan kulluk bağlamında olumsuz durumlarla karşılaşma ihtimali ve yüce Allah'ın kendisine farz kıldığı görevleri yerine getirip getirmeme konusundaki tereddüt nedeniyle içsel bir çekişme yaşar. Bu yüzden, Allah'ın rahmetine karşı tam bir güven hissetmez, ancak umut içindedir.[323]

Ayrıca recâ, Allah yolunda yürüyen ve O'na yaklaşmak isteyenlerin makamlarından bir makam olarak değerlendirilmiştir.[324] Bu yüzden yüce Allah, recâ içende olanlara, Allah Resulünün onlar için örnek olduğunu belirtmiştir.

{لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا}

"Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çokça zikredenler için güzel bir örnektir."[325]

İnsanın takip ettiği örnekler, hayatında önemli bir rol oynar. İyi bir örnek, Peygamber Efendimiz'in izinden gitmek ve onun öğretilerine sadık kalmakla mümkündür. Diğer taraftan, kötü bir örnek, Efendimiz'e zıt olan kişileri taklit etmektir. İyi bir örnek olma yolunda ilerlemek ve bu konuda başarıya ulaşmak isteyenler, Allah'a olan inançlarını güçlendirmeli, ahiret gününe olan umutlarını canlı tutmalı ve sıkça

[322] el-Bakara, 2/218.
[323] el-Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, c. 1: 275.
[324] İbn Kayyim, *Medâricu's-sâlikîn*, c. 2: 36.
[325] el-Ahzâb, 33/21.

Allah'ı anmalıdırlar. İman, Allah korkusu, sevap umma ve azaptan korkma duyguları, Rasûlullah'ın öğretilerini örnek alma konusunda teşvik eder.[326]

Mümin Allah'ın rahmetine karşı her zaman ümit içerisinde olmalıdır. Ümidinin tükenmesi delalete girmesine sebebiyet verebilir. Kur'ân'da melekler, yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e bir çocuk ihsan edeceğine dair müjde verir, Hz. İbrahim buna şaşırır: Yaşlı olduğum halde bu nasıl olur diye cevap verir. Melekler ondan umutsuz olmamasını ister.[327] Buna karşın Hz. İbrahim istifhâm-ı inkârî yoluyla cevap verir. Hz. İbrahim'in dile getirdiği sözü Yüce Allah aşağıdaki ayette bize şöyle aktarmıştır.

{قَالَ وَمَنْ يَقْنَطُ مِنْ رَحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ}

"(İbrahim:) dedi ki: Rabbinin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?"[328]

Ayette Allah'ın rahmetinden umut kesen kimseleri sadece dalalet ve sapkınlık içerisinde olanlara tahsis etmesinin sebebi ise şöyle açıklanabilir: Allah'ın rahmetinden ümit kesme duygusuna sahip olabilmek için ancak üç şey hakkında bilgi sahibi olmamak gerekir. Bunlar; Allah'ın -haşa- her şeye kadir olduğuna dair bilgi sahibi olmamak, yüce Allah'ın kul için gerekli olan bütün ihtiyaçları bildiği gerçeği hakkında câhil olmak, Yüce Allah'ın cimrilikten, herhangi bir şeye muhtaç olmaktan ve cehaletten pak ve münezzeh olduğuna dair bilgi sahibi olmamak. Bütün bunlar kişinin dalalete girmesine sebep olan şeylerdir.[329]

İslam, müminin umut içerisinde olmasını arzu eder, ancak bu umuda belirli bir çerçeve de çizer. Bu çerçevenin dışına çıkıldığında, umut kavramı recâ ve ümit olmaktan çıkar, yalnızca boş bir temenniye dönüşür. Bu nedenle recâ kavramı Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde methedilen recâ ve zemmedilen recâ olmak üzere iki ana kısma ayrılmıştır. Aşağıda her iki kısım da açıklanmaya çalışılacaktır.

---

[326] Abdurrahman b. Nâsır b. Abdullah Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî tefsîri kelâmi'l-Mennân*, thk. Abdurrahman b. Mu'allâ el-Luveyhik (Muessesetu'Risâle, 2000), 660.
[327] el-Hicr, 15/52, 53.
[328] el-Hicr, 15/56.
[329] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 19: 152.

1. 4. Olumlu ve Olumsuz Recâ

Recâ'nın meşru, olumlu ve övgüye layık olarak kabul edilebilmesi için belirli şartların yerine getirilmesi gerekir. Başka bir ifadeyle, kişinin umduğu olumlu sonuçların gerçekleşmesi için gerekli şartları ve sebepleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi gerekmektedir. Bu şartların başında, Allah'a şirk koşmamak ve salih amellerde bulunmak gelir. Daha önce de zikredilen aşağıdaki ayet, bu ilkenin açık bir şekilde ifade edildiği bir örnektir.

"Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın"[330]

Tekrar belirtmek gerekirse, ayette geçen يَرْجُوا "yercû" ifadesine hem korku hem de ümit manası verilebilir. Ümit manası verildiği takdirde yukarıda zikredilen yorum yapılabilir.

Methedilmiş recâ şartlarından biri, bireyin içsel bir umut içinde olmasının yanı sıra, Allah'ın azabından korku duymalı ve umduğu şeyin gerçekleşmeme endişesi taşımalıdır. Bu ilkeyi yansıtan ayet örneği aşağıda zikredilmiştir.

{أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا}

"Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar. Çünkü Rabbinin azabı, sakınılacak bir azaptır."[331]

İlâh oldukları ileri sürülen varlıkların; melekler, bir grup cin, Hz. İsa veya Hz. Üzeyir'in olduğuna dair birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Söz konusu varlıklardan kastın bir grup cin olduğuna dair görüş belirtenler, bu cinlerin sonradan Müslüman olduklarını ileri sürmüşlerdir.[332]

Kulun Allah'a olan bağlılığını tamamlayan iki karşılıklı unsurdan bahsedilirse ayet, bu unsurların korku ve ümit olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü ümit ve Allah'a

---

[330] el-Kehf, 18/110.
[331] El-İsrâ, 17/57.
[332] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 673.

itaat, birlikte doğru orantılı bir şekilde artarken, korku ise günahların azalmasına katkıda bulunur.[333]

Bir kulun Allah'a karşı hem korku (havf) hem de umut (recâ) içinde olma zorunluluğu, iki kanatlı bir kuşa benzetilebilir. Kuşun uçabilmesi için sağlam iki kanada sahip olması elzemdir. Bir kanadın sakat veya işlevsiz olması durumunda, kuşun uçma yeteneğinin kaybolmasına sebep olur. Benzer şekilde, korkusuz bir şekilde Allah'a yaklaşmaya yönelik recâ veya Allah'a karşı umutsuz bir korku, kulun Allah'a yaklaşma çabalarında engellere sebep olabilir. İmam Gazâli, havf ve recâ duygularının önemi ve müminin kalbinde bu iki duygunun bir arada bulunma gerekliliği konusunda şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Kesinlikle, ümit ve korku, Allah'ın dergâhına yaklaşan kulların iki kanadını oluştururlar. Bu kullar, bu iki duygu aracılığıyla her güzel makama yükselebilirler. Aynı zamanda, bu iki duygu, ahiret yolculuklarında zorlu geçişleri sağlayan iki mükemmel taşıyıcıdır. Rahman'a yakınlık ve cennetin genişliği gibi yüce hedeflere ulaşmak, yolların uzak ve yüklerinin ağır olması, bu yolda kalplerin hoşa gitmeyen şeylerle, azalarının meşakkatlerle karşılaşması sebebiyle ancak recâ gemisiyle mümkündür. Cehennem ateşi ve acı veren azap, şehvetin cazibeleri ve lezzetlerin tuhaflıkları gibi tehlikelerle sarıldığı için, ancak korku kamçısıyla bu tehlikelerden uzaklaşmak mümkündür. Bu durumda, recâ ve havf zıtlıklarıyla bir araya getirme yolunu benimsemek gerekir.[334]

Övgüye layık recâ şartlarından biri, bireyin içsel ve doğru ümide sahip olmasının yanı sıra, umulan şeyin gerçekleşmesi için yüce Allah'a olan güveni ve bu konuda sağlam bir inançtır. Gaflet içinde olan bir kalp ile yapılan recâ ve olup olmaması konusunda tereddüt içeren bir recâ makbul bir recâ değildir.[335] Şairin dediği gibi:

وَإِنِّي لَأَرْجُو اللَّهَ حَتَّى كَأَنَّنِي أَرَى بِجَمِيلِ الظَّنِّ مَا اللَّهُ صَانِعُ (الطويل)

"Ve gerçekten, Allah'a olan umudumu koruyorum, güzel düşünceyle Allah'ın yaptıklarını sanki görüyormuşum gibi."[336]

---

[333] Muhammed Cemâleddin b. Muhammed b. Sa'îd b. Kâsım el-Kâsimî, *Mehâsinu't-te'vîl*, thk. Muhmmed Bâsil 'Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1418), c. 6: 471.
[334] el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulumi'd-dîn*, c. 4: 142.
[335] Halef el-Cevâlî, *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 146.
[336] el-Müberrid, *el-Kâmilu fi'l-lügati ve'l-edeb*, c. 2: 6.

Recâ içinde olan birey, recâ ettiği şeyin gerçekleşeceği hususunda sanki gözüyle görmekteymiş gibi sağlam bir inanca sahip olmalıdır ki umduğu şey gerçekleşebilsin.

Övülmüş recâ, umulan şeyin gerçekleşmesi için gereken tüm vesileleri yerine getirdikten sonra ortaya çıkana kadar sabretmeyi ve olacağına dair umudunu kaybetmemeyi gerektirir. Gazâli, bu konuya ve önceden belirtilmiş tüm methedilmiş recâ şartlarına örnek teşkil edebilecek bir misal sunarak, çiftçinin tarla ekimini misal vermiştir. Örneğin, çiftçi bol ürün elde edebilmek için gerekli olan sebeplere başvurduktan sonra hasat zamanına kadar bekler, sabreder ve hüsn-ü zanla umudunu kaybetmez. Aynı şekilde, ümit içinde olan kişi, umduğu şeyin gerçekleşmesi için elinden gelen tüm sebepleri yerine getirdikten sonra, olacak olan hususunda umudunu kaybetmemeli ve sabretmelidir.[337]

Belirtilen şartlara ek olarak, kulun Yüce Allah'a yaklaşma çabası içinde olması gerekmektedir. Bu çaba, alçakgönüllülük, muhtaçlık ve sürekli bir iyimserlikle Allah'a yönelmeyi içermelidir. Bu bağlamda kul, zafiyetini Allah'a tevazu içinde ifade etmeli ve O'na dua etmelidir. Allah'ın rahmeti, bağışlaması ve rızası karşısında sürekli bir ihtiyaç içinde olduğunu ifade etmek önemlidir. Bunu sık sık yapmalı ve yaparken zevk almalıdır.[338]

Kur'ân'nın çeşitli ayetlerinde olumlu bir şekilde değerlendirilen birçok recâ örneği bulunmaktadır. Allah'ın rahmetini ummak, O'na varmayı ümit etmek, ahirete ulaşmayı ummak ve asla zarara uğramayacak bir kazanç ummak gibi misaller, ifade edilen olumlu recâ türlerindendir. Bu recâ örnekleri, Kur'ân'ın insanlara sağladığı moral ve manevi destek açısından büyük önem taşır. Aşağıda sırasıyla bunlarla ilgili açıklamalarda bulunulacaktır.

1. 5. Kur'ân'da Zikredilen Olumlu Recâ Çeşitleri

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın rahmetini umut etmek, en sık zikredilen ve vurgulanan recâ türlerinden biridir. Bu, insanların Allah'a olan imanlarını ve O'nun merhametine olan inançlarını pekiştiren önemli bir tema olarak karşımıza çıkar. Allah'ın rahmeti, Kur'ân'da birçok ayette öne çıkar ve müminlere sürekli olarak O'nun bağışlayıcılığı, merhameti ve affediciliği hatırlatılır. Bu nedenle, Allah'ın

---

[337] el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulumi'd-dîn*, c. 4: 144.
[338] Halef el-Cevâlî, *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 148-149.

rahmetini ummak, Müslümanların yaşamlarında temel bir motivasyon kaynağı ve moral desteği oluşturur. Aşağıda bununla ilgili birkaç ayet misal olarak verilecektir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

"İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihat edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah gafûr ve rahîmdir."[339]

Ayette geçen rahmet teriminin, açıkça cennet anlamına geldiği ifade edilmiştir. Bu nedenle, ayette bahsi geçen kişilerin iman, hicret ve cihatları sebebiyle cennete girmeyi umdukları şeklinde yorumlanmıştır.[340] Ayrıca iman eden, müşriklerin sultasından kurtulmak amacıyla ve dinine zarar vereceklerinden endişe ederek hicret eden; müşriklerin İslam'a girmeleri ve Allah'ın rızası için cihat eden kişilerin, Allah'ın rahmetini umdukları ve O'nun fazlı ve keremiyle cennete girmeyi ümit ettikleri şeklinde de yorumlanmıştır.[341]

Recânın rahmet kelimesiyle birlikte zikredildiği başka bir ayette, rahmet ifadesinin rızık anlamına geldiği belirtilmektedir. Söz konusu ayet aşağıda verilmiştir.

{وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا}

"*Eğer Rabbinden umduğun (belemek durumunda olduğun) bir rahmet için onların yüzlerine bakmıyorsan, hiç olmazsa kendilerine gönül alıcı bir söz söyle."*[342]

Yukarıdaki ayet, muhtaç olan birilerinin akraba olsun veya olmasın ihtiyaçtan dolayı maddi beklenti içerisinde olduklarında veya bir şey istediklerinde onlara bir şey verme imkânı olmadığı durumlarda bir Müslümanın nasıl davranması gerektiği adabını bize öğretmektedir. Peygamber Efendimiz benzer durumlarla karşılaşmış ve ihtiyacı giderme imkânına sahip olmadığında utanma ve mahcubiyetinden dolayı söyleyecek bir söz bulamamış, yüzünü başka tarafa çevirmiştir. Fakat onların ihtiyaçlarını gidermek için yüce Allah'ın kendisine imkân vermesini dilemiştir. İşte bu ayette, Resulullah'a, söz konusu kişilere bir şey veremeyecek durumda olsa bile güzel

---

[339] el-Bakara 2/218.
[340] el-Kâsimî, *Mehâsinu't-te'vîl*, c. 2: 109.
[341] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 4: 319.
[342] el-İsra 17/28.

bir şekilde onlara "Allah size de bize de bol rızık versin" benzeri ifadelerle onların gönüllerini alması gerektiğini öğretmiştir.[343]

Kur'ân, Allah'ın rahmetini ummanın yanı sıra O'nun rahmetinden umudu kesmemenin de önemini vurgulamaktadır. Aşağıdaki ayette, bu açık bir şekilde ifade edilmiştir.

{قُلْ يَاعِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ}

"De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."[344]

Bu ayetin nüzul sebebiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre müşriklerden çokça cinayet işlemiş ve zina yapmış bir grup, peygamber efendimize gelerek ya Muhammed senin düşüncelerin güzel fakat bu yaptıklarımız affedilir mi, diye sorunca bu ayet nazil olmuştur. Başka bir görüşe göre ise Mekke'de bulunan ve hicret etmeyen birkaç Müslüman müşriklerin baskı ve işkencelerinden dolayı istenmeyen fitnelere girmişlerdi ve Müslümanlar arasında bunların tövbesinin kabul olmayacağı söylentileri yayılmıştı. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. Diğer bir görüş, Hz. Hamza'nın katili Vahşi'nin Müslüman olma durumuyla ilgili olarak ayetin nazil olduğunu savunur. Bir görüşe göre de Mekke ehli "Muhammed şöyle iddiada bulunuyor: '*Allah'ın haram kıldığı nefsi öldüren ve putlara tapan kişiler affedilmeyecektir.'* Peki biz nasıl Müslüman olup hicret edeceğiz?" şeklinde çıkışınca bu ayet nazil olmuştur. Sonuç olarak ayet, bütün günahkârları pişmanlığa ve tövbeye davet etmektedir. Müslüman olup olmadığına, günahların büyüklük ve çokluğuna bakmadan bir daha yapmamak üzere tövbe edip tövbesi üzerinde duran kişilerin affedileceği belirtmiştir. Bundan dolayı her hâlükârda iman ederek tövbe etme şartıyla Allah'tan umut kesmemek gerekir.[345] Pişmanlık duyarak tövbe edip bağışlanmayı

---

[343] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 17: 430; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 5: 69; Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10: 248; Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, c. 5: 89.

[344] ez-Zümer 39/53.

[345] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 7: 10-11; Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 21: 306-311; Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 267-269.

ummak, olumlu bir ümit olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık, günahlar içinde batarken ve tövbe veya istiğfar talep etmeden, nefis ve şeytanın etkisi altında Allah'a karşı umut beslemek, olumsuz bir recâ olarak görülür.

Kur'ân-ı Kerim'in ele aldığı ve olumlu bir umut olarak değerlendirdiği recâ türlerinden biri de Allah'a kavuşma umududur. Kur'ân, insanları Allah'a kavuşmayı umanlar ve ummayanlar olarak iki gruba ayırmıştır. Allah'a kavuşmayı umanlar ve Rabbine kavuşmayı umanlar şeklinde iki farklı ifade geçmektedir. Allah'a kavuşmayı umanlar ifadesi aşağıdaki ayette geçmektedir.

{مَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

"Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbet gelecektir. O, her şeyi işiten ve bilendir." [346]

Rabbine kavuşmayı umanlar ifadesi ise aşağıdaki ayette geçmektedir.

{فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا}

"Artık kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."[347]

Daha önce de recânın vücûh ve nezâir başlığı altında değinildiği gibi ayetlerde geçen "يَرْجُو " ibaresine ümit, korku ve tasdik olmak üzere toplam üç farklı mana verilebileceği ifade edilmiştir. Ayette geçen recâ kelimesinin umut manasında olduğu değerlendirildiğinde "likaullah" veya "likae rabbihi" ifadeleri genellikle iki şekilde tefsir edilmiştir. İlkine, kim Allah'a kavuşmayı veya Allah'ı görmeyi umuyorsa manası verilmiş, diğerine ise kim Allah'ın sevabına kavuşmayı umuyorsa şeklinde anlam verilmiştir. Mu'tezîliler ikinci görüşü tercih etmişlerdir.[348]

Kur'ân Allah'a kavuşmayı umanlardan bahsetmekle beraber Allah'a kavuşmayı ummayanlardan da bahsetmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in dört farklı ayetinde لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا "bize kavuşmayı ummayanlar" şeklinde geçmektedir.[349] Bu ayetlerin üçü Yûnus

---

[346] el-Ankebût 29/5.
[347] el-Kehf 18/110.
[348] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*; Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 21: 504.
[349] Yunus 10/7. 11, 15.

sûresinde biri de Furkan sûresinde geçmektedir.[350] Yûnus sûresindeki bir ayet örneği şöyledir.

{إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ}

"Huzurumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer, ateştir!" [351]

Ayette geçen "لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا" ifadesinin tefsiriyle ilgili iki görüş ileri sürülmüştür. Birinde, ölümden sonraki dirilişten korkmuyorlar zira ona inanmıyorlar. Bu durumda recâ korku manasında olur. Diğerinde ise ye'sin zıttı olan tam' manası verilmiştir. Yani sevabımızı ummuyorlar şeklinde tefsir edilmiştir.[352]

Kur'ân'da zikredilen ve olumlu recâ olarak değerlendirilen recâ türlerinden biri de ahiretle ilgili yapılan recâdır. Bunun en bariz örneği Hz. Şuayb'ın kavmine yaptığı davetin üç maddesi arasında yer alır.

{وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ}

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik ve Şuayb: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, ahiret gününe umut bağlayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın! dedi."[353]

Ayette وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ *"Âhirete umut bağlayın"* ifadesi *"Ahirette karşılığında sevap verilebileceğini umduğunuz işler yapın"* veya recâ korku manasında kullanılarak *"Ahiret gününden korkun"* şeklinde açıklanmıştır.[354]

---

[350] el-Furkân, 25/21.
[351] Yunus 10/7.
[352] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 15: 25; Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 17: 211.
[353] el-'Ankebût 29/36.
[354] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 6: 277; Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî (Bayrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1418), c. 4: 194.

Kur'ân'da zikredilen ve olumlu recâ olarak değerlendirilen recâ türlerinden biri de "sonsuz bir kazanç sağlayacak bir ticaret ümidi taşımak" şeklinde ifade edilmiştir. Aşağıdaki ayet bunu açık bir şekilde belirtmiştir.

{إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ}

"Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarf edenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler."[355]

Ticaret genellikle kar elde etme veya zarara uğrama potansiyeli olan bir alışveriş faaliyetidir. Fakat ayette bahsedilen ticaret asla zarara uğrama ihtimali olmayan, sürekli kazanç sağlayan bir ticarettir. Bu kazanç, yapılan amelin karşılığında verilen sevap olarak değerlendirildiği gibi cennet olarak da yorumlanmıştır. Söz konusu kişiler fâni bir şeyin karşılığında bâkî bir şeyi elde etme umudu içerisindeler. Yüce Allah'ın bu umudu Kur'ân'da zikretmesi, recâ içinde oldukları şeyin kesinlikle gerçekleşeceği mesajını iletmektedir.[356]

1. 6. Recâ Ayetlerinin İnsan Psikolojisi ve Davranışları Üzerine Etkisi

İnsan psikolojisi, temel olarak korku ve umut duygularına dayanmaktadır. Bu iki duygu, insanın yaşamındaki yönelimlerini ve hedeflerini belirlemektedir. Kişi korktuğu ve ümit ettiği oranda yaşam programını çizmekte ve bazı hedeflere yönelmektedir. [357] Kur'ân-ı Kerîm tetkik edildiğinde bu iki duyguya yönelik birçok ayetin olduğu anlaşılır. Hatta Kur'ân'da zikredilen ibret amaçlı olayların çoğunun bu iki duyguyu tetiklemeye yönelik olduğu söylenebilir. [358] Buna binaen, korku ve umut duygularının insan psikolojisi ve davranışlarını şekillendirmede ne denli etkili olduğu merak konusu olmuştur. Havf konusunda korku ve korku ayetlerinin insan psikolojisini ve davranışlarını nasıl etkilediğine yönelik açıklamalar yapılmıştı. Şimdi

---

[355] el-Fâtır 35/426.
[356] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 6:545; Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, c. 6: 420; el-Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, c. 4: 472; Muhammed b. Muhammed b. Mustafa Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), c. 7: 152.
[357] Nekra Tihamî, *Seykolojiyetü'l-kısse fi'1-Kur'ân* (Tunus: eş-Şirketu'Tunisiye li'Tevzî, 1974), 444.
[358] er-Rahman: 55/41-76; el-Vâkia: 56/8-9; en-Nebe; 78/21-36;

ise ümidin insan psikolojisi üzerindeki etkisi ve başarı sağlaması noktasında önemli bir etken oluşunun mahiyetine dair açıklamalarda bulunulacaktır.

Umut, pozitif psikolojinin ana konularından biri olarak kabul edilir. Pozitif psikoloji, insanların ruhî hastalıklarına odaklanan geleneksel psikolojiden farklı olarak insanların nasıl başarılı ve mutlu olabileceği üzerine odaklanır. İnsanlara neyin yanlış olduğunu söylemez, neyin doğru olduğunu ve onu nasıl geliştirebileceğini anlatır.[359]

Umut Teorisi'ni ortaya atan Rick Snyder'a göre umut, üç bilişsel boyuttan oluşur. Bunlar: Hedefe ulaşmak için harekete geçirici düşünme (agency), hedefe ulaşma yöntemlerini düşünme (patways) ve planlamadır. Umudun ilk öğesi hedef belirlemedir. Birbiriyle yakın ilişkili olan diğer iki öğesi ise hedefe yönelik güdülenme ve hedefe ulaşma yollarıdır. İnsanlar istek ve arzularına göre önemli bulduğu bir hedef belirler. Sonrasında hedefe ulaşmak için farklı yollar üretmeye çalışır. Son olarak da belirlenen hedef doğrultusunda oluşturulmuş yol ve yöntemler harekete geçirilir ve uygulanır. Umutlu insanların özsaygılarının daha gelişmiş olduğu, hedeflerine ulaşmakta daha başarılı olduğu ve ruh sağlığı açısından daha iyi oluğu görülmektedir.[360]

Umudun psikolojik iyi oluşa etkisini belirlemeyi hedefleyen bir araştırma Antalya ilinde anket yöntemiyle, 18 yaş ve üzeri bireyler üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre umudun, anlamlı hedefler belirlenmesini kolaylaştırdığı, anlamlı bir yaşam duygusunu artırdığı, mutluluk düzeyini yükselttiği ve umutlu bireylerin zorluklarla baş edebilmeyi dahi iyi becerebildikleri saptanmıştır.[361]

Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak Kur'ân ayetlerinin dünya ve ahiretle ilgili konularda umutlu olmayı teşvik etmesinin ve karamsar olmayı nehiy etmesinin bazı hikmetleri ortaya çıkmaktadır. Bu ayetleri inanarak okuyan veya dinleyen kişi, umutlu ise umudu artacak, karamsar ise umut dolu olacak ve dolayısıyla davranışlarını olumlu yönde etkileyecektir. Dünya ve âhiretle ilgili umudu teşvik eden ve karamsarlığı nehiy

---

[359] Abdullah Dağcı, *Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla ilişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 2.
[360] T. C. Üsküdar Üniversitesi, "Umutsuz Yaşanmıyor", *https://npistanbul.com/koronavirus* (Erişim 23 Nisan 2024).
[361] Betül Okudur Sabuncu vd., "Umudun Psikolojik İyi Oluşa Etkisinde İyimserliğin Aracılık Rolü", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 10/4 (2023), 1428.

eden birer ayet misal olarak zikredilecektir. Ahiretle ilgili umutlu olmayı teşvik eden, daha önce de zikrettiğimiz aşağıdaki ayettir.

"De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."[362]

Daha önce de olumlu recâ konusunda bu ayetin tefsiriyle ilgili müfessirlerin görüşleri zikredilmiştir. Netice itibariyle kişi, her ne tür günah işlemiş olursa olsun iman edip tövbe ettikten sonra günahların affedileceğini müjdeleyen ve muhataba ahiret mutluluğu için umut veren bir ayet olduğu söylenebilir.

Dünya hayatında umutlu olmayı emreden, ye'si nehyedip kâfirler topluluğunun bir özelliği olarak niteleyen, Hz. Yakub'un diliyle bize aktarılan ayet aşağıda zikredilmiştir.

"Ey oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."[363]

Ayet Müminlere şu mesajı vermektedir: Bir Mümin dünya hayatında maddi ve manevi çeşitli sıkıntılarla karşılaşabilir. O sıkıntılarla mücadele etmeli ve Allah'tan umut kesmemelidir. Bir gün Allah'ın rahmeti sayesinde o sıkıntılardan kurtulacağı ve umduğunu bulacağı konusunda recâ içinde olması gerekir. Recâ kişinin sa'y ve gayretini arttırır. Ümitsizlik ise gayretsizliği ve tembelliği getirir. Mümin ferahlıkta ise Allah'a hamt etmelidir. Hz. Yakub'un, Hz. Yusuf'a kavuşmak için sarf ettiği gayret, çektiği ıstırap ve buna rağmen umudunu kaybetmemesi, Allah'a karşı sarsılmaz recâsı Müminler için güzel bir örnektir. Kâfir ise bela ve musibetlere karşı sabırsızdır ve çabucak umutsuzluğa kapılır.[364]

Sonuç olarak Kur'an Müminlere ümitli olmayı emretmiştir. Karamsarlık ve ümitsizliğe kapılmayı nehiy etmiştir. Bu emir ve nehyin, Müslüman davranışını etkileyip yön vermemesi mümkün değildir. Umudun insan davranışlarını olumlu

---

[362] ez-Zümer 39/53.
[363] Yusuf 12/817.
[364] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9: 252; Ebu Tayyib el-Kinnevcî, *Fethu'l-beyân fÎ mekâsidi'l-Kur'ân*, c. 6: 390; Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi tefsîri kelâmi'l-Mennân*, 404.

yönde etkilediği hususunu, yukarıda da belirtildiği gibi günümüzde geliştirilen Pozitif Psikoloji bilim adamlarının görüşleri de teyit etmektedir. Bu da Müminin dünya hayatında umutlu olması ve dolayısıyla başarılı olması için büyük avantaj sağlayabilen bir etkendir denilebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

HAVF VE RECÂ AYETLERİNDE HABER VE İNŞÂ

Kur'an-ı Kerim, nazil oluşundan günümüze kadar belagat cihetiyle edebiyatçılar tarafından incelenmeye alınmış, ihtiva ettiği belagat üslupları merak edilmiş ve bunun üzerine ciltler dolusu kitap telif edilmiştir. Bu çalışmaların neticesinde belagat ilmi müstakil bir ilim haline gelmiştir. Bunun üzerine Ebû Yakup es-Sekkâkî; meâni, beyân ve bedi' ilimlerinin de yer aldığı, birçok ilmi ihtiva eden "Miftâhu'l-'ulûm" adlı eseri kaleme almıştır. Bu eserde belâgat ilminin üslupları tedvin edilmiştir. Sekkâkî, her ne kadar "belagat ilmini sekteye uğratmıştır" şeklinde eleştirilere maruz kalmışsa da günümüze kadar belagatle ilgili yapılan çalışmalar onun belirlediği üsluplar çerçevesinde ele alınmıştır.[365] Binaen aleyh Kur'ân'ın bir kısmını teşkil eden Havf ve recâ ayetlerinde de birçok belâgat üslubu mevcuttur. Bu çalışmada söz konusu üslupların bazıları tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. 1. Haber ve İnşâ

Nahiv, usûlü'l-fıkıh ve belâgat âlimlerinin ileri gelenleri sözü, haber ve inşâ olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Zira faydalı olabilecek söz, ancak bu iki kısımda yer alabilmektedir.[366] Öncelikle haber cümlesinin ne olduğu izah edilmeye çalışılacaktır.

1. 1. 1. Haber

Haber: Onaylanabilir (tasdîk) veya yalanlanabilir (tekzîb) nitelikte olan bir sözdür. Bu tür bir ifade için "doğrudur" ya da "yanlıştır" şeklinde bir yargıda bulunulabilir. Bu anlamda, söyleyenin kelamı "doğru" veya "yanlış" olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra söylemeden önce sözün içeriği zihin haricinde

---

[365] İsmail Durmuş, "TDV İslâm Ansiklopedisi", *Sekkâkî* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, ts.), 36: 332-334.

[366] Muhammed b. Abdurrahman Celâleddin el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hâfecî (Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.), c. 1: 57; Muhammed b. 'Arafa ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: el-Matba'atu'l-'Asriye, ts.), c. 1: 302; Abdurrahman Hasen Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ* (Beyrut: : Dâru'l-Kalem, 1996), c. 1: 166; Abdulaziz 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyi, 2009), 41.

varlığı söz konusu ise haber, hariçte varlığı söz konusu değilse inşâ olarak belirtilmiştir.[367]

Cumhûra göre: Söylenen söz gerçeğe uygun ise "doğru haber", gerçeğe uygun değilse "yanlış haber" olarak değerlendirilmiştir. Örneğin قَامَ زَيْد "Zeyd ayağa kalktı" denildiğinde eğer gerçekten Zeyd ayağa kalkmış ise haberi veren kişi doğru haber vermiştir. Şayet Zeyd ayağa kalkmamış ise yalan söylemiştir. Ama iki cümle de haberî cümle sayılır.[368]

1. 1. 1. 1. Haber Cümlesinin Gayeleri

Belâgatçılar, genellikle haber cümlesinin iki gaye için kullanıldığını belirtmişlerdir. Bu gayeler: "Fâide-i haber" ve "lazım-i fâide-i haber" olarak adlandırılmıştır. Eğer muhataba söylenen şey, muhatabın daha önce bilgi sahibi olmadığı bir konu ise buna "Fâide-i haber" denilmiştir. Buna karşın, muhatap söz konusu bilgiye zaten sahipse ve haber veren kişi, ona kendisinde de bu bilginin mevcut olduğunu belirtme gayesi taşıyorsa, bu da "lazım-i fâide-i haber" olarak ifade edilmiştir. Örneğin, muhataba قَدِمَ أَبُوكَ مِنْ سَفَرِهِ "Baban seferden döndü" denildiğinde ve babasının seferden döndüğüne dair muhatabın haberi yok ise bu duruma "Fâide-i haber" denilmiştir. Buna karşılık muhatap bu bilgiyi zaten biliyorsa ve söyleyen kişi, muhataba "Ben de babanın seferden döndüğüne dair bilgi sahibiyim." demek istiyorsa, bu duruma "lazım-i fâide-i haber" denilmiştir. Yukarıda belirtilen haber cümlesinin iki temel amacının dışında; tahassür, güçsüzlüğü ifade etme, istirhâm, alay etme, kınama vs. amaçlar için de kullanılabileceği belirtilmiştir. Bunlar, kelamın akışından ve karinelerden anlaşılabilmektedir. Belâgatçılar tarafından ifade edilen bu amaçlardan bazıları, aşağıda örnekleriyle birlikte açıklanacaktır.[369]

---

[367] Yusuf b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 1987), 164-165; Bahâuddin es-Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriye, 2003), c. 1: 100; el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, 1: 166; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 55.

[368] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 166; Abdulmute'âl es-Sa'îdî, *Buğyatu'l-îzâh li telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa* (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2005), c. 1:36; Ahmed Matlûb, *Esâlîbu belâgiye* (Kuveyt: Vekâletu'l-Matbu'ât, 1980), 89; Fadl Hasan Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ* (Ürdün: Dâru'l-Furkân, 1997), 101.

[369] es-Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*, c. 1: 115; el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 173; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 56.

1. 1. 1. 1. 1. İstirhâm (Merhamet Dileme)

Haber cümlesiyle, bazen yukarıda belirtilen iki asıl gayenin dışında istirhâm manası amaçlanabilir. Aşağıda Hz. Musa'nın kullandığı haber cümlesi buna örnek olabilecek niteliktedir.

{فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ}

"Bunun üzerine onların yerine (davarlarını) sulayıverdi. Sonra gölgeye çekildi ve: Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra (lütfuna) muhtacım, dedi."[370]

Hz. Musa, iki kadının davarlarını sulayıverdikten sonra yorgun, aç ve çaresiz bir şekilde bir ağacın gölgesine çekilmiş "*Rabbim! Doğrusu bana indireceğin her hayra muhtacım" diyerek* haberî bir cümleyle Yüce Allah'tan merhamet dilemiştir.[371] Hz. Musa'nın kullandığı bu ifadenin amacı yüce Allah'a durumunu bildirmek (fâide-i haber) değildir. Lâzım-i fâide-i haber amacı da gütmemektedir. Zira Yüce Allah için her şey malumdur. Amacı sadece içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmak için Yüce Allah'tan merhamet dilemektir.[372]

1. 1. 1. 1. 2. Zafiyetini Belirtme

Haber cümlesi, bazen kişinin kendi güçsüzlüğünü muhataba ifade etmek için kullanılabilmektedir. Hz. Zekeriya'nın aşağıdaki ayette kullandığı haber cümlesi buna örnek gösterilmiştir.

{قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا}

"Rabbim! dedi, benden (vücudumdan), kemiklerim zayıfladı, saçım başım ağırdı. Ve ben, Rabbim, sana (ettiğim) dua sayesinde hiç bedbaht olmadım."[373]

Hz. Zekeriya, bu yakarışında Yüce Allah'a hâl ve durumunu bildirmek amacı gütmemektedir. Zira her şeyden haberdar olan Allah'ın, onun durumundan da haberi olduğunu biliyor. Bu bağlamda zayıflığını ve güçsüzlüğünü dile getirme amacı ön

---

[370] el-Kasas 28/19.
[371] es-Sâbûnî, *Safvatu't-Tefâsîr*, c. 2: 396-99; Vehbe Zuhaylî, *Et-Tefsîru'l-münîr fi'l 'akîde ve'ş-şer'â ve'l-menhec* (Suriye: Dâru'l-Fikir, 1991), c. 20: 81.
[372] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 96.
[373] Meryem 19/4.

plana çıkmaktadır. O, zayıflıkta o kadar ileri bir aşamaya ulaşmıştır ki artık hayatta bir beklentisi kalmamıştır.[374]

1. 1. 1. 1. 3. Tehassur (Üzüntü)

Söz sahibi bazen muhataba bir bilgiyi vermekten ziyade ona üzüntüsünü dile getirmek gayesiyle haber cümlesi kurabilir. Hz. Meryem'in annesinin kurduğu cümleyi aktaran aşağıdaki ayet buna örnek gösterilmiştir.

{فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَى وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ}

"Onu doğurunca, Allah, ne doğurduğunu bilip dururken: Rabbim! Ben onu kız doğurdum. Oysa erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Kovulmuş şeytana karşı onu ve soyunu senin korumanı diliyorum, dedi."[375]

Hz. Meryem'in annesi karnındaki çocuğu Beyt-i Makdis'e hizmet etmek amacıyla adayacağı sözünü vermişti. Beklentisi, bir erkek çocuk doğurması yönündeydi. Fakat erkek değil de kız çocuğu doğurunca üzülmüş ve üzüntüsünü şu haber cümlesiyle قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى *"Rabbim! Ben onu kız doğurdum."* dile getirmiştir. Konuşmasının devamında "*Oysa erkek, kız gibi değildir."* demesi, tekrar çektiği hüznü dile getirme amacı taşıyan bir haber cümlesidir.[376]

1. 1. 1. 1. 4. Vaaz ve Nasihat

Haber cümlesi fâide-i haber veya lâzım-i fâide-i haber amacı dışında zaman zaman vaaz ve nasihat gayesi de taşımaktadır. Aslında muhatap haber cümlesinin içeriğine vakıftır. Ancak çoğu zaman gaflet sebebiyle bilgiyi yeterince değerlendirmediği için sanki konu hakkında bilgisizmiş gibi, bu cümleler üzerinden

---

[374] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 1: 77; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 64; Matlûb, *Esâlîbu belâgiye*, 103; Hamid 'Avnî, *el-Minhâcu'l-vâzıh li'l-belâga* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriye li'turâs, ts.), c. 1: 147.

[375] Âl-i İmrân 3/36.

[376] Sa'düddîn et-Teftâzânî, *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1971), 179; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 56; Muhammed b. Tahir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiye, 1984), c. 3: 232-233.

ona vaaz ve nasihatte bulunulmaktadır. Böylece muhataba bir hatırlatma ve uyarı yapılmış olmaktadır. [377] Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ}

"Her nefis ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz."[378]

Ayette belirtilen ölüm gerçeği hakkındaki bilgi, bütün insanlarda mevcut bir olgudur. Fakat insanların çoğu gereğini yapmadıkları için vaaz ve nasihatle onu tekrar hatırlatma ihtiyacı hâsıl olmuştur. [379]

Yukarıda belirtilen haber cümlesinin amaçlarının yanı sıra azımsanmayacak derecede çok gayenin kastedilebileceği ifade edilebilir. Bu durum, söz sahibinin belâgat ve yeteneğine ve muhatabın kavrayış ve zekâsına bağlı olarak değişkenlik arz etmektedir.[380]

Haber cümlesinin ifade edilmesindeki bazı amaçları yukarıda zikredildikten sonra şimdi ise havf ve recâ ayetlerinde kullanılan haber cümlelerinin bazı amaçlarıyla ilgili birkaç örnek getirilecektir.

1. 1. 1. 1. 5. Korku Ayetlerinde Haber Cümlesinin Mecâzî Gayeleri

Korku ayetlerinde haber cümlesi, fâide-i haber veya lâzım-i fâide-i haber amacı dışında bazen farklı gayelerle de kullanılmaktadır. Aşağıda bu gayelerle ilgili birkaç örnek gösterilecektir.

1. 1. 1. 1. 5. 1. Vaaz ve Nasihat

Korku ayetlerinde bulunan haber cümleleri bazen vaaz ve nasihat gayesi gütmektedir. Korku ifadesinin yer aldığı, tövbe ve istiğfârda bulunmayı öneren, barındırdığı haber cümlelerinin vaaz ve nasihat amacı taşıyan aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ}

---

[377] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 185.
[378] el-Ankabût 29/57.
[379] Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*, 109.
[380] Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*, 110.

"Ve Rabbinizden mağfiret dilemeniz, sonra da ona tövbe etmeniz için (indirildi. Eğer bu emrolunanları yaparsanız), Allah sizi, tayin edilmiş bir süreye kadar güzel bir şekilde yaşatır, fazlasını yapan herkese de iyiliğinin karşılığını verir. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım."[381]

Bu ve bundan önceki ayetler birlikte değerlendirildiğinde Yüce Allah'ın, insanların dünya ve ahirette mutlu olabilmeleri için gerekli ana ilkeleri, Peygamber Efendimiz'in anlatmasını istediği görülmektedir. Bu ilkeler: Sadece Allah'a ibadet etme, O'ndan günahların affedilmesini dileme ve işlediği günahlardan pişmanlık duyarak tövbe etme ilkeleridir.[382] Aksi takdirde, bunu yapmayıp yüz çevirdiklerinde büyük günün azabıyla cezalandırılacakları konusunda uyarmasını istemiştir. Aslında yüce Allah Peygamber Efendimiz'den, içinde va'd ve va'îd olacak şekilde nasihat etmesini istemiştir. Ayetin son cümlesinde "فَإِنِّي" şeklinde "inne" ile tekit yapılmıştır. Ardından zamir kullanılmak suretiyle isim cümlesi tercih edilmiştir. Bu durum, nasihatin sürekliliğini vurgulamaktadır. Onlara kötülük dokunmasından duyulan korku "أَخَافُ"şeklinde tecdit amacıyla, fiil cümlesi olarak dile getirilmiştir. Bu da Hz. Peygamberin onlara karşı şefkatli olduğunu ve bu şefkatinden kaynaklanan korkusunun sürekli yenilenmekte olduğunu gösterir. Ayrıca vurgulamak amacıyla câr-mecrûr olan "عَلَيْكُمْ" ifadesinin mef'ûlden yani "عَذَابَ"den önce gelmesi Peygamber Efendimiz'in, kavminin davete icabet etmelerini sağlamadaki aşırı hırs ve iştiyakını göstermektedir.[383]

1. 1. 1. 1. 5. 2. İstirhâm, İsti'tâf, İrşâd ve Ta'rîz (İğneleme)

Bazı korku ayetlerinde yer alan haber cümleleri, zaman zaman şefkat, merhamet dileme, irşâd ve ta'rîz amacı taşımaktadır. Hâbil ve Kâbil'e dair aşağıdaki ayet söz konusu üç amacı da içermesiyle güzel bir örnektir.

{لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ}

---

[381] Hûd 11/3.
[382] Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7: 160.
[383] Dahîlullâh b. Muhammed Safhâ, *Sûretü Hûd (a. s.) : Dirâsetün li-hasâisi nazmihâ ve esrâriha'l-belâğiyye.* (Mekke: Ümmü'l-Kurrâ, Doktora Tezi, 1993), 43.

"Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım"[384]

Hâbil, kardeşi Kabil'in kendisini öldürmeye teşebbüs ettiğini görmüştür. Kendisi ondan daha güçlü olmasına rağmen kardeşine karşılık vermek ona zor gelmiştir.[385] Kardeşini bu çirkin fiilden vaz geçirmek için merhamete gelebileceği gayesiyle şefkat dolu mesaj taşıyan bir haber cümlesi kurarak: *"Öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim."* demiştir.[386] Ardından karşılık vermemenin sebebini *"Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım"* ifadesiyle açıklamıştır. Hâbil'in sarf ettiği cümlede câr-mecrûr olan إِلَيَّ "ileyye"nin "بَسَطْتَ" "besatte"ye mute'allik olup يَدَكَ" "yedeke"den önce yer alması ve *"bana elini uzatsan"* diyerek kendisine vurgu yapması, Kâbil'e bir an evvel kardeşi olduğunu hatırlatması içindir.[387] Böylece şefkate gelebileceğini temenni etmiştir. Zira kardeşlik bağı, şefkat ve merhamet dolu bir bağdır. Ancak buna rağmen Kâbil'in kalbine ne merhamet ne acıma duygusu ve ne de Allah korkusu girmiştir. Ayrıca ayetin sonunda yer alan haber cümlesi, إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ *"Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım"* Kabil'in kardeşini öldürmekten kaçınmasının gerekçesini ortaya koymakla birlikte Kabil'i irşâd ederek Allah'a karşı korku duymanın önemini vurgulamakta ve onun Allah'tan korkmadığına dair ta'rîzde bulunmaktadır.[388]

1. 1. 1. 1. 5. 3. Uyarı ve Korkutma

Korku ifadesinin yer aldığı bazı ayetlerde kullanılan haber cümlesinin bazen muhatabı uyarmak ve korkutmak amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Örnek olarak aşağıdaki ayet verilebilir.

{إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ}

"Doğrusu sizin hakkınızda muazzam bir günün azabından endişe ediyorum."[389]

---

[384] el-Mâide 5/28.
[385] Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, c. 3: 43.
[386] Mahmud Şihâb - Hüseyin Ali Aziz et-Tâî, "Üslûbu'l-Haber fi Sureteyi'l-Mâideti ve Meryem Muvâzene Belâğıyye", *Mecelletu ebhâsi küliyyeti'-terbiyeti'l-esâsiye* 2/1 (2005), 56.
[387] Şihâbuddin Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, thk. Ali Abdulbari 'Atiyye (Bayrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1415), c. 3: 283.
[388] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 3: 283.
[389] eş-Şu'arâ 26/135.

Önceki ayetlerle değerlendirildiğinde burada Âd kavmi dünya sevgisi, israf, dünya malını elde etme hırsı ve zorbalıkta ileri gitmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Hûd onlara vaaz ve nasihatte bulunarak Allah'tan korkmalarını ve ona itaat etmelerini istemiştir. Sonra vaaz ve nasihatin onlar üzerine etkili olabilmesi için Allah'ın onlara bahşettiği nimetleri önce icmâli olarak, sonra ayrıntılı olarak anlatmıştır. Onlara: Yüce Allah'ın; davarlar, oğullar, bağlar, pınarlar ihsan ettiğini, bundan dolayı O'ndan sakınmaları gerektiğini söylemiş ve böylece dikkatlerini çekmeye çalışmıştır. Gaflet içerisinde oldukları için onları uyandırmaya çabalamıştır. Hz. Hûd konuşmasının sonunda *"Söylediklerimin gereğini yerine getirmezseniz sonuç olarak muazzam bir günün azabından korkarım."* diyerek haberî bir cümleyle onları uyarmış ve korkutmuştur.[390] Kısacası Hz. Hûd içeriği vaaz, terğîb (teşvik), uyarı ve korkutma bakımından doluca bir çağrıda bulunmuştur. Buna karşılık onlar *"va'z etsen de va'z edicilerden olmasan da bize göre birdir"*[391] diyerek konuşmasının onların üzerinde bir tesirinin olmadığını belirtmişlerdir.[392]

1. 1. 1. 1. 5. 4. Ta'lîl (Sebep Gösterme) ve Tehdit

Korku ifadesinin yer aldığı bazı ayetlerde haber cümleleri, asli amaç olan fâide-i haber veya lâzım-i fâide-i haber amacı taşımamaktadır. Onların yerine ta'lîl veya tehdit manasını gaye edinebilmektedir. Aşağıdaki ayet ta'lil için verilebilecek bir örnektir.

{فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ}

"Ellerini yemeye uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma! (Biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik."[393]

Melekler Hz. İbrahim'e müjde vermek için evine gittiler. Selam verip evinde oturdular. Hz. İbrahim onlara yemek hazırlayıp getirdi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce içine korku girdi. Zira misafir ev sahibinin hazırladığı yemeği

---

[390] eş-Şu'arâ 26/122-134.
[391] eş-Şu'arâ 19/136.
[392] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 24: 523; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Şirketu Mektebeti Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), c. 87-88.
[393] Hûd 12/70.

yemediğinde, misafirin amacının kötü olduğu ve kendisine zarar vermek niyetini taşıdığı anlamına gelirdi. Melekler Hz. İbrahim'in endişelendiğini yüz ifadesinden anlayınca korkusunu gidermek için ona: "لَا تَخَفْ" *(Korkma!)* Dediler. Korkmamasının sebebini de içinde illet amacı taşıyan haberi bir cümleyle "إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ" *Biz melekleriz*. *Lût kavmine gönderildik"* şeklinde açıkladılar.[394]

Aşağıdaki ayette yer alan haber cümlelerinin ikisi sebep gösterme amacı gütmektedir. Kalan bir cümle de gerekçelendirme amacının yanı sıra tehdit gayesi de içermektedir.

{وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ}

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin! Sizin için ondan başka tanrı yoktur. Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın. Zira ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum. Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum."[395]

Ayette Hz. Şuayb'ın kavmine yönelttiği bir emir ve bir de nehiy yer almaktadır. Hz Şuayb kavmine, yalnızca Allah'a ibadet etmelerini emretmektedir. Ardından bir haberî cümleyle "*Sizin için ondan başka tanrı yoktur"* diyerek Allah'a ibadet etmenin illetini ifade etmektedir. Sonra Hz. Şuayb ölçüyü ve tartıyı eksik yapmaları hasebiyle onları bu fiilden nehiy etmekte yani alıkoymaktadır. Sonra da bir haber cümlesiyle "*Zira ben sizi hayır (ve bolluk) içinde görüyorum"* diyerek sebebini açıklamaktadır. Devamında söz konusu emir ve nehyin gereğini yapmadıkları takdirde tehdit içerikli bir haber cümlesiyle وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ *"Ve ben, gerçekten sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum"* diyerek açık bir şekilde onları uyarmaktadır.[396] Aslında عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ ifadesi, muhatapları iki farklı azap ile tehdit etmektedir: Biri doğrudan azap, diğeri ise bu azabın gerçekleşeceği gündür. Günü "kuşatıcı" olarak nitelendirmesi, azabın niteliğini vurgulayarak mübâlağa unsuru taşımaktadır.[397]

---

[394] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 18: 373; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 4: 225; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 6 : 292; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 12: 118.
[395] Hûd 11/84.
[396] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 4: 231.
[397] Şihâb - Aziz et-Tâî, "Üslûbu'l-Haber fi Sureteyi'l-Mâideti ve Meryem Muvâzene Belâğıyye", 52.

1. 1. 1. 1. 5. 5. Terğîb (Teşvik) ve Tebşir (Müjde)

Bazı haber cümlelerinde, asli amaç olan fâide-i haber veya lâzım-i fâide-i haber amacı taşımak yerine terğîb ve teşvik manası gaye edinilebilmektedir. Aşağıdaki ayette yer alan haber cümlesi terğîble birlikte "müjde verme" gayesi de içermektedir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

"*Şüphesiz iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sabiîlerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp ve sâlih amelleri için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir."*[398]

Bu ayet, belirli bir bağlam içinde, Yüce Allah'ın İsrailoğullarına bahşettiği nimetleri ve bu nimetlere karşı gösterdikleri nankörlükleri ifade eden ayetler arasında ara cümle olarak yer almaktadır. Zira hikâyenin başında onların bu nankörlüklerine karşı Yüce Allah, onları zelil ettiğini ve onların üzerine gazabını yağdırdığını belirtmiştir. Bu anlatımlardan sonra onlar için kurtuluş imkânı olmayan bir atmosferin oluştuğu görülüyor. Bu durumdan kurtulma arayışı içinde olmaları tabiidir. Tam bu arayış içindeyken yine Yüce Allah, kuluna karşı merhametle muamele etme ve onu ıslah etmeye yönelik âdetini terk etmeyerek ona bir açık kapı bırakmıştır. Onlara, Allah'a yönelmenin ve ona iltica etmenin kolay olduğunu belirtmiştir. Bunun da ancak iman etmek ve salih amellerde bulunmakla mümkün olduğunu vurgulamıştır. Yahudiler hakkında geçmiş ayetlerde belirtilen sıkıntılı durumların Yahudi muhataplar üzerindeki etkilerini hafifletmek ve onlara ünsiyet vermek için başka milletlerin isimlerinin de zikredilmesi bir edebî zenginliktir. Bu aynı zamanda geçmiş dönemdeki iyi Yahudiler ve peygamberlerine tabi olan milletler için bir müjdedir. Ayetin nazil olduğu dönemdeki Yahudiler için de imana gelmeleri için teşvik edici niteliktedir.[399] Dolayısıyla ayette yer alan haber cümleleri ağırlıklı olarak müjde ve teşvik amacı taşımaktadır.

1. 1. 1. 1. 6. Recâ Ayetlerinde Haber Cümlesinin Mecâzî Gayeleri

---

[398] el-Bakara 2/62

[399] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 1: 531; Zuhaylî, *Et-Tefsîru'l-münîr fi'l 'akîde ve'ş-şer'â ve'l-menhec*, c. 1: 177.

Recâ ve recâya yakın anlamda olan bazı ifadelerin yer aldığı ayetlerde haber cümlesi, fâide-i haber veya lâzım-i fâide-i haber amacı dışında bazen farklı gayelerle de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıda bu gayelerle ilgili birkaç örnek gösterilecektir.

1. 1. 1. 1. 6. 1. Temenni

Haber cümlesi, bazen bir adım daha ileri geçip inşa manası kazanabilir. Örneğin haber cümlesiyle "temenni" anlamı elde edilebilir. Temenni, genellikle gerçekleşmesi imkânsız olan veya teorik olarak imkân dâhilinde olan fakat pratikte meydana gelme ihtimali çok az olan bir şeyin olmasını istemektir. Haber cümlesi bu maksatla kullanıldığında temenni edilen şeyin gerçekleşmeye yakınmış gibi olduğunu ifade eder. Genellikle وَدَّ "vedde" veya طَمَعَ "tame'a" fiilleri ve türevleri cümleye temenni anlamı kazandırmaktadır.[400] Recâ kelimesiyle yakın anlamlı olan "طَمَعَ" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ}

"Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?"[401]

Bu ve bundan hemen öncesinde yer alan iki ayet; Yahudi, müşrik ve Hristiyanların Müslümanlara karşı tutumlarını değerlendirmiştir. Yahudi ve Müşriklerin, Müslümanlara karşı daha şiddetli bir düşmanlık içerisinde olduklarını vurgulamıştır. Hatta tarihte ve günümüzde Yahudilerin Müslümanlara karşı düşmanlıklarının müşriklerinkinden bile daha ileri seviyede olduğunu göstermektedir. Hristiyanların ise sevgi bakımından Müslümanların en yakınında olduklarını belirtmiştir. Ayette yer alan وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ *"Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umar dururken"* şeklindeki haber cümlesi de İslam dinine karşı olumlu bakan Hristiyanların dilinden aktarılan bir ifadedir. Sözü söyleyen kişiler temenni üslubuyla Yüce Allah'tan salih insanlarla beraber olmayı istedikleri anlaşılmaktadır. Hâlbuki iman etmedikleri sürece söz konusu temenninin gerçekleşmesi mümkün değildir. Zira tevhit inancına halel getiren teslis inancına sahip

[400] Hüseyin Cum'a, *Cemâliyetu'l-haberi ve'l-inşâi* (Dımeşk: İttihâdu'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2005), 60-61.
[401] el-Mâide 5/84.

olan birinin salih kişilerle birlikte olmayı umması, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir temenniden ibarettir.[402]

1. 1. 1. 1. 6. 2. Va‘d, Va‘îd (Tehdit), Ta‘rîz ve Tevbîh (Azarlama)

Va‘d, yakın veya uzak gelecekte kişinin lehine olacak şeylerin sözünün verilmesidir. Va‘îd ise aynı kökenden gelmekte ve va‘d’ın zıttı olarak tanımlanmıştır. Yani muhatabın aleyhinde olacak şeylerin sözünün verilmesidir, diyebiliriz. Kur’ân-ı Kerîm’in birçok ayeti va‘d veya va‘îd mesajları içermektedir. Bu mesajlar bazen haberî cümlelerle verilmiştir. Recâ ayetlerinde de bu durum söz konusudur.

Recâ kavramına yakın anlam taşıyan kelimelerden biri olan “temenni” ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayetin, haberî cümle yapısıyla oluşturulmuş bir cümlesi tehdit ve va‘îd manası içermektedir.

{وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ}

“Onlar, kendi elleriyle önceden yaptıkları işler (günah ve isyanları) sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir.”[403]

Yüce Allah, iman konusunda Yahudilerin iddialarını tekzip ettikten ve bununla ilgili delil getirdikten sonra, haberî bir cümleyle وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ *“Allah zalimleri iyi bilir”* şeklinde tehdit içerikli bir ifadeyle yukarıdaki ayeti sonlandırmıştır. Yani: Yüce Allah kulunun yaptığı iyi veya kötü bütün amellerinden haberdardır. Dolayısıyla Yahudilerin kendi elleriyle yaptıkları zulümlerine karşılık kıyamet gününde onları cezalandıracaktır. İşledikleri cürümlerden dolayı ölümü asla istemezler. Aynı zamanda isti’nâfiyye vâvıyla başlayan bu cümlenin manasının kapsayıcı, genel ve veciz olması da günlük kelam içerisinde kullanılabilen, tıpkı bir atasözü mahiyetini taşımaktadır.[404]

Yine mana bakımından recâ kavramına yakın anlam taşıyan kelimelerden biri olan “emel” kelimesinin yer aldığı aşağıdaki ayetin haberî cümle yapısıyla oluşturulmuş bir cümlesi, tehdit ve va‘îd manası içermektedir.

---

[402] Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakîki ğavamidi’d-Tenzîl*, c. 1: 668-670; Cum‘a, *Cemâliyetu’l-haberi ve’l-inşâi*, 60-61.
[403] el-Bakara 2/95.
[404] Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakîki ğavamidi’d-Tenzîl*, c. 1: 167; Komisyon-Mecma‘u’l-Kur’âni’l-Kerîm bi’ş-Şârika, *Mevsû‘atu’t-tefsîri’l-belâgî* (eş-Şârika: Menşurâtu’l-Kâsimî, 2023), c. 1: 781.

{ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ}

"Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. Yakında bilecekler!"[405]

Öncelikle ayet ذَرْهُمْ *"Onları bırak!"* şeklindeki emir kipiyle Peygamber Efendimiz'e, müşriklere vaaz ve nasihat etmekten vaz geçmesini emretmiştir. Ardından gerekçesini de; zevk-i sefaya dalmış ve tûl-i emellerde bulunmuş olmaları olarak belirlemiştir. Zira bu haller insanı iman ve itaat etmekten alıkoyar; vaaz ve nasihati de tesirsiz bırakır. Sonrasında ayet haberî cümle yapısıyla oluşturulmuş olan "فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ" şeklindeki tehdit ve va'îd içerikli bir ifadeyle sonlandırılmıştır. Bu tarzdan bir ifade, cümlenin sonuna geldiğinde tehdit amacıyla çokça kullanılabilen ifadelerden biridir. يَعْلَمُونَ *"bilecekler"* kelimesinin seçilmesi, yiyip içmekle meşgul oldukları, arzularına daldıkları ve uzun ümitlerle oyalanıp durdukları zamanlarda aslında bir cehalet içinde bulunduklarına işaret etmektedir. Ayrıca "سَوْفَ يَعْلَمُونَ" gibi ifadelerde yer alan "سوف "sevfe" harfi, gelecek zamanı bildirir. Fakat biraz daha uzak bir gelecek için kullanılır ve söz konusu fiilin biraz gecikmeli olacağını bildirir. Bu tehdit içerikli ifade Yüce Allah tarafından başlarına bir felaket geleceğine dair bir mesajdır. Bu felaketin dünyada olabilmesinin yanı sıra -örneğin savaşta öldürülmeleri ve esir alınmaları gibi- ahiretle ile ilgili de olabilir. Cehennem azabıyla cezalandırılmaları gibi. O zaman anlayıp yaptıklarına pişman olacaklar, fakat bunun faydası olmayacaktır.[406]

Kısacası, "فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ" ifadesi, Kur'an'daki tehdit üslubunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Belagat açısından güçlü bir tehdit, psikolojik olarak caydırıcı bir korku unsuru barındıran bir uyarı cümlesidir.

Ayrıca ayette yer alan "يأكلوا ويتمتعوا ويلههم الأمل" ifadeleri art arda gelen üç haberî fiil cümlesidir. Özellikle bu fiillerin seçilerek cümle oluşturulması kâfirlerin dünyevî yaşantılarına yönelik güçlü bir ta'rîz (üstü kapalı eleştiri) olarak değerlendirilmiştir. Onların hayatlarının yalnızca yeme, içme ve zevk peşinde koşmaktan ibaret olduğunu ima eder. Böylece faaliyetlerini insanlık onuruna yakışmayan, aşağılık bir yaşantı tarzı

---

[405] el-Hicr 15/3.
[406] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 570; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 5: 64-65.

olarak değerlendirir. Nitekim diğer bir ayette *"Kâfirler (dünyadan) faydalanırlar ve hayvanların yediği gibi yerler"*[407] ifadesiyle de bu anlam pekiştirilmiştir.[408]

Ayette yer alan يأْكُلُوا "*yerler"* fiili, ilk bakışta mubah olan bir fiil gibi görünse de kullanım yerindeki siyak (bağlam) itibarıyla "tevbîh" (kınama ve azarlama) amacı taşımaktadır. Zira yemek, hayatı sürdürmek için zaruri bir ihtiyaçtır. Ancak insan sırf haz, lezzet ve şehvetin peşinde koşma amacıyla yediği takdirde bu yeme, zemmedilen bir eylem olur. Yemek eylemi, iman ve sâlih amel gibi ulvî gayelerden uzaklaşarak yalnızca nefsi tatmin etme aracı olmamalıdır. Peygamber Efendimiz, bu amaçla yememizi nehiy etmiştir. Çünkü salt şehvet peşinde bir hayat, hayvânî bir yaşantıya indirgenmiş olur. Mümin yaşamak için yemelidir, yemek için yaşamamalıdır.[409]

Yine recâ kavramının yer aldığı aşağıdaki ayetin haberî cümle yapısıyla oluşturulmuş iki cümlesi hem va'd hem de va'îd manasını gaye edinebilecek niteliktedir.

{مَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

"Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbet gelecektir. O, her şeyi işiten ve bilendir."[410]

Sûrenin başında yüce Allah, kuluna dünyada başıboş bırakılmadığını açıkladıktan sonra bu ayette ahirete inanan ve onun için çalışan kişinin amelinin boşa gitmeyeceğini, ümidinin karşılıksız kalmayacağını bildirmiştir. Yani kim Allah rızasına nail olmak ve ahirette Onunla buluşmak için umut içerisinde ise, bu dünyada Allah'a itaat etme konusunda sabredip çaba içerisinde olmaya devam etsin. Çünkü gösterdiği çaba ve beslediği umut asla boşa gitmeyecektir. Mükâfatı verilecektir. Sabredelim. "فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ" Allah'ın tayin ettiği vakit (Kıyamet, ölüm, hesap…) mutlaka gelecektir. Hepsi kesinlikle gerçekleşecek ve yakındır. Zira her gelecek olan şey yakındır. O zaman mükâfatı verilecektir. Dolayısıyla yüce Allah genel olarak bu ayet ile ve özellikle ayette yer alan "فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ" şeklindeki haberî cümle ile müminlere bir teselli ve cennet yurdunda kendilerine verilecek hayırlarla ilgili bir vaat

---

[407] Muhammed 47/12.
[408] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 14: 12.
[409] Muhammed Mutevellî Şe'râvî, *Tefsîru'ş-Şe'râvî* (Mısır: Metâbi'u Ahbâru'l-Yavm, 1997), c. 12: 7440; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 25: 275.
[410] el-'Ankabût 29/5.

vermektedir. Aynı zamanda ahirete kavuşmayı ummayanlar için de bir tehdit ve va'îddir. Zira ecel geldiği zaman söz konusu kişiler cezalarını çekeceklerdir. Ayrıca ayetin sonunda yer alan "وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"O, her şeyi işiten ve bilendir"* şeklindeki haberi cümle, va'd ve ve'îdi destekleyen, pekiştiren (tezyil) güçlü bir kapanış cümlesidir. Yani mercû (umut edilen) ve mahûf (korkulan) şeylerin, vakti geldiğinde gerçekleşeceğini pekiştirmiş olur ve hiçbir söz ve davranışın Allah'ın bilgisi dışında kalmayacağını vurgular. Böylece herkes, hak ettiğini kesinlikle görecektir.[411]

1. 1. 1. 1. 6. 3. Va'z ve Nasihat

Recâ ve ona yakın olan kelimelerin geçtiği bazı ayetlerde haber cümleleri yer almaktadır. Söz konusu cümlelerin amacı muhataba va'z ve nasihat etmektir. Recâ kavramıyla yakın anlamlı olan "أَمَل" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا}

"Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha layıktır."[412]

Yüce Allah, bundan önceki ayette teşbih sanatıyla dünya hayatının faniliğini, gökten inen bir suya benzetmiştir. Bu su sayesinde yeryüzünde bitkiler yeşerir, gelişir, sonra kurur, rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelir. İnsanın ibret nazarıyla bu misale baktığı takdirde kendi hayatının başlama, gelişme ve son bulma safhalarını net bir şekilde görebileceğini belirtmiştir. Ardından yukarıdaki ayette insana yaraşanın, dünyanın fani nimetlerine aldanmaması, kısa süren bu dünya hayatında yapacağı sâlih amellerle ebedi saadete erişebilmek için salih amel işlemesi gerektiğini ihtar etmiştir. Bunu ifade ederken haberî cümlelerle (الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ve ... وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ) vaaz ve nasihat üslubuyla dikkat çekmeye çalışmıştır. Zira Kur'ân'ın nazil olduğu Arap toplumunda mal ve evlatla övünme geleneği yaygın durumdaydı. Ayetin içerdiği mesajlar müşriklerin bu dünyevi nimetlerle övünmelerine karşılık, müminlere moral ve öğüt vermek amacını taşımaktadır. Dolayısıyla ayet, dünya hayatının faniliği ile ahiret yurdunun ebediliği arasında kıyas yaparak değerler hiyerarşisine işaret

[411] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 7: 30; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 10: 343; es-Sâbûnî, *Safvatu't-Tefâsîr*, c. 2: 416.
[412] el-Kehf 18/46

etmektedir. Sonuç olarak Mümine, maddi nimetlerin cazibesine kapılmaksızın, kalıcı olan manevi değerlere yönelmesinin önemini nasihatvâri bir şekilde vurgulamaktadır.[413]

1. 1. 1. 1. 5. 4. Ta‘lîl (Sebep Gösterme) ve Terğîb (Teşvîk)

Recâ veya anlam açısından yakın olan ifâdelerin yer aldığı bazı ayetlerde haber cümleleri, asli amaç olan fâide-i haber veya lâzım-i fâidei haber amacı taşımamaktadır. Bunun yerine ta‘lîl manası gaye edinebilmektedir. Aşağıdaki ayet bunun için örnek gösterilebilir.

{وَلا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ لِلرِّجالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّساءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيما}

“Allah’ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah’tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir.”[414]

Ayette yer alan لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ “*Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var.*” şeklindeki ibare, atıfla art arda gelen iki haber cümlesinden oluşmaktadır. Bu cümleler, kendilerinden önceki, başkalarının sahip olduklarına göz dikmeme emrini pekiştiren bir ara cümle (mu‘tarize) niteliğindedir.[415] Aynı zamanda bu ara cümle, yasağın ta‘lîlini, gerekçesini açıklamakta ve bireyleri Allah’ın fazlından istemeye terğîb ve teşvik etmektedir. Bu bağlamda ayette, insanların haset duygusuyla birbirlerinin kazançlarına göz dikmemeleri, herkesin kendi çabası sonucu kazandığı nasibin değerini bilmesi gerektiği vurgulanmıştır. İlaveten Allah’ın bitmek tükenmek bilmeyen lütuf hazinelerine dikkat çekerek, kullar doğrudan O’ndan istemeye teşvik edilmiştir.[416] Böylece, temennide bulunulmaması gerekliliği gerekçelendirilmiş, temenni edenlerin mazeretleri ortadan kaldırılmıştır. Dolayısıyla başkalarının malına

---

[413] İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. 15: 331-332.
[414] en-Nisâ 4/32.
[415] et-Teftâzânî, *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi’l-‘ulûm*, 500.
[416] Ebu’s-Su‘ûd, *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm*, c. 2: 172; İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. 5: 31.

göz dikme yasağının gerekçesi, haberi cümlelerle yumuşatıcı ve teşvik edici bir üslupla desteklenmiştir.

Yukarıda, haber cümlesinin bazı belâgî amaçları açıklanmış, korku ve ümit ifadelerinin bulunduğu ayetlerde bu amaçlarla ilgili örnekler sunulmuştur. Şimdi ise haber cümlesinin muhatabın durumu açısından çeşitleri ele alınacaktır.

1. 1. 1. 2. Haber Cümlesinin Çeşitleri

Haber cümleleri muhatabın durumu göz önünde bulundurularak tekitli haline göre farklı çeşitlere ayrılmıştır. Bu çeşitlilik İlk olarak Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî (öl. 252/866 [?]) ve Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberrid arasında geçen bir diyalog sonrasında ortaya çıkmıştır. Böylece me'ânî ilminin başlıkları arasında yer almıştır. Rivayetlere göre Kindî, Müberrid'e gelerek "Arapların kelamında haşv (gereksiz bazı şeyler) olduğunu gözlemliyorum" der. Bunun üzerine Müberrid merak ederek hangi konularda olduğunu sorar. Kindî, örneğin Abdullah'ın ayakta olduğunu söylemek için عَبْدُ اللهِ قَائِمٌ şeklinde denilebilmesinin yanı sıra اِنَّ عَبْدَ اللهِ قَائِمٌ ve اِنَّ عَبْدَاللهِ لَقَائِمٌ şeklinde söylenebilir. Hâlbuki bu kadarına gerek yoktur demiştir. Bunun üzerine Müberrid şöyle bir açıklamada bulunmuştur: Söz konusu ifadelerin her biri farklı bir anlam taşımaktadır. Örneğin, عَبْدُ اللهِ قَائِمٌ ifadesi Abdullah'ın ayakta olduğunu ifade eden bir haber cümlesidir. اِنَّ عَبْدَ اللهِ قَائِمٌ ifadesi Abdullah'ın ayakta olup olmadığı konusunda soru soran kişiye cevap vermek için kullanılan bir haber cümlesidir. اِنَّ عَبْدَاللهِ لَقَائِمٌ ifadesi ise Abdullah'ın ayakta olduğunu inkar eden muhatap için kullanılan bir haber cümlesidir. Kindî bu açıklamaya hayret kalır. [417]

Müberrid'in ifadelerine dayanarak belâgatçılar, haberin tekitli olması veya olmaması bağlamında, haberi; ibtidâi, talebî ve inkârî olmak üzere üç kısma ayırmışlardır ki bunlara "haber türleri" denilmektedir. Aşağıda bunlara dair detaylara yer verilecektir.

1. 1. 1. 2. 1. İbtidâî, Talebî ve İnkârî Haber

İbtidâî haber cümlesi, muhatabın haberin anlamından habersiz olduğu ve şüphe duymayacağı durumlarda tercih edilmektedir. Aynı zamanda haberin, tekit unsurları

---

[417] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 171; el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 1: 171; ʿUsamuddîn İbrâhîm b. Muḥammed b. ʿArabşah el-İsferâyînî, *el-Etval şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, ts.), c. 1: 238.

olmadan muhatabın zihnine yerleşmesi ve kavranması amaçlanmaktadır. Zira tekitli şekilde ifade edilmeye ihtiyaç duyulmamaktadır. Örneğin جَاءَ عمْرٌو "Amr geldi" denildiğinde muhatabın Amr'ın gelişinden haberi yoksa ve inanıp tereddüt etmeyecekse bu, ibtidâi haber cümlesi olarak adlandırılır.[418]

Muhatabın haber konusunda tereddüt içinde olduğu, bilgiyi edinmek ve gerçeğe ulaşmak istediği durumlarda, iletilen bilginin pekiştirilmesi uygun görülmektedir. Bu, muhatabın kendini rahat hissetmesine ve ihtilafı geride bırakmasına yardımcı olur. اِنّ زَيْداً عَارِفٌ "Muhakkak Zeyd bilir" örneğinde olduğu gibi. Bu örnekte haberin başına اِنَّ edatı getirilerek tekit yapılmıştır. Bu türden habere ise "talebî haber" denir. Bu haber çeşidi, muhatabın, haberin anlamından şüphe duyduğu ve doğruluğunu teyit etmek istediği durumlarda getirilir.[419]

Eğer muhatap, iletilmek istenen haberi inkâr ediyor ve buna zıt bir inanca sahipse, bu durumda bilgi, muhatabın inkâr durumuna bağlı olarak bir veya daha fazla tekit ile güçlendirilmelidir. إن أخاك لقادمٌ ya da إن أخاك قادمٌ "Gerçekten kardeşin geliyor." örneklerinde olduğu gibi. Birinci örnekte إنَّ tekit edatıyla pekiştirilmiştir. İkinci örnekte ise hem إنَّ tekit edatıyla hem de muzahlaka lâmıyla pekiştirilmiştir. Bu tür haber cümlesi "Haber-î inkârî" olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca, tekit hem olumlu hem de olumsuz ifadelerde olabilmektedir.[420] Bu, sayılan haber çeşitlerinin "مقتضى الظاهر" sözün açık gereğine uygun olarak verilmesidir. Fakat bazı durumlarda, birtakım edebî nüktelere riayet etmek amacıyla; bilenin bilmeyen, inkâr edenin etmeyen ve inkâr etmeyenin eden konumunda değerlendirilmesi gibi farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, belâgatte خروج الكلام عن مقتضى الظاهر "sözün, ifade formunun gereği dışına çıkması" olarak adlandırılmaktadır.[421]

Haberin tekidi için birçok edat mevcuttur. Bunların en meşhur olanları şunlardır: إنَّ "inne", أَنّ "enne", ibtidâ lâmı, tenbih ve kasem harfleri, tekit nunları, zaid harfler,

---

[418] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 170; el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 1: 69; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 57.

[419] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 170; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, 185-186; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 57.

[420] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 171; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, 185-186; el-İsferâyînî, *el-Etval şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, c. 1: 238; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 58.

[421] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 171; el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 184; Matlûb, *Esâlîbu belâgiye*, 101.

tekrar, قَدْ "kad", şart için kullanılan أَمَّا "emmâ", إِنَمَا "innemâ", isim cümlesi ve manevi fâili takdîm ederek mübtedâ yapmaktır.[422]

1. 1. 1. 2. 2. Havf Ayetlerinde Haber Cümlesinin Bazı Örnekleri

Arap kelamında, haberin ibtidâî, talebî ve inkâri olmak üzere üç farklı çeşidi bulunduğu daha önce ifade edilmişti. Bazen söz, açık ve gereğine uygun olarak dile getirilmekteyken bazen de gerekli olan ifade formunun dışına çıkmaktadır. İçinde korku ifadesinin yer aldığı Kur'ân ayetlerinde de bu türden haber örneklerinin olduğu görülmektedir. Aşağıda bunlarla ilgili misaller verilecektir.

{جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ}

"Onların Rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbinden korkan içindir."[423]

Yüce Allah, ayette ilk olarak küfre giren kitap ehli ve müşriklerin durumunu ele almıştır. Bu grupların, halkların en kötüsü olduklarını ve cehenneme gireceklerini tekitli bir şekilde va'îdde bulunarak belirtmiş ve onları korkutmuştur.[424] Ardından iman edip salih amel işleyenlerden bahsetmiş, onların, toplumun en hayırlı kesimi oldukları hususunda farklı tekit unsurlarıyla, muhatabın kafasında şüphe bırakmayacak şekilde onlara övgüde bulunmuştur.[425] Daha sonra Yüce Allah, yukarıdaki ayette iman edip salih amel işleyenler için vaatlerde bulunup mükâfatlarından bahsederken birkaç haber cümlesiyle, herhangi bir pekiştirme unsuru olmadan beyan etmiş ve böylece muhatabı iman etmeye teşvik etmiştir.[426] Bu bağlamda, mükâfatın verileceğine ilişkin pekiştirme unsurlarının kullanılmasına gerek kalmadan ibtidâi cümleler kullanılmıştır. Zira muhatabın zihni, daha önce pekiştirilerek dile getirilen övgüyle, şüphelerden arındırılmış ve daha sonra belirtilen

---

[422] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 58; el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, 1: 186-192.
[423] el-Beyyine 98/8.
[424] el-Beyyine 98/6.
[425] el-Beyyine 98/7.
[426] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 32: 186; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 9: 186.

haberlere kuşku duymadan inanacak bir duruma getirilmiştir. Ayetin sonunda va‘d edilen nimetler, *“hep Rabbinden korkan içindir.”* cümlesiyle belirtilerek Allah korkusunun önemi vurgulanmıştır.

Peygamber Efendimiz’in insanları uyarmasıyla ilgili olan aşağıdaki iki ayet birlikte değerlendirildiğinde, ibtidâî ve talebî kısımları örnek gösterilebilir niteliktedir.

{وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} {إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ}

“Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir. Sen ancak Zikr’e uyanı ve görmediği halde Rahmân’dan korkan kimseyi uyarırsın. İşte onu bir bağışlanma ve güzel bir mükâfatla müjdele.”[427]

İlk ayet herhangi bir pekiştirme unsuru olmadan ibtidâi bir haber cümlesiyle inzârın fayda vermeyeceğini dile getirmektedir. Böylece ifade, muhatapta inzârın herkes için faydasız olduğu zannı oluşturmakta ve zihinlerde bununla ilgili bir tereddüt hâsıl olmaktadır. Zira inzârın, müminler üzerinde olumlu etki yaptığı pratik hayatta görülmektedir. Söz konusu tereddüt, talebî bir haber cümlesiyle, içinde korku ifadesi yer alan sonraki ayetle “*Sen ancak Zikr’e uyanı ve görmediği halde Rahmân’dan korkan kimseyi uyarırsın.”* giderilmektedir. Dolayısıyla inzârın faydasız olması herkes için değil, azabı hak edenler içindir.[428] Ayette bir tekit edatı kullanılmıştır, o da إِنَّمَا "innemâ”dır. Bununla Zikr’e tabi olmanın ve Allah korkusunun önemi vurgulanmıştır.

Yine korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette, ifade edilen haber cümlesinde, inkâr ve tereddüt içinde olmayan muhatap inkâr eden konumunda değerlendirilerek birkaç tekit edatıyla pekiştirilmiştir.

{يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ}

“Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avlanma ile (onu yasak ederek) dener ki gizlide (kimsenin görmediği yerde, gerçekten)

---

[427] Yâsîn 6/10,11.
[428] İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. 22: 352.

kendisinden kimin korktuğu ortaya çıksın. Kim bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı bir azap vardır."[429]

Hudeybiye umresinde müminler ihramdayken, çok rahat bir şekilde avlanılabileceği av hayvanları önlerine çıkar. Onları avlayıp avlanmama konusunda tereddüde girerler. Bunun üzerine bu tereddüdü gidermek için bu ayet nazil olur. Söz konusu ayet Müminlerin ihramdayken avlanma konusunda imtihana tabi tutulacağına dair uyarıda bulunan bir ayettir. Uyarının öneminin vurgulanması, farklı iki pekiştirme edatıyla tekit edilmiştir. Her ikisi de لَيَبْلُوَنَّكُمُ kelimesinin içinde yer almaktadır. Biri kasem lâmı diğeri ise te'kit nunudur. Dolayısıyla ihramda olduğu müddetçe her ne şekilde olursa olsun avlanmanın haram olduğu ve kişinin bu konuda imtihana tabi tutulduğunu bildirmektedir.[430] İki tekit edatıyla pekiştirildiği için inkârî bir haber cümlesi görünümündedir. Hâlbuki müminlerde ihramdayken avlanmanın haram olduğuna dair inkâr söz konusu değildir. Sadece tereddüt oluşmuştur. Bu tereddüt talebî bir cümleyle de giderilebilirdi. Fakat imtihanla ilgili uyarının önemine binaen yüce Allah tereddüt içinde olan müminleri inkâr edenin yerine koyarak onlara hitap etmiştir.

Yine korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette, ifade edilen haber cümlesinde, inkâr ve tereddüt içinde olmayan muhatap, inkâr eden konumunda değerlendirilerek birkaç tekit edatıyla pekiştirilmiştir.

{إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِمَنْ يَخْشَى}

"Elbette bunda, korkan kimseler için büyük bir ibret vardır."[431]

Bundan önceki birkaç ayette Hz. Musa'nın Firavun'a gidip onu uyarma ve buna karşın Firavun'un, verdiği olumsuz tepkiden dolayı yüce Allah tarafından dünya ve ahirette yakalandığı azabın hikâyesi anlatılmıştır.[432] Bu hikâyenin sonunda yer alan yukarıdaki ayet, bu kıssanın ibret amacıyla dile getirildiğini belirterek iki tekit edatıyla pekiştirilmiştir. Zira Kurân-ı Kerim'deki kıssaların anlatım amaçları kıssayı

---

[429] el-Mâide 5/94.
[430] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 3: 190; Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, c. 3: 96; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 7: 37-39.
[431] en-Nâzi'ât 79/26.
[432] en-Nâzi'ât 79/15-25.

anlatmaktan ziyade ondan ibret almaya yöneliktir.[433] Tekit edatlarından biri "إِنَّ" "İnne"dir. Diğeri ise muzahlaka lâmıdır. Ayetin hitap ettiği kesimin durumu kıssanın içindeki ibret verici olaylardan ders almadıkları için inkâr eden kişilerin durumu gibi değerlendirilmiş ve inkârî bir haber cümlesiyle ifade edilmiştir. Bu, Peygamber Efendimiz'in dönemindeki müşriklerin ileri gelenlerine bir dolaylı göndermedir. Çünkü onlar, bu tür ibret verici kıssalardan ibret alıp faydalanacak durumda değillerdi, tıpkı Firavun ve kavminin bundan faydalanmadığı gibi.[434] Kıssadan ders alacak kişilerin ancak Allah'tan korkan kişiler olduğu vurgulanmıştır. Bunlar, içinde daima Allah korkusu taşıyan kişilerdir. Yani marifet ehli olanlardır. Zira bunlar bir olaya baktıklarında onun ne anlama geldiğini, neyi gerekli kıldığını ve gizli açık yönlerini anlayan kişilerdir. Bu kimseler geçmişteki olaylara bakar ve bunları mevcut durumlarla kıyaslayarak onlardan dersler çıkarır.[435]

Hz. Yakub ile çocukları arasında geçen diyaloğun bir parçası olan aşağıdaki ayette, ibtidâî cümlenin yerine inkârî, inkârî cümlenin yerine ise ibtidâî cümlenin kullanıldığına dair örnekler yer almaktadır.

{قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ}

"(Babaları) dedi ki: Onu götürmeniz beni mutlaka üzer. Siz ondan habersizken onu bir kurdun yemesinden korkarım."[436]

Önceki ayetlerde belirtildiği üzere, Hz. Yusuf'un kardeşleri, onu kıra götürüp öldürme veya kuyuya atma planı yaptıktan sonra Hz. Yakub'dan Hz. Yusuf'u birlikte götürmeleri için izin istemişlerdir.[437] Hz. Yakub'un cevabı, iki tekit edatıyla pekiştirilmiş bir haber cümlesiyle إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ *"Onu götürmeniz beni mutlaka üzer"* şeklinde olmuştur. Bu ifadeyi tekitsiz bir şekilde dile getirseydi de çocuklarının onun üzüleceği konusunda tereddütleri olmazdı. Zira onun Hz. Yusuf'a karşı sevgisini ve ondan bir an bile olsa ayrı kalmak istemediğini biliyorlardı. Ancak onların "bizimle gönder" ısrarı üzerine, öncelikle göndermeme gerekçesini tekitli bir şekilde sunması, onları bu ısrarlarından vazgeçirmek amacı taşımaktadır. Ayrıca, onlara kendisinde

[433] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 9: 57.
[434] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 30: 82-83.
[435] el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, c. 30: 29; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 30: 82; el-Kâsimî, *Mehâsinu't-te'vîl*, c. 9: 400.
[436] Yusuf 12/13.
[437] Yusuf 12/9, 10.

doğacak olan hüznü inkâr edercesine vurgulu bir şekilde ifade etmiştir. Ardından ikinci gerekçe: وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ *"Siz ondan habersizken onu bir kurdun yemesinden korkarım"* şeklinde ifade etmiştir. Bu ifâdenin içinde yer alan وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ "*Siz ondan gâfilken (habersizken)"* cümlesi tekitsiz bir ifadedir. Hâlbuki onlar gafil olacakları konusunda Hz. Yakub'a karşı inkâr içerisindedirler. Fakat Hz. Yakub onların gaflet içerisinde olacaklarını bildiği halde, onları inkâr etmemiş kişilerin yerine koyarak ibtidâi bir cümleyle pekiştirmeden dile getirmiştir. Bunun yanı sıra gerekçeli ilk ifadedeki tekitlerin bir sonraki ifadeye de "وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ" sirayet ettiği söylenebilir.[438]

1. 1. 1. 2. 3. Recâ Ayetlerinde Haber Cümlesinin Bazı Örnekleri

Arap kelamında, haberin ibtidâî, talebî ve inkâri olmak üzere üç farklı çeşidi bulunduğu daha önce ifade edilmişti. Bazen sözün açık gereğine uygun olarak dile getirilmekte bazen de gerekli ifade formunun dışına çıkılmaktadır. İçinde umut manasına gelebilen ifadelerin yer aldığı Kurân-ı Kerîm'in bazı ayetlerinde de bu tür haber çeşitlerinin olduğu görülmektedir. Aşağıda bunlarla ilgili örnekler verilecektir.

İnsanın dünya hayatında önemli bir yeri olan iki nimet hakkında bilgi veren ve içinde umut anlamına gelen "emel" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, ibtidâi haber için güzel bir örnektir.

{الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا}

"Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha layıktır."[439]

Yukarıdaki ayette yer alan "الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا" haber cümlesi, mal ve oğulların dünya hayatının zineti ve süsü olduğu gerçeğini dile getirmektedir. Dile getirildiğinde muhatap tarafından itiraz ve şüpheyle karşılanmadığından, tekit yapılmadan düz bir şekilde aktarılmıştır.[440] Dolayısıyla ibtidâi bir haber cümlesi olarak değerlendirilmiştir.

---

[438] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 12: 232; Ahmed Muhammed el-Ebâlik, *Esrâru 'ilmu'l-me'ânî fî sûreti Yusuf* (Yermuk: Yermuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005), 97,98.
[439] el-Kehf, 18/46.
[440] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 170; Muhammed Abdu'l-Mün'im Hafâcî - Abdulaziz Şeref, *el-Belâgatu'l-'Arabiyetu beynet-taklîdi vet't-tecdîdi* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992), 81.

Bir Müslümanın savaşa katılması gerektiği durumlarda mazeretsiz bir şekilde katılmamasının büyük bir suç olduğunu bildiren ve içinde recâ ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet ibtidâî haber cümlesi için güzel bir örnektir.

{وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ}

"(Sefere katılmayanlardan) O, bunlara ya azap eder veya tövbelerini kabul eder. Allah çok bilendir, hikmet sahibidir."[441]

Sahâbelerden Ka'b b. Mâlik, Hilal b. Ümeyye ve Mürâre b. Rabî Tebük savaşına katılma imkanları olduğu halde katılmamışlardır. Katılmadıkları için pişman olmalarına rağmen özür dilememiş ve tövbeye de yönelmemişlerdir. Bundan dolayı yaklaşık elli gün Peygamber Efendimiz'in emriyle tüm Müslümanlar bu kişilerle ilişkilerini kestiler. Çileli bir bekleyiş içinde beklediler. En son onlarla ilgili ayetin nazil olmasıyla durumları netleşip Yüce Allah onları affedince Müslümanların arasına dönebildiler.[442] Yukarıdaki ayet, onların affedilmeden önceki durumlarını iki ibtidâi haber cümlesiyle bildirmektedir. Birincisi: ....وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ *"Diğer bir grup da umutlarını Allah'ın buyruğuna bağlamış beklemektedirler"* herhangi bir tekit edatı olmadan kullanılan cümledir. İkinci cümle ise: وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *"Allah çok bilendir, hikmet sahibidir."* yine herhangi bir tekit edatı olmadan kullanılan cümledir. Birinci cümlede ifade edilen söz konusu kişilerin durumları hakkında, ayetin muhatabı olan Peygamber Efendimiz ve Müslümanlar az çok bilgi sahibiydiler. Dolayısıyla onların durumlarıyla ilgili tekitsiz, ibtidâî bir cümle ile haber verildiğinde tereddütsüz bir şekilde inanmışlardır. "Allah'ın çok bilmesi ve hikmet sahibi olması" ifadesine ise Peygamber Efendimiz ve Müslümanların imanı kesindir ve tekide muhtaç değildir. Dolayısıyla her iki cümlede de söz "مقتضى الظاهر" açık gereğine uygun olarak dile getirilmiştir.

Yine tebük seferinden geri kalan bazı müminler ile ilgili olduğu ve recâ ifadesiyle yakın anlamlı عَسَى "'asâ" fiilinin yer aldığı aşağıdaki ayette bulunan haber cümlesi, "talebî haber cümlesi" için güzel bir örnektir.

---

[441] et-Tevbe 11/106.
[442] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 4: 210; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 309.

{وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

"Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. (Tövbe ederlerse) umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Muhakkak ki Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir."[443]

Tebük seferine katılmayan bir grup mümin, hata yaptıklarını anlayıp pişman olduktan sonra kendilerini mescidin direklerine bağlamış, "Resulullah (s.a.s.) bizi çözmedikçe kendimizi çözmeyeceğiz" şeklinde ahdetmişlerdi. Allah Resulü seferden sonra bu durumu öğrendiğinde, yüce Allah'tan bir emir almayana kadar onları çözmeyeceğine yemin etmiştir. Ardından bu ayet nazil olmuş ve onları çözmüştür.[444]

Ayette yer alan عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ *"Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder."* şeklindeki cümlede umut manasına gelebilen عَسَى "'asâ" fiili geçmektedir. Bu fiil, normalde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin olmayan şeylerde kullanılır. Ancak, bu fiil yukarıdaki örnekte olduğu gibi yüce Allah'ın kelamında geçtiğinde, bu mutlaka gerçekleşecek bir vaat anlamına gelir. Çünkü yüce Allah'ın, en cömert olması hasebiyle, kullarına yönelik bir umut verdiğinde, bu vaat, kesin gerçekleşecek bir müjde olarak değerlendirilir. Yine de burada söz konusu müjdenin kesin gerçekleşeceğini ifade edebilen fiilin yerine "asâ" fiilinin kullanılması, kulların sadece verilen müjdeye güvenerek rehavete kapılmamaları, aksine korku ve ümidi bir arada taşımaları gerektiğini hatırlatmak içindir. Bu sebeple "asâ" fiili hem müjde hem de sorumluluk bilincini ifade eder. Dolayısıyla sefere katılmayan söz konusu kişiler, " عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ" şeklindeki ifadeyi duyduklarında içleri umutla dolarken korku izleri tamamen silinmemiştir. Kalplerinde tövbelerinin kesin kabul edileceğine dair az da olsa tereddüt mevcuttur. Bu bağlamda devamında إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, merhamet edendir"* şeklinde tekitli bir haber cümlesinin gelmesi söz konusu tereddütleri gidermeye yönelik talebi ve makama uygun bir cümle olarak değerlendirilebilir.[445] Burada tekit unsurlarıyla birlikte Allah'ın bağışlama ve

---

[443] et-Tevbe 9/102.
[444] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 14: 448.
[445] Ebu Tayyib el-Kinnevcî, *Fethu'l-beyân fÎ mekâsidi'l-Kur'ân*, c. 5: 388; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 11: 22.

merhamet sıfatları hatırlatılarak, affın gerçekleşeceği umudu perçinlenmiş olur. Tekit unsurları ise tahkik için kullanılan إنَّ "inne" ve isim cümlesidir.

Firavun ve sihirbazları arasındaki diyaloğu aktaran ve içinde recâ ile yakın anlamlı نَطْمَعُ "netma'u" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet talebî haber için güzel bir örnektir.

{إِنَّا نَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لَنَا رَبُّنَا خَطَايَانَا أَنْ كُنَّا أَوَّلَ الْمُؤْمِنِينَ}

"Biz ilk iman edenlerden olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umarız."[446]

Sihirbazlar Hz. Musa (a.s.)'ın asasıyla gösterdiği mucizeleri görünce, gösterilen olağanüstü olayların sihir olmadığını, ancak Yüce Allah'ın kudretiyle olabileceğini anladılar ve iman ettiler. Firavun sihirbazların iman ettiklerini görünce onları, ellerini ve ayaklarını kesmekle ve çarmıha germekle tehdit etmesine karşın, قَالُوا لَا ضَيْرَ *"zararı yok"*[447]*,* vereceğin ceza bizim için önemli değildir dediler. Bu cevabı duyan Firavun, bu ağır tehditlere karşı rahat olmalarını ve böylesi bir cevap vermelerine anlam veremedi. Kafasında istifhâmlar oluşmaya başladı. Sihirbazlar Firavun'un kafasındaki şüphe ve soruları iki talebî haber cümlesiyle gidermeye çalıştılar. Birincisi, إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ *"Mutlaka Rabbimize döneriz."*[448] şeklindeki gerekçeli bir ifade, ikincisi ise *"Biz ilk iman edenlerden olduğumuz için Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umarız."* şeklindeki gerekçe ve açıklamadır.[449] İki haber cümlesi de انَّ "inne" edatıyla pekiştirilerek talebî bir haber cümlesi haline getirilmiştir.

Hz. İbrahim'in dünya ve ahiretteki üstünlüğünü ifade eden ve recâ ile yakın anlamda olduğu belirtilen "يَرْغَبُ" ibaresinin yer aldığı aşağıdaki ayetin bir cümlesi inkârî haber cümlesi için güzel bir örnektir.

{وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ}

---

[446] eş-Şu'arâ 26/51.
[447] eş-Şu'arâ 26/50.
[448] eş-Şu'arâ 26/50.
[449] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 6: 243-244; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 10: 79-80.

"İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik, şüphesiz o ahirette de iyilerdendir."[450]

Ayette yer alan وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ *"şüphesiz o ahirette de iyilerdendir."* haber cümlesinde manayı güçlendirmek için birçok pekiştirici unsur bulunmaktadır. Bunlar: إنَّ "inne" edatı, müsnedün ileyhinin هو "huve" zamirinin ma'rife (bilinen) olması ve haberin başında bulunan lâm-ı muzahlakadır. Dolayısıyla inkârî bir haber cümlesi olarak değerlendirilmiştir. Bu yoğun pekiştirme, muhatabın Hz. İbrahim'in ahiretteki konumunu inkâr ediyormuş gibi farz etmesini sağlamıştır. Böylece, onun üstünlüğü yalnızca dünyadaki konumuyla değil, ahiret açısından da teyit edilmiştir. Ayrıca özellikle Hz. İbrahim'i örnek aldığını iddia eden ancak, onun öğretilerine tabi olmayan muhataplarına yönelik bir eleştiridir. Zira Hz. İbrahim'in Allah katındaki yüksek konumunu bilip de ona tabi olmayanların, "bildikleri hâlde inkâr eden" konumuna düştüğü ve sanki Hz. İbrahim'in ahirette salihlerden olduğunu inkâr etmektedir. Çünkü gerçek bilgi onunla amel etmeyi gerektirir; kim bildiğiyle amel etmiyorsa, o kişi bilgiyi davranışıyla inkâr etmiş gibi olur.[451] Bu da Kur'an'ın genel öğretisine uygun olarak, bilgi ile amel arasındaki kopukluğun dinî ve ahlaki olarak kabul edilemezliğini vurgulamaktadır.

Recâ türevi olan "مَرْجُوًّا" ifadesinin yer aldığı ve içindeki bir haber cümlesinin Hz. Salih (a.s.)'in davetine karşılık bir cevap niteliğinde olduğu aşağıdaki ayet, inkâri haber için güzel örneklerden biridir.

{قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ}

"Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce içimizde ümit beslenen birisiydin. (Şimdi) babalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi engelliyor musun? Doğrusu biz, bizi kendisine çağırdığın şeyden bir şüphe içerisindeyiz."[452]

Yukarıdaki ayette yer alan وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ *"Doğrusu biz, bizi kendisine çağırdığın şeyden bir şüphe içerisindeyiz."* şeklindeki ifade Hz. Salih'in kavminin, onun davetine yönelik inançsızlıklarını birçok tekit unsuruyla vurgulayarak ortaya

---

[450] el-Bakara 2/130.
[451] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 2: 308.
[452] Hûd 11/62.

koymaktadır. Cümledeki te'kîd unsurları, yalnızca bir şüphe hâlini değil, bu şüphenin kasıtlı ve düşünsel bir inkara dönüştüğünü göstermektedir. Cümlede yer alan "إنّ" edatı, başlı başına cümleyi pekiştirici bir unsurdur. Buna ek olarak onunla bitişik gelen "نا" zamiri ile nûnların art arda gelmesi bu inkarın bireysel değil, kolektif bir tavır olduğunu belirtmektedir. Devamında gelen "لَفِي شَكٍّ" ifadesindeki pekiştirmek için kullanılan lam-ı muzahlaka da haberin vurgusunu artırarak şüphe durumunun sıradan bir tereddüt değil, derin bir zihinsel inkâr olduğunu gösterir. Bütün bu pekiştirici unsurların bir arada olması, muhatapların hakikate karşı inatçı ve küstah bir duruş sergilediklerini göstermektedir. Bu bağlamda, söz konusu inkârî haber cümlesi yalnızca Hz. Salih'in risâletini reddetme anlamı taşımaz; bunun yanı sıra ona yönelik bir "te'yîs" (ümitsizliğe sevk etme) işlevi de üstlenmektedir.[453] Dolayısıyla bu derece pekiştirilmiş bir inkâr dili, Hz. Salih'in onların imana geleceği yönündeki umudunu kırmayı ve onu ümitsizliğe düşürmeyi hedeflemektedir.

1. 1. 2. İnşâ

Daha önce de belirtildiği üzere inşâ, bir kelam için bu "doğrudur" veya bu "yanlıştır" gibi bir hüküm verilemediğinde buna inşâ denir. Talep bildiren ve bildirmeyen inşâ çeşitleri mevcuttur. Talep bildiren inşânın emir, nehiy, istifhâm, temenni ve nidâ kısımları vardır. Talebî olmayan inşâ ise medih (övgü) ve zem (yergi) ifade eden sözler, yemin lafızları ve ta'accüb fiilleriyle başlayan[454] ifadelerdir. Bu çalışmada talebî inşâ konusu ele alınacaktır.

1. 1. 2. 1. İstifhâm

İstifham, istif'âl babından olan; *bilinmeyen bir şeyi anlamaya çalışmak, soru sormak* anlamına gelmektedir.[455] Halk arasında yaygın olan "güzel soru sormak ilmin yarısıdır"[456] şeklinde veciz bir ifade kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim tetkik edildiğinde bu sözün önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Kur'ân'da ileride

---

[453] Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î, *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver* (Kahire: Daru'l-Kütübu'l-'İslâmiye, ts.), c. 9: 320; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 21: 268.

[454] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 51-53; es-Sa'îdî, *Buğyatu'l-îzâh li telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 249; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 69; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 69.

[455] İbn Manẓûr, "fehime" 12: 459.; Fîyrûzâbâdî, "fehime": 3: 1146; Abdulhamid, "fehime" 3: 179.

[456] Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Ebû Muhammed ed-Dîneverî, *'Uyûnu'l-ehbâr* (Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1998), c. 3: 28.

açıklanacağı üzere istifhâm'ın (soru) her türlüsünün kullanıldığı göze çarpmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in toplam ayetleri yaklaşık olarak altı bin iki yüz otuz altı (6236) ayet olarak değerlendirildiğinde bunlardan yaklaşık olarak bin iki yüz altmış (1260) tanesi, içinde istifhamın olduğu ayetlerdir. Bu da istifhâm'ın muhatap üzerinde ne denli tesirli bir üslup ve ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Günümüzde de istifham üslubunun önemi devam etmektedir. Örneğin iyi bir gazeteci olabilmenin bir özelliği güzel ve kaliteli soru sorabilme yeteneğine sahip olmaktır. Bunun yanı sıra avukatlık, savcılık, doktorluk vb. mesleklerin icrası için de önemli bir üsluptur. Bu bağlamda sözlü soru sormanın yanı sıra günümüzde yazılı olarak sorulan kaliteli soruların da önemi artmaktadır.[457]

Terim olarak istifhâm: Belirli bir edatla daha önce bilinmeyen bir şey hakkında bilgi talep etmektir. Örneğin: أَأَنْتَ ضَرَبْتَ زَيْدًا "Sen mi Zeydi dövdün?" Burada kişinin Zeyd'i dövenin kim olduğu hakkında bilgisi bulunmadığı anlaşılmaktadır. İstifhâm edatı olan hemzeyle onu öğrenmek istemektedir.[458] Yüce Allah için her şey malumdur. Fakat Kur'an-ı Kerim'de mahlukatına, cevabı müsbet veya menfi olan bazı sorular sormaktadır. Örneğin;

{اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا}[459]

"Allah -ki ondan başka hiçbir tanrı yoktur- elbette sizi kıyamet günü toplayacaktır, bunda asla şüphe yoktur. Söz bakımından Allah'tan doğru kim vardır!"

{هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَذْكُورًا}

"İnsan üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"[460]

{فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ}

---

[457] Abdurraûf Saʿid el-Lebbedî, *Hemzetu'l-istifhâmi fi'l-Kurâni'l-Kerîm* (Umman: Mektebetu'l-Vataniye, 1992), 7-8.
[458] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 114; el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 55; Ahmed Matlûb, *Mu'camu'l-mustalahâti'l-belâğiyeti ve tetavvuruhâ* (Beyrut: ed-Dâru'l-'Arbiyetu li'l-Mevsû'ât, 2006), c. 1: 181.
[459] en-Nisâ 4/87.
[460] el-İnsan 76/1.

"Eğer onlar cevap veremiyorlarsa, bilin ki, o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka tanrı yoktur. Artık siz Müslüman oluyor musunuz?" ayetleri misal gösterilebilir. Bunun amacı sormaktan ziyade onlara bildiklerini hatırlatmak veya ikrar etmelerini sağlamaktır. Bu üslup, beşer kelamından farklı olarak Kur'ân'ın eşsiz güzelliğini gösterir. [461]

Arzedilen bilgilerden yola çıkarak istifhâmı; hakiki ve gayri hakiki istifham şeklinde iki kısma ayırmak mümkündür.

1. 1. 2. 1. 1. Hakiki İstifhâm

Hakiki istifhâm; *öğrenmek, bilmek istenilen bir şeyi soru sorarak anlamaya çalışmak*tır. Yüce Allah her şeyin hakikatini bildiği için Kur'ân-ı Kerim'de bu türden istifhâmı çok az kullanmıştır. Zira bu çeşit istifhâmı kullanmak bilgi eksikliği gerektirir. Yüce Allah her şeyi bilendir, her türlü noksanlıktan münezzehtir. Kur'ân-ı Kerim'de hakiki manada kullanılan istifhâmlar genellikle yüce Allah'ın bizzat kendisinin değil de başkasının yönelttiği soruyu hikâye etmiştir. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.[462]

{قَالَ يَاأَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي مُسْلِمِين}

"(Sonra Süleyman müşavirlerine) dedi ki: Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir?"[463]

Yukarıdaki ayette Hz. Süleyman, istifhâmı gerçek manası olan "bilmediği bir şey hakkında sormak" amacıyla kullanmıştır. Yüce Allah onun kullandığı istifhâmı bize aktarmıştır.

1. 1. 2. 1. 2. Hakiki Olmayan İstifhâm

Hakiki olmayan istifhâm, bilgi sahibi olunmayan bir şey hakkında bilgi elde etmekten ziyade gerçek manasından sıyrılıp inkâr (hoş karşılamama), tevbih (kınama ve azarlama), tehessür (özlem çekme) gibi manaların kast edildiği istifhâm çeşididir. Aşağıdaki ayet buna örnektir.[464]

---

[461] Zerkeşî, *el-Burhan fi 'ulumi'l-Kur'ân*, c. 2: 327.
[462] el-Lebbedî, *Hemzetu'l-istifhâmi fi'l-Kurâni'l-Kerîm*, 8; Hasan Abbas, *En-Nehvu'l-vâfî* (Daru'l-Ma'ârif, ts.), c. 3: 598; Şe'râvî, *Tefsîru'ş-Şe'râvî*, c. 6: 3781.
[463] en-Neml 27/38.
[464] el-Lebbedî, *Hemzetu'l-istifhâmi fi'l-Kurâni'l-Kerîm*, 9.

{فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْءَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ}

"Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) 'Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim' dedi ve ettiğine yananlardan oldu."[465]

Bu ayette söz konusu katil kardeşin, hemze ile soru sormasının amacı onunla gerçek manada sormak değil taaccüp ve hayretlerini dile getirmek içindir. Yaptığı çirkin fiilden sonra akıl sahibi olduğu halde karganın hayvanlar arasında en alçak seviyede olanlardan olmasına rağmen kardeşinin cesedini onun kadar düşünüp toprak altına koymayı kavrayamamasına hayret etmektedir.[466]

İstifhâm, Arap dilinde belirli bazı edatlarla yapılabilmektedir. Her bir edatın kendine has, cümleye kattığı bir anlamı bulunmaktadır. Şimdi ise bu edatlardan bahsedilecektir.

1. 1. 2. 1. 3. İstifhâm Edatları

Arap dilinde soru sorma edatları; hemze, hel, metâ, eyne, men, mâ, eyyâne, kem, eyyu, ennâ ve keyfedir. (اَلْهَمْزَةُ, هَلْ, مَتَى, اَيْنَ, مَنْ, مَا, أَيَّانَ, كَمْ أَيُّ, اَنَّا, كَيْفَ) Bu edatların bazıları tasavvur, bazıları tasdik, bazıları da hem tasavvur hem tasdik ifade etmektedir.[467] İstifhâm edatlarından bahsetmeden önce tasavvur ve tasdik kavramlarının bilinmesinde fayda vardır. Aşağıda söz konusu kavramlar kısa bir şekilde açıklanacaktır.

1. 1. 2. 1. 3. 1. Tasavvur ve Tasdik

Tasavvur sorusu, müfred bir şeyi öğrenmeye yöneliktir. Örneğin, أَعَلِيٌّ مُسَافِرٌ أَمْ سَعِيدٌ "Ali mi yolcudur, yoksa Said mi?" sorusunu soran kişi ikisinden birinin yolculuk yaptığına inanır, fakat hangisi olduğunu bilmez. İstifhâm aracılığıyla onu belirlemeye çalışır. Bundan dolayı bu tür soruların cevabı belirleyici olmalıdır. Örneğin Said veya Ali olarak cevap verilmelidir. Tasdik sorusu ise nispet veya hükmü belirlemeye dair bir taleptir. Başka bir deyişle faile, nâib-i faile, mübtedâya veya aslı mübtedâ olan isme

---

[465] el-Mâide 5/31.
[466] Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 4: 124.
[467] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 78.

isnat edilecek hükmün sabit olup olmadığını tespit etmek amacıyla sorulan sorudur. Örneğin أَقَامَ زَيْد "Zeyd ayağa kalktı mı?" şeklinde soru sorulduğunda hüküm hakkında soru sorulmaktadır. Yani Zeyd'in ayağa kalkıp kalkmaması hükmü hakkında soru sorulmaktadır. Ayrıca tasdik sorusunda muadilinin olmaması gereği vardır. Örneğin أَزَيْدٌ قَامَ أَمْ عَمْرٌ şeklinde tasdik manasında kullanılamaz. Fiil cümlesinde tasdik çok, isim cümlesinde ise az kullanılmaktadır. أَحَضَرَ ٱلأَمِيرُ "emir geldi mi?" fiil cümlesine, أَعَلِيٌّ مُسَافِرٌ "Ali misafir mi?" isim cümlesine örnektir. Tasdik sorularının cevabı, نَعَمْ "evet" veya لاَ "lâ" şeklinde olmalıdır.[468]

Bazı istifhâm edatları tasavvur, bazıları tasdik, bazıları da hem tasavvur hem tasdik için kullanılabilmektedir. Aşağıda bununla ilgili örnekler verilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

1. 1. 2. 1. 3. 2. Hemze "أَلْهَمْزَةُ"

İstifhâm edatlarının tamamı Kur'ân-ı Kerim'de kullanılmıştır. Bunun yanında istifhâm hemzesi Kurân-Kerim'de en çok kullanılan soru edatıdır. Yaklaşık beş yüz altmış (560) farklı yerde kullanılmıştır. Bu da Kur'an-ı Kerim'de kullanılan soru edatlarının yarısına tekabül etmektedir.[469] Türkçede "mı, mi" soru edatına karşılık gelmektedir.[470] Hemze ile sorulan şey müsnedün ileyh, müsned, mef'ûl, hâl ve zarf olabilmektedir. Genellikle hemzenin ardından ona bitişik olarak gelmektedir. Hemze hem tasavvur hem de tasdik için kullanılabilen bir istifhâm edatıdır. Örneğin أَقَامَ زَيْدٌ "Zeyd ayağa kalktı mı?" ve أَزَيْدٌ قَائِم "Zeyd ayakta mı?" denildiğinde tasdik için sorulmuş olur. أَدِبْسٌ فِي الْإِنَاءِ أَمْ عَسَلٌ "Kapta pekmez mi var yoksa bal mı?" denildiğinde tasavvur için kullanılmış olur.[471] Aşağıdaki ayet de buna örnek verilebilir.

{يَاصَاحِبَيِ السِّجْنِ أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمِ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ}

---

[468] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 56; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 78.
[469] el-Lebbedî, *Hemzetu'l-istifhâmi fi'l-Kurâni'l-Kerîm*, 8.
[470] Muhammed İbrahim Erden, "Örneklerle Nidâ ve İstifham Hemzelerine Genel Bir Bakış", *al-Imam al-Aadam Univerity College Journal- İmam A'zam Fakültesi Dergisi* 36 (ts.), 93.
[471] es-Sa'îdî, *Buğyatu'l-îzâh li telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 251; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 78, 79.

"Ey zindan arkadaşlarım! Çeşitli tanrılar mı daha iyi, yoksa gücüne karşı durulamaz olan bir tek Allah mı?"[472]

1. 1. 2. 1. 3. 3. Hel "هَلْ"

Bir istifhâm edatı olan hel, Kur'ân-ı Kerim'de yaklaşık seksen (80) yerde yer bulmuş ve genellikle fiil cümlesiyle kullanılmıştır.[473] Sadece tasdik sorusu için kullanılan bir istifhâm edatıdır. Daha önce belirttiğimiz gibi tasdik sorusu nisbet veya hükmü belirlemeye dair bir taleptir. Bir şeyin ispatını anlamak için kullanır. Nefyini anlamak için kullanılmaz. Bunun için هَلْ لَمْ يَفْهَمْ عَلِيٌّ "Ali anlamadı mı?" şeklinde kullanılması uygun değildir. Muzâri fiilin üzerine dahil olduğunda manasını istikbale çevirir. ف "fe", و "vav"-ı atıf ve fiile benzeyen harf اِنَّ "inne"den önce gelmez. Ondan sonra mu'âdili, اَمْ "em" getirilemez. Bundan dolayı هَلْ زَيْدٌ قَامَ اَمْ عَمْرٌ "Zeyd mi ayağa kalktı yoksa Amr mı?" kullanılması uygun görülmemiştir. Keza Helin, fiilinden önce gelen ma'mûlün üzerine gelmesi hoş karşılanmamıştır. Örneğin هَلْ زَيْدًا أَكْرَمْتَ "Zeyd'e ikram ettin mi?" şeklinde kullanılması gibi. Şart edatlarından önce de gelmez. Hel ile sorulan soruların cevabı نَعَمْ ve لا ile verilir. Genellikle muzâri fiiliyle kullanılır. Bazen talep isteğini artırmak için isimle de kullanılabilir, bu durumda hemzeye göre bir şeyi talep etme hususunda daha yüksek bir isteği ifade etmektedir. Örneğin aşağıdaki ayette geçen,

وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ

"Ona, savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik. Artık şükredecek misiniz?"[474] فَهَلْ أَنْتُمْ شَاكِرُونَ ifadesi هَلْ تَشْكُرُونَ ifadesinden şükrü talep etme hususunda daha belirgin bir ifadedir. Zira hel'den sonra lafzen ve takdirden fiilin gelmesi gerekir, eğer fiilden vazgeçip isim üzerine geldiyse talep ettiği şeyi daha vurgulu ve belirgin bir ifadeyle belirtmesi içindir. [475]

---

[472] Yusuf 12/39.
[473] Abdulkerim Mahmûd Yusuf, *Üslûbu'l-istifhâmi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Dımeşk: Matba'atu'ş-Şam, 2000), 10.
[474] el-Enbiyâ 21/80
[475] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 308; el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 57-63; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 78-81.

1. 1. 2. 1. 3. 4. Diğer İstifhâm Edatları

Hemze ve hel dışında kalan diğer istifhâm edatları sadece tasavvur için kullanılır. Fakat her biri aynı tasavvuru talep etmez. Yani tasavvur konusunda hepsi müşterektir. Ancak mutasavvurlarda (tasavvur edilen şeyler) farklıdır. Örneğin, metâ ve eyyâna edatlarına bakacak olursak ikisiyle de zaman tasavvur edilir, fakat biriyle mutlak zaman, diğeriyle de müstakbel zaman kast edilir.[476] Bunlar: مَنْ "men", مَا "mâ", مَتَى "metâ", أَيَّانَ "eyyâne", كَيْفَ "keyfe", اَيْنَ "eyne", اَنّاَ "ennâ", كَمْ "kem" ve اَيُّ "eyyu" dür.[477] Aşağıda bunların kullanımıyla ilgili sırasıyla açıklama yapılacaktır.

1. مَنْ "Men", Kur'ân-ı Kerim'de seksenden (80) fazla yerde kullanılmıştır. Çoğunlukla nefiy manasını ifade etmektedir.[478] Genellikle akıl sahipleri için kullanılır. Kişiyi veya türü teşhis ve belirgin hale getirmek için kullanılır. Örneğin مَنْ فِى الّدَارِ "evin içinde kim var?" denildiğinde زَيْدٌ "Zeyd var" olarak cevap verildiğinde kişi belirgin olur. مَنْ في ٱلسَمَاءِ مِنْ أَنْوَاعِ ٱلعَالَمِينَ "göklerde ne tür varlıklar var?" ٱلْمَلَكُ "melekler var" şeklinde cevap verildiğinde tür belirgin olur.[479]

2. Bir istifhâm edatı olan مَا "mâ" ile bir ismin açıklanması istenilebilir, örneğin مَا ٱلْعَسْجَدُ "altın nedir?", herhangi bir varlığın hakikatini öğrenmek için soru sorulabilir, örneğin مَا ٱلإِنْسَانُ "insanın mahiyeti, hakikati nedir?", bir şeyin cinsi hakkında soru sorulabilir örneğin مَا عِنْدَكَ "yanında ne vardır?" veya bir varlığın özellikleri hakkında sorulabilir. Örneğin مَا زَيْدٌ şeklinde soru sorulabilir. Cömert, uzun boylu vb. cevaplar verilebilir.[480]

3. مَتَى "Metâ" Kur'ân-Kerim'de dokuz (9) yerde geçmektedir.[481] Geçmiş ve gelecek zamanı belirlemeye yönelik kullanılan bir istifhâm edatıdır. Örneğin, مَتَى تَوَلَّى ٱلْخِلاَفَةَ عَلِي "Ali ne zaman halifeliği üstlendi?" cümlesinde geçmiş zamanı belirlemek için kullanılmıştır. مَتَى تَذْهَبُ "Ne zaman gideceksin" şeklindeki soruda ise gelecek zamanı belirlemek için kullanılmıştır.[482]

---

[476] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 355.
[477] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 81.
[478] Mahmûd Yusuf, *Üslûbu'l-istifhâmi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 10.
[479] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 336.
[480] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 368; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 81.
[481] Mahmûd Yusuf, *Üslûbu'l-istifhâmi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 11.
[482] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 374.

4. أَيَّانَ "Eyyâne" Kur'ân-ı Kerim'de altı (6) yerde geçmektedir.[483] Metâ gibi zamanı belirlemek için kullanılan bir istifhâm edatıdır. Fakat sadece gelecek zamanı belirlemek için kullanılır. Örneğin ؟أَيَّانَ تَأْتِي "Ne zaman geleceksin?" şeklinde soru sorulabilir. Bir görüşe göre eyyâne dehşet verici, büyük şeylerin (tefhim) olduğu yerlerde kullanılır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilmiştir.

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا}

"Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar." [484]

Kıyamet dehşet verici bir olay olduğu için eyyâne edatıyla soru sorulduğu iddia edilmiştir.[485]

5. اَيْنَ "Eyne" Kur'ân-Kerim'de soru edatı olarak on (10) yerde geçmektedir.[486] Mekânı belirlemek için kullanılan bir soru edatıdır. Örneğin أَيْنَ زَيْدٌ "Zeyd nerede?" denildiğinde evde, çarşıda vb. bir cevap verilebilir.[487] Kur'ân-ı Kerim'de geçen eyne'lerin tamamı قَوْلْ "kavl" kökünden türeyen fiillerin ardından gelmiş, ona maf'ûl veya naibi fail olmuştur. Yalnızca aşağıda zikredilen ayette يُنَادِي "yunâdî" fiilinden sonra gelmiştir.[488]

{إِلَيْهِ يُرَدُّ عِلْمُ السَّاعَةِ وَمَا تَخْرُجُ مِنْ ثَمَرَاتٍ مِنْ أَكْمَامِهَا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَى وَلَا تَضَعُ إِلَّا بِعِلْمِهِ وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ أَيْنَ شُرَكَائِي قَالُوا آذَنَّاكَ مَا مِنَّا مِنْ شَهِيدٍ}

"Kıyamet gününün bilgisi, O'na havale edilir. O'nun bilgisi dışında hiçbir meyve (çekirdeği) kabuğunu yarıp çıkamaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz. Allah onlara: Ortaklarım nerede! diye seslendiği gün: Buna dair bizden hiçbir şahit olmadığını sana arz ederiz, derler."[489]

6. اَنّى "Ennâ"; كَيْفَ "nasıl" ve مِنْ اَيْنَ "nereden" manasına gelebilen bir istifhâm edatıdır. Bazen ennâ, مَتَى "ne zaman" anlamında da kullanılabilmektedir. Örneğin اَنَّى

[483] Mahmûd Yusuf, *Üslûbu'l-istifhâmi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 11.
[484] el-A'râf 7/187.
[485] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 374.
[486] Mahmûd Yusuf, *Üslûbu'l-istifhâmi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 11.
[487] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 313.
[488] Muhammed 'Abdulhâlik 'Udayma, *Dirâsâtun li üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), c. 1: 669.
[489] Fussilet 41/47.

يَحْضُرُ الْمُسَافِرُونْ "misafirler ne zaman gelecekler." Keyfe manasında kullanıldığında ondan sonra bir fiil gelmesi gerekir.[490] Aşağıdaki ayette ennâ "keyfe" anlamında kullanılmıştır.

{نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ}

"Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın. Kendiniz için önceden (uygun davranışlarla) hazırlık yapın. Allah'tan korkun, biliniz ki siz O'na kavuşacaksınız. (Yâ Muhammed!) müminleri müjdele!"[491]

Aşağıdaki ayette Ennâ "min eyne" manasında kullanılmıştır.

{فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَامَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ}

"Rabbi Meryem'e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriyya'yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriyya, onun yanına, mabede her girişinde orada bir rızık bulur ve 'Ey meryem, bu sana nereden geliyor?' der; o da: Bu, Allah tarafındandır. Allah dilediğine sayısız rızık verir, derdi."[492]

7. كَيْفَ "Keyfe" Kur'ân-ı Kerim'de seksenden (80) fazla yerde soru edatı olarak geçmektedir.[493] Hal ve durumu belirlemek için kullanılan bir istifhâm edatıdır. Örneğin كَيْفَ زَيْدٌ "Zeyd'in durumu nasıl?" şeklinde soru sorulur. Cevap olarak iyi, hasta vb. denilebilir. Aşağıdaki ayet de örnek gösterilebilir.

{كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ}

"Siz cansız iken size can veren Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz."[494]

---

[490] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 375-376; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 95.
[491] el-Bakara 2/223.
[492] Âl-i İmran 3/37.
[493] Mahmûd Yusuf, *Üslûbu'l-istifhâmi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 11.
[494] el-Bakara 2/28.

8. كَمْ “Kem” müphem olan sayıyı belirlemek için kullanılan bir soru edatıdır. Örneğin كَمْ غَنَمًا مَلَكْتَ “Kaç tane koyunun oldu?” şeklinde sorulur, bu durumda net bir cevap vermek gerekir. Örneğin مِائَةً “yüz” veya أَلْفًا “bin” vb. tarzda cevap verilmesi gerekir. “Yüzlerce veya binlerce koyunum var” sayıyı netleştirmeyecek şekilde cevap vermek uygun değildir. Bazen de kem ile sorarken soru, zahiren sayıyı netleştirmeye yöneliktir, fakat amaç sayıyı netleştirmek olmayabilir ve cevap vermeye de ihtiyaç duyulmayabilir. Aşağıdaki ayet buna örnektir.[495]

{سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ}

“İsrailoğullarına sor ki kendilerine nice apaçık mucizeler verdik. Kim mucizeler kendisine geldikten sonra Allah’ın nimetini (ayetlerini) değiştirirse bilsin ki Allah’ın azabı şiddetlidir.”[496]

9. اَيُّ “Eyyü” İki veya daha fazla ortağın olduğu bir meselede ortaklardan birini ayırt etmek için kullanılan bir soru edatıdır. Örneğin biri: عِنْدِي ثِيَابٌ “Benim yanımda elbiseler vardır” derse, أَيُّ الثَّوْبِ هِيَ؟ “Bu hangi elbise?” diye sorulur. İlgili oldukları ortak nokta elbiseliktir. Yani muhataptan, elbise olma özelliği dışında onu ayrıt edebileceğin bir özellik istenilir. Yüce Allah kafirlerden bahsederken şöyle buyurmuştur:

{وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا}

“Kendilerine ayetlerimiz ayan beyan okunduğu zaman inkâr edenler, iman edenlere: İki topluluktan hangisinin (hangimizin) mevki ve makamı daha iyi, meclis ve topluluğa daha güzeldir? dediler.”[497]

Ayette, kâfirler grubu ve Hz. Muhammed’in (s.a.s) taraftarları olmak üzere iki gruptan söz edilmektedir. İkisinin ortak noktası grup olmalarıdır. Kafirler şunu demişlerdir: “Biz mi daha iyiyiz, yoksa Muhammed’in taraftarları mı daha iyidir?” Bunu belirlemek için ayrıt edici bir özellik istemişlerdir. Bu da eyyü soru edatıyla

---

[495] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu’d-dusûkî ‘alâ Muhtasri’l-ma‘ânî*, c. 2: 372.
[496] el-Bakara 2/211.
[497] Meryem 19/73.

yapılmıştır.[498]Ayrıca eyyü ile izâfe edildiği isme göre; zaman, mekân, durum, sayı, akıllı veya akılsız varlıklar hakkında da soru sorulabilir.[499]

1. 1. 2. 1. 4. İstifhâmın Havf ve Recâ Ayetlerinde Kazandığı Belâğî Manalar

Daha önce de belirtildiği gibi istifhâm, bilgi sahibi olunmayan bir şey hakkında bilgi elde edebilmek amacıyla soru yönelterek anlamaya çalışmaktır. İstifhâm edatları bazen, bir karineye dayanarak gerçek manasından sıyrılıp farklı mecâzî anlamlar için kullanılabilir. Kur'an-ı Kerim'deki istifhâmlar incelenildiğinde istifhâmların birçoğunun hakiki anlamından ziyade başka bir amaçla kullanıldığını belirtmiştik. Zira yüce Allah'ın hiç kimsenin malumatına ihtiyacı olmadığını vurgulanmıştı. Binaenalyh söz konusu manalar belâğî anlamlar olarak değerlendirilmiştir. Bunlar; nefy (olumsuzluk), inkâr, ikrar, yüceltme, küçümseme, tehir (gecikmiş sayma), ta'accub, eşitlik, temenni ve teşvik gibi manalardır.[500] Bu başlığın altında havf ve recâ ayetlerinde belâğî manalar üzerinde durulacak ve söz konusu anlamlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. 1. 2. 1. 4. 1. Havf Ayetlerinde İstifhâmın Belâgî Manaları

Bazen istifhâm asıl manasından çıkıp cümlenin bağlamından anlaşılabilen farklı anlamlarda da kullanılabilir. Bu biri nefy anlamıdır. Bazı havf ayetlerinde bu manada kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1. 1. 2. 1. 4. 1. 1. Nefy

Her zaman olumsuz edatlar kullanılarak olumsuz cümleler kurulabilir. Fakat muhataba vermek istenilen mesaj yeterince verilemeyebilir. Bu yüzden başka üsluplara başvurulur. Bu üsluplardan biri de istifhâm üslubunu hakiki manasından çıkarıp mecâzî bir anlam olan nefy ile yapmaktır.[501] Aşağıdaki ayet bunun en güzel örneklerden biridir.

---

[498] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 312; ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 370.
[499] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 83.
[500] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 68; ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 378.
[501] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 83.

{وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ}

"Allah'ın mescidinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) Bsunlar için dünyada rezillik, ahiret için de büyük azap vardır."[502]

Ayetteki istifhâm, genellikle akıllı varlıklar için kullanılan مَنْ "men" edatıyla yapılmıştır. Ancak istifhâmın hakiki manası olan, bilinmeyen bir şey hakkında bilgi almak maksadıyla sorulması söz konusu değildir. Daha önce de belirtildiği gibi Allah her şeyi bildiğine göre O'nun bu amaçla soru sorması gereksiz ve şanına da yakışmamış olur. Bu nedenle mecâzî bir anlam taşımaktadır. O da nefiy manasıdır. Ayetteki istifhâmla, cümle olumsuz yapılmıştır. Yani şunu demek istemiştir: Allah'ın mescidinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kimse yoktur. Yüce Allah bunların zulümlerini beyan ettikten sonra muhatapta bunu yapanlara bir ceza gerekliliği ve ne tür bir ceza olması konusunda merak uyandırmıştır. Bu merakı gidermek için Yüce Allah üç çeşit cezayı izah etmiştir. İkisi dünyayla ilgili, biri de ahiretle ilgili çekecekleri cezadır. Dünyadaki cezalar: Bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekliliği ve dünyada rezil olmalarıdır. Ahiretteki ceza ise onlar için büyük bir azabın olacağıdır.[503]

1. 1. 2. 1. 4. 1. 2. İnkâr ve Takrîr

İstifham yoluyla kastedilen mecâzî manalardan biri de inkârdır. İstifhâm'ın mecâzî anlamları içerisinde en önemli ve yaygın olanlardan biridir. Başka bir ifadeyle istifhâm-î inkâri olan bu anlam ikiye ayrılır. Bazen tevbih (hoş görmemek, azarlamak) manasında kullanılır, bazen de tekzip (yalanlamak) manasında. Bazen geçmişte yapılan bir şey tevbih edilir. Yani "olmaması gerekirdi" mesajı verilir. Örneğin geçmişte günah işleyen birisine; اَعَصَيْتَ رَبَّكَ "Rabbine isyan mı ettin?" denildiğinde istifhâm ile tevbih anlamı kastedilir. Yani günah işlememeliydin, iyi bir şey yapmamışsın anlamındadır. Bazen de şimdi işlenmekte olan veya gelecekte meydana

[502] el-Bakara 2/114.
[503] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 1: 679-681.

geleceğinden korkulan bir fiil için tevbih yapılır. Örneğin أَتَعْصِي رَبَّهُ "Rabbine mi isyan ediyorsun" denildiğinde; şu an günah işlemekte olan veya gelecekte işleyebileceğinden korkulan birisine; bunu yapmamalısın, yaptığın fiil uygun değildir anlamına gelir. Tekzip manasını taşıyan istifhâm ise bazen geçmişte bir fiilin yapıldığını iddia eden birisini yalanlamak için kullanılır. Örneğin görevinizi yerine getirdiğiniz bir zamanda rüşvet yediğinizi iddia edene karşı أَرَأَيْتَنِي أَرْتَشَيْتُ "rüşvet aldığımı gördün mü?" dersiniz. Yani söylenen iddiayı tekzip etmiş oluyorsunuz. Bazen de mazinin dışında istifhamla tekzip yapılır. Örneğin ders çalışmayıp başarılı olacağını iddia eden kişiye karşı أَتَدَّعِي أَنَّكَ سَتَفُوزُ "sen başarılı olacağını mı sanıyorsun?" diyerek istifhâmla onu yalanlamış oluyorsunuz.[504]

Takrîr; kişinin, nefy veya isbat konusunda karşı tarafın ikrarını sağlamak için kullandığı bir üsluptur. Soru sorularak ikrar ettirme sağlanabilir. Takrîri sağlanmak istenen öğenin istifham edatından hemen sonra gelmesi gerekir. Örneğin fâilin takrîri yapılmak istendiğinde أَأَنْتَ ضَرَبْتَ؟ "Sen mi dövdün?", mef'ûlün takrîri yapılmak istendiğinde ise أَزَيْدًا ضَرَبْتَ؟ "Zeyd'i döven sen misin?" denilir.[505]

Korku ayetlerinde kullanılan istifhâm ile genellikle istifhâmın hakiki manası değil de inkâr ve takrîr manası kastedilmiştir. Aşağıda birkaç ayet örnek getirilerek değerlendirilmesi yapılacaktır.

{وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ}

"Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak, Rabbimin bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hala ibret almıyor musunuz?"[506]

Yukarıdaki ayette hemzeyle iki defa istifhâm yapılmıştır. Biri: أَتُحَاجُّونِّي *"benimle tartışıyor musunuz?"* ifadesinde, diğeri ise أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ *"Hala ibret almıyor musunuz?"* ifadesinde yapılmıştır. İki yerde de istifhâm-ı inkâri ve tevbîh manası kastedilmiştir.

---

[504] Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*, 194.
[505] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 383.
[506] el-En'âm 6/80.

Hz. İbrahim'in kavmi tevhit inancı konusunda kendisini mağlup edebilmek için çeşitli yöntemlerle onunla mücadele etmişlerdir. Bazen fasit delilleri öne sürerek, örneğin atalarını taklit etmelerinin gerekliliğini öne sürerek bunu yapmışlardır. Bazen de tehdit ederek ve korkutarak Hz. İbrahim'i susturmaya çalışmışlardır. Buna karşın Hz. İbrahim istifhâm-ı inkârî üslubunu kullanarak güçlü ve cesaretli bir şekilde onlara: *"Yüce Allah beni doğru yola iletmişken, O'nun hakkında benimle tartışıyor musunuz?"* şeklinde cevap vererek onları tevbih edip susturmaya çalışmıştır. Sahte ilâhlarından O'na zarar gelebileceği ve bu vesileyle onu korkutmalarına karşın ise *"Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak, Rabbim'in bir şey dilemesi hariç"* diyerek inanç olarak kavminin şirk düşüncesini benimseme konusunda onları ümitsizliğe sevk etmiştir. Hz. İbrahim onlara: Taptıkları ilâhların ne kendilerine ve ne de başkasına fayda ve zarar verebilecek durumda olmadığını, ibadete müstehak olmadıklarını, ibadete layık olanın yalnızca tek ilâh olan yüce Allah'ın olduğunu açıklamıştır. Bu vb. cevaplarla onları ikna etmeye çalıştıktan sonra onların hala batılda ısrar ettiğini görünce yine istifhâm-i inkârî üslubuyla onlara: "*Hala ibret almıyor musunuz?"* diyerek onları tevbih etmiş ve azarlamıştır.[507]

Hz. İbrahim, kavmiyle olan tartışmasının devamında, onların sahte tanrılarından korkmamasının gerekçesini yine soru sorma yöntemiyle açıklamıştır. Söz konusu ayette şöyle buyrulmaktadır:

{وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ}

"Siz, Allah'ın size hakkında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım? Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?"[508]

Bu ayette yine önceki ayette olduğu gibi iki istifhâm edatı kullanılarak soru sorulmuştur. Biri كَيْفَ "keyfe" diğeri ise "eyyu" edatıdır. İki yerde de istifhâm gerçek manasında kullanılmamıştır.

---

[507] Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 5: 113-114.
[508] el-En'âm 6/81.

Hz. İbrahim bir önceki ayette müşriklerin ilâhlarından korkmamasının gerekçesini açıklamıştır. Bu ayette ise o gerekçeyi güçlendirmeye çalışmış ve bunu istifhâm-ı inkârî üslubuyla onları kınayarak, azarlayarak onlara şunu söylemek istemiştir: *"Siz, Allah'ın size hakkında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken"* halbuki yaratan, zarar verebilen fayda sağlayabilen O'dur. Buna rağmen siz O'na ortak koşmaktan korkmazken, zarar veremeyen ve herhangi bir fayda sağlayamayan, yaratamayan, rızık veremeyen şeylerden ben nasıl korkarım diyerek onları ilzam edecek, susturacak ve zor durumda bırakacak bir konuşmada bulunmuştur.[509]

Hz. İbrahim onları ilzam edecek açıklamalarda bulunduktan sonra yine soru sorma yöntemiyle فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ "*iki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?"* diyerek istifhâm-ı takrîr ile onlara, meseleyi muhakeme ettirmeye ve söylediklerini ikrar ettirmeye, onaylatmaya çalışmıştır. İki gruptan kasıt biri sadece Allah'a ibadet eden, sadece O'ndan korkan ve yalnızca O'ndan rahmet uman tevhit ehli, diğeri ise bazı sebeplerin tesirini o kadar büyütmüşlerdir ki onları adeta ilâhlaştıran, Allah'a ortak koşan müşriklerdir.[510]

Hz. Muhammed, Hz. İbrahim'in yaptığı gibi müşriklerin ortak koştukları, ilâh edindikleri şeylerin ilâh olmadıklarını fayda ve zarar verebilecek durumda olmadıklarını söylediği için kafirlerin zoruna gitmiştir. Buna karşılık müşrikler eğer böyle devam ederseniz ilâhlarımız tarafından sana zarar dokunacaktır tehdidinde bulunmuş ve onu korkutmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine yüce Allah istifhâm-ı inkârî üslubuyla onların bu iddialarını reddederek cevaben şöyle buyurmuştur.[511]

{أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ}

"Allah kuluna kâfi değil midir? Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun yolunu doğrultacak biri yoktur."[512]

---

[509] Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fetthu'l-kadîr* (Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414), c. 2: 153.
[510] Muhammed el-Emin İbn Abdullah el-Uramî, *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân fî ravâbî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Bayrut: Dâru Tavku'n-Nuhât, 2001), c. 8:431.
[511] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 24: 13.
[512] ez-Zümer 39/36.

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ *"Allah kuluna kâfi değil midir?"* ibaresinde inkâr ifade eden istifhâm hemzesi nefy ifade eden لَيْسَ kelimesine dahil olmuştur. Bundan dolayı manası olumlu hale gelmiş ve takrîr anlamı ifade etmektedir. Yani Allah'ın, kulu Hz. Muhammed (s.a.s.)'i, korkunun oluşabildiği durumlarda her türlü kötülük ve belalardan korumak için kâfi olduğunu belirtmiş ve bunu onlara ikrar ettirmeye çalışmıştır. Aslında ibarede müşriklerle alay etme mesajı da vardır. Zira Hz. Muhammed (s.a.s)'i zarar ve fayda veremeyecek şeylerle korkutmaya çalışmışlardır. Bu da alay edilebilecek bir durumdur.[513]

A'râf ehlinin cehennem ehliyle diyaloğunu aktaran ve içindeki istifhâmın hakikî manasından sıyrılıp mecâzî bir anlamın kastedildiği ayetlerden biri de şu ayettir:

{أَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ}

"Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdiremeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? (ve cennet ehline dönerek): 'Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz' (derler)."[514]

Diyalog ilk olarak cennet ehlinin cehennem ehline seslenmesiyle başlar, onlara soru sorulur.[515] Ardından cennet ve cehennem arasında kalan A'raf ehlinin, cennet ehline selam ve tebrikleriyle devam eder.[516] Sonrasında gözleri cehennem ehline çevrilir; içinde tevbih, kınama ve azarlama olan art arda iki soru sorarak diyalog devam eder. İlk soru: مَا أَغْنَى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ *"Mal biriktirmeniz ve iman etmeyi kibrinize yedirememeniz size ne fayda sağladı?"*[517] şeklindeki sorudur.[518] İkinci soru ise cennet ehlinden olan dünyadaki bazı fakir ve mustazaf Müslümanların Allah'ın rahmetine nail olmayacaklarıyla ilgili iddia ve yeminleridir. Soru, *"Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdiremeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?* şeklinde, içinde takrîr ve azarlama olan sorudur. Simalarıyla tanınan cehennemdeki bu kişiler istifhâm yoluyla azarlandıktan sonra cennet ehline; "*Girin cennete; artık size*

---

[513] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 4: 129; ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 383.
[514] el-A'râf 7/49.
[515] el-A'râf 7/44.
[516] el-A'râf 7/46.
[517] el-A'râf 7/48.
[518] Eğer ما (ma) istifhâm edatı olarak değerlendirilse söz konusu mana çıkar.

korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz'(derler).'' Yani korkusuz, tasa ve keder olmadan, keyifli ve en güzel şekliyle mutluluk içerisinde cennette hayatınızı sürdürmeye devam edin.[519]

Müşriklerle savaşmayı teşvik eden, onlarla savaşmanın gerekliliğini sebepleriyle anlatan, içinde iki istifhâm edatıyla soru sorulan fakat istifhâmın mecâzî manası kastedilen korku ayetlerinden biri de aşağıdaki ayettir.

{أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَهُمْ فَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}

''(Ey müminler) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha layıktır.''[520]

Ayetteki birinci istifhâm أَلَا تُقَاتِلُونَ *''savaşmayacak mısınız''* ifadesidir. Elâ "أَلَا" ile ilgili iki görüş dile getirilmiştir. Bir görüşe göre; lâ'yı "لَا" nefiy üzerine istifhâm-ı inkârî ifade etmek için istifhâm hemzesi gelmiştir. İstifhâm-ı inkârî içinde nefiy manası taşımaktadır. Nefiy, nefiy üzerine geldiğinde anlamı isbat yani olumlu olur. Dolayısıyla bu ifadenin içinde takrîr ve tevbih manası oluşturulmuştur. Şöyle ki, ayette ifade edilen gerekçeler, yani müşriklerin size verdikleri sözü bozmaları, Peygamber'i yurdundan çıkarmaya kalkışmaları ve ilkin onların size karşı savaşa başlamış olmaları ortadayken nasıl oluyor da onlarla savaşmıyorsunuz demek istenmiştir. Ayet, böyle bir düşüncenin var olduğunu Müslümanlara ikrar ettirmeye çalışmış, var olduğu için onları azarlamış ve böylece onları savaşa teşvik etmiştir.[521]

Elâ "أَلا" tahdîd (bir şeye ısrarla teşvik etmek) harfi olarak kullanılan bir edattır.[522] İkinci görüşe göre; elâ "أَلا" teşvik etme amacıyla gelmiş olup Müslümanları savaşa teşvik etmek için kullanılmıştır. Zira elâ'nın yukarıda zikrettiğimiz iki harften yani istifhâm ve nefiy harflerinden oluştuğunun değerlendirilebilmesi için isim cümlesinin

---

[519] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 4: 365; es-Sâbûnî, *Safvatu't-Tefâsîr*, c. 1: 381.
[520] et-Tevbe 9/13.
[521] el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 3: 74; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 252.
[522] Muhammed İbrahim Erden - Nusrettin Bolelli, "Arap Dilinde Edat ve Harf Mefhumları", *Genç Mütefekkirler Dergisi* 5/1 (2024), 248.

üzerine dahil olması gerekir. Söz konusu ayette fiil cümlesi üzerine dahil olduğu için bu edata istifhâm anlamı verilemez.[523]

Ayetteki ikinci istifhâm yine içinde inkâr veya takrîr manası taşıyan أَتَخْشَوْنَهُمْ "*yoksa onlardan korkuyor musunuz?"* ifadesidir. Bu ifade, Müslümanların kafirlerden korktuklarını onaylamakta ve onları kınamaktadır. Zira ayette zikredilen gerekçelere rağmen Müslümanların kafirlerle savaşma konusunda tereddüt içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu tereddüt ve korkuyu gidermek için yüce Allah*; "Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha layıktır"* diyerek Allah korkusunun bütün korkulardan daha çok olmasının imanın bir gereği olduğunu vurgulamaktadır. Gerçek iman sahibi sadece Allah'tan korkar ve başkasından korkmamalıdır. Aynı zamanda bu imanın bir gereğidir. Zira fayda ve zarar veren sadece yüce Allah'tır. O'nun izni olmadan hiç kimse ne fayda ve ne de zarar verebilecek durumdadır.[524]

Müslümanların Peygamber Efendimiz'le münasebetlerinde dikkat etmeleri gereken bir görgü kuralını emreden ayetin[525] amacı gerçekleştikten sonra Müslümanlara ağır geldiği için söz konusu emri kaldıran[526], içinde istifhâm olan ve mecâzî bir mana kast edilen ayetlerden bir tanesi de aşağıdaki ayettir.

{أَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ}

"Gizli bir şey konuşmanızdan önce sadakalar vermekten çekindiniz (korktunuz) mi? Bunu yapmadığınıza ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Resulüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."[527]

Bazı Müslümanların sık sık Peygamber Efendimiz'le yalnız görüşmeleri ve bu konuda aşırıya kaçmaları Efendimiz'in kişisel sosyal ve idari işlerinde aksamalarına neden olmuştu. Bunun üzerine Efendimiz'le yalnız görüşmek isteyen kişilere, görüşmeden önce bir sadaka vermeyi emreden ayet nazil oldu. Bu emri ilk uygulayan

---

[523] İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, 96-97.
[524] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 252; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 5: 255; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 10: 134.
[525] el-Mucâdele 58/12.
[526] Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. 6: 3512.
[527] el-Mucâdele 58/13.

kişinin Hz. Ali olduğu rivayet edilir. Bazı kişiler fakirlik korkusundan dolayı sadaka vermemek için Peygamber Efendimiz'le yalnız görüşmeyi bırakır. Bunun üzerine istifhâm yoluyla bu durumu onlara onaylatmaya çalışan ve onları kınayan yukarıdaki ayet nazil olur. Yani "Ey zengin olan kişiler fakirlik korkusundan dolayı sadaka vermeyip Peygamber Efendimiz'le yalnız görüşmeyi terk ettiniz değil mi?" demek istenmiştir. Bu durum Müslümanlara ağır geldiği için kısa bir süre sonra bu ayetin nazil olmasıyla son bulmuştur. [528]

Münafıkların iman konusunda samimi olmadıklarını belirten,[529] aralarında hüküm vermek için Allah ve Peygambere davet edildiğinde yüz çeviren[530] fakat lehlerinde karar verileceğini bildiklerinde koşa koşa geldiklerini ifade eden[531] ayetlerden sonra içinde korku ifadesi olan ve istifhâm-ı inkârî üslubu kullanılarak onların karaktersizliğini ortaya koyan ayet aşağıda zikredilmiştir.

{أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمِ ارْتَابُوا أَمْ يَخَافُونَ أَنْ يَحِيفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ بَلْ أُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ}

"Kalplerinde bir hastalık mı var; yoksa şüphe içinde midirler yahut Allah ve Resulünün kendilerine zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler kendileridir!"[532]

Yukarıdaki ayette münafıkların başkalarıyla sorun yaşadıklarında Allah ve Resulünü hâkim olarak belirlemesinden çekinmelerinin sebeplerini istifhâm-ı inkârî üslubuyla sıralamaktadır. Fakat davayı çözmek için Allah ve Resulüne gitmemelerinin sebebinin ayette sıralanan sebepler olmadığını istifhâm-ı inkarî ile red ettikten sonra asıl sebebi açıklayarak bunların gerçek sebep olmadığını pekiştirmiştir. Bunun zalim olmalarından kaynaklandığını vurgulamıştır. Yani adaletin gerçekleşmesini hakkın hâkim olmasını istememelerindendir. Her durumda onların lehinde hüküm verilmesini isterler. Ayette toplam üç sebep sıralanmıştır. Eğer Allah ve Resulüne gelmelerinin sebebi, ilk iki nedenden dolayı olsaydı davanın lehlerinde olduğu durumlarda da Allah

---

[528] İsmail Hakki b. Mustafa Mevlâ Ebu'l-Fedâ', *Rûhu'l-Beyân* (Beyrut: Daru'l-Fikir, ts.), c. 9: 406; Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. 6: 3512; Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 14: 265.
[529] en-Nûr 24/47.
[530] enNûr 24/48.
[531] en-Nûr 24/49.
[532] en-Nûr 24/50.

ve Resulüne başvurmamaları gerekirdi. Şayet Allah ve Resulünün kendilerine haksızlık edeceği endişesinden dolayı onlara başvurmadıkları sebep olarak gösterilirse realitede böyle bir şey olmadığı için geçersiz bir sebeptir. Zira onların, Peygamber Efendimiz'in emin olmasında ve adaletinde de hiç şüpheleri yoktur.[533]

1. 1. 2. 1. 4. 1. 3. Ta'accub (Hayret Etme) ve Temenni

İstifhâmın geçtiği bazı korku ayetlerinde istifham, gerçek manasında kullanılmayıp ta'accub ve temenni anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki ayette geçen iki istifhâm, biri ta'accub diğeri temenni anlamında kullanılmıştır.

{أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلَا تُظْلَمُونَ فَتِيلًا}

"Kendilerine, ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin, denilen kimseleri görmedin mi? sonra onlara savaş farz kılınınca, içlerinden bir grup hemen Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da 'Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (daha bir müddet savaşı farz kılmasan) olmaz mıydı?' dediler. Onlara de ki: 'Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır ve size kıl payı kadar haksızlık edilmez."[534]

Ayette geçen birinci istifhâm hemze ile yapılan, içinde hayret ve şaşkınlık anlamı taşıyan أَلَمْ تَرَ *"görmedin mi?"* ifadesidir. Şöyle ki: Müslümanlar üzerinde savaş farz olmadan önce bazı Müslümanlar veya münafıklar Peygamber Efendimiz'e gelerek savaş izni istemiş ve bu konuda ısrar etmişlerdir. Fakat peygamber Efendimiz onlara: *"ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin"* demiştir. Arada zaman geçip Müslümanlara savaş izni çıkıp onlar üzerine farz kılınınca içlerinden bir grup korkudan dolayı buna itiraz ederek savaştan geri kalmaya çalıştılar. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil olmuştur. Ta'accup ifade eden bir istifhâm ile: "Ey Muhammed bunların yaptıklarını görüp hayret etmiyor musun? Daha önce savaşmak için ısrar ediyorlardı, şimdi savaş izini çıkıp farz olunca ölüm korkusundan dolayı itiraz

[533] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 9: 387.
[534] en-Nisâ, 4/77.

ediyorlar. Bu ne çelişkili bir durumdur!" diyerek onların durumu açıklanmaya çalışılmıştır.[535]

Ayetteki ikinci istifhâm ise ما "mâ" ile yapılan لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ *"Savaşı bize niçin yazdın!"* ifadesindeki istifhâmdır. Eğer savaştan çekinen grup, bir Müslüman gurubu olarak değerlendirilirse söz konusu istifhâm temenni manası taşımış olur. Yani farz edilen emri hafifletme amacıyla söylenen bir söz olarak değerlendirilebilir. Zira bir Müslümanın Allah'ın emrine karşı itirazda bulunması ve şikâyet etmesi söz konusu olamaz. Böyle bir ifadeyi kullanmalarının sebebi ise insan fıtratında var olan doğal korku duygusundan kaynaklanmış olabilir. Buna ölüm korkusu ve yaşama sevinci de sebep olabilir. Fakat söz konusu kişiler münafık gurubu ise Allah'ın emrine karşı itiraz olarak değerlendirilebilir. Zira münafık, Allah tarafından böyle bir emrin olduğuna inanmamaktadır. Hz. Peygamberin bir iddiası olarak değerlendirmektedir.[536]

İçinde İstifhâm üslubunun olduğu ve mecâzen ta'accub manasında kullanıldığı korku ayetlerinden biri de kıyamet günü günahkarların ellerine amel defteri verilirken kitaba baktıklarında hayretlerini tasvir eden şu ayettir:

{وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَاوَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا}

"Kitap oraya konmuştur: suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!' böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez."[537]

Yukarıdaki ayette istifhâmın içinde bulunduğu ifade, مَالِ هَذَا الْكِتَابِ *"bu nasıl kitapmış!"* ifadesidir. مَا "mâ" ile istifhâm yapılmıştır. İstifham ta'ccub manası ifade etmek için kullanılmıştır. Günahkarların kitaba karşı hayret ve ta'accuplarının dile getirildiği bir ifadedir.[538] Ayet, günahkarların içine girdiği içler acısı durumu tasvir etmektedir. Herkesin hesap defteri ellerine verilirken günahkarların defteri de sol ellerine verilir. Mücrimler bu defteri evirip çeviriyor, inceliyor ve dünyada işledikleri

---

[535] es-Sâbûnî, *Safvatu't-Tefâsîr*, c. 1: 245.
[536] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 2: 203-204; Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 10: 144.
[537] el-Kehf 18/49.
[538] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 8: 275.

günahların iğneden ipliğe kadar defterin içinde olduğunu görüyorlar. Bundan sonra başlarına gelecek akıbetten korkmaya başlıyorlar. İnceledikçe içleri daralıyor ve canları sıkılıyor ve hayretler içerisinde; "*Vay halimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!"* deyip çaresiz kalıp ne yapacaklarını bilmiyorlar. Zira bunların bir tarafa kaçması, kıvırması söz konusu değildir. Demagoji yapma, yalan yanlış beyanatlarda bulunarak yakayı kurtarma imkanları da yoktur. Böylece haksızlığa uğramadan hak ettikleri cezayı bulacaklarını biliyor ve bundan dolayı dehşete kapılıyorlar.[539]

Korku ayetlerindeki istifhâmın mecâzî anlamları açıklandıktan sonra recâ ayetlerindeki mecâzî manaların konuyla ilgili örnekleri verilerek açıklanmaya çalışılacaktır.

1. 1. 2. 1. 4. 2. Recâ Ayetlerinde İstifhâmın Mecâzî Manaları

Kur'ân-ı Kerîm'de recâ veya anlam açısından ona yakın olan kelimelerin yer aldığı bazı ayetler mevcuttur. Söz konusu bazı ayetlerde soru edatıyla soru sorulmuştur. Sorulan sorularda istifhâmın gerçek manası değil, mecâzî bir anlam kastedilmiştir. Örneğin nefy, inkâr, takrîr vb. manalar amaçlanmıştır. Bazen bir anlam kastedilmenin yanı sıra bazen de birden fazla mecâzî anlam amaçlanmıştır. Aşağıda konuyla ilgili örnekler getirilecektir.

1. 1. 2. 1. 4. 2. 1. Nefy

İstifhâm ile bazen mecâzî olarak nefy manası kastedilmektedir. Recâ kavramına yakın anlamlı olarak değerlendirilen تَمَنَّى "temennâ" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{أَمْ لِلْإِنْسَانِ مَا تَمَنَّى}

"Yoksa insan, her temenni ettiği şeye sahip mi olacaktır?"[540]

Ayette yer alan em **"أم"** edatı, burada أم المنقطعة "münkati'a em" türündendir. İstifhâm hemzesi mukadderdir. İstifham ile inkâr ve nefy anlamı kastedilmiştir. Bu bağlamda, insanın bütün arzu, temenni ve beklentilerinin gerçekleşmeyeceği vurgulanmıştır. Böylece müşriklerin zan, vehim ve hevâya dayalı beklentilerini

[539] Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. 4: 2274.
[540] en-Necm 53/24.

geçersiz kılmakta, onların dünyevî liderlik arzuları, atalarına körü körüne bağlılıkları ve putlarının kendilerine şefaat edeceği yönündeki temelsiz inançlarını eleştirmektedir. Kâinatta var olan ve gerçekleşecek her şeyin, yalnızca Allah'ın irade ve takdirine bağlı olduğuna dikkat çekmektedir. Zira sonraki فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى *"Ahiret de dünya da Allah'ındır."*[541] şeklindeki ayet hem dünyanın hem de ahiretin mülkiyet ve tasarrufunun yalnızca Allah'a ait olduğunu ifade ederek bu düşünceyi temellendirmektedir. Dolayısıyla, kulların dünyevî veya uhrevî beklentileri, ancak ilâhî iradeye uygun olduğu ölçüde gerçekleşebilir. Ayrıca, ayette câr-mecrûr olup haber olan "لِلْإِنْسَانِ" ifadesi, mübtedâ olan ما "mâ"'ya takdîm edilmiştir. Bu, gramer açısından takdîm-tâhir sanatına bir örnek teşkil etmekte olup, bu "temenninin" nefy ve inkârın odak noktası olduğunu ifade etmektedir. Yani, inkâr ve nefy edilen şey, insanın temennileridir. Bu temennilere vurgu yapılarak, Allah'ın bu tür hayali beklentileri reddettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla bu ayetteki inkâr ve nefiy manasını taşıyan istifhâm ile müşriklerin bâtıl inançlarını ve beklentilerini reddetmenin yanı sıra insan nefsini, temenniler değil, sorumluluk ve ilâhî emirlere bağlılık çerçevesinde disipline etme gerekliliğini ortaya koymaktadır.[542]

1. 1. 2. 1. 4. 2. 2. İnkâr, Ta'accüb (Şaşırmak) ve İstib'âd (Uzak Saymak)

Recâ kelimesinin bir türevi olan "مَرْجُوًّا" "mercüvven" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette kullanılan istifhâm gerçek manasından sıyrılıp mecâzi olarak inkâr-î tevbîhî amacı taşıması açısından güzel örneklerden biridir.

{قَالُوا يَا صَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ}

"Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce içimizde ümit beslenen birisiydin. (Şimdi) babalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi engelliyor musun? Doğrusu biz, bizi kendisine çağırdığın şeyden bir şüphe içerisindeyiz."[543]

Ayette yer alan أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا *"babalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi engelliyor musun?"* şeklindeki cümlesinin başında istifhâm hemzesi bulunmaktadır.

---

[541] en-Necm 53/25.
[542] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 8: 159; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 27: 111; Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 14: 71-72; Zuhaylî, *Et-Tefsîru'l-münîr fi'l 'akîde ve'ş-şer'â ve'l-menhec*, c. 27: 108.
[543] Hûd 11/62.

Kullanılan istifhâm şekli, gerçek bir soru sormaktan ziyade inkâr ve tevbîh (azarlama) amacı taşımaktadır. Yani müşrikler, bu ifade aracılığıyla, Hz. Salih'in kendilerini putlara tapmaktan alıkoymasını hoş karşılamamakta ve garipseyerek onu azarlamaya çalışmaktadırlar. Bu ifade Hz. Peygamber'in tevhid çağrısına yönelik sert eleştirilerin ve onu azarlamalarının gerekçesini ortaya koymaktadır. Zira onlar, putperestliği atalardan kalma bir miras olarak görmüşlerdir. Bu mirası terk etmeye çağrılmalarını bir aşağılama ve tehdit olarak değerlendirmişler ve hayal kırıklığına uğramalarına sebebiyet vermiştir. Zira onların Hz. Salih'ten beklentileri çoktu.[544] Bundan dolayı devamında قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا *"Sen aramızda umut beslenen biriydin"* şeklinde açıklamada bulunmuşlardır. Yani biz sana güveniyorduk, senden iyilik bekliyorduk ancak bu tutumundan dolayı eski konumunu kaybettin demek istemişlerdir.

Aslında müşriklerin Hz. Salih'e karşı bu tutumu, değerlerin ters yüz oluşu demektir. Zira toplumun yanlış geleneklerini sorgulayan, hurafeleri terk etmeye çağıran ve halkı hakka yönelten bir kişinin değerinin artması gerekir; oysa ki Hz. Salih bunu yaptığı için kıymeti düşürülmüş, yadırganmış ve ayıplanmıştır.[545]

Recâ ile yakın anlamlı olarak değerlendirilen طمع "tam'a" ifadesinin yer aldığı ve içinde soru sorma üslubunun bulunduğu aşağıdaki ayet, istifhâmın mecâzî olarak inkâr veya ta'accub ya da istib'âd manalarından birinin kastedildiği güzel örneklerinden biridir.

{أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ}

"Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa ki, onlardan bir zümre, Allah'ın kelamını işittiler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi."[546]

---

[544] Ebu Tayyib el-Kinnevcî, *Fethu'l-beyân fÎ mekâsidi'l-Kur'ân*, c. 6: 205; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 12: 110; Muhammed Ebu Zehra, *Zühretu't-tefâsîr* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, ts.), c. 7: 3724.
[545] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 21: 266.
[546] el-Bakara 2/75.

Önceki ayetlerde İsrailoğullarıyla ilgili zikredilen sapkınlık ve günahlardan dolayı kalplerinin katılaştığını belirttikten sonra bu defa muhatabı değiştirerek doğrudan Hz. Peygamber (s.a.s.) ve beraberindeki müminlere soru sorma tarzıyla, أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ *"Şimdi siz, onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz?"* şeklinde hitap etmektedir. İstifhâm edatı olan hemze ile soru sormaktadır. Söz konusu istfhâm gerçek manasından ziyade, inkâr-î tevbîhî veya istib'âd ya da ta'accub anlamının kastedildiği belirtilmiştir.

İstifhâmdan inkâr anlamı kastedildiği değerlendirildiğinde, burada vakıanın inkârı anlamını taşır. Yani, Yahudilerin bu kadar tahrifat ve bilinçli sapmalarından sonra onların iman edeceği beklentisi içerisinde olmanız uygun değildir anlamına gelir ve müminleri tevbîh (azarlamış) etmiştir. İstib'âd (uzak görme) anlamı kastedildiğinde; Yahudilerin geçmişteki tavırları göz önünde bulundurularak ve Allah'ın kelamını işitip bilerek tahrif etmelerine rağmen onların iman edeceklerini ummanın aklen uzak bir beklenti olduğunu ifade eder.[547]

Ta'accub manası kastedildiği düşünülürse; "siz onların geçmişteki tavırlarını işittiniz ve hâlâ onların iman etme hususunda umut içerisinde olmanız hayret verici bir durumdur" şeklinde bir anlam çıkar.[548]

Sonuç itibarıyla ayet; istifhâm ile inkâr, hayret etme ve ta'accub anlamlarından hangisi kastedilse de Yahudilerin iman etmeleri söz konusu değildir; bundan dolayı "müminlerin onların imana gelmeleri konusunda ümitvar olmamaları gerekir" mesajı vermektedir. Ayrıca söz konusu üç anlam birlikte de kastedilebilir.

Umut manasına gelebilen kelimelerden biri olan "عَسَى" kelimesinin yer aldığı aşağıdaki ayetin içindeki istifhâm üslupları, yine inkâr, ta'accub ve istib'âd anlamları taşıması bakımından güzel örnekler teşkil etmektedir.

{أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجَلُهُمْ فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ}

---

[547] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 1: 116; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 1: 298.
[548] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 1: 566.

"Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı? O halde Kur'ân'dan sonra hangi söze inanacaklar?"[549]

Yukarıdaki ayette iki ifadede istifhâm üslubu yer almaktadır. Her ikisinde de istifhâmın gerçek gayesi olan; bilinmeyen bir şey hakkında bilgi talep etmekten ziyade bazı mecâzî anlamlar kastedilmiştir. Birinci ifadede soru edatı olan hemzeyle "… أَوَلَمْ يَنْظُرُوا" *"bakmadılar mı?"* şeklinde soru sorulmuştur. İkinci ifadede ise soru edatı olan أيُّ "eyyu" ile فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ *"O halde Kur'ân'dan sonra hangi söze inanacaklar?"* şeklinde soru yöneltilmiştir.

Ayetin başında yer alan "أَوَلَمْ يَنظُرُوا" ifadesindeki istifhâm hemzesi ile istifhâmın mecâzî manası olan inkâr-î tevbîhî (azarlama) ve ta'cîb (hayret verici) anlamı kastedilmiştir. Bu üslup ile muhataplar, kâinattaki yaratılış delillerine ibret nazarıyla bakmadıkları için eleştirilmekte, onların tefekkür etmeme ve gaflet içinde olma hâlleri azarlanıp bu durum, hayret verici bir durum olarak değerlendirilmektedir.[550] Ayet, özellikle tevhidî hakikatleri destekleyen kainatla ilgili ayetlerin göz ardı edilmemesi gerekliliğini vurgulamakta ve insanı hem aklî hem de kalbî tefekküre davet etmektedir. Bu bağlamda, bu ihmal edildiğinde eleştirilip azarlamaya layık bir tutum ve hayret verici durum olarak değerlendirilmektedir.

Tevbîh ve şaşkınlık anlamı taşıyan bu istifhâmdan sonra, inkâr, ta'cîb ve istib'âd amacı güden فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ *"O halde Kur'ân'dan sonra hangi söze inanacaklar?"* şeklindeki başka bir istifhâmla ayet tamamlanmıştır. Yani iman etmeleri için Yüce Allah, Peygamberi vasıtasıyla onlara yeteri kadar mesaj göndermiş ve mahlukat üzerinde ayetlerini göstermiştir. Bundan daha açık ve güçlü bir delilin artık bulunamayacağını belirtmiştir. Buna rağmen iman etmedikleri için soru sorma üslubuyla onları azarlamış, hayret verici bir durum olarak değerlendirilmiş ve artık bundan sonra iman etmelerinin de (istib'âd) uzak bir ihtimal olduğuna işaret etmiştir.[551]

---

[549] el-A'râf 7/185.
[550] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 3: 299.
[551] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 9: 198.

1. 1. 2. 1. 4. 2. 3. Tebkît (Ayıplama), Tehekküm (Alay Etme) ve Takrîr

Arap kelamında soru sorma üslubu bazen tebkît, tehekküm ve takrîr amacıyla kullanılmaktadır. Recâ ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun en güzel örneklerinden biridir.

{أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ}

"Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür."[552]

Ayette iki farklı yerde istifhâm üslubu kullanılmıştır. Biri "أم من هو قانت..." ifadesinde diğeri ise "... قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ" cümlesinde olan istifhâmdır. Her iki ifadede de bilinmeyen bir şeyi öğrenme gayesiyle soru sorulmamıştır.

Birinci ifadede istifhâmın belâgî gayelerinden olan tehdit, tehakküm ve takrîr manaları kastedilmiştir. Cümlenin başında yer alan أم "em" ise muttasıl veya munkati olarak iki şekilde değerlendirilebilir. Muttasıl olduğu değerlendirildiğinde mu'âdili, cümlenin bağlamından anlaşıldığı için hazf edildiği değerlendirilir. Yani bir önceki ayette kâfire yönelik açık olan tehdidi[553] pekiştirerek ve onu alaya alarak: أأنت أحسنُ حالاً ومآلا ام من هو "Sen mi daha hayırlısın, yoksa darlıkta, bollukta gecenin belirli saatlerinde kalkıp ibadet eden, secdeye varan ve Allah'a gönülden bağlı olan kimse mi?" şeklinde mu'âdili takdir edilir. Buradaki soru somanın amacı, Allah'a itaat eden ve inkârcı olan karşılaştırılarak aralarındaki bariz bir üstünlüğü ortaya koyup böylece inkârcıyı düşürüp alaya almak ve tehdidi pekiştirmektir. Çünkü Allah'a itaat edenin bariz bir üstünlüğü söz konusudur: Biri Allah'a kulluk eder, diğeri ise O'nu inkâr ve isyan eder.

"Em", munkati olarak değerlendirildiğinde ise بل "bel" manasında olup cümleye idrâb anlamı katar. Yani önceki konudan başka bir konuya geçiş anlamı taşır. Bu durumda cümle, önceki ayette yer alan tehditten sonra, karşılaştırma yoluyla kâfir olan muhatabın yüzüne gerçekleri vurup tebkît (ayıplamak) ederek onu susturmakta, itiraf

[552] ez-Zümer 39/9.
[553] ez-Zümer 39/8.

ettirip Allah'a itaat edenin üstünlüğünü ikrâr ettirmektedir. Sanki ona şöyle deniyor: "Hayır! Asıl hayırlı olan, geceleyin secde ve kıyamda durarak ibadet eden kişidir. Peki senin hâlin buna benziyor mu? O zaman ne yüzle kendini üstün görüyorsun?" Ayrıca "em" şeddesiz olduğu değerlendirildiğinde yine cümleye bu şekilde mana verilir. Nitekim bazı kıraatlarde bu şekilde okunmuştur.[554]

İstifhâmın yer aldığı "قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ" ifadesi soru edatı aracılığıyla bilgi ile cehalet arasındaki derin farkı vurgulayan bir ifadedir. İstifhâm edatı olan هل "hel" ile soru sorulmuştur. Bu tür karşılaştırmalı sorular muhatabı düşündürmeye yöneliktir. Sorunun cevabı, içinde bulunmaktadır. Yani: "Hayır, kesinlikle bir olmazlar." şeklindedir. Ayet iki gruptan bahsetmektedir. "الَّذِينَ يَعْلَمُونَ" ifadesiyle bilenleri, yani hakikatin bilgisine sahip olan, onu kavrayarak gereğiyle amel eden kişileri ifade eder. Özellikle önceki ifadede belirtilen geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kişiler bu kapsama girer.

"الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ" ifadesiyle de bilmeyen, ilim sahibi olmayan ve cehaletle hareket eden kimseler kast edilmektedir. Bir önceki iki ayette söz edilen inkarcılar bu kapsama girer. Dolayısıyla istifhâm üslubuyla ilk grupta yer alanların, yani ilim sahibi ve onunla amel edenlerin iyiliğin en yüce mertebelerinde; ikinci grupta yer alanların ise, yani cehalet içinde olanların kötülüğün en aşağı basamaklarında bulunduğu gerçeğine dikkat çekmektedir. Bu öylesine açık bir gerçektir ki, adil bir kişi tarafından inkâr edilemez, inatçı ve hakkı kabule yanaşmayan kimse tarafından da gizlenemez.[555]

1. 1. 2. 2. Emir

Sözlükte emir "امر" çoğulu umûr "امور" olduğunda "iş, durum, hal, olay, konum" anlamlarında kullanılır. Çoğulu evâmir "اوامر" olarak değerlendirildiğinde ise nehyin zıttı, "bir şeyin yapılmasını istemek" anlamında kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de her iki manada da kullanılmıştır.[556] Emire ise bereket, çokluk manasına gelir. Bundan dolayı

---

[554] Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, ts.), c. 9: 414; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 7: 245.
[555] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 7: 245.
[556] el-A'râf 7: 150, Tâhâ 20: 132.

kocasına mübarek ve itaatkâr olan kadına وامرأة اَمِرَةٌ bir şey çoğaldığında أَمِرَ الشَّيء denilir.[557]

Terim olarak emir: "Muhataptan üstünlük yoluyla bir işin yapılmasını zorunlu bir şekilde istemek" şeklinde tanımlandığı gibi "bir fiilin meydana gelmesini muhataptan istemektir. Fakat muhatap onu duyduğunda dikkatini çekmek için otoriter bir tarzda talep etmek gerekir" şeklinde de tarif edilmiştir. Ayrıca emri veren kişi, kendini emri alan kişiden daha üst konumda görmesi gerekir. Hakikatte böyle olup olmaması önemli değildir, eğer gerçek dışı ise yine emir sayılır fakat etik görülmemiştir.[558]

Cumhûr'a göre emreden kişide isti'lâ (kendini üstün görme) olması şarttır. Sa'düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî ise muhataptan bir şeyi talep etmeyi emir saymıştır. Ona göre İsti'lânın olup olmaması önemli değildir. Aşağıdaki ayeti buna delil göstermiştir.

{يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ}

"(Musa) sizi sihriyle yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi ne buyuruyorsunuz?"[559]

Ayette geçen فَمَاذَا تَأْمُرُون "ne buyuruyorsunuz?" şeklindeki ifade, Firavun'un kullandığı bir ifadedir. Yüce Allah bize aktarmıştır. Eğer emir için isti'lâ gerekli olsaydı Firavun konum itibariyle kendisinden alt seviyede olanlara "*Şimdi ne emrediyorsunuz?"* ifadesi kullanmazdı, kullansaydı da Yüce Allah bu yanlış olan ifadeyi bize aktarmazdı.[560]

Arap dilinde çok farklı ifadelerle emir manası kastedilebilir, fakat doğrudan emir manasını kastetmek için belirli bazı sigalar kullanılır. Aşağıda onlar hakkında bilgi verilecek ve örnekler getirilecektir.

1. 1. 2. 2. 1. Emir Sigaları

---

[557] İbn Manẓûr, "emr" 4: 26; el-Ferâhidî, 8: 290; ez-Zebîdî, 2: 580; Fîyrûzâbâdî, 344; Zeyneddin Ebu Abdullah, 21.
[558] es-Sa'îdî, *Buğyatu'l-îzâh li telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 269; Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, c. 318; ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 403; el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 81; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 71.
[559] eş-Şu'arâ 26: 35.
[560] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 403.

Arap dilinde emr-i lafzî olarak da ifade edilen emir dört sigayla yapılır: Emir fiili, üzerinde emir lâmı olan fiil-i muzâri, isim-fiil ve emir fiilin yerine geçen masdardır.[561] Aşağıda bunlar hakkında açıklamalarda bulunulacak ve örnekler getirilecektir.

1. Emir fiili: Saf fiilden oluşan emir sigasıdır.[562] Örneğin اِذْهَبْ "git" اجتهد "çalış" emir sigalarıdır. Aşağıda zikredilen ayette art arda üç tane fiille emir yapılmıştır.

{وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ}

"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin!"[563]

Bunlar: أَقِيمُوا "kılın", وَآتُوا "verin" ve وَارْكَعُوا "rükû edin" şeklindeki emir fiilleridir. Yüce Allah namaz kılmayı, zekât vermeyi ve rükû edenlerle birlikte rükûda bulunmayı emretmiştir.

2. Üzerinde emir lâmı olan fiili muzâri: Emir için kullanılan sadece bir lâm vardır. O da fiil-i muzâriyi cezmeden lâmdır. Örneğin لِيَفْعَلْ "yapsın" gibi gâib olan birisine emredilir.[564] Ayrıca şu ayette geçen لِيُنْفِقْ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ *"İmkânı geniş olan nafakayı imkanlarına göre versin."*[565] لِيُنْفِقْ *"nafakayı versin"* kelimesi de üzerinde emir lâmı olan fiili muzâri için güzel bir örnektir.

3. Emir manasına gelen isim-fiiller: Kıyâsî ve semâ'î olmak üzere iki kısma ayrılır. Örneğin صه "sus" مه "geri dur" gibi belli bir kalıba bağlı olmayan kelimeler semâ'îdir. Belirli formata bağlı, فعال vezninde olanlar ise kıyasidir. تعال "gel" نزال "in" örneklerinde olduğu gibi.[566] Ayrıca şu ayette geçen; يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ *"Ey iman edenler! Siz kendinize bakın."*[567] عَلَيْكُمْ kelimesi de emir manasına gelen isim-fiile örnektir.

---

[561] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 318; el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 33: 81; ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 404; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*.
[562] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 405.
[563] el-Bakara 2: 43.
[564] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 318.
[565] et-Talâk 65/7.
[566] el-İsferâyînî, *el-Etval şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, c. 1: 596; Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*, 149; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 71.
[567] el-Mâide 5/105.

3: Emir fiilin yerine geçen masdar: Bazen mef'ûlu mutlak, aynı harflerden türeyen emir fiili anlamında kullanılır. Örneğin وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا *"Ana babaya iyilik edeceksin"*[568] ayeti, "واحْسِنُوا بِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا" manasındadır.[569]

Yukarıda zikredilen sigalar ile her ne kadar emrin gerçek manası olan: "Muhataptan üstünlük yoluyla bir işin yapılmasını zorunlu bir şekilde istemek" niyetlense de bazen bunun dışında mecâzî anlamlar da kastedilebilir. Muktaza-ı hâl ve karineler mecâzî bir mana murat edildiğini işaret eder. Bu konuyla ilgili en çok belâgat ve usulu'l-fıkıh ehli ilgilenmişlerdir. Emir anlamının sayısı hakkında net bir rakam söylemek mümkün değildir. Örneğin imam Bahâuddin es-Sübkî, yirmi beş manadan bahseder.[570] İmam Bedrüddin ez-Zerkeşî (öl. 794/1392) ise otuz üç manayı zikreder.[571] el-Âmidî, usulu'l-fıkıh âlimleri emrin on beş manaya gelebileceği hususunda ittifak ettiklerini belirtmiştir. Fakat başka bir manaya delalet eden herhangi bir karine bulunmadığı takdirde gerçek anlamının kastedildiğini vurgulamış, ardından onları şöyle sıralamıştır: "Vücûb, Nedb, İbâha, İrşâd, Tehdîd, Te'dîb, İkrâm, İmtinân, İnzâr, Teshîr, Tesviye, Temenni, Ta'cîz, İhâne, Duâ ve Kemâl-i Kudret.[572]

Ayrıca bir cümlede var olan bir emir kipinin sadece bir belâgî anlamda olduğunu söylemek de doğru olmayabilir. Zira bazen manalar arasında girişimlilik söz konusu olabilir. Yani bir emir kipi birçok mecâzi anlam ihtiva edebilir. Bundan dolayı bir yazarın bir mecâzî mana için getirdiği bir misali başka yazar farklı bir mecâzî mana için getirilebilmektedir. Bazen aynı mecâzî manaya farklı isimler de verilebilmektedir. Bu durum klasik ve yeni eserlerde görülebilmektedir. Bunun yanı sıra farklı isimlere verilen maddelerin niteliğinin bazen birbirinden farksız olduğu gözlemlenmektedir.[573]

Yukarıda zikredilen emir sigalarının bir kısmı havf ve recâ ayetlerinde de kullanılmıştır. Bu sigaların bazıları hakiki manasında kullanılmış, bazılarında ise

---

[568] el-Bakara 2/83.
[569] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 81; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 71; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 76.
[570] es-Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*, c. 1: 464; el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 231.
[571] Bedrüddin ez-Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît fî usuli'l-fıkıh* (Dâru'l-Kütübî, 1994), c. 3: 275.
[572] Ali b. Muhammed el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1402), c. 2: 142.
[573] Mustafa Kayapınar, *Belâgatta talebî inşâ* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arab Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2006), 73.

mecâzi bir anlam kastedilmiştir. Aşağıda, korku ayetlerinde kastedilen söz konusu mecâzî anlamlar ayrıntılı olarak incelenecektir.

1. 1. 2. 2. 2. Havf Ayetlerinde Emrin Belâğî Manaları

Daha önce de belirtildiği gibi korku ayetlerinde geçen istifhâmların çoğunun gerçek manası kastedilmemiştir. Söz konusu ayetlerde kullanılan emir kiplerinde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Mecâzî anlamlar için kullanılmalarının yanı sıra gerçek mana için de kullanılmıştır. Zira yukarıda da belirtildiği gibi emri verenin emri alandan daha üst mertebede olması gerekir. Yüce Allah yücelerin yücesi olduğu için Kur'ân'da yer alan emir sigalarının bir kısmı, emrin gerçek anlamını kastetmek suretiyle hükmünü kulları üzerine icra etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla söz konusu emir kipleri emrin hakiki manası olan îcâb/vücub manasındadır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَامُوسَى لَا تَخَفْ إِنِّي لَا يَخَافُ لَدَيَّ الْمُرْسَلُونَ}

"Asânı at! Musa (asâyı atıp) onu yılan gibi deprenir görünce dönüp arkasına bakmadan kaçtı. (Kendisine dedik ki) Ey Musa! korkma; çünkü benim huzurumda peygamberler korkmaz."[574]

Hz. Musa ateşin bulunduğu yere gidince yüce Allah onu, yapılması zorunlu olan bazı emirlere tabi tutar. O emirlerden bir tanesi أَلْقِ عَصَاكَ "asânı at" emridir. Hz. Musa da asâsını yere atarak verilen emri yerine getirmiştir.[575] Dolayısıyla ayette geçen emirle, hakiki anlamı olan icab/vücub manası kastedilmiştir.

Bazen de korku ayetlerinde kullanılan emir kipleriyle hakiki mananın kastedilmediği anlaşılmaktadır. Farklı mecâzî anlamların murat edildiğine karineler işaret etmektedir. Aşağıda korku ayetlerde kullanılan emirlerin mecâzî olarak hangi manaların kastedildiğiyle ilgili örnekler gösterilecektir. Bahsi geçen ayetlerde bazen emrin mecâzî manaları arasında irşâd anlamı kastedilmiştir. İlkin ondan başlayıp örnekler getirilecektir.

---

[574] en-Neml 27/10.
[575] Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î, *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, c. 14: 134.

1. 1. 2. 2. 2. 1. İrşâd

Sözlükte اَلإِرْشَادْ "irşâd" yol gösterme, yönlendirme manasına gelmektedir.[576] Emir sigaları bazen muhataba yol göstermek ve onu yönlendirmeye çalışmak için kullanılabilmektedir. Örneğin Ebu'l-'Atahiye'nin aşağıdaki şiiri buna örnek gösterilebilir.

واخفضْ جناحَكَ إن مُنِحْتَ إمارةً وارغبْ بنفسِكَ عن ردى اللذاتِ (الكامل)

"Eğer sana bir yönetim verildiyse kanadını indir, (alçak gönüllü ol) ve nefsini helake götürecek zevklerden uzak tut."

Şiirde geçen واخفضْ "kanadını indir" ve وارغبْ عن "uzak tut" emir sigaları emrin manası olan icâb/vücûb yerine irşâd, yol gösterme ve nasihat anlamları kastedilmiştir.[577] Bazı korku ayetlerinde de bu durum söz konusudur. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا}

"Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."[578]

İslam ailenin korunmasına çok önem vermiştir. Dağılmaması için Müslümanlara tavsiyelerde bulunmuş ve onlara yol haritası çizmiştir. Yukarıdaki ayet de çizilen yol haritasının bir parçasıdır. Ailenin dağılmamasına, karı kocayı barıştırmaya yönelik geliştirilen bir yöntemdir. Şöyle ki: Ayet, karı kocanın aralarının bozulma tehlikesi, korkusu söz konusu olduğunda aralarını bulmak ve ihtilafı gidermek için erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderilme emri (فَابْعَثُوا) vererek müminlere (irşâd) yol göstermiştir. İki hakem ilk önce sorunun kaynağını yakından anlamaya çalışır ve ona göre çözüm üretirler. Barıştırmak isterlerse Allah'ın

[576] İbn Manẓûr, "rşd" 1: 176.
[577] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 87; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 79.
[578] en-Nisâ 4/35.

yardımıyla barışırlar ve böylece aile birliği sağlanmış olur.[579] Dolayısıyla yukarıdaki ayette yer alan emir kipi mecâzi olarak irşâd manasında kullanılmıştır.

Yine içinde korku ifadesinin bulunduğu, emir kipinin kullanıldığı fakat emrin belâgi manalarından biri olan irşâd anlamında kullanıldığı ayetlerden bir tanesi de aşağıda belirtilmiştir.

{لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ}

"Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük günün azabından korkuyorum,"[580]

Yüce Allah, her millete doğru yolu göstermek amacıyla peygamberler göndermiştir.[581] Hz. Nuh'u da bu amaçla kavmine göndermiş ve onları sadece Allah'a ibadet etmeye (اعْبُدُوا اللَّهَ) davet etmiştir. Hz. Nuh, Allah'a ortak koştuğunuz takdirde O'nun gazabı ve azabına müstehak olacaklarından korktuğunu belirterek kavmini uyarmıştır.[582] Hz. Nuh'un daveti, diğer peygamberlerinki gibi, kavmine olan şefkatinden kaynaklanan bir irşâd ve nasihattir. Zira, kavminin ebedi bir azaba maruz kalmasından korkmuş ve onlara acımıştır.[583] Bu nedenle, irşâd ve nasihat içeren bir emir kipiyle "*Allah'a kulluk edin*" (اعْبُدُوا اللَّهَ) şeklinde hitap etmiştir.[584] Bu irşâd ve nasihat niteliğinin bir delili olarak, Hz. Nuh, ileriki bir ayette kavmine *"Ben size nasihat ediyorum"*[585] şeklinde hitap etmiştir.

Yine içinde korku ifadesinin geçtiği ve içinde yer alan emir kiplerinin gerçek manası değil, irşâd ve nasihat anlamının kastedildiği ayetlerden bir tanesi de aşağıdaki ayettir.

---

[579] el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, c. 5: 31.
[580] el- A'râf 7/59.
[581] Yunus 10/47.
[582] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 12: 498.
[583] Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî tefsîri kelâmi'l-Mennân*, 292.
[584] Abdulhamid Boter'a, "Sîgatu'l-Emri's-Sarîh (if'al) fi'l-Kur'âni'l-Kerîm huzûruhâ ve delâletuhâ fî sûreti'l-A'râf" Enmûzecen", *Mecelletu işkâlât fi'l-lugati ve'l-edeb* 10/1 (30 Mart 2021), 929.
[585] el-A'râf 7/59.

{وَأَوْحَيْنَا إِلَى أُمِّ مُوسَى أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ}

"Musa'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehrine) bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye bildirdik."[586]

Hz. Musa'nın anası çocuğu hakkında korku ve endişe içerisindedir. Çocuğunu kurtarma yollarını aramaktadır. Kendince bütün yollar tıkanmıştır. Tam bu esnada Yüce Allah; ilham veya rüya, ya da bir melek aracığıyla[587] iki emir sigasıyla anasına onu kurtarma yolunu gösterir. Böylece korkudan titreyen annenin kalbine bir serinlik ve esenlik iner. İlk önce çocuğunun emzirmesini "أَرْضِعِيهِ" ister. Sonra eğer kendisine zarar geleceğinden endişe ettiğinde onu denize bırakıvermesini "فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ" söyler.[588] Bu emirlerin manaları, zorunluluk ve gereklilik olarak anlaşılabilir.[589] Ancak; nasihat, irşâd ve hazırlık amaçlı ilâhi bir vahiy şeklinde gelmiştir ve bu, anası üzerinde büyük bir etki ve etkinlik yaratmıştır.[590]

1. 1 2. 2. 2. 2. Tehdit

Bazen emir fiilin, asıl manasından çıkıp cümlenin bağlamından anlaşılan farklı mânialarda da kullanıldığı belirtilmişti. Bu manalardan birisi de tehdit manasıdır. İçinde korku ifadesi geçen bazı havf ayetlerde de bu anlamlar kastedildiği anlaşılmaktadır. İsrail oğullarına hitap eden, içinde emir kipi olan aşağıdaki ayet buna örnek gösterilmiştir.

{يَابَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ}

"Ey İsrail oğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vâdettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun."[591]

---

[586] el-Kasas 28/7.
[587] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 13: 250.
[588] Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. 20: 2679.
[589] Abdulhamid Abbas, *el-Hicâcu fi'l-Kur'âni'i-Kerîm "Sûretu'l-Kasasi enmûzecen"* (Cezair: Câmi'atu'l-'Arbiyyi't-Tebessî, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 87.
[590] Şe'râvî, *Tefsîru'ş-Şe'râvî*, c. 17: 10883.
[591] el-Bakara 2/40.

Yukarıdaki ayette üç tane emir kipi geçmektedir. Bunlar: اذْكُرُوا "hatırlayın", أَوْفُوا "yerine getirin" ve ارْهَبُونِ "benden korkun!" ifadeleridir. اذْكُرُوا "Üzkürû" ifadesi, "size verdiğim nimetleri hatırlayın, onlardan gafil olmayın zira onları dile getirmek gündemde tutmak, unutulmamasını sağlar" şeklinde mana verilebildiği gibi, "size verdiğim nimetlere dikkat edin onlara karşılık Rabbinize şükretmekten gafil kalmayın" şeklinde de tefsir edilebilir. [592] وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ "*bana verdiğiniz sözü yerine getirin"* ibaresi içinde va'd (kişinin gelecekte göreceği faydalı bir şey) mesajı içermektedir. Yani eğer Yüce Allah'ın size verdiği nimetlere şükreder ve O'na verdiğiniz sözü yerine getirirseniz Yüce Allah da karşılığında size cennet nimetiyle nimetlendirir. فَارْهَبُونِ (benden korkun) emir kipi olup emrin belâgî manalarından olan tehdit mesajı içermektedir. Zira rehbe (korku) ile yapılan emir sadece "korku" manasına gelmez, tehdit anlamı da içermektedir.[593] Yani "Ey İsrail oğulları! Sizden verdiği sözü yerine getirmeyenler, Peygamberi yalanlayanlar, eğer tövbe edip dönüş yapmazsanız size olacak azabımdan korkun!" şeklinde tefsir edilebilir.[594]

Aşağıdaki ayette de فَارْهَبُونِ (benden korkun) ifadesiyle emir yapılmıştır.

{وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ}

"Allah buyurdu k: İki tanrı edinmeyin! O ancak bir Tanrı'dır. O halde yalnız benden korkun!"[595]

Yine ayetteki emir tehdit manası içermektedir. Yani; "Allah'a ortak koşmayın, iki tanrı edinmeyin, bana isyan etmeyin ve tevhidi terk etme konusunda benden korkun! Zira Allah'ı tek ilâh kabul etmeyen O'na ortak koşan ve O'na isyan edenler için cehennem ateşi vardır." anlamı ifade edilmektedir. Ayrıca ayette tevhit inancının önemini vurgulamak ve korkuyu daha çok kalbe yerleştirmek için gaibten "*O ancak bir Tanrı'dır"* tekellüme "*O halde yalnız benden korkun!"* yönelerek iltifat sanatı da uygulanmıştır. Zira doğrudan karşısında olan kişiyi korkutmak karşısında olmayanı korkutmaktan daha etkili olabilmektedir.[596]

---

[592] Ebu Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil (Bayrut: Daru'l-Fikir, 1420), c. 1: 281.
[593] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 1: 332.
[594] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 1: 559.
[595] en-Nahl 16/51.
[596] b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, c. 2: 472; Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 17: 220; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 610; el-

Emir fiilinin gerçek manasının yanı sıra içinde tehdit mesajını da barındıran ayetlerden biri de yetimlerin hakkını korumaya yönelik emirleri içeren aşağıdaki ayettir:

{وَلْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا}

"Geriye eli ermez, gücü yetmez çocuklar bıraktıkları takdirde (halleri ne olur) diye korkacak olanlar (yetimlere haksızlık etmekten) korkup titresinler; Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler."[597]

Ayette toplam üç emir bulunmaktadır. Üçü de emr-i gâibtir. Bunlar: وَلْيَخْشَ (korksunlar), فَلْيَتَّقُوا (sakınsınlar), ve وَلْيَقُولُوا (söylesinler) sigalarıdır. Ayet veli ve vasilerin eli altında bulunan yetimleri ve mallarını korumaları gerektiği vurgulamaktadır. Ayrıca وَلْيَخْشَ (korksun) emir kipi dolaylı olarak bir tehdit algısı oluşturmaktadır. Muhatabı empati kurmaya davet etmektedir. Şöyle ki; söz konusu geride bırakılan eli ermez, gücü yetmez çocuklar sizin çocuklarınız olarak düşününüz, onlar hakkında korktuğunuz şey nedir? Mallarına ve onlara karşı ne şekilde davranılmasını isterdiniz? Ona göre elin altında bulunan yetimlere karşı güzel muamelede bulunmanız, malları koruma hususunda duyarlı ve adaletli olmanız ve Allah'tan korkmanız gerekir. Aksi takdirde bunun dünyevî ve uhrevi cezası vardır. Dünyevî cezası, yarın sizin çocuklarınız da bu duruma düşebilme ve sizin yaptığınız adaletsizliğin onların başlarına gelme tehlikesi vardır. Uhrevi ceza ise karınlarınız ateşten tıkınmış olacak ve alevlenmiş ateşe gireceksiniz. Bu da bir sonraki ayette açıklanmıştır.[598] Ayrıca وَلْيَخْشَ fiilinin mef'ulu zikredilmemiştir. Korku emredilmiş, fakat korkulması gereken şey zikredilmemiş, zira her kişinin zürriyetinin başına gelmesinden korktuğu farklı şeyler olabilir. Bundan dolayı ayeti dinleyen veya okuyan kişi, soyunun başına gelmesinden korktuğu şeyler konusunda kendisi için en önemli şeyin ne olduğunu düşünüp ve ona göre yetimlere karşı davranmaya çalışmalıdır.[599]

Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 3: 229; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 5: 119; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 7: 403.

[597] en-Nisâ 4/9.

[598] en-Nisâ 4/10.

[599] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 4: 252.

1. 1. 2. 2. 2. 3. Teshîr (Alay etme)

Teshîr, "التَّسْخِير" alay etmek, zelîl kılmak, zillete düşürmek, emrine ve hizmetine vermek, ücretsiz çalıştırmak manalarına gelmektedir.[600] Emir sigaları bazen alay etme ve küçümseme amacıyla kullanılabilmektedir. Aşağıdaki ayet bunun en güzel örneklerinden biridir.

{وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ}

"İçinizden cumartesi günü azgınlık edip de bu yüzden kendilerine: aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz."[601]

Ayette geçen كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ *"aşağılık maymunlar olun!"* ifadesi, alay etme ve küçümseyici bir ifadedir. Ayetteki emir gerçek manasından çıkıp emrin mecâzî anlamlarından olan teshîr anlamında kullanılmıştır.[602]

Korku ve recâ ifadelerinin geçtiği, içinde emir kipi bulunan, ancak emrin gerçek anlamı kastedilmeyen ve mecâzî anlamda alay ve küçümsemeyi ifade eden ayetlerden biri de aşağıdaki ayettir.

{وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ}

"Onlara ayetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler (korkmayanlar): Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir! dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak bir şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günah azabından korkarım."[603]

Onlara Allah'ın ayetleri okunduğu zaman O'nun azabından korkmayanların veya öldükten sonra Allah'a kavuşmayı ummayanların, ahirete, yeniden dirilişe inanmayanların zoruna gider ve onları öfkelendirir. Zira putlara taptıkları için Kur'an-

---

[600] el-Ferâhidî, "shr" 4: 196; İbn Fâris, 3: 144; İbn Manẓûr, 4: 352.
[601] el-Bakara 2/65.
[602] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 85; es-Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*, c. 1: 465; el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, c. 2: 143; es-Sâbûnî, *Safvatu't-Tefâsîr*, c. 1: 57.
[603] Yunus 10/15.

ı Kerîm onları kınar ve tehdit eder. Bunun üzerine söz konusu kişiler iki emir kipiyle Peygamber Efendimiz'den bazı isteklerde bulunurlar. Bunlar: ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا "*Ya bundan başka bir Kur'ân getir"* ve أَوْ بَدِّلْهُ *"veya bunu değiştir"* şeklindeki istekleridir.[604] Onların bu sözleri ciddi olması veya alay amacı taşıması muhtemeldir. İki durumda da Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.s)'e onlara, eğer ciddilerse zihinlerindeki şüpheleri gidererek veya halk arasında konuşmalarını ciddi sananların zihinlerinden şüpheleri gidererek *"Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak bir şey değildir"* şeklinde cevap vermesini emretmiştir." Eğer müşriklerin Peygamber Efendimiz'den emir kipleriyle istedikleri şeyler alay amacı taşıyor ise buradaki 'ائْت' ve 'بَدِّلْ' emir fiilleri, alay ve küçümseme anlamını taşıyan mecâzî anlamda kullanılmıştır. Bu emir fiilleri, müşriklerin kibir ve inatçılığını ifade eder.[605]

1. 1. 2. 2. 2. 4. İhtikâr

Hakr "الحَقْرُ" kelimesi, bütün anlamlarında aşağılanmayı, zilleti ifade eder. Küçümsemek, hor görmek aşağılamak ve küçümseyerek bakmak demektir. İhtikâr "الاحتقار" kelimesi de aynı manaya gelmektedir.[606] Emir sigası bazen hakiki manasından çıkıp mecâzî olarak ihtikâr anlamında kullanılır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.[607]

{قَالَ أَلْقُوا فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ}

"Siz atın' dedi. Onlar atınca, insanların gözlerini büyülediler, onları korkuttular ve büyük bir sihir gösterdiler."[608]

Yukarıdaki ayette, hem korku ifadesi "وَاسْتَرْهَبُوهُمْ" *(onları korkuttular)* bulunmakta hem de içindeki emir "أَلْقُوا" kipinin ihtikâr anlamında kullanıldığı görülmektedir. Zira Hz. Musa onların yapacakları sihirleri yüce Allah'ın ona verdiği mucizeye karşı küçük ve hakir gördüğü için emir kipi kullanarak hiç endişeye kapılmadan أَلْقُوا (atın) demiştir. Bu ifadeyle, yaptıkları sihir ne kadar büyük olursa

---

[604] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 15: 40; Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8: 319.
[605] Cemâluddin Ebu'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, c. 2: 320; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 6: 79; Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 17: 225; Halid Ali eş-Şemrî, "Esâlîbu't-talebi fî Sûreti Yunus 'üslûbu'l-emri enmûzecen'", *Mecelletu'l-câmi'atu'l-'Irâkiyye* 3/51 (2020), 243.
[606] el-Ferâhidî, "hkr" 3: 43; Fîyrûzâbâdî, 358; İbn Fâris, 2: 90; İbn Manẓûr, 4: 207.
[607] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 86.
[608] el-A'râf 7/116.

olsun, Musa (a.s.)'ın ortaya koyduğu mucizenin yanında çok değersiz olduğunu belirtmektedir.[609]

Aşağıdaki ayette korku ifadesi yer almakta ve emir kipi kullanılmaktadır. Söz konusu emir kipi gerçek manasından çıkıp ihtikar anlamında kullanılmasına örnek gösterilebilir niteliktedir.

{وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ}

"(Eğer antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sende doğrudan (ve açıkça) kendilerine antlaşmayı bozup atıver. Çünkü Allah, hainleri sevmez." [610]

Ayette geçen فانبذ (at) kelimesi, emir kipindedir. İçinde büyük bir güç ve anlaşmalarını bozanlara karşı kayıtsızlık taşır. Onlara ve anlaşmalarına değer vermemek ve küçümsemek anlamına gelir. Ebu Hayyan el-Endülusi (öl. 745/1344), "فأنبذ" kelimesi kayıtsızlık, önemsememe ve değer vermeme manası taşıdığını belirtir. Tıpkı şu ayetlerde kullanılan "فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ *"Onu arkalarına attılar"*[611] ve فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ *"Onları denize attık"*[612] ifadelerinde olduğu gibi, sanki atılan veya fırlatılan şey, değersiz ve önemsiz bir şeydir.[613] Araplar önemsiz ve hakir gördükleri şeyler için şu deyimi kullanırlar: نَبْذَ الْحَذَّاءِ الْمُرَقَّعِ "Yıpranmış ve delinmiş ayakkabıyı attığın gibi at"[614] Dolayısıyla فَانْبِذْ emir sigası gerçek manasından çıkıp mecâzî olarak ihtikâr anlamı taşıdığı söylenebilir.[615]

1. 1. 2. 2. 2. 5. Dua

Dua, "الدعاء" yalvararak ve yakararak talepte bulunma eylemidir.[616] Bu eylem, daha düşük bir makamda bulunan bir kişinin, daha yüksek bir makamda olan bir kişiye

---

[609] Ali b. Abdulkâf Şeyhulislâm es-Sübkî - Tâcuddin Abdulvahhab b. Ali Tâcuddin es-Sübkî, *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*, thk. Ahmed Cemal ez-Zemzemî - Nureddin Abdulcebbâr Sugayrî (Dubai: Dâru'l-buhûsi li'd-dirâsâti'l-İslâmmiye ve ihyâi't-turâs, 2004), c. 4: 1028; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 5: 25.
[610] el-Enfâl 8/58.
[611] Âli-İmrân 3/187.
[612] el-Kasas 28/40, ez-Zâriyât 51/40.
[613] el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, c. 5: 341.
[614] Abdulvahhab b. Takiyuddin Tâcuddin es-Sübkî, *Tabakâtu Şâfi'iyetu'l-kübrâ*, ed. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulu (Kahire: Dâru Hacer li't-tabâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî, 1413), c. 9: 69; el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, c. 5: 341.
[615] Adil Hüseyin Muhammed ed-Deylemî, *Esâlîbu'l-belâgiyye fî sûreti'l-Enfâl ve't-Tevbe* (Sudan: Câmi'atu'l-'Kur'âni'l-Kerîm ve'l-'ulûmi'l-İslâmiye, Doktora Tezi, 2020), 77.
[616] el-İsferâyînî, *el-Etval şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, c. 1: 599; Matlûb, *Esâlîbu belâgiye*, 111.

hitap etmesi şeklinde gerçekleşir.[617] İnsanın Rabbinden bazı şeyleri isteyip talepte bulunması gibi. رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ"*Rabbim! beni ana babamı bağışla."*[618] örneğinde olduğu gibi.

Emir sigasının bulunduğu bazı korku ayetlerinde gerçek manasında kullanılmayıp mecâzî olarak dua anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnek niteliğindedir.

{وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا}

"Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan endişe ediyorum. Karımda kısırdır. Tarafından bana bir veli (oğul) ver."[619]

Hz. Zekeriya, vefatından sonra din, hilafet konusunda iş başına gelebilecek akrabaları hakkında endişelenmiştir. Zira geçmişte İsrail oğullarının dini tahrif edip değiştirdikleri gibi akrabalarının da dini değiştirebileceğinden korkuyordu. Hz. Zekeriya bu endişesini Allah'a arz etmiştir. Ardından bunu önlemek için bir (veli) çocuğa ihtiyacının olduğunu ancak karısının da kısır olduğunu belirtmiştir. Buna rağmen Yüce Allah'a yalvararak bir çocuğun kendisine verilmesi için duada bulunmuştur.[620] Duasını ayette yer alan هَبْ "ver" kelimesiyle ifade etmiştir. Emir kipidir. Geçek manasından çıkıp mecâzî olarak dua manasında kullanılmıştır.[621]

1. 1. 2. 2. 2. 6. İbâha

İbâha "الْإِبَاحَة" kişinin bir işi yapıp yapmamada serbest olduğu anlamına gelir. Kişide iki emrin bir araya gelmesinin uygun olmadığı izleniminin olduğu durumlarda emir kipi, ibâha manasında kullanılabilir. جَالِسِ الْحَسَنَ أَوْ ابْنِ سِيرِين "Hasan veya İbn Sîrîn'le otur" örneğinde olduğu gibi. Çünkü muhatapta Hasan ve İbn Sirîn ile oturması aralarında uyumsuzluk olduğundan dolayı caiz olmadığı izlenimi vardır. Emir kipiyle

[617] Abdulkadir Hüseyin, *Fennu'l-belâga* (Bayrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1984), 117.
[618] Nuh 71/28.
[619] Meryem 19/5.
[620] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 3: 4; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 4:5-6; Muhammed b. Ahmed Celaluddin el-Mahallî - Abdurrahman b. Ebî Bekr Celaluddin es-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 396.
[621] Sâfî, *el-Cedvelu fî i'irâbi'l-Kur'ân*, c. 16: 271.

bunu mubah kılmış olmaktadır. Yani isterse yalnız oturur, isterse onlardan biriyle oturur ve dilerse de ikisiyle birlikte oturur.[622]

Bazı korku ayetlerinde de emir sigası gerçek manasından çıkarak ibâha manasında kullanılmıştır. Hür ve câriye nikâhıyla ilgili bilgi veren aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

"İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Hep aynı köktensiniz (insanlık bakımından aranızda fark yoktur). Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartı ve sahiplerinin izni ile onları (cariyeleri) nikahlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır). Bu (cariyeyle evlenme izni), içinizde günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[623]

Yüce Allah, mümin erkeklerin hür kadınlarla evlenmelerine öncelik vermelerini istemiştir. Cariyelerle evlenebilmeyi bazı şartlara bağlamıştır. Eğer maddi olarak imkânı el vermiyor ve harama girme korkusu taşıyor ise mümine bir cariye ile evlenmeyi mubah kılmıştır.[624] Ayette iki emir kipi yer almaktadır. فَانْكِحُوهُنَّ "onları nikahlayın" ve وَآتُوهُنَّ "mehirleri ödeyin" emir sigalarıdır. Birinci emir kipi vucubiyeti ifade eden emrin hakiki manası kastedilmemiştir. Mecâzî olarak emir, ibâha manası

---

[622] ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 407; es-Sa'îdî, *Buğyatu'l-îzâh li telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 296.
[623] en-Nisâ 4/25.
[624] Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsuddin İbn Kayyim el-Cevzî, *Ahkâmu ehli'-z-zimme*, thk. Yusuf b. Ahmed el-Bekrî - Şâkir b. Tevfîk el-'Ârûrî (Remâdî, 1997), c. 2: 800; Zuhaylî, *Et-Tefsîru'l-münîr fi'l 'akîde ve'ş-şer'â ve'l-menhec*, c. 5: 16.

taşımaktadır. Yani müminin bir cariyeyle nikah yapabileceğini ifade etmektedir. İkinci emir ise vucubiyeti ifade eder. Zira eğer kişi mümin bir cariye ile nikah kıyarsa mehrinin ödenmesi gerekir.

1. 1. 2. 2. 2. 7. İkrâm

İkrâm, "الإكْرَام" İf'âl babında olup şereflendirmek, onurlandırmak ve ikramda bulunmak manalarına gelmektedir.[625] Emir bazen gerçek anlamından çıkıp mecâzî olarak ikrâm anlamında kullanılır.[626] Aşağıdaki korku ayeti buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ}

"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey peygamber) sabredenleri müjdele."[627]

Yukarıdaki ayette, Yüce Allah'ın müminleri, insan nefsinin zorlandığı korku ve açlık gibi çeşitli sıkıntılarla; mallardan, canlardan ve ürünlerden belirli ölçülerde eksilme (fakirlik) gibi farklı şekillerde sınayacağı belirtilmiştir. Ayetin son kısmında ise, Peygamber Efendimiz'in şanını yüceltmek ve ona ikramda bulunmak amacıyla, sabreden müminlere müjde vermesi istenmiştir. Ve Yüce Allah müjdeyi vermek için onu aracı kılmak istemiştir. Bu maksatla, ayette yer alan emir kipi وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ *"Sabredenleri müjdele"* şeklinde ifade edilmiştir. Dolayısıyla, bu emir kipi mecâz anlamda Peygamber Efendimiz'e ikram amacıyla kullanıldığı söylenebilir. Ayrıca, ayette "sınama"nın Yüce Allah'a atfedilmesi, "müjdeleme"nin ise Peygamber Efendimiz'e atfedilmesi, bu ikramın bir parçası olarak değerlendirilmiş ve yukarıdaki görüşü destekleyici bir nitelik taşımaktadır.[628]

1. 1. 2. 2. 3. Recâ Ayetlerinde Emrin Belâgî Manaları

Umut manasına gelebilen ifadelerin yer aldığı bazı ayetlerde emir sigası hakiki anlamında kullanılmıştır. Bazen de belâgî bir manayı ifade etmek amacıyla gerçek

---

[625] Abdulhamid, "krm" 3: 1922.
[626] Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, c. 3: 277; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 72.
[627] el-Bakara 2/155.
[628] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 2: 57.

anlamından çıkıp mecâzî bir anlamda kullanılmıştır. Bunu belirleyen muktazayı hâl ve karinelerdir. Aşağıda bununla ilgili bazı örnekler gösterilecektir. İlk önce emrin hakiki manada kullanıldığı bir recâ ayeti örnek gösterilecektir.

Umut manasına gelebilen عَسَى "'asâ" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette içinde geçen emrin geçek manası olan vucub/vucubiyeti ifade etmesi bakımından güzel bir örnektir.

{وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا}

"Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl, (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceği umulur."[629]

İslam'da farz ve vacip olan namazların bir kısmı beş vakit namaz gibi bütün Müslümanlara yönelik ortak bir yükümlülük niteliği taşırken, bir kısmı da sadece Hz. Peygamber (s.a.s.)'e özgü, teheccüt namazı gibi vacib ibadetler yer almaktadır. Yukarıdaki ayet de bu hususiyeti ifade etmektedir. Zira فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ "*sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl*" ibaresinde yer alan ve câr-mecrûrdan oluşan "لَكَ" (senin için) ifadesi "نافلة" kelimesine muta'alliktir. "لَكَ" ifadesindeki lâm, illet bildiren lâm olarak değerlendirilmesi bunu destekler mahiyetindedir. Yani sana mahsus bir nafile anlamına gelmektedir. Bu itibarla teheccüt namazı sadece Hz. Peygamber Efendimiz'e vacip olan bir ibadet olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla ayetteki فَتَهَجَّدْ emir sigası Peygamber Efendimiz'e hitap etmekte ve onun için emrin gerçek anlamı olan vucubiyeti ifade etmektedir.[630]

Recâ ayetlerinde emrin gerçek manasında kullanıldığına dair bir örnek getirildikten sonra şimdi de emrin farklı mecâzî anlamlarıyla ilgili örnekler getirilecektir.

1. 1. 2. 2. 3. 1. Tehdit

Recâ veya ona yakın anlamlı kelimelerinin yer aldığı bazı ayetlerin içinde yer alan emirlerin mecâzî manaları arasında tehdit ve uyarı anlamı yer almaktadır. Aşağıdaki ayette yer alan emir bunun en güzel örneklerinden biridir.

---

[629] el-İsrâ 17/79.
[630] el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 3: 264; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 15: 185.

{قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَاإِبْرَاهِيمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا}

"(Babası:) Ey İbrahim! dedi, sen benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Eğer vaz geçmezsen, andolsun seni taşlarım! Uzun bir zaman benden uzak dur!"[631]

Hz. İbrahim'in babasına yaptığı nasihat, tevhit daveti ve putlara tapmanın, şeytana tabi olmanın sakıncalı olduğunun anlatması[632] karşısında, babası ona ayette belirtilen sözlerle karşılık vermiştir. Şart koşarak لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ "*Eğer gerçekten vazgeçmezsen"* kasem ve tekit nunuyla tekitli bir şekilde لَأَرْجُمَنَّكَ *"seni taşlarım"* şeklinde tehdit ettikten sonra yine tehditvari bir şekilde "وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا" şeklindeki emirle onu uyarmış ve uzun bir zaman ondan uzak durmasını emermiştir.[633] Dolayısıyla ayette yer alan "وَاهْجُرْنِي" şeklindeki emir kipi tehdit ve uyarı anlamı taşımaktadır. Bu tehdit, Hz. İbrahim'in babasının onun tebliğ faaliyetlerine karşı gösterdiği sert tepkiyi ve tevhit dinine karşı tahammülsüzlüğünü göstermektedir. Babasının kullandığı dil tekit unsurlarıyla içerik olması tehdidin ciddiyetini ortaya koymaktadır.

1. 1. 2. 2. 3. 2. İrşâd, Nasihat ve Dua

Recâ ayetlerinde yer alan bazı emir kipleri irşâd, vaaz ve dua anlamlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki ayette yer alan emir sigaları bunun en güzel örneklerinden biridir.

{يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ يَوْمَ لا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا وَاغْفِرْ لَنا إِنَّكَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِير}

"Ey iman edenler samimi bir tövbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter. Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. Onların önlerinden ve sağlarından (amellerinin) nurları aydınlatıp gider de, 'Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kâdirsin' derler."[634]

---

631 Meryem 19/46.
632 Meryem 19/43, 44, 45.
633 Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 5: 268.
634 et-Tahrîm 66/8.

Yukarıdaki ayette toplam üç emir kipi bulunmaktadır. Bunlar: تُوبُوا *"tövbe edin",* أَتْمِمْ *"tamamla"* ve اغْفِرْ *"bağışla"* ifadeleridir. Her üç emir sigaları da gerçek manasında kullanılmamıştır.

Yüce Allah, müminlere cehennemden korunmalarına yardımcı olacak hususa işaret ederek تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً *"samimi bir tövbe ile Allah'a dönün*" buyruğuyla onlara kurtuluş yolunu göstermiş[635] ve tövbenin önemini vurgulamıştır. Yani Yüce Allah'ın تُوبُوا *"tövbe edin"* şeklindeki emir kipi müminler için bir nasihat, irşâd ve yol göstermedir. Ayetin devamında "تَوْبَةً نَصُوحاً" ifadesi bunu destekler mahiyetindedir. Zira bu ifadenin içinde de irşâd vaaz ve nasihat vardır. Şöyle ki tövbe kelimesi "نَصُوح" sıfatıyla nitelendirilmiştir. Aslında bu sıfat, tövbeye değil, tövbe eden kişilere aittir. Fakat mecâzî olarak tövbeye verilmiştir.[636] Yani tövbenin kendisinin "nasihat edici" olması değil, tövbe edenin kendisine nasihatte bulunur gibi samimi bir dönüş gerçekleştirmesi gerekir. Sanki biri başkasına nasihat eder gibi, kişinin kendi nefsine yol göstererek, vaazda bulunarak ona seslenmesi ve şöyle demesi gibidir: "Ey nefsim! Bu yaptığın doğru değil. Cehenneme giden yoldasın. Allah'a dön, hatanı itiraf et, pişman ol, bir daha yapmamak üzere taahhütte bulun ki günahların silinsin ve böylece kurtuluşa eresin." Aslında buradaki irşâd ve nasihat, kişinin kendisine yönelttiği içsel bir uyarıdan ve dürüst bir yüzleşmeden ibarettir. Dışarıya yönelik değildir.

Dua manasına gelen emirler ise müminlerin Rablerine yalvardıkları رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا *"Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamamla"* cümlesinde yer alan "أَتْمِمْ" ifadesi ve وَاغْفِرْ لَنا *"bizi bağışla"* cümlesindeki "اغْفِرْ" emir kipleridir. Zira daha önce de belirtildiği gibi dua, daha düşük bir makamda bulunan bir kişinin, daha yüksek bir makamda olan bir kişiye talepte bulunmasıdır. Burada da müminler "أَتْمِمْ" ve "وَاغْفِرْ" emir sigalarıyla Yücelerin Yücesi olan Allah'tan nurlarını tamamlamasını ve kendilerini bağışlamasını talep etmişlerdir. Dolayısıyla burada "أَتْمِمْ" ve "وَاغْفِرْ" emir kipleri emrin gerçek manası olan icâb/vucûb değil mecâzî olarak dua niyetiyle kullanılmıştır.

---

[635] Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 14: 477.
[636] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 4: 569.

1. 1. 2. 2. 3. 3. Ta‘cîz ve Tekzib (Yalanlama)

Emir bazen muhatabın bir konuda yalan söylediğini ortaya çıkarmak ve onu aciz bırakmak için kullanılır.[637] Recâ ile yakın anlamlı olduğu تمنّي "temenni" kelimesinin yer aldığı aşağıdaki ayetin içinde bulunan emir bunun için en güzel örneklerden biridir.

{قُلْ يَاأَيُّهَا الَّذِينَ هَادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِيَاءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ}

"De ki: Ey Yahudiler! Bütün insanlar değil de, yalnız, kendinizin Allah'ın dostları olduğunuzu iddia ediyorsunuz, bunda da samimi iseniz, haydi ölümü temenni edin (bakalım)!"[638]

Yahudiler insanlar içerisinde yalnız kendileri Allah'ın dostları olduğunu iddia etmişlerdir. Bunu üzerine Yüce Allah onların bu iddialarını tekzip etmek için Hz. Muhammed (s.a.s)'e şunu söylemesini istemiştir: Bu iddianızda samimi iseniz, " فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ" haydi ölümü temenni edin! Zira Yüce Allah dostlarını sever onlara azap etmez, bilakis onları yüceltir ve çeşitli nimetlerle donatır. Bu takdirde ölüm sizin için dünya sıkıntılarından bir kurtuluş ve cennet nimetlerine kavuşma vesilesi olur. Bütün bunlardan dolayı ölümden korkmamanız gerekir.[639] Dolayısıyla emir sigası olan فَتَمَنَّوُا "temenni edin" ifadesi, Yahudilerin acziyetlerini ve dolaylı olarak yalancı olduklarını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır.[640] Zira Yahudilerin dünyada yaşama sevinci fazladır. Bırak ölümü temenni etmeyi her birisi bin yıl yaşamayı sever.[641] Bu yaşama sevinci 'kendilerinin Allah'ın dostları olduğu' iddiasında samimi olmadıklarını ve yalan söylediklerini ortaya koymaktadır.

1. 1. 2. 2. 3. 4. Meşvere

Emrin belâgî anlamlarından biri de meşveredir.[642] Meşvere, kişilerin birbirine danışarak bir görüşün ortaya çıkarılmasıdır. Bal yerinden alıp çıkarıldığında شِرْتُ العسل "balı yerinden alıp çıkardım" denilir. Meşvere kelimesi ise bu ifadeden çıkarılmıştır.[643]

---

[637] es-Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*, c. 1: 468.
[638] el-Cum'a 62/6.
[639] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 23: 379.
[640] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 28: 216.
[641] el-Bakara 296.
[642] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 232.
[643] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, 470.

Recâ ifadelerinin yer aldığı bazı ayetlerdeki emir, meşvere amacıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki ayette Yüce Allah'ın Firavun kavminin ileri gelenlerin diliyle aktardığı emirler, bu amaçla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

{قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ}

"Dediler ki: onu da kardeşini de beklet; şehirlerine toplayıcılar (memurlar) yolla." [644]

Hz. Musa Firavun'a mucizelerini gösterdikten sonra Firavun kavminin ileri gelenleri ona: Bu mahir bir sihirbaz olduğunu ve sizi yerinizden edinmek istediğini söylediler. Bunun üzerine Firavun, Hz. Musa'ya karşı nasıl bir tavır alınacağı konusunda onlarla danıştı ve ne önerdiklerini sordu.[645] Onlar da: "Onun ve kardeşinin bekletmesini ve şehirlerin dört bir yanına toplayıcılar göndermesini önerdiler. Firavun ve kavminin ileri gelenleri arasında oluşan diyalogda geçen أَرْجِهْ "beklet" ve وَأَرْسِلْ "gönder" ifadelerinin, kesin bir emirden ziyade, Firavun'a danışma (meşvere) amacı taşıyan öneriler olduğu anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, ayette yer alan فَمَاذَا تَأْمُرُونَ *"Ne buyurursunuz?"* ifadesiyle desteklenmektedir. Firavunun onlara böyle bir sorunun sorması, onlardan açık bir emir değil, fikir ve görüş talep edildiğine işaret etmektedir. Yani ne öneriyorsunuz anlamına gelmektedir.[646]

1. 1. 2. 2. 3. 5. İltimâs (Rica)

Emirde iltimâs, Kişinin kendisine denk, eşit olan birinden ya da arkadaşından otoriter (isti'lâ) olmayan bir tarzda bir fiilin yapılmasını istemesidir. Bazen de kendisinden üst konumda olan birisine isti'lâ olmadan emir kipiyle bir şeyin yapmasını talep etmek de iltimâs olarak değerlendirilmiştir.[647] Recâ ile yakın anlamda kullanabilen عسى "'asâ" kelimesinin yer aldığı aşağıdaki ayet iltimâs manasını taşıyan emir kipine örnek gösterilebilir niteliktedir.

---

[644] el-A'râf 7/111.
[645] el-A'râf 7/10, 108, 109, 110.
[646] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 139; el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, c. 5: 131; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 9: 43; Yusuf Abdullah el-Ensârî, *Esâlîbu'l-emri ve'n-nehyi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve esrâruha'l-belâgiye* (Su'ûdi 'Arabistan: Câmi'atu Ümmül-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 108.
[647] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 232.

{أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ}

"Musa'dan sonra, Benî İsrail'den ileri gelen kimseleri görmedin mi? kendilerine gönderilmiş bir Peygambere: 'Bize bir hükümdar gönder ki (onun komutasında) Allah yolunda savaşalım' demişlerdi. 'Ya size savaş yazılır da savaşmazsanız?' dedi. 'Yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda neden savaşmayalım?' dediler. Kendilerine savaş yazılınca, içlerinden pek azı hariç, geri dönüp kaçtılar. Allah zalimleri iyi bilir."[648]

Mısır'la Filistin arsında Amalika adında bir kavim yaşıyordu. Hz. Musa'dan sonra Amalikalılar Câlut komutası altında İsrailoğullarına saldırdılar. Kimilerini öldürüp kimilerini de esir aldılar. Onları perişan edip yurtlarından çıkardılar. Bunun üzerine İsrailoğullarının ileri gelenleri bu durumdan kurtulmak için kendilerine Peygamber olarak gelen kişinin yanına gidip: ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Bize bir hükümdar gönder ki (onun komutasında) Allah yolunda savaşalım"* diyerek istek ve ricada bulundular. Bu istek doğrultusunda Peygamber, Tâlut isminde birisini onlara hükümdar ve komutan olarak tayin etmiştir.[649] Kıssanın geri kalanı sonraki ayetlerde açıklanmıştır. Ayette yer alan ابْعَثْ "gönder veya belirle" ifadesi bir emir kipidir. Bu ifade İsrailoğullarının ileri gelenlerinin kendi Peygamberlerine yönelik kullandıkları emir şeklindeki bir ifadedir. Halbuki onların makam olarak Peygamberlerine karşı bir üstünlükleri bulunmamaktaydı. Sadece bu kötü durumdan kurtulmaları için çareyi kendi peygamberine gidip istek ve rica etmede bulmuşlardır. Dolayısıyla söz konusu emir kipi emrin gerçek manası olan vucubiyet değil iltimas ve rica anlamında kullanılmıştır.

---

[648] el-Bakara 2/246.
[649] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 1: 291; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 1: 150.

1. 1. 2. 3. Nehiy

Nehiy "النَّهْيُ" sözlük anlamı, bir şeyi men etmek, alıkoymak, yasaklamak, engel olmak demektir. Emrin zıttıdır.[650] Terim olarak ise muhataptan otoriter bir şekilde ve bağlayıcı olarak bir fiilin yapmamasını istemektir. Tek bir sigası vardır. O da nehyeden lâ "لا" ile cezmedilmiş muzâri fiilidir. لاَ تَفْعَلْ "yapma" örneğinde olduğu gibi. Nehyin hakiki manası tahrîmi (yasaklamayı) ifade eder. Fakat tıpkı emirde olduğu gibi bazen muktazayı hâl ve karinenin delaletiyle hakiki manasından çıkıp mecâzi olarak farklı anlamlara gelebilir. [651]

Korku ifadesinin yer aldığı ayetlerde de nehiy kipi kullanılmıştır. Kullanılan sigalarının çoğu korkuyu nehyeden ifadelerdir. لاَ تَخَفْ "korkma",[652] لاَ تَخَافَا "korkmayın",[653] لاَ تَخَافُوا "korkmayın", فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ "insanlardan korkmayın", [654] ve فَلَا تَخْشَوْهُمْ "onlardan kokmayın"[655] örneklerde olduğu gibi.

1. 1. 2. 3. 1. Havf Ayetlerinde Nehyin Belâgî manaları

Korku ifadesinin geçtiği bazı ayetlerde nehiy sigası hakiki manasında kullanılmıştır. Bazen de belâgî bir anlamı ifade etmek amacıyla gerçek manasından çıkıp mecâzî bir anlamda kullanılmıştır. Bunu belirleyen muktazayı hâl ve karinelerdir. Aşağıda bununla ilgili bazı örnekler gösterilecektir. İlk önce nehyin hakiki anlamda kullanıldığı bir korku ayeti örnek gösterilecektir.

{وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا}

"Geçim korkusu ile çocuklarınızın canına kıymayın. Biz onların da sizlerin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur."[656]

Câhiliye döneminde kız çocuğu büyüdüğünde maddi olarak aileye bir katkı sağlamayacağı ve aileye külfet olacağı düşüncesi hakimdi. Dolayısıyla kız çocuğu olan kişiler fakirlik korkusundan dolayı onları öldürebiliyorlardı. Yüce Allah nehiy kipiyle وَلَا تَقْتُلُوا *"öldürmeyin"* diyerek böyle bir fiili yasaklamış ve büyük suç olduğunu

---

[650] İbn Manẓûr, "nhy" 15: 343; el-Cevherî, 6: 2517; ez-Zebîdî, 40: 148.
[651] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 88; es-Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*, c. 1: 470; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 76.
[652] Hud 11/70.
[653] Tâha 20/46.
[654] el-Mâide 5/44.
[655] el-Bakara 2/150.
[656] el-İsrâ 17/31.

belirtmiştir. *"Onların da sizlerin de rızkını biz veririz"* diyerek rızıklarını üstlenmiş ve bundan dolayı bu çirkin fiilin yapmamalarını istemiştir.[657] Bu da gösteriyor ki yüce Allah'ın kullarına karşı beslediği şefkat ve merhamet anne ve babanınkinden daha fazladır.[658] Ayette kullanılan nehiy kipi لَا تَقْتُلُوا muhataptan otoriter bir şekilde ve bağlayıcı olarak böyle bir fiilin yapmamasını istemektir.[659] Yani nehyin gerçek manası olan "tahrimi" ifade etmektedir.

1. 1. 2. 3. 1. 1. Tehdit

Bazen nehiy gerçek manasından çıkıp cümlenin bağlamından anlaşılan farklı manalarda da kullanılabilir. Bu anlamlardan biri de tehdittir. İçinde korku ifadesi geçen bazı havf ayetlerde de bu anlamın kastedildiği anlaşılmaktadır. Talak ile ilgili bilgi veren aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ}

"Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helal olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir."[660]

Ayet ilk önce ric'î talakın hükmünü belirtmiştir. Câhiliye döneminde ve bu ayetin nazil olmadığı İslam'ın ilk döneminde erkeğin kadını boşamasının sınırı yoktu. Kadını

---

[657] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 5: 72; Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 664.
[658] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 5: 71.
[659] Câmi'atu'l medineti'l-'âlemiye (son), *el-Belâğa 2-el-Me'ânî* (Kuala Lumpur: Câmi'ati'l Medineti'l-'Âlemiye, ts.), 365.
[660] el-Bakara 2/229.

boşadıktan sonra onun iddeti bitmeden ona dönüş yapar ve tekrar boşayabilirdi ve sınırsız bir şekilde bunu tekrarlayabilirdi. Bu ayet *"Boşama iki defadır"* diyerek boşayıp tekrar dönmeyi (ric'î talak) iki seferle sınırlamıştır.[661] İkinci talaktan sonra erkek ister yeni nikah akdi yapmadan iyilikle karısını tutar ve evlilik hayatı devam eder. Ya da ona dönüş yapmadan güzellikle onu salıverir, aralarındaki nikah akdi sonlanmış olur. Böylece kadının mağduriyeti ortadan kaldırılmıştır. Ardından ayet kadın boşandıktan sonra erkeğin kadına verdiği mehirden bir şey almayı haram kılmıştır. Ancak karı veya kocada Allah'ın sınırlarını hakkıyla koruyamayacağının endişe ve korku söz konusu ise kadının vermesinde ve kocanın almasında bir sakınca görmeyip "muhâla'ayı" istisna tutmuştur.[662] Dolayısıyla yukarıdaki ve ondan önceki ayetlerde Yüce Allah, nikah ve talak konusunda bazı açıklamalarda bulunduktan sonra, "*Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlar"* olduğunu belirtmiştir.[663] Ardından فَلَا تَعْتَدُوهَا "*Sakın onları aşmayın"* tehdit içerikli bir *nehiyde* bulunmuştur. Bununla yetinmeyip "*Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir"* deyip va'îdte bulunarak tehdit düzeyini artmıştır.[664]

1. 1. 2. 3. 1. 2. İltimâs (Rica)

Nehiyde iltimâs, Kişinin kendisine denk, eşit olan birinden ya da arkadaşından otoriter (isti'lâ) olmayan bir tarzda bir fiilden uzak olmasını istemektir. Kişinin arkadaşına لا تفعل هذا "bunu yapma" demesi gibi.[665] Kendisinden üst konumda olan birisine isti'lâ olmadan nehiy kipiyle bir şeyin yapmamasını talep etmek de iltimâs olarak değerlendirilmiştir.[666] Korku ifadesinin geçtiği bazı ayetlerde de nehiy sigası gerçek manasından çıkıp iltimâs anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي إِنِّي خَشِيتُ أَنْ تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِي}

---

[661] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 4: 538.
[662] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 4: 564.
[663] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 4: 584.
[664] Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î, *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, c. 3: 331; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 1: 227; el-Kâsimî, *Mehâsinu't-te'vîl*, c. 2: 138.
[665] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 88; es-Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*, c. 1: 470; ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 425.
[666] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 232.

"(Harun) Ey annemin oğlu! dedi, saçımı sakalımı yolma! Ben, senin: 'İsrailoğullarının arasına ayrılık düşürdün; sözümü tutmadın!' demenden korktum."[667]

Hz. Musa (a.s.) seçtiği yetmiş (70) kişiyle bir süreliğine kavminden ayrılarak Tevrat'ı almak için Tur dağına çıkmıştır. Kendisine vekil olarak Hz. Harun'u bırakmıştır.[668] Bu süre içerisinde Sâmirî adındaki şahısın yaptığı fitneyle halk Allah yolundan çıkmış, altından yaptıkları bir buzağıya tapmaya başlamıştır.[669] Hz. Harun (a.s.) onları defalarca uyarmasına rağmen onu dinlememişlerdir.[670] Hz. Musa (a.s.) Yüce Allah'tan bu haberi alıp sinirli ve hüzünlü bir şekilde döndüğünde[671] Hz. Harun'un saçını ve sakalını tutarak ondan hesap sormuştur. Bunun üzerine Hz. Harun: *Ey annemin oğlu!*لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِي وَلَا بِرَأْسِي *"saçımı sakalımı tutma!"* deyip ardından gerekçesini açıklamıştır. Hz. Harun'un kullandığı لَا تَأْخُذْ ifadesi nehiy kipidir ve iltimas manasında kullanmıştır.[672] Zira Hz. Musa ve Hz. Harun ikisi de Allah'ın peygamberi ve kardeştirler. Aynı konumdadırlar. Dolayısıyla Hz. Harun'un isti'lâ olamadan yaptığı nehiy, iltimas anlamını ifade etmektedir.

1. 1. 2. 3. 1. 3. Mübâlağa (Abartmak)

Kur'an-ı Kerim'de korku ifadesinin geçtiği bazı ayetlerde kullanılan nehiy kipi, bir şeyin kötülüğünü vurgulamak için kullanılmıştır. Bundan dolayı sakındırmak istenen şeyi mübâlağalı bir şekilde nehiy edilmiştir. Bu durum, aşağıdaki ayet örneğinde görülmektedir.

{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ شَاءَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ}

"Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah

---

667 Tâ-Hâ 20/94.
668 b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, c. 3: 336.
669 Tâ-Hâ 20/85,85.
670 Tâ-Hâ 20/90.
671 Tâ-Hâ 20/86.
672 Matlûb, *Esâlîbu belâgiye*, 117; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 85.

dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir."[673]

Yukarıdaki ayet müşriklerin necis oldukları belirtilmektedir. Onların necis olma özelliğinin masdar ile "نَجَسٌ" ifade edilmesi mübâlağa amaçlıdır. Sanki necasetin ta kendisidirler veya içleri şirk veya kötülükle dolu olduğundan necasetle bütünleşmişlerdir.[674] Bundan dolayı onların necis olma özelliğini vurgulamak için, değil Mescid-i Haram'a girmeyi فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ *"Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar"* diyerek ona yaklaşmayı bile nehyetmektedir. Dolayısıyla ayette kullanılan nehyin anlamında mübâlağa olduğu söylenebilir.[675] Bu yasaklamadan önce müşrikler hac için Mekke'ye gelir, aynı zamanda burada ticaret de yaparlardı. Bu durum Müslümanlara maddi olarak fayda sağlayabiliyordu. Bu yasaktan dolayı bazı Müslümanların kalbine fakirlik korkusu girmiştir. Bunun üzerine Yüce Allah dilerse kendi lütfuyla ilerde başka vesilelerle onları zenginleştirebileceğini rızıklarının onlara bağlı olmadığını belirtmiştir. Böylece Müslümanlara bu konuda güvence vermiştir.[676]

1. 1. 2. 3. 1. 4. Teskîn (yatıştırmak)

Teskin; "acı, öfke heyecan gibi duyguları yatıştırma, dindirmeye çalışma"[677] anlamına gelir. Korku ayetlerinde bazen nehiy sigası muhatabı teskin etme ve yatıştırma amacıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir.

{قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَى}

"Buyurdu ki: Korkmayın, çünkü ben sizinle beraberim; işitir ve görürüm."[678]

Firavun'un aşırı derecede azdığı bir zamanda, Yüce Allah Hz. Musa (a.s.) ve kardeşi Harun'u, kendi ayetlerini ona göstermek üzere görevlendirir ve yanına gitmelerini emreder. Gitmeleri halinde Firavun'un onlara karşı aşırı derecede kötü davranmasından veya azmasından dolayı endişe duyarlar.[679] Bunun üzerine Yüce

---

[673] et-Tevbe 9/28.
[674] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 4: 57.
[675] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 4: 57; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 5: 269.
[676] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 14: 193; Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8: 106.
[677] Eren vd., "Teskin" 2: 1642.
[678] Tâ-Hâ 20/46.
[679] Tâ-Hâ 20/42, 43, 45.

Allah, onların korkularını gidermek, onları sakinleştirmek ve teselli etmek için, mecâzî olarak içinde teskin, teselli ve yatıştırma anlamı taşıyan لَا تَخَافَا *"Korkmayın"* şeklindeki bir nehiy kipiyle onları sakinleştirmeye çalışır.[680] Ardından, bu teskin ve teselliyi pekiştirmek amacıyla, *"çünkü ben sizinle beraberim; işitir ve görürüm"* şeklinde bir ifade ekleyerek endişe ve korkmamasının gerekçesini açıklar.[681]

1. 1. 2. 3. 2. Recâ Ayetlerinde Nehyin Belâgî manaları

Recâ ve anlam bakımından ona yakın olan kelimelerin yer aldığı bazı ayetlerde geçen nehiy sigası, gerçek manası olan "tahrîm" anlamında kullanıldığının yanı sıra belâgî bir amaçla başka anlamlarda da kullanılmıştır. Aşağıdaki ayette geçen nehiy sigası gerçek manasında kullanılan güzel örneklerden biridir.

{يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا}

"Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz."[682]

Yukarıdaki ayet Arap câhiliye devrinde kadın aleyhinde olan iki uygulamayı haram kılmıştır. Birinci uygulama: Kadının kocası öldüğünde onun en yakın akrabası elbisesini kadının üzerine bırakarak: "Buna en layık olan benim" der ve isterse önceki mehir ile nikahlanır, isterse de mehir karşılığında başkasıyla evlendirirdi.[683] Bu uygulama haber cümlesi şeklinde olan ancak mana olarak inşa cümlesi ve nehiy anlamında olan لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا *"Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir."* şeklindeki ifadeyle haram kılınmıştır. Takdiren لا تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا فأنه غير حلال لكم "kadınlara zorla varis olmayın, zira bu sizin için helal değildir" şeklindedir.[684] Diğer

---

[680] Mahfuz b. Ahmed b. Hasan Ebu'l-Hitâb el-Kelvezânî, *et-Temhîd fî usûli'l-fıkıh*, thk. Muhammed b. Ali, Müfîd Muhammed (Kahire: Dâru'l-Medenî, 1985), c. 1: 361; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 5: 292.
[681] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 8: 511; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 6: 18.
[682] en-Nisâ 4/19.
[683] Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fî tefsîri'l-Kur'ân*, c. 2: 185; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 2: 66.
[684] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 6: 747.

uygulama ise: Koca karısından hoşlanmadığı takdirde verdiği mehri geri almak için çeşitli zorluklarla onu sıkıştırmasıydı. Bu uygulamada وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ "*Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın*" şeklindeki ifadeyle yasaklanmıştır.[685] İbarede yer alan وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ *"onları sıkıştırmayın"* ifadesi ise bir nehiy kipidir. Nehyin gerçek manası olan "tahrîm" ve yasaklamayı ifade etmektedir. Yani kadından bir kısım mehri geri almak için onu sıkıştırmamanız gerekir, böyle yapmanız kesinlikle haramdır.

Yukarıda da belirtildiği üzere nehiy sigası bazen gerçek manasında sıyrılıp belâgî bir gaye ile başka bir anlam kastedilir. Bu durum recâ ayetlerinden de geçerlidir. Bununla ilgili aşağıda birkaç örnek verilecektir.

1. 1. 2. 3. 2. 1. Tehyîc

Nehyin belâgî anlamlarından biri tehyiçtir. Emir ve nehiyde yapılabilen bir belâgî üsluptur. Belagatte Tehyîc, bir kişiyi zaten yaptığı bir fiile yönelik daha da teşvik etmek ya da bir kişiyi yapması tasavvur edilmeyen bir davranıştan sakındırmaya çalışmaktır.[686] Bu üslup uygun bir şekilde kullanıldığında muhatabın zihnini ve duygularını güçlü bir şekilde etkilemekte ve mevcut duruma daha sıkı sarılmasına sebep olmaktadır. Recâ ayetlerinden olan aşağıdaki ayet nehiyde tehyîc için örnek gösterilebilir niteliktedir.

{وَمَا كُنْتَ تَرْجُو أَنْ يُلْقَى إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ}

"Sen, bu Kitab'ın sana vahyolunacağını ummuyordun. (Bu) ancak Rabbinden bir rahmet (olarak gelmiş)tir. O halde sakın kâfirlere arka çıkma!"[687]

Yukarıdaki ayette yer alan فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ "*O halde sakın kâfirlere arka çıkma!*" şeklindeki inşa cümlesinde فَلَا تَكُونَنَّ *"o halde olma"* şeklindeki nehiy ifadesi bulunmaktadır. Cümlenin açık ifadesinin kâfirlere destek olmama yönünde bir uyarı niteliğinde olduğu görünse de fakat muhatabın Allah'ın Resûl'u (s.a.s.) olduğu göz

---

[685] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 8: 112; İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 2: 241.
[686] Yahya b. Hamza el-'Alevî el-Müeyyidubillâh, *et-Tirâz li esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Unsuriye, 1423), c. 3: 93.
[687] el-Kasas 28/86.

önünde bulundurulduğunda söz konusu nehyin gerçek manasının kastedilmediği anlaşılmaktadır. Zira kâfirlere arka çıkmak gibi bir fiilin Hz. Peygamber'den sadır olması düşünülemez. Belâgat ilmi çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu nehyin gayesi doğrudan bir fiili yasaklamaktan ziyade "tehyîc" manası olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu nehiy, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kâfirlere arka çıkmayı yasaklamaktan ziyade onlara karşı öfkesini harekete geçirmek, onlara karşı daha net ve güçlü bir tavır sergilemesini sağlamak gayesiyle getirilmiştir.[688] Ya da buradaki yasaklama, Hz. Peygamber'in şahsında aslında ümmete yönelik bir nehiy olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde yapılan nehiy dolaylı bir yönlendirme işlevi görmektedir.[689]

1. 1. 2. 3. 2. 2. Te'dib (Terbiye Etmek)

Nehyin belâgî amaçlarından biri de te'dibtir. İrşâd ve nasihate yakın olsa da aralarında ince bir fark mevcuttur. Te'dibin amacı, sadece muhataba nasihat etmek değildir. Güzel bir ahlâkı yerleştirmek ya da kötü bir davranışı nehiy etmektir. Yani onu terbiye etmektir. Örneğin aşağıdaki şiir bunun güzel örneklerden biridir.[690]

وَلا تُهينَ الفَقيرَ عَلَّكَ أَن تَرَكَعَ يَوماً وَالدَهرُ قَد رَفَعَه (المنسرح)

"Fakiri hor görme; olur ki bir gün sen düşersin de zaman onu yüceltmiş olur."[691]

Şair hayatın değişken olduğunu, bugün fakir olan birisinin yarın zengin olabileceğini belirtmiştir. Bu yüzden fakir olan kişiyi hor görmeyi nehiy etmiştir. Bunu da şiirde yer alan وَلا تُهينَ "hakir görme" şeklindeki nehiy kipiyle ifade etmiştir. Nehyin amacı da kötü bir davranış olan 'fakiri hor görme' davranışı nehiy etmek ve muhatabı bu yönden terbiye etmektir. Toplumdaki bireylerde olumlu değişiklikler yapmak isteme bilinci, bu tür bir üslubun kullanılmasını gerekli kılar.

Recâ veya anlam açısından yakın olan ifadelerin yer aldığı bazı ayetlerdeki nehiy kipleri, te'dib anlamı amaçlandığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

---

[688] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 20: 195.
[689] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 25: 20.
[690] Cum'a, *Cemâliyetu'l-haberi ve'l-inşâi*, 122.
[691] Ebû Muhammed ed-Dîneverî, *'Uyûnu'l-ehbâr*, c. 1: 354.

{وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا}

"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir."[692]

Bu ayet, nüzul sebebiyle birlikte değerlendirildiğinde, ayetteki وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ *"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin."* cümlesinde yer alan وَلَا تَتَمَنَّوْا "temenni etmeyin" şeklindeki nehiy kipinin, nehyin gerçek anlamı olan tahrîm manasında değil, te'dîb anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim ayetin nüzul sebebiyle ilgili olarak bazı kadın sahabeler: "Keşke biz de erkek olsaydık da cihad eder, gazvelere katılır ve erkekler gibi ecir kazanırdık."[693] şeklinde temennide bulunmuşlardır. Bunun üzerine Yüce Allah mümin kadınları düşünsel olarak edep ve terbiye etmek amacıyla bu tür temennilerde bulunmamalarını istemiştir. Zira kadınların da kendilerine göre ecir kazanma nasiplerinin olduğunu belirtmiştir. Yani söz konusu nehiy ile bir hukukî yasaktan ziyade eğitici yönü ağır basan bir amaç kastedilmiştir.[694] Yüce Allah'ın kişilerin yaratılışlarına uygun rollerle yetinmeleri yönünde bir ahlaki edep ve disiplin öğütlediği anlaşılmaktadır.

1. 1. 2. 3. 2. 3. İltimâs (Ricâ)

Nehyin belâgî amaçlarından biri de iltimâstır. Emir konusunda iltimâsın ne olduğu açıklanmıştı. Bazı recâ ayetlerinde yer alan nehiyler iltimas manasında olduğu anlaşılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnektir.

{وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرَّتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ}

[692] en-Nisâ 4/32.
[693] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 8: 260.
[694] Ebu Zekeriya el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, c. 1: 264.

Firavun'un karısı (sepetin içinden erkek çocuk çıkınca kocasına:) Benim senin için göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, umulur ki bize faydası dokunur, ya da onu evlât ediniriz, dedi. Halbuki onlar (işin sonunu) sezemiyorlardı.[695]

Ayet, Hz. Musa'nın bebeklik dönemine işaret etmektedir. Annesi tarafından sandığa konup nehre bırakılan Hz. Musa'nın korunma sahnesi, ilâhi kudret eliyle belirlenen olağanüstü bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Musa, askeri ya da fiziksel bir müdahaleyle korunması sağlanmamıştır. Firavun'un eşinin kalbindeki şefkat, merhamet ve umut duygularıyla sağlanmıştır. İlâhi kudret Firavun'un bütün katılığına, tedbirli ve ihtiyatlı yaklaşımına rağmen, bu savunmasız çocuğu, Firavun'un en yakını olan eşi aracılığıyla muhafaza etmiştir. Firavun'un eşi, ona hitap ederken son derece etkileyici ve duygusal bir dil ile onun iç dünyasını etkilemiştir. Özellikle babalık hissiyatıyla merhameti ve şefkati harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu çaba, *"Bu çocuk benim de senin de göz aydınlığımız olur. Onu öldürmeyin; belki bize faydalı olur."* şeklindeki sözlerinde açıkça görülmektedir.[696] Ayette yer alan لَا تَقْتُلُوهُ "O'nu öldürmeyin" şeklindeki nehiy ifadesi, doğrudan bir isti'lâ ve otoriter bir şekilde yasaklama değil, iltimâs ve rica içeren bir söylemdir. [697] Böylece söz konusu nehiy, yasaklamadan çok, Firavun'un kararını etkilemeye yönelik iltimâs ve rica ile psikolojik bir ikna stratejisi olarak değerlendirilebilir.

1. 1. 2. 4. Nidâ

Sözlükte nidâ kelimesi ses anlamına gelir. وناداهُ مُناداةً ونداء، denildiğinde bu ifade, "ona seslendi" manasına gelir.[698] Terim olarak nidâ, "kişinin lafzen veya takdiren أدعوك 'seni çağırıyorum' ifadesinin yerine geçebilen bir harf ile, muhatabın kendisine yönelmesinin istemesi" olarak tanımlanmıştır.[699]

Nida için kullanılan harfler الْهَمْزَة "hemze", يَا "yâ", اَيْ "ey", اَيَا "eyâ", هَيَا "heyâ", harfleridir. Yakın ve uzak için kullanılmak üzere iki kısma ayrılır. Hemze ve ey,

---

[695] el-Kasas 28/9.
[696] Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. 20: 2679.
[697] Abdullah el-Ensârî, *Esâlîbu'l-emri ve'n-nehyi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve esrâruha'l-belâgiye*, 315.
[698] el-Cevherî, "nida" 6: 2505; Fîyrûzâbâdî, 1338.
[699] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 91; ed-Dusûkî, *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*, c. 2: 434.

mütekellime yakın olan muhatap için kullanılır.[700] Geri kalanlar ise uzak olan muhatap için kullanılır. Yüce Allah'ın ismi sadece yâ ile nidâ edilir.[701]

Korku ifadesinin geçtiği ayetlerde genellikle يَا "yâ" harfiyle nidâ edilmiştir. Yapılan nidalar dört guruba ayrılabilir: Yüce Allah'ın nidâları, Peygamberlerin nidâları, müminin nidâları ve mücrimlerin nidâlarıdır. Yüce Allah'tan yapılan nidâların bir kısmı يَا أَيُّهَا النَّاس "Ey insanlar"[702] diyerek bütün insanlara seslenmiştir. Bir kısmı يَا عِبَادِ "Ey kullarım"[703] deyip kullarına hitap etmiştir. Bir kısmı müminlere seslenerek يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اَمَنُوا "Ey iman edenler"[704] şeklinde nidada bulunmuştur. Bir bölümü de يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ "Ey isrâil oğulları"[705] diyerek İsrailoğullarına hitapta bulunmuştur. Peygamberlerin nidâları bir kısmı kavimlerine yöneliktir. يَا قَوْمِ "Ey kavimim"[706] şeklindedir. Bir kısmı hususi ve şahıslara yöneliktir. Hz. Harun'un Hz. Musa'ya قَالَ يَبْنَؤُمَّ "Ey anam oğlu!"[707] şeklinde yaptığı ve Hz. İbrahim'in babasına يَا أَبَتِ "Babacığım!"[708] şeklinde yaptığı nidâlarda olduğu gibi. Bir kısım da رَبِّ "ya rabbi"[709] şeklinde olup dua amacıyla Yüce Allah'a yapılan nidâlardır. Müminin nidâsı ise Hz. Musa'yı desteklemek amacıyla kavmine yönelik yaptığı يَا قَوْمِ "Ey kavmim!"[710] şeklindeki nidâdır. Günahkârların nidâsı ise pişmanlık ifade eden يَا وَيْلَتَنَا "Vay halimize!"[711] şeklindeki nidâlarıdır.

Muhatabın dikkatini çekmesi ve anlatılacak konuya hazırlıklı olması amacıyla nidâdan sonra genellikle emir, nehiy, istifhâm gibi manaları ifade eden ibâreler bulunur.[712] Havf ayetlerinde de bu durum söz konusudur. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

---

[700] 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 115; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 89; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *'Ulûmu'l-belâga*, ts., 81.
[701] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 89.
[702] Lokman 31/33.
[703] ez-Zuhruf 43/68.
[704] et-Tevbe 9/28, el-Mâide 5/94,54.
[705] el-Bakara 2/40.
[706] el-A'râf 7/59, Hûd 11/84.
[707] Tâ-Hâ 20/94.
[708] Meryem 19/45.
[709] eş-Şu'arâ 26/12.
[710] el-Mu'min 40/30.
[711] el-Kehf 18/49.
[712] Abdulfettâh Feyûd Besyûnî, *'İmu'l-me'ânî* (Kahire: Muessesetu'l-Mutâr, 2015), 410; Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, c. 3: 281.

{يَابَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ}

"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vâdettiklerimi vereyim. Yalınızca benden korkun."[713]

Yüce Allah, İsrailoğullarının dikkatini çekmek amacıyla öncelikle يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ *"Ey İsrailoğulları!"* şeklinde hitapta bulunmuş, ardından onlara sırasıyla üç emir vermiştir. Bu emirler "اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ" *(nimetimi hatırlayın),* "وَأَوْفُوا بِعَهْدِي" (*bana verdiğiniz sözü yerine getirin)* ve "وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ" *(sadece benden korkun)* şeklindeki ifadelerle dile getirilmiştir.

1. 1. 2. 4. 1. Havf Ayetlerinde Nidânın Belâgî Manaları

Her ne kadar nidânın, asıl amacı nidâ harfleriyle muhatabı kendisine yönelmesini istemek olsa da bazen nidâ gerçek anlamından çıkıp mecâzî olarak farklı manalara da gelebilir.[714] Bazen de nidâ harfleri, birbirinin yerine kullanılarak nidâ manasının yanında mecâzi bir anlam da amaçlanmaktadır. Örneğin uzak olan bir muhatabın "ya" ile çağrılması yerine "hemze" ile çağrılması ya da yakın olan muhatabın "hemze" ile nidâ yapılması gerektiği yerde "ya" ile yapılması gibi.[715] Bu durum nidânın kullanıldığı havf ayetlerinde de geçerlidir. Aşağıda bununla ilgili örnek verilecektir. Korku ayetlerinde nidâ harflerinin birbirinin yerine kullanılmasıyla ilgili örnek aşağıda zikredilmiştir.

{يَاأَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا}

"Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum"[716]

Hz. İbrahim, babasının şeytana veli olabileceği konusunda korku ve endişe duymuştur. Bu korku ve endişesini babasına söylemeden önce dikkatini çekmek için يَا أَبَتِ "Babacığım!" diyerek çoğunlukla uzak için kullanılan "yâ" nidâ harfiyle

---

[713] el-Bakara 2/40.
[714] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 3: 91; es-Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*, c. 1: 474.
[715] Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, c. 3: 282; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 89; Besyûnî, *'İmu'l-me'ânî*, 414; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatu'l-'Arabiye fî sevbihe'l-cedîd* (Bayrut: Dâru'l-'İlmi li'lmelâyîn, 1999), 107.
[716] Meryem 19/45.

babasına seslenmiştir. Babası maddi ve manevi olarak yakın olduğu için normal şartlarda "hemze" veya "ey" nidâ harfleriyle çağırması gerekirdi. Fakat babasının yüceliğine ve rütbesinin yüksekliğine işaret etmek için yakın olduğu halde onu uzak gibi kabul etmiştir. Bu, çocuğun babasına karşı, kendisinin dini üzerinde olmasa bile yapması gereken âdâb-ı muâşerettendir.[717]

Daha önce de belirtildiği üzere nidâdan sonra genellikle emir, nehiy, istifhâm gibi ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelerin içeriğinin önemini vurgulamak ve talep edilen şeyin bir an önce yerine getirilmesini sağlamak amacıyla, yakın bir munâdâ için kullanılan nidâ harfi, uzak bir muhatap için de kullanılabilir. Aynı şekilde munâdâ yakın olduğu halde uzak için kullanılan nidâ harfi kullanılabilir. Bu durum, münâdâdan istenilen şeyin büyüklüğü ve öneminin yeterince kavranmamış olduğuna işaret eder ve bu üslup aracılığıyla dikkat buna çekmek istenir. Dolayısıyla, Yüce Allah'ın bu tarzda kullarına seslendiği durumlarda, münâdâdan sonra ifade edilen şeyin önemine dikkat çekmek ve bir ân önce istenilen şeyin yerine getirilmesini sağlamak amacıyla bu üslubun kullanıldığı ifade edilmiştir.[718] Zira Yüce Allah kullarına şah damarından daha yakındır. [719] Aşağıdaki korku ayeti buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{وَأَنْ أَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ يَامُوسَى أَقْبِلْ وَلَا تَخَفْ إِنَّكَ مِنَ الْآمِنِينَ}

"Ve'Asânı at!' (Denildi). Musa (attığı) asâyı yılan gibi deprenir görünce, dönüp arkasına bakmadan kaçtı. 'Ey Musa! Beri gel, korkma. Çünkü sen emniyette olanlardansın' (denildi)."[720]

Yukarıdaki ayette geçen nidâ Kurân'da "yâ" nidâ harfiyle çağrılan beş önemli isimlerinden birisi olan Hz. Musa'ya yapılan bir nidâdır. Diyaloğun da dahil olduğu anlatı bağlamında yer almıştır. Bu kullanımın amacı, Hz. Musa'nın belirgin özellikleri ve betimlemeleri aracılığıyla çıkarılacak derslerin ve öğrenim fırsatlarının sağlanmasıdır.[721] Ayette belirttiği gibi Hz. Musa asâyı yılan gibi deprenip görünce

[717] Besyûnî, *'İmu'l-me'ânî*, 413.
[718] Besyûnî, *'İmu'l-me'ânî*, 414.
[719] Kâf 50/16.
[720] el-Kasas 28/31.
[721] Züdâm Su'ad, *Delâlâtu'l-esâlîbi'l-inşâiyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Cezair: câmi'atu Vehrân, Doktora Tezi, 2018), 185.

korkudan arkasına bakmadan kaçmıştır. Yüce Allah'a en yakın makamda olmasına rağmen Yüce Allah "يَا مُوسَى "Ey Musa!" diyerek uzak için kullanılan "yâ" nidâ harfiyle ona seslenmiştir. Çünkü ona önemli mucizeler ve nübüvvet görevi verilecektir. Bunun için Hz. Musa'nın bir an önce geri gelmesini ve oluşan korkunun kalbinden atmasını istemiştir. Ardından bunu sağlamak için te'kitli bir şekilde *"Çünkü muhakkak sen emniyette olanlardansın."* diyerek kalbine korku yerine güven sarmıştır.[722]

Daha önce de belirtildiği üzere nidânın asıl amacı nidâ harfleriyle muhatabı kendisine yönelmesini istemektir. Bazen de nidâ gerçek manasından çıkıp te'accub (hayrt etmek) teveccü (acı çekmek) ve tehessür (hasret çekmek) vb. farklı mecâzî manalara da gelebilir. Havf ayetlerindeki bazı ilgili ayetler örnek olarak aşağıda zikredilmiştir.

1. 1. 2. 4. 1. 1. Ta'accub, (Hayret Etmek), Teveccü (Acı Çekmek) ve Tehassür (Hasret Çekmek)

Bazen nidâ gerçek anlamından çıkıp hayret, teveccu ve tehassur amacı taşımaktadır. Korku manasına gelen, masdarı işfâk olan ve çoğul olarak kullanıldığı مُشْفِقِينَ "müşfikîn" kelimesinin yer aldığı aşağıdaki ayet buna örnektir.

{وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا}

"Kitap oraya konmuştur: Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!' böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez."[723]

Ayette geçen يَا وَيْلَتَنَا "vay halimize" ta'accub, hasret ve teveccu'u dile getiren bir ifadedir. Felaketin birey üzerinde yarattığı acı ve üzüntü nedeniyle sergilenen duygusal bir tepkinin ifadesi olarak değerlendirilebilir. Aslında bu ifadeyle nidâ edilmeyen şeyin hazır olması için nidâ edilen şeyin yerine konarak mecâzî olarak nidâ edilmiştir. Sonra kullanılması yaygınlaşarak nidâ amaçlı teveccü vb. durumlarla karşılaştığında

[722] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 20: 113.
[723] el-Kehf 18/49.

kullanılan bir ifade haline gelmiştir.[724] Ayet, mücrimlerin kıyamet gününde amel defterlerini önlerine konulduğunda her şeyin yazılı olduğunu görünce şaşkınlıklarını, yaptıkları cürümlerden dolayı ceza çekeceklerini bildikleri için teveccü'lerini, dünyada iken yaptıkları günahlardan dolayı ve amel-i salih yapmadıkları için kaçırdıkları fırsattan dolayı pişmanlık ve hasretlerini tasvîr etmektedir.[725] Dolayısıyla ayette geçen nidânın asıl amacı suçluların, ta'accub, teveccü ve tehassur duygularını ifade ederek başlarına gelen felakete dikkat çekmektir.[726]

1. 1. 2. 4. 1. 2. Dua

Eski belâgat kaynakları, nidânın mecâzî anlamlarını belirli bir sayıda sınırlamış ve dua anlamını bu sayılar arasına dahil etmemiştir. Ancak, Kur'an-ı Kerîm, Hadîs-i Şerîf, şiir metinleri ve belâgatçıların içtihatlarından elde edilen veriler, nidânın başka anlamlarının da bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu anlamlar arasında dua anlamı da yer almaktadır. Nida, mecâzî anlamda bazen Allah'tan bir istekte bulunmak veya O'na yalvarmak amacıyla yapılan bir eylemi ifade eder ve bu amacın delaleti, ilgili karineyle anlaşılabilir. Bu üslup Kur'ân-Kerîm'de birçok yerde bulunan bir üsluptur.[727] Hz. Musa ile ilgili olarak, korku ifadesinin geçtiği aşağıdaki ayet buna örnek teşkil etmektedir.

{فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ}

"Musa korka korka, (etrafı) gözetleyerek oradan çıktı. 'Rabbim Beni zalimler güruhundan kurtar' dedi.[728]

Önceki ayette belirtildiği üzere, Hz. Musa, şehrin uzak bir bölgesinde zalimlerin kendisini öldürme konusunu müzakere ettiklerini öğrendiğinde korkuya kapılır. Bu durum karşısında etrafı dikkatle gözlemleyerek ve dua ederek şehirden ayrılır. Aslında korku ve gözetlemeyle birlikte zımnen Allah'tan yardım dilemekte ve kurtulması için dua etmektedir. تَرَقَّبُ (etrafı gözetleyerek) ifadesinin ardından ona bedelü'l-iştimâl olacak şekilde رَبِّ نَجِّنِي "Rabbim beni kurtar" diyerek söz konusu duayı dile

[724] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 15: 338.
[725] Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, c. 4: 2274.
[726] el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, c. 7: 188.
[727] Cum'a, *Cemâliyetu'l-haberi ve'l-inşâi*, 185.
[728] el-Kasas 28/21.

getirmiştir.[729] رَبِّ "Rabbi" bir nidâ ifadesidir. Nidâ harfi olan "yâ" hazfedilmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak buradaki nidânın asıl amacı Hz. Musa'nın zalim kavimden kurtulması için Rabbine yalvarıp dua etmektir.

1. 1. 2. 4. 2. Recâ Ayetlerinde Nidânın Belâğî Manaları

Recâ ve ona anlam olarak yakın olarak değerlendirilen ifadelerinin yer aldığı ve nidânın yapıldığı ayetlerde genellikle يَا "yâ" harfiyle nidâ yapılmıştır. Söz konusu ayetlerde yapılan nidalar üç guruba ayrılabilir: Yüce Allah'ın nidâları, Peygamberlerin nidâları ve mücrimlerin nidâlarıdır. Yüce Allah'ın yaptığı nidâların bir kısmı doğrudan Müminlere yöneliktir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ اَمَنُوا *"Ey iman edenler"*[730] örneğinde olduğu gibi. Bir kısmı Peygamberin hanımlarına seslenmedir. يا نساء النَّبِيّ "*Ey Peygamberin hanımları*"[731] örneğinde olduğu gibi. Bir kısmı da Yüce Allah'ın doğrudan nidada bulunmayıp Peygamberin Yahudilere yönelik nida da bulunmasını istemesi ve dolaylı olarak onlara nidada bulunmasıdır. قُلْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ هَادُو *"De ki: Ey Yahudiler"*[732] örneğinde olduğu gibi. Peygamberlerin nidâları da kavimlerine yöneliktir. يَا قَوْمِ *"Ey kavimim"*[733] şeklindedir. Mücrimlerin nidâları ise يَا صَالِحُ *"Ey Salih"*[734] örneğinde olduğu gibi Peygamberlerine yaptıkları nidâlardır.

Daha önce de belirtildiği gibi muhatabın dikkatini çekmesi ve anlatılacak konuya hazırlıklı olması amacıyla nidâdan sonra genellikle emir, nehiy, istifhâm gibi manaları ifade eden ifadeler bulunur.[735] Recâ ayetlerinde de bu durum söz konusudur. Aşağıdaki ayet bunu kanıtlayan güzel örneklerden biridir.

{وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَاقَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ}

"Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik ve Şuayb: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, ahiret gününe umut bağlayın, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın! dedi."[736]

---

[729] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 20: 96.
[730] en-Nisâ 4/19, el-Hucurât 49/11, et-Tahrîm 66/8.
[731] el-Ahzâb 33/32.
[732] el-Cum'a 62/6.
[733] el-'Ankebût 29/36.
[734] Hûd 11/62.
[735] Besyûnî, *'İmu'l-me'ânî*, 410; Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, c. 3: 281.
[736] el-'Ankebût 29/36.

Hz. Şu‘ayb (a.s.) kendi kavminin (Medyen halkı) dikkatini çekmek için ilk önce يَا قَوْمِ *"Ey kavmim"* diyerek يا "yâ" nida harfiyle onlara seslenmiştir. Ardından iki emir ve bir nehiy içeren ifadelerle onları uyarmıştır. İlk olarak اعْبُدُوا اللَّهَ "*Allah'a kulluk edin*" şeklindeki emir ile onları tevhit inancına çağırmış, yalnızca Allah'a ibadet etmelerini O'na hiçbir ortak koşmamalarını öğütlemiştir. Ardından وَارْجُوا الْيَوْمَ الآخِرَ *"ahiret gününe umut bağlayın"* şeklindeki emir ile de ahirete umut bağlamalarını emretmiştir. Yani, sonucun (ahiretteki kurtuluşun) sizin için hayırlı olmasını sağlayacak şeyleri yapın anlamına gelmektedir. Burada müsebbeb, yani ahiretteki kurtuluş doğrudan ifade edilerek sebep, yani ahiretteki kurtuluş için umut sağlayan iman ve amel-i salih yerine konmuştur. Bu ifadeyle tevhit inancına sahip olan ve salih amel işleyenlerin ahiretteki kurtuluş için umut var olmayı hak ettiği vurgulanmaktadır. Ya da bu ifadeyle âhiretten korkmalarını istenmiştir.[737] Bu çağrının ardından, وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ *"yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın!"* şeklindeki bir nehiy ile kavmini yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan nehiy etmiştir. Buradaki "bozgunculuk" yeryüzünde dolaşarak insanlara haksızlık, zulüm yapmak; adaletsiz davranmak ve toplumsal düzeni ihlal etmek anlamına gelmektedir. Zira Medyen halkı, Allah'a ve O'nun Resulüne yönelik inkârları söz konusu olmasının yanı sıra ölçü ve tartıyı eksik tutmak suretiyle ekonomik adaleti çiğnemekte ve yol kesicilik gibi fiillerle sosyal güvenliği tehdit etmekteydiler. Fakat Medyen halkı, Hz. Şu‘ayb'ın uyarılarını dinlemeyip kötülüklerine devam ettiler. Bunun neticesinde Yüce Allah, onları büyük bir sarsıntı ile helak etmiştir.[738]

Daha önce belirtildiği üzere nidâ üslubuyla iki farklı yolla belâgi manalar elde edilir. Birinci yol: Yakın mesafe için kullanılan bir nidâ harfinin uzak mesafe için kullanılarak ya da uzak mesafe için kullanılan bir nida harfinin yakın mesafe için kullanılarak bir belâgî anlamın elde edilmesidir. İkinci yol ise nidâ harflerinin birbirinin yerine kullanılmasıyla ilgili olmadan sadece nidâ üslubuyla belâgî bir mana kastedilir. Bu da karinenin delaletiyle anlaşılır. Recâ ayetlerinde bu şekilde elde edilen herhangi bir belâgî manaya vakıf olunmadı. Birinci yol ile elde edilen belâgî manalar ise recâ ayetlerinde mevcuttur. Örneğin bazen muhatabın derecesinin düşüklüğüne dikkat çekme ve onu ortamda bulunmuyormuş gibi kabul etme maksadıyla yakında

---

[737] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 3: 453.
[738] İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 6: 277-278.

bulunan birine uzaktaymış gibi nidâ edilir.[739] Aşağıdaki recâ ayeti bunun güzel örneklerinden biridir.

{قَالُوا يَاصَالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ}

"Dediler ki: Ey Salih! Sen bundan önce içimizde ümit beslenen birisiydin. (Şimdi) babalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi engelliyor musun? Doğrusu biz, bizi kendisine çağırdığın şeyden bir şüphe içerisindeyiz."[740]

Hz. Salih Peygamberlik görevinden önce kavmi tarafından sevilip sayılan ve onlar için umut kaynağı olan birisiydi. Risâlet görevi üstlendikten sonra kavmini tevhide davet etmiş, atalarının taptıkları tanrılara tapmaktan vaz geçmelerini, sadece Allah'a ibadet etmelerini istemiştir. Bu durum Hz. Salih'in değeri onların yanında düşmesine neden olmuştur. Bundan dolayı Hz. Salih onlara yakın olduğu için yakın mesafe için nida harfi kullanılması gerekirken, derecesinin düştüğüne dikkat çekmek için uzak birisine seslendikleri gibi يَاصَالِحُ *"Ey Salih"* deyip seslenerek, uzak muhatap için kullanılan يا "ya" nidâ harfi kullanılmıştır.[741]

Peygamberlerin kavimleri kendilerine yakın olduğu halde genellikle kavimleri yukarıdaki ayette olduğu gibi "yâ" nidâ harfiyle onlara seslenmiştir. Bunun hikmeti yukarıda belirtilen benzeri belâgî anlamların kastedilmesinin yanı sıra şu şekilde de açıklanabilir: İnanmayan Peygamber kavimlerinin onlardan ruhen ne kadar uzak olduklarını, aralarındaki manevî kopukluğu ve derin ayrılığı hissettirmek için yapılmış olabilir. Yani, bu isyan içinde olan kavim ile Peygamberlerin getirdiği hidayet arasındaki uzaklık kastedilmektedir. Başka bir değişle, "yâ" nidâ harfiyle nidâda bulunmaları, onların psikolojik durumlarını ortaya koymakta ve Peygamberlerin getirdiği hakikatleri ile bu inkârcıların gerçeklikleri arasındaki derin uçuruma işaret etmektedir.[742]

---

[739] Celaluddin es-Suyûtî, *Mu'taraku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*, c. 1: 340.
[740] Hûd 11/62.
[741] Mustafa Irmak, *Arap belâgatında haber-inşâ meselesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 244.
[742] Safhâ, *Sûretü Hûd (a. s.) : Dirâsetün li-hasâisi nazmihâ ve esrâriha'l-belâğiyye.*, 178.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TAKDÎM-TEHİR ve ZİKR-HAZF

1. 1. Takdîm-Tehirin Sözlük ve Terim Anlamı

Takdîm "تقديم" kelimesi ق د م "k/d/m" harflerinden türetilmiştir. "قدم" kelimesi, insanın topuktan yukarıya kadar bastığı ayak kısmını ifade eder. Ayrıca "القُدْمَة" ve "القَدَمُ" kelimeleri, bir işte öncelik anlamında da kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de geçen لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ ifadesi,[743]Allah katında onlar için önceden takdir edilmiş bir iyilik veya hayır bulunduğunu ifade etmektedir. Öte yandan, inkârcılar için bu durum, şer veya kötülük anlamına gelir.[744] Ordunun öncü birliklerine مُقَدِمَةُ الْجَيْشِ "mukaddimetü'l-ceyş" ifadesi kullanılmıştır.[745] Cesaretli kişi savaşta savaşmak için kendini öne attığı için ona قَدَمْ "kadem" denilmiştir.[746] Keza bir kişi kavmin önüne geçtiğinde قَدَمَ فُلَانٌ قَوْمَهُ "Kademe fulanun kavmahu" denilmiştir. Bu kelimenin karşıtı ise اخر "e/h/r" kelimesi kullanılmaktadır.[747] Yüce Allah önceden var olduğu için قديم "Kadîm" sıfatıyla nitelendirilmiştir. [748] Sonradan var olan şeye de حديث "hadîs" denilmiştir.[749] Sonuç olarak takdîm kelimesi tef'îl bâbından olan bir kelime olup "bir şeyi öne almak, öncelemek" anlamında kullanılmaktadır. Zıddı ise تَأْخِير "tehir" kelimesidir. Bir şeyi tehir etmek, sonraya bırakmak manasında kullanılır. Bu bağlamda öne alınmış şeyler için "mukaddem"; bunun zıddı olarak sonraya bırakılan şeyler için de "muahhar" kelimeleri kullanılır.[750] Dil açısından takdîm ve tehir ifadeleri cümle öğelerinin öne alınıp alınmamasıyla ilgili kullanılan tabirlerdir.

Kelimeler, anlamların kalıplarıdır; bu nedenle cümle içerisinde düzenlenmeleri doğal sıralarına göre olmalıdır. Doğal sıralamada müsnedün ileyh, cümle başında olmalıdır. Zira hüküm onun üzerine bina edilir. Müsned, müsnedün ileyhten sonra gelir. Diğer unsurlar ise onların ardından gelir. Ancak bazı kelimelere, doğal sıralamasına aykırı olarak öne alınmalarını gerektiren özel avantajlar yüklenebilir. Bu

---

[743] Yunus 10: 2.
[744] el-Ferâhidî, "kademe" 5: 122; ez-Zebîdî, 33: 235.
[745] ez-Zebîdî, "Kademe" 33: 241.
[746] ez-Zebîdî, "kadam" 33: 237.
[747] Ebu Zekeriya el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, "kademe" 5: 122-123.
[748] İbn Manẓûr, "kademe" 12: 465.
[749] İbn Manẓûr, "kademe" 12: 465.
[750] el-Ferâhidî, "ehere" 4: 303. "kademe" 5: 123.

durumda, doğal düzeni değiştirmek, o kelimeleri öne almak, bu kelimelerin arzu edilen maksada işaret etmeleri ve hedeflenen anlamı ifade etmeleri açısından güzel kabul edilir.[751]

Yukarıdaki açıklamadan yola çıkarak takdîm ve tehirin istilâhî tanımlarını şöyle yapmak mümkündür: Cümle içerisinde bir kelimenin bir münasebetten dolayı doğal sıralamasına aykırı olarak öne alınması takdîm, sonraya alınması ise tehirdir.

Takdîm ve tehirin sözlük ve terim anlamları açıklandıktan sonra, aşağıda bu kavramların önemi ve konuyla ilişkin bazı âlimlerin görüşleri ele alınacaktır.

1. 2. Takdîm ve Tehirin Önemi

Arap belâgat âlimleri, anlama incelik veren, ifadeye güzellik katan ve okuyucuya haz veren unsurlarıyla takdîm ve tehir meselesine büyük bir önem vermişlerdir. Zira takdîm ve tehir üslubu Kur'ân'ın i'cazını oluşturan temel unsur olan nazmın yüceliğini daha iyi anlamamızı sağlayabilmektedir. Aynı zamanda, Arap dilinin ifade sanatındaki ustalığını kavrayarak, Kurân'ın kelimeleri bazen öne çıkarıp bazen geriye alarak oluşturduğu eşsiz ahengi ve mucizevî yapısını daha derinlemesine idrak etmemize katkıda bulunabilmektedir.[752]

Bu nedenle Sîbeveyhi (öl. 180/796), mef'ûlün fâile takdîm edilmesiyle ilgili örnek verdikten sonra: "Bir ifadede takdîm edilen kısım genellikle Arapçada düzgün ve çok kullanılan bir dil örneği olarak karşımıza çıkar. Araplar, sanki bir şeyi ifade ederken, daha çok önem verdikleri ve açıklamasına daha fazla ihtiyaç duydukları unsuru öne alıyorlar; her ikisi de onlar için önemli ve anlamlı olsa bile."[753] şeklinde değerlendirmede bulunarak takdîm ve tehirin önemine dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda Abdulkâhir el-Cürcânî, "Delailü'l-i'câz" adlı kitabında kelimelerin sırasındaki değişimlerin hem estetik hem de anlam bakımından etkileyici sonuçlar doğurduğuna dikkat çekmiş, "takdîm" ve "tehir" gibi kavramların önemini vurgulayarak bu konuya şöyle değinmiştir: "Takdîm, çokça faydalar ve sayısız güzellikler barındıran bir olgudur. Sürekli olarak sizi bir incelikle karşılaştırır ve sizi

---

[751] el-Merâğî, *'Ulûmu'l-belâga*, 100.
[752] Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*, 209.
[753] Amr b. Osmân b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu'l-Hânecî, 1988), c. 1: 134.

bir zarafete ulaştırır. Örneğin şiirlerde, kafiyenin sizi büyülediğini ve anlamın size yakınlaştığını fark edersiniz. Ardından, bu etkileyiciliğin sebebinin, kelimelerin yer değiştirmesi veya öne alınması olduğunu anlarsınız."[754]

Cürcânî, takdîm ve tehir meselesine önem verilmediği için eleştiride bulunmuş ve takdîm edilmesinin gerekçesini "sadece takdîm edilen unsurun daha önemli olduğu" gerekçesine dayandırılmanın yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu özenin nereden kaynaklandığı ve neden daha önemli olduğu belirtilmeden takdîm edilmenin gerekçesi olarak dile getirilmektedir. Bu tür bir yaklaşım, takdîm ve tehir meselesinin hafife alınmasına yol açmakta, hatta birçok kişinin bu meseleyi araştırmayı ve üzerine düşünmeyi gereksiz bir çaba olarak değerlendirmesine neden olmaktadır. Ancak bunun, son derece yanıltıcı ve zararlı bir düşünce biçimi olduğuna dikkat çekmiştir.[755]

Ebû Abdillâh Bedrüddîn ez-Zerkeşî ise takdîm ve tehir, belâgatın temel üsluplarından biri olarak kabul edildiğini belirtmekte ve bu üslubun, edebî şahsiyetlerin fasih söylemdeki üstünlüklerini, dil üzerindeki hâkimiyetlerini ve ifadeyi istedikleri şekilde yönlendirme becerilerini ortaya koymak amacıyla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu yöntemin muhatapların zihin ve duygularında daha etkili bir tesir yarattığını ve metne estetik bir derinlik ile hoş bir ahenk kazandırdığını vurgulamıştır[756]

Takdîm ve tehirin ehemmiyeti ve konuyla ilgili bazı alimlerin görüşleri ele alındıktan sonra aşağıda da takdîmin çeşitleri alınacaktır.

1. 3. Takdîm Çeşitleri

Daha önce de belirtildiği üzere cümlede yer alan kelimelerin belirli doğal bir sıralaması vardır. Bazen cümlede yer alan unsurlar yer değiştirilerek takdîm ve tehir olabilir. Takdîm iki şekilde gerçekleştirilebilir.

1. Tehir niyetiyle yapılan takdîm: Bu, bir şeyi öne alırken onun cümledeki asıl işlev ve türüne halel getirmeden yapılan takdîmdir. Örneğin زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ "Zeyd serbesttir" cümlesinde زَيْدٌ, mübteda ve مُنْطَلِقٌ haber olur. Haber takdîm edilerek منطلق زيد

[754] Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'il-me'ânî*, thk. Mahmud Muhammed Şakir (Kahire: Matba'atu'l-Medenî, 1992), 106.
[755] el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'il-me'ânî*, 108.
[756] Zerkeşî, *el-Burhan fî 'ulumi'l-Kur'ân*, c. 3: 233.

denildiğinde مُنْطَلِقٌ kelimesinin cümledeki hükmü ve yer aldığı gramatik yapısı değişmez. Yine haber olarak devam eder ve onun için merfû olur. Keza ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا "Zeyd Amr'i dövdü" cümlesinde; ضَرَبَ fiil, زَيْدٌ fâil ve عَمْرًا mef'ûl olmaktadır. Mef'ûl olan عَمْرًا takdîm edilmek istenildiğinde ضرب عمرًا زيد olur. Yine عَمْرًا kelimesinin mef'ûl olma ve nasb hali sabit kalır. Bu tür takdîmler, ögenin cümledeki dizimini değiştirse de cümledeki gramatik işlevine zarar vermez.[757]

2. Tehir niyetiyle yapılmayan takdîm: Bu durumda, bir öğenin cümledeki hükmü ve işlevi değişir. Öyle ki, o öge yer aldığı gramatik bağlamdan çıkarılarak başka bir bağlama taşınır. Yani, yeni bir hüküm ve yapı kazanır. Bu tür bir takdîm, o ögeye farklı bir bâb ve farklı bir i'râb (gramer kuralı) verir. Bu durum, iki isim arasında gerçekleşebilir; bu isimlerden her biri, haber veya mübteda olabilecek durumdadır. زيدٌ المنطلقُ örneğinde olduğu gibi. Zeyd mübteda el-muntalik haber pozisyonundadır. El-muntalik kelimesi takdîm edildiğinde yani المنطلقُ زيدٌ denildiğinde el-muntalik kelimesi haber olma halinden çıkıp mübteda olur. Zeyd ise mübteda olma durumundan çıkarak haber olur.

1. 4. Takdîm - Tehirin Amaçları ve Nedenleri

Cümle içindeki takdîm ve tehir rastgele yapılmaz; bilakis, kasıtlı olarak belirli bir belâgat amacı doğrultusunda gerçekleştirilir. Takdîm-tehiri gerektiren bu amaç ve gayeler doğrultusunda bazen müsned ve müsnedün ileyhi arasında meydana gelir. Bazen fiil ve muta'allakları arasında gelir.[758] Bazen de bunlardan bağımsız olarak sadece zikredilirken öncelik derecesine bağlı olarak takdîm-tehir yapılır. Yani bu önceliği özel bir sebebe dayanır. Bu tür takdîm şekli ve gerekçeleri için belirli bir sınırlama yapılarak izah edilemez; zira çok farklı şekillerde ortaya çıkabilir.[759]

Belâgat alimleri, takdîm ve tehir için pek çok amaç ve neden zikretmişlerdir. Zerkeşi bu nedenleri yirmi beşe kadar çıkarmıştır.[760] Bu nedenleri kesin bir şekilde sınırlamak mümkün değildir; zira belâgat ehlinin engin zekâsının ürettiği yenilikler ve çeşitlenmeler doğrultusunda sürekli bir artış ve gelişim göstermektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: Tahsis, hükmü takviye etmek ve dinleyicinin zihninde yerleştirmek,

---

[757] el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'il-me'ânî*, 106.
[758] 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 141.
[759] 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 143.
[760] Zerkeşî, *el-Burhan fî 'ulumi'l-Kur'ân*, c. 3: 239.

önemseme ve özen gösterme, zaman açısından önde olma, rütbe açısından önde olma, sayıca çok olanı daha az olana takdîm etme, az sayıdan çok sayıya doğru ilerleme, illet ve sebep dolayısıyla öncelik, şeref ve üstünlük dolayısıyla öncelik, mutlak olduğu için öncelik, muhataba ilgi uyandırma, uyarma, korkutma ve şaşırmak amacıyla öne alma; fâsılalara riayet etmek ve teşvik amacıyla öne almadır.[761]

Yukarıda takdîm için belirtilen sebepler arasında bazen bir örnekte iki veya daha fazla sebep bulunabilir. Bunlardan bazıları, o bağlamda daha önemli olduğu için tercih edilir. Başka bir bağlamda diğerinin daha önemli olması da mümkündür. Sebepler çeliştiğinde, en güçlü olan dikkate alınır. Eğer sebepler eşit güçte ise, konuşmacı hangi durumu öne alacağı konusunda serbesttir.[762]

1. 5. Havf ve Recâ Ayetlerinde Takdîm ve Tehir Örnekleri

Arap kelamında muhataba istediği mesajı verebilmek için bazen takdîm-tehire ihtiyaç duyulabilmekte ve bununla birlikte edebi bir güzellik oluşabilmektedir. Bundan dolayı Arap edebiyatçıları ve şairlerinin bu üsluba sık sık başvurdukları anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in, i'câzıyle ve edebî harikasıyla en önde olduğu bilinen bir gerçektir. Onun muhataba mesajını iletmek için bu üslubu kullanmaması düşünülemez. Nitekim Kur'ân ayetleri incelendiğinde bazı ayetlerde takdîm-tehir olgusunun var olduğu anlaşılmaktadır. Korku ayetlerinde de bu durum söz konusudur. Aşağıda takdîm-tehir'in olduğu tespit edilen bazı korku ayetleri incelenecek ve bunun sebepleri ortaya konulacaktır.

1. 5. 1. Tahsis

Tahsis başka bir değişle "kasr" veya "hasr" kavramı ma'ânî ilminin alt dallarının bir konusu olarak ele alınmaktadır. Kasr, birçok yöntemle yapılabilmektedir. Bu yöntemlerden biri de takdîm ile yapılan tahsistir. Bu bağlamda bazen bir kelime, doğal sıralamasına göre sonra söylenmesi gerektiği halde, ifadeyi tahsis etmek için, öne alınır; böylece hüküm öne alınan öğe üzerine tahsis edilir.

---

[761] Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, c. 3: 40-46; Zerkeşî, *el-Burhan fî 'ulumi'l-Kur'ân*, c. 3: 238-274; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 136-145.
[762] Zerkeşî, *el-Burhan fî 'ulumi'l-Kur'ân*, c. 3: 275.

1. 5. 1. 1. Korku Ayetlerinde Tahsis Örnekleri

Yüce Allah'ın, İsrailoğulları'na hitap ederek sözlerini tutmalarını, kendilerine verilen nimetleri hatırlamalarını ve sadece O'ndan korkmalarını vurguladığı aşağıdaki ayet, "korku" ifadesinin yer almasının yanı sıra takdîm-tehir uygulamasıyla meydana gelen tahsis açısından önemli bir misal teşkil etmektedir.

{يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ}

"Ey İsrail oğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vâdettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun."[763]

Ayette yer alan "وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ" *(Yalnızca benden korkun.)* ifadesi, takdîmle tahsis manası içermektedir. Cümlenin takdîri: وَ إِيَّايَ ارْهَبُوا فأرهبوني şeklindedir. "iyyâye" zamiri munfasıldır. Mahallen mansub, takdir edilen irhabû fiiline mef'ûldur. Zikredilen irhabû fiiline değil. Onun mef'ûlu ise nûnu vikayetten sonra gelen ve hazfedilmiş olan ya'dır.[764] Tahsis manasını ifade edebilmek için munfasıl zamiri olan "iyâye", takdîr edilen "irhabû" fiiline takîm edilerek mef'ûl yapılmıştır. Takdîmin amacı gerçek korkunun sadece Allah'a karşı olması gerektiğini vurgulamak ve O'na tahsis etmek içindir. Bunun yanı sıra söz konusu tahsisi pekiştirmek için ifadenin içinde üç tekit unsuru yer almaktadır. Söz konusu unsurlar aşağıda zikredilmiştir.

1. Korkuyu ifade eden emir fiili iki sefer tekrar edilerek korkulması gereken tek şeyin Yüce Allah olduğu pekiştirilmiştir. Birincisi, فأرهبون diğeri ise takdir edilen ارْهَبُوا emir fiilleridir.

2. Yine mef'ûlun iki sefer tekrarıyla korkulması gereken tek şey Yüce Allah olduğu pekiştirilmiştir. Birinci mef'ûl fasıl zamiri olan إِيَّايَ, diğeri ise فأرهبون de hazfedilen ي "ya"dır. Zira takdiri فأرهبوني "ferhebûnî"dir.

3. Cezaî "fa"nın kullanılmasıdır. Zira bu fa ile şart manası içermektedir. Takdiren cümle: اِنْ كُنْتُمْ رَاهِبِينَ شَيْئًا فَارْهَبُونِي "Eğer bir şeyden korkuyorsanız benden korkun"

---

[763] el-Bakara 2/40.''
[764] Mustafa Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni ve beyanuhu* (Beyrut: Daru ibn Kesîr, 1997), c. 1: 91.

şeklindedir. Zaten müminin korkusu sadece Allah'a karşı olmalıdır. Başka herhangi bir varlıktan korkmamalıdır.[765]

Yukarıdaki ayette yer alan إِيَّايَ فَارْهَبُونِ şeklindeki ifade, Nahl Sûresi'nin 51. ayetinde de yer almaktadır. Ayette Yüce Allah, O'na ortak koşulmaması, tevhid inancının benimsenmesi ve yalnızca kendisine karşı duyulan bir korkunun esas alınması gerektiğini emretmektedir. Bu bağlamda, ayetteki فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ifadesi, öğelerin yer değiştirmesiyle oluşan takdîm-tehir ile tahsis anlamı kazanmıştır. Ayrıca, tahsisi pekiştirmek için yukarıda zikredilen unsurların tamamı burada da yer almaktadır. Bu pekiştirmeler, "korkulması gereken şeyin sadece Allah olduğunun" mesajı, muhatabın zihninde daha güçlü bir şekilde yerleşmesini sağlamak ve O'na tahsisini tekit etmek üzere seçilmiştir.

Hidayetin kimden geldiği ve öneminin vurgulandığı, takdîm-tehir sanatıyla tahsis anlamının oluşturulduğu ve korku ifadesinin yer aldığı ayetlerden biri de aşağıdaki ayettir.

{قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

"Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelirde her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler." [766]

Yukarıdaki ayette, iki kez takdîm yoluyla tahsis yapılmıştır. İlk takdîm, فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى ifadesinde; diğeri ise وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ifadesinde gerçekleşmiştir. فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى ifadesinde, câr-mecrûr olan مِنِّي öne alınarak tahsis yapılmıştır. Zira ifadenin asıl dizilişi, فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ هُدًى مِنِّي şeklindedir. Câr-mecrûrdan oluşan مِنِّي ifadesi, fâil olan هُدًى kelimesine takdîm edilmiştir. Bu takdîmin amacı gerçek hidayetin sadece Allah tarafından geldiğini vurgulamak ve O'na tahsis etmek içindir.[767]

Ayetteki tahsis amacıyla yapılan diğer takdîm ise وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ cümlesinde gerçekleşmiştir. Bu ifadede, zamir olan هُمْ kelimesi fiilden önce getirilerek tahsis

---

[765] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 1: 95.
[766] el-Bakara 2/38.
[767] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 1: 365.

yapılmıştır. Bu takdîm ile kastedilen, üzüntüden uzak tutulmanın özel olarak Allah'ın hidayetine tabi olan kişilere ait bir ayrıcalık olduğunu vurgulamaktır. Bunların dışında kalanlar ise hüzünleneceklerdir. Söz konusu hidayetten neyin kastedildiği ile ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. İndirilen ilâhî kitaplar, peygamberler veya Hz. Muhammed'in kendisi olabileceğinin yanı sıra peygamberlerin vekilleri aracığıyla getirilen hidayet de kastedilmiş olabilir. [768]

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen[769] وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ ve وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ifadeleri, birçok farklı ayetin sonunda yer almaktadır. Bu ifadelerin tamamı, övgü ve teselli bağlamında kullanılmıştır. Önce "onlar için korku olmadığı" belirtilmekte, ardından ise takdîm üslubu kullanılarak "hüzne kapılmama" durumu söz konusu kişilere tahsis etmektedir. Korku ve hüzün kavramlarının birbiriyle ilişkililiği nedeniyle, her birinin özelliği diğerinin anlamını etkilemektedir.[770]

Zaman zaman takdîm üslubuyla yapılan tahsis, özellikle mübâlağa amacı taşımaktadır. İçinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun bariz örneklerinden biridir.

{وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ}

"Allah'ın mescidinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) bunlar için dünyada rezillik, ahirete de büyük azap vardır."[771]

Yukarıdaki ayette, toplamda üç farklı ifadelerde câr-merûr takdîm yapılmış olup, bu takdîmlerle tahsis yapılarak mübâlağa amacı taşımaktadır. Bunlar: أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ *"Allah'ın mescidinde O'nun adının anılmasına",* لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ *"bunlar için dünyada rezillik vardır."* ve وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"bunlar için ahirete de büyük azap vardır"* ifadeleridir.

---

[768] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 1: 240-241.
[769] el-Bakara 2/62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân 3/170; el-Mâide 5/69; el-En'âm 6/48; el-A'râf 7/35; Yunus 12/62; ez-Zümer 39/61; el-Ahkâf 46/13.
[770] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 1: 541.
[771] el-Bakara 2/114.

Ayette geçen أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ ifadesinde, câr-mecrûr olan فِيهَا ifadesinin, naib-i fâil konumundaki اسْمُهُ ifadesine takdîm edilmesiyle tahsis anlamı vurgulanmıştır. Ancak burada yapılan tahsis, hakiki bir sınırlamadan ziyade mübâlağa amacı taşıyan bir üslup tercihine işaret etmektedir. Zira takdîm yapıldıktan sonra oluşan ifade sanki sadece mescitlerde Allah'ın ismi anıldığı izlenimi vermektedir. Halbuki Allah'ın ismi mescitlerin dışında da anılabilmektedir. Örneğin namaz, tesbih, istiğfar vb. ibadetler mescitlerin dışında da yapılabilmektedir. Mescitlerde Allah'ı zikretmenin önemini vurgulamak ve buna engel olmanın çok çirkin bir davranış olduğunu belirtmek için mübâlağa amacıyla mescitlere tahsis etmiştir.[772]

Ayette yer alan söz konusu diğer iki ifadelerde ise câr-mecrûrun "لهم" haber olan "خزي" ve "عذاب" ifadelerine takdîm edilmesi ve "ل" harfinin istihkak anlamını ifade etmesi,[773] yine sözün anlamına tahsis anlamı katmaktadır. Bu tahsis, yine mübâlağa amacı taşımaktadır; sanki rezillik ve büyük azap sadece onlar için özel kılınmış ve başkası için değildir. Halbuki Kur'ân'ın başka ayetlerinde de aynı ifade yer almış; söz konusu ifade Allah ve Resûlüne savaş açanlar, yer yüzünde fasatlık çıkarmaya çalışanlar, Münafıklar ve Yahudiler için de kullanılmıştır. [774] Bu da onlara has olmadığını göstermekte, mübâlağa amacıyla tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu takdîm, câr-mecrûrdan sonra ne olduğunu öğrenme konusunda okuyucuda bir merak uyandırma ve teşvik işlevi de görmektedir.[775]

Ayet, ilgili kişiler için hem dünyevi hem de uhrevi cezalardan bahsetmektedir. Dünyevi cezalar arasında özellikle "rezil olma" durumu vurgulamıştır. Ancak, dünyevi hayatta karşılaşılabilecek başka cezalar da bulunmaktadır. Örneğin, savaş sırasında öldürülmek ya da yaralanmak da dünyevi cezalar kapsamında değerlendirilebilir. Buna rağmen ayette, "rezil olma" durumu öne çıkarılmıştır. Zira rezil olma cezası dünyadaki cezalar arasında en ağır ceza olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde, ahiretteki ceza ise "büyük azap" olarak belirtilmiştir. Halbuki ahiret cezaları arasında da rezil olma durumu yer almakta, ancak "büyük azap" ahiret cezalarının en ağır şekli olarak

[772] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 2: 160.
[773] Celaluddin es-Suyûtî, *Mu'taraku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*, c. 2: 284.
[774] el-Mâide 5/33, 41.
[775] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 1: 149.

görülmektedir. Ayet, bu doğrultuda, uhrevi cezanın bu ağır cezaya tahsis edildiğini ifade etmektedir.[776]

Müslümanlara yardım etmek amacıyla, kafirlerin kalplerine korku salacağını ifade eden ve bu korkuyu الرُّعْبَ "ru'b" kelimesiyle dile getiren aşağıdaki ayet, takdîm-tehir yoluyla ihtimam ve tahsis anlamlarının kastedildiği örneklerden biridir.

{سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ}

"Allah'ın, hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri ona ortak koşmaları sebebiyle, kafirlerin kalplerine yakında korku salacağız. Gidecekleri yer de cehennemdir. Zalimlerin varacakları yer ne kötüdür!"[777]

Ayette yer alan "في قلوب الذين كفروا" *"kâfirlerin kalplerine"* ifadesi câr-mecrûr olarak, cümlenin normal diziliminde gelmesi gereken yerin aksine "الرعب" kelimesinden önce getirilmiştir. Zira cümlenin tabii düzeni: " سنلقي الرعب في قلوب الذين كفروا" *"korkuyu kâfirlerin kalplerine atacağız"* şeklinde olması gerekirdi. Ancak burada, normalde sonraya bırakılması gereken câr-mecrûr öne alınmıştır. Bu takdîm-tehirin iki ana sebebi vardır:

1. Korku ifadesi belirtilmeden önce, bırakılacağı yer olan kalbin zikredilmesi, bu yöntemin kalbin önemini vurgulamayı amaçladığını göstermektedir. Ayrıca mütekellim hemzesiyle سألقي ifadesinin yerine, büyüklüğü ifade eden nun harfiyle سنلقي şeklindeki ifadesinin kullanılması, ilkâ edilen şeyin büyük bir şey olacağına işaret etmektedir. Yani kafirlerin kalplerine atılacak olan korkunun azametine işaret etmektedir.[778]

2. Kalplerin özel olarak korkunun hedefi olduğunu vurgulamak ve korkunun başka bir yere değil, doğrudan kalbe yerleşeceğini ve ona tahsis edildiğini belirtmek

[776] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 3: 290.
[777] Al-i İmrân 3/151.
[778] el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, c. 3: 376; Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, c. 3: 434; Ebu Hafs Seraceddin Ömer b. Ali İbn Adil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. Adil Ahmed Abfulmevcud (Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1998), c. 5: 594.

amacıyla bu ifade biçimi seçilmiştir.[779] Bu tür ifade tarzı, cümlenin hem anlam derinliğini artırır hem de dinleyicinin dikkatini odak noktası olan yere çeker.

Zaruret hâli dışında bazı yiyeceklerin haram kılındığını belirten ve içinde korku ifadesinin de yer aldığı aşağıdaki ayet, bazı ifadelerinde takdîm yapılarak tahsis anlamının kastedildiği örneklerden biridir.

{حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنِ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, vurulup öldürülmüş, boynuzlanıp ölmüş, canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kafirler sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiye bilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[780]

Yukarıdaki ayette tahsis amacıyla iki yerde câr-mecrûr takdîm edilmiştir. Söz konusu takdîmler, …حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ *"leş…size haram kılındı"* ve وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا *"sizin için din olarak İslâm'ı beğendim"* ifadelerinde meydana gelmiştir.

"…حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ" cümlesinde câr-merûr olan "عَلَيْكُمُ" ifadesi nâib-i fail olan "الْمَيْتَةُ" kelimesine ve ona atfedilenlere takdîm edilmiştir. Cümlenin doğal dizilimi: "حُرِّمَتْ الْمَيْتَةُ عَلَيْكُمُ" şeklindedir. Takdîmin amacı bu yasağın, "عَلَيْكُمُ" (size) yani Müslümanlara özellikle vurgu yaparak onlara tahsis etmiştir. Yani, bu haram kılınan şeyler müminlerin yaşam biçimine özgüdür. Bu nedenle onlar için bir ayrıcalık veya

[779] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 6: 103.
[780] el-Mâide 5/3.

sorumluluk anlamı taşır. Ayrıca bu haram kılınan şeyler insanlar için zararlı maddeler olduğu için, Yüce Allah'ın bunları Müslümanlar için belirlenmesi ve onlara yasak kılması onlar için bir lütuf olarak değerlendirmek gerekir. Zira haram kılınmamış olsaydı bazı Müslümanlar bu zararın farkına varmadan tüketebilirlerdi.[781]

"وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا" cümlesinde ise câr-mecrûr olan لَكُمُ "leküm"ün i'rabı için iki görüş ileri sürülmüştür: "رَضِيَ" fiiline muta'allik olabileceği gibi hazf edilen mazi fiil veya ism-u fâile muta'allik edilerek الْإِسْلَامَ kelimesine hâl olabileceği değerlendirilmiştir. Her iki durumda da takdîm yapılmıştır. Birinci durumda mef'ûlün bih olan el-İslâm'a takdîm edilmiş olur. İkinci durumda ise yine mef'ûlün bih aynı zamanda ona zül-hâl olan el-İslâm'a takdîm edilmiş olur.[782] Söz konusu takdîm her iki durumda da tahsis amacıyla yapılmıştır. Yani Yüce Allah İslâm dinini bu ümmete özel olarak tahsis etmiştir. Önceki ümmetlere ise İslâm bir sıfat olarak anılmışken bu ümmete bir din olarak belirlemiştir.[783]

İçinde korku ifadesinin yer aldığı, Allah'a tevekkül etmenin öneminin vurgulandığı ve imanın bir gereği olarak ifade edildiği aşağıdaki ayet, tahsis amacıyla takdîm yapılan örneklerden biridir.

{قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}

"Korkanların içinden Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi: Onların üzerine kapıdan girin; oraya bir girdiniz mi artık siz zaferi kazanmışsınızdır. Eğer mümin iseniz ancak Allah'a tevekkül ediniz."[784]

Yukarıdaki ayette yer alan وعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer mümin iseniz ancak Allah'a tevekkül ediniz"* cümlesinde câr-mecrûr olan "وَعَلَى اللَّهِ" ifadesi fiilden (فَتَوَكَّلُوا) önce getirilmiştir. Cümlenin doğal dizinimi: "فَتَوَكَّلُوا عَلَى اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ" şeklindedir. Bu takdîmin amacı tahsis ve ihtimam manalarını ifade etmek içindir. Yani bütün işlerinizde özellikle şehrin kapısına girerken başarı elde etmek için sadece Allah'a tevekkül etmeniz, O'na dayanmanız ve tahsis etmeniz gerekmektedir. Bu, başarıya

---

[781] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 8: 532.
[782] Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, c. 4: 199.
[783] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 8: 561.
[784] el-Mâide 5/23.

götüren sebepleri yapmanıza "gerek yoktur" anlamına gelmez. Sebeplerin yerine getirilmesi gerekir; ancak onlara mutlak bir etki atfedilmemesi gerektiğini ifade eder. Çünkü sebepler ancak Allah'ın iradesi ve izni doğrultusunda etkili olabilir. Buna ek olarak, إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"eğer müminler iseniz"* ifadesi, müminlerin Allah'a olan imanlarını pekiştirme ve onları harekete geçirme amacı taşır. Burada iman, Allah'a inanmanın yanı sıra O'nun vadine güvenmeyi de kapsar. Bu vurgu, müminlerin yalnız Allah'a tevekkül etmeleri gerektiğini hatırlatarak, imanlarının gerektirdiği davranışı yerine getirmelerini sağlamaya yöneliktir. Böylece ayette hem bir uyarı hem de müminlerin motivasyonunu artıran bir teşvik bulunmaktadır.[785]

Habil, Kabil tarafından öldürülmeye teşebbüs edildiğinde, ona karşı bazı ifadeler kullanmıştır. Bu ifadelerden biri, takdîm üslubuyla tahsis amacı taşıyan bir örnek niteliğindedir. İlgili ifade, aşağıdaki ayette yer almaktadır.

{لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ}

"Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, alemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım"[786]

Ayette yer alan ve câr-mecrûr olan إِلَيّ *"bana",* mef'ûlün bih sarih olan يَدَك *(elini)* kelimesine takdîm edilmiştir. Cümlenin tabii sıralaması; لَئِنْ بَسَطْتَ يَدَكَ إِلَيّ *"bana elini uzatsan bile"* şeklindedir. Bu ifadede tahsis manası oluşturulmak için öne alma işlemi gerçekleştirilmiştir. Şöyle ki; el uzatma fiilinin zararının ve kötülüğünün başlangıçtan itibaren tamamen ona döneceğini ve ona özgü olduğunu ifade eder. Bu, fiilin sonucunun özellikle onu hedef aldığını ve intikamın da ona mahsus olduğunu göstermektedir.[787] Ya da daha önce ifade edildiği üzere, Habil, öncelikle kendisini vurgulayarak Kabil'e onun kardeşi olduğunu hatırlatmaya çalışmıştır. Bu yaklaşım, kardeşlik duygularını harekete geçirerek Kabil'i bu çirkin fiilden uzaklaştırmayı amaçlamaktadır.[788]

---

[785] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 3: 24; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 3: 278; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 6: 165.
[786] el-Mâide 5/28.
[787] Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î, *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, c. 6: 119; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 3: 27.
[788] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 3: 283.

Korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette, Hz. Musa'nın levhalarında yazılan bir ifade bize aktarılmıştır. Söz konusu ifade de tahsis anlamını elde etmek için takdîm yapılan güzel örneklerden biridir.

{وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ}

"Musa'nın öfkesi yatışınca levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet (haberi) vardı.[789]

Ayette yer alan لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ *"Rablerinden korkanlar"* ifadesindeki mef'ulün (لِرَبِّهِمْ) öne alınması, anlamda tahsis ve hasrı ifade etmek içindir. Bu, Fatiha sûresinde geçen "اياك نعبد" *"Ancak Sana kulluk ederiz"*[790] ifadesindeki tahsis gibidir. Bu ifadede eğer takdîm yapılmayıp "نعبدك" (sana ibadet ederiz) şeklinde olsaydı, ifadeye başka bir şey atfedilme imkânı olabilecekti. Örneğin نعبدك ونعبد الشركاء معك "sana da ibadet ederiz ve ortaklarına da ibadet ederiz" şeklinde atıf yapılarak bir ifade oluşturulabilirdi. Fakat mef'ûlün takdîmiyle "اياك نعبد" şeklinde oluşturulan ifade ona başka bir şeyin atfetme imkânı ortadan kalkmıştır ve tahsis manası ortaya çıkmıştır. Yani "ibadetimizi, kulluğumuzu, yalnızca sana tahsis etmişiz, yalnızca senin içindir, ey yüce Allah'ım!" şeklinde bir anlama gelir. Yukarıdaki ayette ise mef'ûlün öne alınmasıyla yapılan tahsis, kulun Allah'tan başka hiç kimseden korkmaması gerektiğini ve korkunun yalnızca Allah'a has olması durumunu ifade eder. Bu korku, riyakârlık, gösteriş veya övgü kazanma amacı taşımaz[791] ve söz konusu levhalarda onlar için hidayet ve rahmet haberi yazılıydı.

Gerçek müminlerin bazı özelliklerini ifade eden ve içerisinde "korku" ifadesini barındıran aşağıdaki ayet, tahsis amacıyla takdîm yapılan örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.

{إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ}

---

[789] el-A'râf 7/154.
[790] el-Fâtiha 1/5.
[791] Şe'râvî, *Tefsîru'ş-Şe'râvî*, c. 7: 4372.

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.[792]

Yukarıdaki ayetin iki ifadesinde takdîm yapılarak tahsis anlamı kastedilmiştir. Bunlardan ilki, وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ *"kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda"* cümlesi, ikincisi ise, وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *"Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."* şeklindeki ifadedir.

"وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ" ifadesinde, câr-mecrûr olan عَلَيْهِمْ *"kendilerine"* ifadesinin, آيَاتُهُ *"onun ayetleri"* şeklindeki nâibi failden önce gelmesi, tilâvet fiilinin müminlere özgü kılınması ve onların zatlarına yönlendirilmesi amacıyladır. Böylece tilavet, özellikle onlar için gerçekleşmekte; onların duyularına, algılarına yönelmekte ve onları ciddi bir şekilde etkilemektedir.[793]

وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *"Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."* ifadesinde yer alan câr-mecrûrun (وَعَلَى رَبِّهِمْ) öne alınması, yine tahsis ifade eder; yani yalnızca O'na (Allah'a), tevekkül ediniz, başkasına değil. Bu aynı zamanda anlam açısından önce gelmesi gereken bir şeyin lafzen öne alınmasıdır; çünkü Allah, tevekkül edilmesi gereken gerçek merci ve beklenen yardımın ve desteğin gerçek kaynağıdır. İhtiyaç duyulan bir durumda asıl maksadın öne alınması, maksadı gerçekleştiren fiilin öncelenmesinden daha uygundur; zira dikkat, ilgi ve amaç onun üzerine yoğunlaşmıştır.[794]

Şeytanın dost olmadığını, onun telkiniyle hareket edenlerin zararlı çıkacağını belirten ve içinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, tahsis amacıyla takdîm yapılan örneklerden biridir.

{وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَقَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ}

---

[792] el-Enfâl 8/2.
[793] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 15: 559.
[794] İbn Adil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, c. 9: 449; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 5: 157; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 15: 561.

"Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size galip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin görmediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah'tan korkuyorum; Allah'ın azabı şiddetlidir, dedi."[795]

Yukarıdaki ayette yer alan وَإِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ *"Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de"* şeklindeki ifadede câr-mecrûr olan لَهُمُ "onlara", fâil (الشَّيْطَانُ) ve mef'ûle (أَعْمَالَهُم) takdîm edilmiştir. İfadenin tabii düzeni, "وَإِذْ زَيَّنَ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ لَهُمْ" şeklindedir. Bu takdîm, özellikle tahsis ve ihtimam için yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira ifade, şeytanın özellikle müşriklere odaklanarak onlara amellerini süslemesine olan ilgisini vurgulamaktadır. Bu, onların amellerinin kötü olduğuna işaret etmektedir. Ayetin muhataplarının müşrikler olması nedeniyle, şeytanın süslemesinin özellikle müşriklere tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Bu tahsis, aynı zamanda Müslümanlara yönelik bir ayrıcalığı da ifade eder: Allah'ın müminlere olan lütfunu ve onları şeytanın aldatıcı süslemelerinden koruduğunu gösterir. Bedir savaşı bunun en açık delilidir.[796] Zira şeytan müşriklerin Müslümanlarla savaşa girmeleri için olan gücüyle uğraşmıştır. Onlara: "Siz galip geleceksiniz, sizi yenecek kimse yoktur" vb. süslü ifadelerle direktiflerde bulunmuş ve onları savaşa teşvik etmiştir. Müşrikler de şeytanın telkinleriyle savaşa girmişlerdir. Allah'ın askerleri olan müminler ile şeytanın askerleri olan müşrikler, karşı karşıya gelince şeytan onlara sırt çevirmiştir. [797] Sonuç itibarıyla müşrikler şeytanı dinledikleri için büyük bir hezimete uğramışlardır. Müslümanlar ise Allah'ın yardımıyla şeytanın etkisi onların üzerlerinde olmamıştır, zafer kazanmışlardır.

Melekler Hz. İbrahim'in evine gider, onlara hazırladığı yemeğe ellerini uzatmadıklarında Hz. İbrahim'de korku oluşur. Bu korkunun ifade edildiği cümle aşağıdaki ayette yer almaktadır. Söz konusu ifade tahsis amacıyla takdîm yapılan örneklerden biridir.

{فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ}

---

[795] el-Enfâl 8/48.
[796] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 16: 261.
[797] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 13: 11.

Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma! (Biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik."[798]

Yukarıdaki ayette yer alan وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً "*ve onlardan dolayı içine bir korku düştü.*" ifadesinde câr-mecrûr olan مِنْهُمْ *"onlardan"*, mef'ûl olan خِيفَةً *"korku"* ifadesinden önce getirilmiştir. Bunun amacı, Hz. İbrahim (a.s.)'in hissettiği korkunun özellikle meleklerden kaynaklandığını, onların varlığıyla ilişkili olduğunu vurgulamak ve bunu pekiştirmek içindir. Eğer cümle "أوجس خيفة منهم" şeklinde olsaydı, korkunun hem onlardan hem de başkalarından olabileceği ihtimali doğabilirdi. Ancak takdîmle oluşan bu yapı, korkunun kaynağını meleklere tahsis edilmiş ve bunu vurgulamak amacıyla tercih edilmiştir. Böylece anlatımı daha yoğun ve belirgin kılmıştır.[799] Nitekim meleklerin Hz. İbrahim'in korkusunu yatıştırmaya yönelik *"Korkma! (Biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik."* şeklindeki ifadeleri Hz. İbrahim'in korku kaynağının sadece kendileri olduğu anlaşılmaktadır.

Hesap gününden bahseden ve içinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, tahsis amacıyla takdîm-tehir işleminin yapıldığı örneklerden biridir.

{إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ذَلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ}

"İşte bunda, ahiret azabından korkanlar için elbette bir ibret vardır. O gün bütün insanların bir araya toplandığı bir gündür ve o gün (bütün mahlûkatın) hazır bulunduğu bir gündür."[800]

Ayette geçen له "lehû" ifadesindeki "lâm" harfi, Arapça dilbilgisinde "lâm-ı ta'lîl" olarak adlandırılan, sebep bildiren bir edattır.[801] Bu bağlamda, insanların bir araya toplanmasının o gün için olduğu belirtilmektedir. Cümle yapısında ise, câr mecrûr (لَهُ) nâibi fâilden (النَّاسُ) önce getirilmiştir. Bu tercih, o günün özelliklerine vurgu

---

[798] Hûd 11/70.
[799] Muhammed el-Hilâl, *Tefsîru'l-Kur'ân es-seriyyu'l-câmi fi'l-i'câzi'il-beyânî ve'l-lugavî ve'l-'ilmî* (Kahire: Dâru'-Cevâmi'i'l-Kelim, ts.), c. 12: 65; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 21: 348.
[800] Hûd 11/103.
[801] Erden, *Harf-i Cerlerin Anlam Zenginliği (Bakara Suresi Özelinde) Filolojik Tefsirlerdeki İhtilafaların Anlama Yansımaları Bağlamında*, 99.

yapmayı, bu özellikleri yalnızca o günle sınırlamayı ve ona tahsis etmeyi amaçlamaktadır. Nitekim bugün, yaratılmışların tümünün toplanacağı ve hesaplarının görülerek amellerinin karşılığını alacakları özel bir gün olarak nitelendirilmektedir.[802]

Aşağıdaki ayet, müşriklerin Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini tasdik etmek için öne sürdükleri mantıksız koşullardan birine işaret etmektedir. Bu koşullardan biri, yerden fışkıran bir pınar istemeleridir.[803] Bu talebin gerekçesi olarak, rızıklarının bollaşacağını ve böylece infakta bulunabileceklerini ileri sürmüşlerdir. Bu duruma cevap olarak, aşağıdaki ayet nazil olmuştur.[804] Söz konusu ayet, takdîm yapılarak tahsis anlamının ifade edildiği güzel bir örnektir.

{قُلْ لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا}

"De ki: Rabbimin rahmet hazinesine eğer siz sahip olsaydınız, harcanır korkusuyla kıstıkça kısardınız. İnsanoğlu da pek eli sıkıdır!"[805]

Yukarıdaki ayette yer alan لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي *"Rabbimin rahmet hazinesine eğer siz sahip olsaydınız"* ifadesinde tahsis manası içermektedir. Bu mananın hasıl olması, لَوْ "lev" edatının kullanım koşulları ve biçimiyle ilgilidir. Zira genellikle لَوْ edatının ardından mazi veya muzâri fiili gelmektedir. Bu da onun fiillere özgü bir kullanımı olduğunu gösterir. Ancak, cümlede لَوْ edatından sonra bir isim getirilip, fiilin bu isimden sonra gelmesi durumunda, bu kullanımda büyük bir anlam ve maksat bulunur. Bu, ya ifadeyi güçlendirme ve pekiştirme amacıyla yapılır veya bu kullanım, güçlendirme amacından ziyade tahsis amacı taşır. "لَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي" ifadesinde de böyle bir durum söz konusudur. Zira لَوْ edatının ardında fâil olan isim (أَنْتُمْ) gelmiş, ardından da muzâri fiili (تَمْلِكُونَ) gelmiştir. Bu, sıra dışı ve alışılmadık bir ifade tarzına işaret ettiği anlamına gelir ve bununla "tahsis" anlamı kastedilmiştir. Burada anlam şudur: Eğer Allah'ın rahmet hazinelerinin sahipliği yalnızca size mahsus kılınsaydı, siz fakirlere hiçbir şey harcamazdınız. Bu ise müşrikler için bir azarlama ve bir yandan

[802] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 21: 707.
[803] el-İsrâ 17/90, 92, 93.
[804] Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 10: 355.
[805] el-İsrâ 17/100.

da başkalarının ihsanı Yüce Allah'ın yaptığı lütuf ihsanların yanında yok hükmünde olduğuna dair bir hatırlatmadır.[806]

1. 5. 1. 2. Recâ Ayetlerinde Tahsis Örnekleri

Havf ve ona yakın anlamlı kelimelerin yer aldığı ayetlerde olduğu gibi recâ ve ona yakın anlamlı kelimelerin yer aldığı ayetlerde de tahsis amacıyla takdîm-tehir uygulaması yapılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilecek niteliktedir.

{وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ}

"Eğer Allah insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi şerri de acele verseydi, elbette onların ecelleri bitirilmiş olurdu. Fakat bize kavuşmayı ummayanları biz, azgınlıkları içinde bocalar bir halde (kendi başlarına) bırakırız."[807]

Yukarıdaki ayette toplam üç farklı yerde tahsis amacıyla câr-mecrûr takdîm edilmiştir. Bunlar: "وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُم بِالْخَيْر", "لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ" ve "فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ" ifadelerindeki câr-mecrûrlardır.

Birinci ifadede câr-mecrûr olan "لِلنَّاسِ" kelimesi mef'ûlun bih olan "الشَّرّ" kelimesine takdîm edilmiştir. Nahiv kurallarına göre mef'ûlun bih sarîh câr-merûrdan önce getirilir. Fakat burada önemine binaen ve tahsis amacıyla, önce لِلنَّاسِ "insanlara" denilerek "şayet Yüce Allah hasseten insanlara (Allah'a kavuşmayı ummayanlara) şerri acele verseydi" şeklinde getirilmiştir. Amaç, onların söylemlerine cevap vermek ve tutumlarını reddetmektir. Tahsisin amacı ise kafirler, şer olan azabı gerçekten istememişlerdir. Peygamber Efendimiz'e alay etme ve onu küçümseme amacıyla böyle bir istekte bulunmuşlardır. Bu yüzden Yüce Allah, onları kastederek "لِلنَّاسِ" deyip onları ifade eden kelimeyi öne alarak, yaptıklarıyla alay edercesine *"ecelleri bitirmiş olup helak olup giderlerdi"* şeklinde kendilerine uygun bir karşılık vermiştir.[808]

Ayetteki "لِلنَّاسِ" kelimesi her ne kadar bütün insanlar anlamına gelse de, ayet müşriklerin şüphelerini gidermeye yönelik olduğu ve şerre müstahak onlar oldukları

---

[806] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 21: 413; İbn Adil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, c. 12: 346; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 15: 223.
[807] Yûnus 10/11.
[808] el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, c. 6: 19; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 18: 752.

için genel insanlar arasında ilk akla gelenler onlar oluyor. Ayetin: *"Fakat bize kavuşmayı ummayanları biz, azgınlıkları içinde bocalar bir halde (kendi başlarına) bırakırız"* şeklindeki devamı da bunu desteklemektedir.[809] Zamehşeri, buradaki kastın Mekke halkı olduğunu ifade etmiştir. Zira Mekke halkı, Peygamber Efendimizi yalanlayarak onu zor durumda bırakmak için: Eğer gerçekten bizi azapla korkutuyorsan söylediğin azap bir an önce üzerimize gelsin. Örneğin "üzerimize gökten taşlar yağsın" şeklinde benzer taleplerde bulunmuşlardır.[810]

Yüce Allah'ın لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ "*elbette onların ecelleri bitirilmiş olurdu*" ifadesinde de إِلَيْهِمْ "onlara" câr-mecrûr nâib-i fâilden (أَجَلُهُمْ) önce getirilmiştir. Halbuki cümledeki sıralamada nâib-i fâil câr-mecrûrden önce getirilir. Bu takdîmin sebebi ise yine tahsis içindir. إِلَيْهِمْ "ileyhim"deki zamir insanlara râcidir. Yani özellikle Yüce Allah'a kavuşmayı ummayanlara yönelik bir vurgu yapılmaktadır. Zira Yüce Allah'a kavuşmayı ummayanlar, her ne sebeple olursa olsun Yüce Allah'tan böyle bir şey istemişlerdi. Yüce Allah da onları, azarlamak amacıyla özel olarak muhatap almış ve bu ifadeyi tahsis ederek cevap vermiştir.[811]

Yine aynı ayetteki فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ *"azgınlıkları içinde bocalar"* ifadesinde câr-mecrûr (فِي طُغْيَانِهِمْ) kasr amacıyla fiilden (يَعْمَهُونَ) önce getirilmiştir. Yani burada, sanki bocalama durumu yalnızca onların tuğyânı (azgınlık) içinde olduğu belirtilmektedir. Bu da onların durumunun ne kadar çirkin ve kötü olduğunu göstermek içindir.[812]

Sonuç itibariyle yukarıda açıklanan takdîm-tehirlerin, tahsis amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten tahsis hem azarlama hem de karşı tarafa uygun bir cevap verme amacı taşımakta ve kafirlerin ne kadar çirkin ve kötü durumda olduğunu göstermektedir.

Yahudilerin batıl iddiasını dile getirip ve onu çürüten, içinde recâ ile yakın anlamlı olan bir kelimenin de yer aldığı aşağıdaki ayet, içindeki bazı ifadeler arasında tahsis amacıyla takdîm-tehir yapılmıştır.

---

[809] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 11: 106.
[810] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 332.
[811] Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î, *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, c. 9: 81; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 18: 756.
[812] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 18: 759.

{قُلْ إِنْ كانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ}

"(Ey Muhammed, onlara:) Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım), de."[813]

Yukarıdaki ayette yer alan كانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ "*ahiret yurdu yalnızca size aitse*" ifadesinde tahsis amacıyla nâkise fiillerinden olan كانَ "kâne" fiilinin haberi (لكم) ismine (الدَّارُ) takdîm edilmiştir. Zira cümlenin asıl dizilimi "كانت الدار الآخرة لكم" şeklindedir. Bu takdîm-tehirin sebebi Yahudilerin iddiasına vurgu yapmak ve bu iddianın hasseten kendileriyle ilgili olduğunu belirtmektir. Bu vurgu ve tahsisi ayetin devamı olan خَالِصَةً من دُونِ النَّاسِ *"insanlardan ayrı olarak yalnızca sizin için"* şeklindeki ifadesini daha da pekiştirmektedir.[814] Tahsisli cümle ve onu sonra pekiştiren ifade, onların bencil olduklarını kendi dışındaki insanları dışladıklarını net bir şekilde göstermektedir. Onların düşüncelerinde bağnaz olduklarını, batıla olan taassuplarını ve hakikati bilmelerine rağmen batılda ısrar ettiklerini göstermektedir. Çünkü Hz. Musa'dan (a.s.) sonra gelen İsrailoğullarından olmayan diğer milletlerin de Allah katında yeri olabileceğini bilmelerine rağmen bunu inkâr etmektedirler. Ancak Yüce Allah, Yahudilerin "Allah katında ahiret yurdu sadece bizimdir" şeklindeki iddiasını onları ölümü temenni etmeye çağırarak çürütmektedir. Zira onların gerçekten bu iddiaya inanıyorlarsa, ölümden korkmamaları gerekir.

Recâ manasına yakın anlamlı olarak değerlendirilen "temenni" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet ihtisas amacıyla takdîm-tehir uygulamasının yapıldığı güzel örneklerden biridir.

{وَلا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ لِلرِّجالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّساءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيما}

"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var,

---

[813] el-Bakara 2/94.
[814] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 1: 614.

kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir."[815]

Yukarıdaki ayette iki ifadede tahsis amacıyla müsned müsnedün ileyhten takdîm edilmiştir. Bunlar, للرِّجال نصيب "Erkeklerin nasipleri vardır" ve وللنساء نصيب "Kadınların da nasipleri vardır" ifadeleridir. Zira "للرِّجال نصيب" ifadesinde müsned olan "نصيب" kelimesi mübteda ve tehir edilmiştir. للرِّجال ise câr-mecrûr olup onun haberi ve takdîm edilmiştir. Bunun sebebi ise payın erkeklere has olduğu gerçeğine vurgu yapmak ve tahsis sebebine dikkat çekmektir. Sebebi ise erkek olma özelliğidir. Aynı şekilde "وللنساء نصيب" ifadesinde de "نصيب" kelimesi mübteda ve tehir edilmiştir. "وللنساء" ise câr-mecrûr olup haber ve takdîm edilmiştir. Bunun sebebi ise payın kadınlara has olduğu gerçeğine vurgu yapmanın yanı sıra bu payın onlara tahsis etmenin kadın vasfına sahip olmalarından kaynaklandığını belirtmektir. Böylece kadın ve erkek olarak her grup kendine tahsis edilmiş paya sahiptir. Hiç birisi diğerinin payına müdahale etme yetkisi bulunmadığı vurgulamıştır. Örneğin erkeklere has olan pay kadının onda tasarruf yapma hakkı yoktur. Aynı zamanda kadına ait olduğu pay erkeğin de ona müdahale etme yetkisi bulunmamaktır. Dolayısıyla ayetin amacı, tüm insanları içine alacak şekilde bir genelleme yapmaktır. Burada iki sınıfa ayırıp erkek ve kadınların zikredilmesi, cinsiyetlere göre tahsis edilmiş hakları belirtmek amacı taşımaktadır.[816]

Sonuç olarak Yüce Allah gerek erkek olsun ve gerek kadın olsun her birisinin nasibini ona tahsis etmiştir. Nasip konusunda bazılarını bazılarına üstün kılmıştır. Haset duygusuyla başkasının nasibine göz dikmemek gerekir. Bunun yerine Yüce Allah'ın lütfunu istemek gerekir. Zira Yüce Allah'ın tükenmeyen hazineleri vardır.

Recâ kavramına anlam açısından yakın olan ve emir kipiyle ifade edilen ارْغَبْ "İrğab" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayete ihtisâs amacıyla takdîm-tehir yapılan güzel örneklerden biridir.

{وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ}

---

[815] en-Nisâ 4/32.
[816] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 5: 31; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 7: 89.

"Ve Yalnız Rabbine yönel."[817]

Yukarıdaki ayette ihtisâs amacıyla câr-mecrûr olan وَإِلَى رَبِّكَ "Rabbine" ifadesi onun muta'alliki olan فَارْغَبْ "yönel" emir fiiline takdîm edilmiştir. Zira cümlenin doğal sıralaması "فَارْغَبْ إِلَى رَبِّكَ" şeklindedir. Hitap Peygamber Efendimiz'e yöneliktir. Yani yönelişlerin, istekler ve umutlar sadece Rabbine olması gerekir. Hiçbir zaman hangi şartlar dahilinde olursa olsun başkasına olmaması ve sadece Allah'a tevekkül etmen gerekir. Zira senin imdadına yanıt verebilecek kudretine sahip olan zat sadece O'dur. Bu hakikatin yanı sıra peygamberlik sıfatı ve makamı mahlukatlar içinde verilen en saygın, ulvi bir sıfat ve makamdır. Bu sıfat ve makama sahip olan kişi başkasından umut var olması ona yönelmesi yakışmaz.[818]

Recâ manasına yakın anlamlı olarak değerlendirilen تَرْغَبُونَ "tergabûne" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet ihtisas amacıyla takdîm-tehir uygulamasının yapıldığı güzel örneklerden biridir.

{وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا}

"Senden kadınlar hakkında fetva istiyorlar. De ki, onlara ait hükmü size Allah açıklıyor. Kitap'ta, kendileri için yazılmışı (mirası) vermeyip nikâhlamak istediğiniz yetim kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlere karşı âdil davranmanız hakkında size okunan ayetler (Allah'ın hükmünü apaçık ortaya koymaktadırlar). Hayırdan ne yaparsanız şüphesiz Allah onu bilmektedir."[819]

Yukarıdaki ayette yer alan "قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ" ifadesinde müsnedün ileyh olan Yüce Allah'ın ismi اللَّهُ "Allah" müsnetten önce getirilmiştir. Normal cümle, müsned olan fiil "يُفْتِيكُمْ" takdîm edilerek "يُفْتِيكُمُ اللَّهُ" şeklinde olabilirdi. Bunun sebebi takdîm yapmanın belâgî amaçlarından biri olan tahsis manasını elde etmek olduğu belirtilerek şöyle açıklanabilir.

---

[817] el-İnişirâh 94/8.
[818] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 4: 772; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 5: 322; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 30: 418.
[819] en-Nisâ 4/127.

Söz konusu ifade kadınlarla ilgili sorulan bir mesele hakkında verilen bir cevap niteliğindedir. Doğrudan Peygamber Efendimiz'e emir kipiyle قُل "söyle" şeklinde hitap edilmiştir. Efendimiz'e doğrudan hitap olmadan da cevap verilebilirdi. Bu da verilecek fetvanın önemli olduğunu göstermektedir. Ardından Yüce Allah'ın özel ismi öne alınıp zikredilmesiyle kadınlar hakkında verilen bu fetvanın bizzat Allah'ın verdiği, ona has olan bir fetva olduğunu vurgulanmış böylece içerdiği hükümlerin mutlaka uygulanması gerektiğini dikkat çekmiştir. Çünkü bu hükümler Alîm (her şeyi bilen) ve Habîr (her şeyden haberdar) olan yüce Allah tarafından bildirilmiştir. Böylece meselenin önemi daha da artmıştır. Bu da kadınların önemi ve onlara verilen değeri ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra ayetteki kadınlarla ilgili fetvanın vurgulu ifadelerle zikredilmesi erkekler için kadınlara karşı adaletli davranmaları gerektiğine dair güçlü bir uyarı niteliğindedir.[820]

1. 5. 2. İhtimâm

Arap kelamında takdîm ve tehir uygulamalarının belâgî amaçlarından biri, cümlede takdîm edilen lafzı öne çıkararak ona vurgu yapmak, dikkat çekmek ve önemini vurgulamak içindir. Cümlede takdîm edilen öğeye gösterilen ihtimâm ve özen, erken dönem İslam alimlerinin üzerinde durduğu bir konu olmuştur ve bunu takdîmin ilk sebebi olarak belirlemişlerdir. Bu konu, İmam Abdulkâhir el-Cürcânî tarafından, Sîbeveyh'in bu konudaki ünlü sözleri referans alınmış ve bir başlangıç noktası olarak kabul edilerek ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Cürcânî şunları der: "*Bil ki, onların (edebiyatçıların), takdîm-tehir konusunda temel ilke olarak kabul ettikleri tek şeyin, ihtimâm ve inayetten başka bir şey olmadığını görürsün."*[821] Bu, Sîbeveyh'in şu sözünde de açıkça görülmektedir: *"Sanki onlar, Her ikisi de (takdîm-tehir edilen öğeler) onların gözünde doğru olsa da Kendileri için daha mühim olanı, daha üstün gördükleri için öne alırlar."*[822]

---

[820] Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 3: 326; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 8: 120.
[821] el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'il-me'ânî*, 107.
[822] Sîbeveyhi, *el-Kitab*, c. 1: 34.

1. 5. 2. 1. Korku Ayetlerinde İhtimâm Örnekleri

Kur'ân-ı Kerîm'deki korku ifadesinin yer aldığı bazı ayetlerde de ihtimâm ve vurgu amacıyla takdîm-tehir yapıldığı görülmektedir. Aşağıda bununla ilgili birkaç örnek verilecektir.

Hz. Musa (a.s.) kavmine, mukaddes topraklara girmelerini emretmiştir.[823] Ancak kavmi, orada güçlü ve zorba bir millet bulunduğunu, onlar oradan çıkmayıncaya kadar oraya giremeyeceklerini belirterek ret etmişlerdir.[824] Bunun üzerine, aralarında iki kişi öne çıkarak aşağıdaki ayette yer alan ifadelerle halkı savaşa teşvik etmişlerdir. Söz konusu ifadelerin birinde, ihtimam ve vurgu amacıyla takdîm ve tehir uygulamasının yapıldığı örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.

{قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ}

"Korkanların içinden Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi: Onların üzerine kapıdan girin; oraya bir girdiniz mi artık siz zaferi kazanmışsınızdır. Eğer mümin iseniz ancak Allah'a tevekkül ediniz."[825]

Ayette yer alan ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ *"Onların üzerine kapıdan girin"* ifadesinde ihtimam, vurgu ve dikkat çekmek amacıyla takdîm-tehir işlemi yapılmıştır. Zira cümlenin doğal dizinimi "ادْخُلُوا الْبَابَ عَلَيْهِمُ" şeklindedir. Câr-mecrûr olan عَلَيْهِمُ "üzerlerine" ifadesi mef'ûl olan الْبَاب "kapı" kelimesine takdîm edilmiştir. Bunun amacı zaferi elde etmek için, özellikle kapıdan girerek saldırı yapmanın önemini vurgulamaktır. Yani düşmana dar bir alanda sıkışık bir şekilde saldırmak gerektiğini vurgulamaktadır. Ayetin devamında فَإِذا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غالِبُونَ *"oraya bir girdiniz mi artık siz zaferi kazanmışsınızdır."* şeklindeki ifade, zafer için önemli olan kapıdan geçebilmek olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Kapıyı geçtikten sonra savaşmadan zafer elde edileceğini ifade eder. Zira her ne kadar fiziksel olarak iri yapılı kişiler olsalar da cesaretleri kırılgan ve korkak insanlardır. Dar bir alanda (kapılar, geçitler) onlarla karşılaştığında hareket kabiliyetleri kısıtlanacak ve sizinle savaşamayacak hale geleceklerdir. Bu nedenle onlardan korkmadan kapıdan üzerlerine saldırı düzenlemesi

[823] el-Mâide 5/21.
[824] el-Mâide 5/22.
[825] el-Mâide 5/23.

icap eder.[826] Ayetteki ifadeler savaş stratejisine yönelik somut öneriler sunmakta ve psikolojik üstünlüğün önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca "عليهم" kelimesinin öne alınması, düşmanın tamamen odak noktası olduğuna dikkat çekerken, ayette yer alan diğer ifadeler ise cesaret ve tevekkülün zafer için önemli unsurlar olduğunu ima etmektedir.

İçinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, Hz. Zekeriya'nın bir kısım duasını dile getirmektedir. Bu duanın bir ifadesinde, ihtimam amacıyla takdîm-tehir üslubunun kullanıldığı güzel bir örnek bulunmaktadır.

{وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا}

"Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan edişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir veli (oğul) ver."[827]

Yukarıdaki ayette yer alan فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا *"Tarafından bana bir veli (oğul) ver"* ifadesinde هَبْ *"ver"* emir fiiline muta'allik iki câr-mecrûr bulunmaktadır. Biri لِي *"bana"* diğeri ise مِنْ لَدُنْكَ *"Tarafından"* şeklindeki câr-mecrûrlardır. Ancak "لِي" ifadesi, "مِنْ لَدُنْكَ" ifadesinden önce getirilmiştir. Bunun sebebi, dua edenin niyetindeki önem verdiği unsuru vurgulamak istemesidir. Burada, "لِي" ifadesi, Hz. Zekeriya'nın kişisel isteği ve özel amacı olduğundan dolayı öncelikli olarak zikredilmiştir. Çünkü onun amacı, kendisi için önemli olan bir varis (velî) talep etmektir. Bu kişisel amaç, genel anlamda Allah'tan bir lütuf istemek anlamına gelen مِنْ لَدُنْكَ *"katından"* ifadesinden önce gelmiştir. Bu sıralama, duadaki öncelikleri ve vurguyu dile getiren önemli bir üslup özelliğidir. Zira duada önce önem verilen özel gaye, sonra da genel gaye dile getirilir.[828]

Ayrıca مِنْ لَدُنْكَ *"Senin katından"* ifadesinin anlamı, Allah'tan özel bir "indiyet" (yakınlık ve özgünlük) durumu ifade eder. Çünkü Hz. Zekeriya bilir ki her şey, Allah'ın takdiriyle ve sebepler ile onların sonuçlarını yaratması yoluyla meydana gelir. O, çocuk sahibi olabilmesi için alışılmış yollarla çocuk sahibi olma gibi sebeplerin var olmadığını bilmektedir. Bu nedenle "مِنْ لَدُنْكَ" dediğinde, bu ifadenin, olağanüstü bir

---

[826] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 3: 24; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 3: 278.
[827] Meryem 19/5,6.
[828] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 5: 254; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 16: 67.

şekilde talep etmeyi işaret ettiği anlaşılır. Bu da ancak Allah'ın ona bir ikramı ve özel bir lütfuyla olabilmektedir. [829] Bu bağlamda, Hz. Zekeriya'nın "مِنْ لَدُنْكَ" ifadesinin kullanımı, onun Allah'ın kudretinin sınır tanımadığını ve O'nun her türlü sebep ve sonuç ilişkisinden münezzeh bir şekilde yaratma gücüne sahip olduğu inancıyla böyle bir duada bulunduğunu açıkça ortaya koyar.

Yüce Allah'ın salih müminlere vadettiği bazı nimetleri sıralayan ve korku ifadesinin de yer aldığı aşağıdaki ayette ihtimam ve teşvik amacıyla takdîm-tehir yapılan örneklerden biridir.

{وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا}

"Allah, sizlerden iman edip salih ameller işleyenlere, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yer yüzüne sahip ve hâkim kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini (İslâm'ı) iyice yerleştireceğine, (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağına dair vaadde bulunmuştur."[830]

Yukarıdaki ayette yer alan وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ *"onlar için dinlerini iyice yerleştireceğine"* cümlesinde câr-mecrûr olan لَهُمْ *"onlar için"* ifadesi لَيُمَكِّنَنَّ *"iyice yerleştirecek"* fiiline muta'lliktir. mef'ûl-u bihi sarihi olan "دِينَهُمْ" *(dinlerini)* kelimesinden sonra gelmesi beklenirdi. Çünkü câr-mecrûr fiil ile mef'ûlun bihi sarihi kadar güçlü bir bağa sahip değildir. Buna rağmen takdîm edilmiştir. Bu öne alma, iman edenler ve salih ameller işleyenlere yönelik ilgi ve önemine binaen yapıldığı işaret etmektedir. Zira "لَهُمْ" deki zamir onlara râcidir.[831]

Ayrıca Yüce Allah, iman edip salih amel işleyenler için yukarıdaki ayette çeşitli vaatlerde bulunmaktadır. İlk olarak, onları yeryüzünde halife kılacağını bildirir. Ardından ikinci bir vaatte bulunarak, "وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ" *"Onlar için iyice yerleştireceğine"* ifadesini kullanır ve neyin yerleştirileceğini (دِينَهُمْ) sonraya bırakır. Bu üslup, yerleştirilecek olan şeyi onlar için merak konusu haline getirmiş ve ona yönelik bir teşvik oluşturmuştur. Böylece daha cazip bir hale getirilmiş ve dile getirildiğinde

[829] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 16:67.
[830] en-Nûr 24/55.
[831] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 18: 287.

kabulü konusunda ona sarılmayı teşvik edilmiştir. Bunun yanı sıra eğer "لَهُمْ" ifadesi takdîm edilmeyip "دِينَهُمْ" kelimesinden sora getirilseydi "دِينَهُمْ" kelimesinin sıfatı olan "رَضِيَ لَهُمْ" arasında yer alacaktı ve nazmın güzelliğinin ve ahenginin bozulmasına sebebiyet verecekti.[832]

Sonuç olarak "لَهُمْ" ifadenin takdîm edilmesi, cümlenin anlamı zenginleştirmiş, derinlik kazandırmış, ifadeler arasında güçlü bir bağ kurmuş ve nazmın estetik güzelliğine de katkı sunmuştur.

Hendek Savaşının ardından müşrik kabilelerin geri çekilmesi üzerine, nazil olan ilâhî vahiy doğrultusunda Hz. Peygamber, Müslümanlarla olan ittifaklarını bozarak ihanet eden Benî Kurayza Yahudilerine karşı harekete geçti. Müslümanlar, Benî Kurayza kabilesinin kalesini kuşatma altına aldı ve sonuç olarak kale Müslümanların kontrolüne geçti.[833] Korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, bu olayı tasvir etmekte ve ihtimam amacıyla takdîm-tehir sanatının kullanıldığı güzel örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır.

{وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا}

"Allah, ehl-i kitaptan, onlara (müşrik ordularına) yardım edenleri kalelerinden indirdi ve kalplerine korku düşürdü; bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir alıyordunuz."[834]

Yukarıdaki Ayette "فَرِيقًا" kelimesi iki yerde geçmektedir. Her iki yerde de mef'ûlun bih olmaktadır. Fakat ilk geçtiği yerde doğal sıralanasına aykırı olarak mef'ûl-u olduğu fiilden önce gelmiştir. Yani "تَقْتُلُونَ فَرِيقًا" şeklinde gelmesi gerekirken "فَرِيقًا تَقْتُلُونَ" şeklinde takdîm edilerek gelmiştir. Zira nahiv kurallarına göre ilk önce fiil sonra fail ardından mef'ûl gelmesi gerekir. Bu takdîmin sebebine geçmeden önce şöyle bir izahta bulunmakta fayda vardır: Yüce Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerîm'in ibaresinde uygulanan her şeyin mutlaka bir hikmeti ve bir gayesi vardır. Bazılarını biliriz, bazılarını da bilmeyiz. Onu ancak Yüce Allah bilir. Bilindiği gibi konuştuğu veya yazdığı kişi, ilk önce mühim olan şeyden başlar, daha sonra daha az önemli

---

832 Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 6: 191.
833 İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, c. 6: 397.
834 el-Ahzâb 33/26.

şeylerle devam eder. Yine ilk önce bilinen, meşhur olan şeyle başlar daha sonra derecesine göre daha az tanınan ve bilinen şeyle devam eder. Bu ayette de böyle bir durum söz konusudur.[835] Mef'ûlün فَرِيقاً تَقْتُلُونَ *"bir grubu öldürüyorsunuz"* ifadesinde öne alınması, o grubun zikrine olan önemi vurgulamak ve o kişilerin tanınan ve meşhur olan kişiler olduğundan kaynaklanmaktadır. Çünkü o grup, kabile erkekleridir ve onların öldürülmesiyle topraklara, mallara ve esirlere tamamen hâkim olunabilir. Fakat وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا *"bir gurubu da esir alıyorsunuz"* ifadesinde böyle bir durum söz konusu değildir, bundan dolayı fiilin mef'ulü öne alınmamıştır; çünkü onu öne almayı gerektiren bir sebep yoktur ve öğelerin dizinimi aslına uygun bir şekilde bırakılmıştır.[836]

Bu durum, وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ *"Allah, ehl-i kitaptan, onlara yardım edenleri kalelerinden indirdi."* ve وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ *"ve kalplerine korku düşürdü"* cümlelerinde de gözlemlenmektedir. Zira Yüce Allah önce kalplerine korku salmış, ardında bu korku nedeniyle kalelerinden inmelerini sağlamıştır. Normal şartlarda cümlelerin sıralaması olayın meydana geliş sırasına göre olmalıydı. Ancak onların kalelerden inmeleri, sonuç itibarıyla kalplerine korku düşmesinden daha önemli bir hadise olarak değerlendirilmiş ve müminlerin bu durumdan duyacakları sevinç daha çok olduğu için Yüce Allah, ilk önce *"kalelerinden indirdi"* ifadesini zikretmiş, ardından *"kalplerine korku düşürdü"* cümlesini getirmiştir.[837]

Bu durum, Kur'an'daki anlatımın sadece bir bilgi aktarımından ibaret olmadığını, olayları önem sırasına göre sunarak muhatapların duygularını da dikkate alarak ortaya koymaktadır. Böylelikle, Kur'an, muhatap üzerinde derin bir etki bırakmayı ve zihninde güçlü bir izlenim oluşturmayı amaçlamaktadır.

Allah Resûlü (s.a.s.)'e Yüce Allah'ın gerek dini ve gerekse uhrevî olarak her konuda kâfi olduğunun belirttiği, içinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, ihtimâm ve vurgu amacıyla içinde takdîmin yapıldığı örneklerden biridir.

{أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ}

---

[835] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 25: 164.
[836] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 25: 164; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 11: 72; Ebu Tayyib el-Kinnevcî, *Fethu'l-beyân fÎ mekâsidi'l-Kur'ân*, c. 11: 73.
[837] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 25: 164; el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, c. 8: 469.

"Allah kuluna kâfi değil midir? Seni O'ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun yolunu doğrultacak biri yoktur."[838]

Yukarıdaki ayette yer alan فَمَا لَهُ مِنْ هَاد *"onun için bir yol gösterici yoktur"* ifadesindeki "هَادٍ" kelimesi mübteda ve tehir edilmiştir. Üzerinde bulunan harf-i cer (مِنْ) zaittir. "لَهُ" ifadesi ise haber ve takdîm edilmiştir. Zira gramer sıralamasına göre cümlede önce mübteda yer alır, ardından haber gelir.[839] Haberin takdîm edilmesinin hikmetine gelince: Kendileri için bir hâdinin bulunmadığını ifade eden bir bağlamda Yüce Allah'ın dalalet ettiği kişilere râci olan "ha" zamirinin önemine binaen câr-mecrûr takdîm edilmiştir. Bu aynı zamanda Allah'ın dalalet ettiği kişilerin hidayet bulamayacağına dair güçlü bir vurgudur. Zira onların dalaletteki şiddet boyutu aşırı artmıştı. Putlarına o kadar inanmışlar ki onların gücüyle Peygambere bile zarar verebileceklerine inanmışlar ve onlarla Peygamberimiz'i korkutmaya çalışmışlardır. Buna karşın Yüce Allah'ın kudretine karşı gaflete girmişlerdir.[840] Dolayısıyla ayet hem dilsel boyutuyla hem de içerik itibarıyla Allah'ın yüceliğini ve müşriklerin inanç konusunda dalalet içinde olduklarını vurgulamaktadır.

Kıyamet gününde herkesin kendi derdiyle ilgilendiği, hiç kimsenin en yakın akrabası olsa dahi yardım amacıyla başkasının günahını yüklenmeyeceğini vurgulayan ve içinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette ihtimam ve vurgu amacıyla takdîm-tehir yapılmıştır.

{وَلا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرى وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلى حِمْلِها لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كانَ ذَا قُرْبى إِنَّما تُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَأَقامُوا الصَّلاةَ وَمَنْ تَزَكَّى فَإِنَّما يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ}

"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Yükü (günahı) ağır gelen kimse onu taşımak için (başkasını) çağırsa, bu çağırdığı akrabası da olsa, onun yükünden bir şey yüklenmez. Sen ancak görmeden Rablerinden korkanları ve namazı kılanları uyarabilirsin. Kim temizlenirse o, kendi menfaatine temizlenmiş olur. Dönüş Allah'adır."[841]

---

[838] ez-Zümer 39/36.
[839] Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni ve beyanuhu*, c. 8: 410.
[840] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 24: 14.
[841] el-Fâtır 35/18.

Yukarıdaki ayette yer alan وَإِلَى اللهِ الْمَصِيرُ *"Dönüş Allah'adır."* ifadesi mübteda ve haberden oluşmaktadır. Mübteda "الْمَصِيرُ" kelimesidir ve tehir edilmiştir. Haberi ise câr-mecûrdan oluşan "وَإِلَى اللهِ" ifadesidir ve takdîm edilmiştir. Bu takdîm ve tehir ihtimam ve vurgu amacıyla yapılmıştır. Yani yüce Allah'a dönüş olacağı önemine dikkat çekmekte ve tüm dikkatlerin O'na odaklamasının vurgusunu yapmaktadır. Bu, insanlara dünyadaki hayat geçici bir hayat olduğunu ve son hesaplaşmanın, sadece tüm nitelikleriyle Yüce olan Allah'a verileceğini hatırlatmaktadır. Bunun yanı sıra إِلَى اللهِ الْمَصِيرُ" ifadesi, ayetin bütünüyle birlikte değerlendirildiğinde Yüce Allah'ın lütuf ve adaletine de dikkat çekmektedir. Ayet, "Dönüş Allah'adır" vurgusu yaparken O'nun tüm varlıkları ihata eden adalet ve rahmet sıfatlarına dikkat çekmektedir. Yani O'na dönüş olduğunda isim ve sıfatlarının icap ettiği şekilde, adalet ve lütufla yönetileceğini hatırlatmaktadır. Yani, söz konusu dönüş bir son değil, her şeyin mutlak adaletle değerlendirilip karşılık bulacağı bir dönüş olacağını vurgulamaktadır. Böylece insanları mesuliyet bilincine, adalete ve Allah'ın dinine yönelmeye davet etmektedir. Bunun yanı sıra Yüce Allah'ın kelamı olan Kur'ân-ı Kerim'in ifadeleri mana açısından uyumlu ve etkileyici olduğu gibi telaffuz bakımından da uyumlu ve etkileyicidir. Bu amaçla söz konusu ayette fâsılaya riayet edilerek takdîm ve tehir yapılmıştır.[842]

Karı-koca arasındaki anlaşmazlıkların uzlaşıyla halledilmesinin teşvik edildiği ve içinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, ihtimam amacıyla içinde takdîm ve tehirin yapıldığı örneklerden biridir.

{وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا}

"Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir Allah'tan korkarsanız, şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."[843]

---

[842] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 22: 292.
[843] en-Nisâ 4/128.

Yukarıdaki ayette من بعلها نشوزا *"kocasının geçimsizliğinden"* ifadesinde yer alan ve câr-mecrûr olan "من بعلها" ifadesi خَافَتْ "*endişe ederse*" fiiline muta'allik olduğunun değerlendirildiği gibi, hazfedilmiş fiil veya ism-i fâile muta'allik edilerek tehir edilen "نشوزا" ifadesine hâl olarak da değerlendirilmiştir. Aslında "من بعلها" takdîm edilmeden önce "نشوزا" ifadesine sıfat idi. Fakat takdîm edildikten sonra ona hâl olmaya dönüşmüştür. Zira sıfat mevsufuna takdîm edilemez. "نشوزا" ise mef'ûlun bihtir[844]

Câr-mecrûrun mef'ûlün bihe takdîm edilmesinin sebebine gelince: Kocasından kaynaklanan ilgisizlik ve ondan yüz çevirme durumuna vurgu yapmak; bu duruma ihtimam vermek ve dikkat çekmek içindir. Böylece kadının korktuğu söz konusu durumu açıklamanın merkezine alınmıştır. Bunun yanı sıra ayette sorunun kaynağını geçimsizlik ve yüz çevirme olarak belirtmiştir. Bunları mef'ûlün bih olan " نشوزا أو اعراضا" kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bunlar tehir edilerek araya bir şey koymadan, hemen sonra sulh ve barışı teşvik eden ifadeler dile getirilmiştir. Bu, uzlaşmayı teşvik etmeyi ve bu konuda acele etmeyi ifade eder. Yani böyle bir sorun ortaya çıktığında tarafların vakit kaybetmeden çözüm arayışına girmeleri gerektiğini vurgular. Eğer takdîm-tehir yapılmasaydı araya câr-mecrûr gireceği için "uzlaşmayı teşvik etme ve bu konuda acele etme" vurgusu olmazdı. Böylece takdîm-tehir üslubuyla hem konunun önemi hem de uzlaşmanın gerekliliği güçlü bir şekilde ifade edilmiş ve ayetin mesajı daha etkili ve net bir şekilde iletilmiştir.

1. 5. 2. 2. Recâ Ayetlerinde İhtimâm Örnekleri

Kur'ân-ı Kerîm'deki recâ ve anlam açısından ona yakın olan ifadelerinin yer aldığı bazı ayetlerde ihtimâm ve vurgu amacıyla takdîm-tehir yapıldığı görülmektedir. Aşağıda bununla ilgili birkaç örnek verilecektir.

Recâ ifadesiyle yakın anlamlı olduğu değerlendirilen "عَسَى" kelimesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, takdîm'in belagî anlamlarından olan ihtimâm için yapılan güzel örneklerden biridir.

---

[844] Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, c. 4: 108; İbn Adil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, c. 7: 50.

{يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِنْ كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا}

"Ey iman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir. Apaçık bir edepsizlik yapmadıkça, onlara verdiğinizin bir kısmını ele geçirmeniz için de kadınları sıkıştırmayın. Onlarla iyi geçinin. Eğer onlardan hoşlanmazsanız (biliniz ki) Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de hoşlanmamış olabilirsiniz."[845]

Yukarıdaki ayette وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا *"Allah'ın hakkınızda çok hayırlı kılacağı bir şeyden de"* ifadesinde takdîm-tehir yapılmıştır. Zira câr-mecrûr olan "فِيهِ" mef'ûl olan "خَيْرًا" ve onun sıfatına "كَثِيرًا" takdîm edilmiştir. Cümlenin normal dizilişi " وَيَجْعَلَ اللهُ خَيْرًا كَثِيرًا فِيهِ" şeklindedir. Bunun amacı içinde çok hayır bulunan şeyin önemini vurgulamak ve ona ilgi uyandırmaktır. Kişinin zannına göre istenmeyen ve terk edilmesi gereken bir şey olsa dahi. Böylece bu düşünceye sahip olan kişi en sıkıntılı ve en zor durumlarda bile umudunu kaybetmeyecek, içinde bir hayır olabileceğini düşünecektir. Ancak buradaki takdîm, tahsis anlamı taşımaz. Şayet tahsis manası verilse, birçok hayrın sadece kul için hoş olmayan şeylerde bulunduğu anlamına gelirdi. Oysa durum, böyle olmadığını göstermektedir.[846]

Sonuç olarak bu ayet hayırlı düşünmeyi teşvik etmiş ve câr-mecrûrun takdîmiyle içinde çok hayır olanın önemini vurgulamıştır. Böylece insanları ümitsizlikten kurtarmaya çalışmıştır. Kişi, içinde büyük hayırlar olabileceği düşüncesiyle hoşlanmadığı şeylerden hemen kaçmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Zira hayır insanın hoşuna gidecek şeylerde olabileceğinin yanı sıra insanın hoşuna gitmeyen şeylerde de olabileceğine işaret etmiştir. Yüce Allah her hâl ve koşullarda hayrı yaratabilir. Şerri de hayra çevirebilir güçtedir. Dolayısıyla erkeklerin hoşuna gitmeyen kadınlarda da birçok hayrı çıkarabilir.

Recâ ifadesiyle yakın anlamlı olduğu değerlendirilen "يَطْمَعُونَ" kelimesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, takdîm'in belagî anlamlarından olan ihtimâm için yapılan güzel örneklerden biridir.

---

[845] en-Nisâ 4/19.
[846] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 6: 753-54.

{وَبَيْنَهُما حِجابٌ وَعَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ يَعْرِفُونَ كُلاًّ بِسِيماهُمْ وَنادَوْا أَصْحابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوها وَهُمْ يَطْمَعُونَ}

"İki taraf (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve A'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki, bunlar henüz cennete giremedikleri halde (girmeyi) umarak cennet ehline: 'selam size' diye seslenirler."[847]

Yukarıdaki ayette iki farklı cümlede takdîm-tehir yapılmıştır. Bunlar, وَبَيْنَهُما حِجابٌ *"İki taraf arasında bir perde vardır"* ve وَعَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ *"A'râf üzrinde adamlar vardır"* cümleleridir. "وَبَيْنَهُما حِجابٌ" ifadesinde zarf ve haber olan "بَيْنَهُما" ifadesi mübtedaya "حِجابٌ" kelimesine takdîm edilmiştir. "وَعَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ" ifadesinde ise câr-mecrûr ve haber olan "عَلَى الْأَعْرافِ" ifadesi mübtedaya "رِجالٌ" kelimesine takdîm edilmiştir.

Zarf-u mekân ve haber olan (بَيْنَهُما) ifadenin öne alınması, cennet ile cehennem arasında yer alan "A'râf denilen yerin ve onun hakkında zikredilen şeylerin önemini vurgulamak içindir. Yani takdîmin belâgî anlamlarından olan "ihtimâm" içindir. Bunun yanı sıra bu takdîm ile nekre olan "حِجابٌ" kelimesinin mübteda olmasının sahih kılmasını sağlamıştır. Nekre kılmasının amacı ise cennet ve cehennem arasında yer alan hicabın ta'zîmine ve önemine dikkat çekmek içindir. Ayrıca zarfa (بيْن) bitişik olan "هُما" zamiri, önceki ayette yer alan ve iki mekânın isimi olan cennet ve cehennem kelimelerine işaret etmektedir. Cennet ve cehennem ehline râci değildir. Zira eğer onlara râci olsaydı tesniye zamiri olan "هُما" zamiri yerine çoğul için olan "هُمْ" zamiri kullanılırdı.[848]

Câr-mecrûr ve haber olan "عَلَى الْأَعْرافِ" ifadesi mübtedaya "رِجالٌ" kelimesine takdîm edilmesi ise nekre olan kelimenin mübteda olmasının sahih kılmasını sağlama amacı taşımaktadır. Çünkü makâm (bağlam), A'râf üzerinde bulunan bilinmeyen (meçhul) erkeklerden bahsetmeyi gerektirmiştir. Bu kişiler, orada cennet ve cehennem ehlinin durumlarına şahit olacaklardır. Cehennemliklerden bazılarını tanıyacaklardır. Bu tanıdıkları kişiler ise dünyada izzet ve makam sahibi olan ve Yüce Allah'ın müminlere cennet vaadini yalanlayan kimselerdir. Ancak burada رِجالٌ "bazı erkekler"

[847] el-A'râf 7/46.
[848] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 8: 140.

denilip özel olarak zikredilmesi, A‘râf ehlinin arasında kadınların bulunmadığı anlamına da gelmemektedir.[849]

Recâ ifadesiyle yakın anlamlı olduğu değerlendirilen yine “عَسَى” kelimesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, takdîm’in belagî anlamlarından olan ihtimâm ve teşvik için yapılan güzel örneklerden biridir.

{وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَةً لَكَ عَسى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقاماً مَحْمُوداً}

“*Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceği umulur.”*[850]

Yukarıdaki ayette وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ *“Gecenin bir kısmında uyanarak namaz kıl”* ifadesinde takdîm ile ihtimâm manası elde edilmiştir. Ancak ihtimâmın nasıl olduğunu açıklanmadan önce söz konusu ifadenin i‘râbını açıklamada fayda vardır. “وَمِنَ اللَّيْلِ” ifadesinde مِنَ “min” harf-ı cer “اللَّيْلِ” onunla mecrûr olup câr-mecrûr hazf edilen “قُمْ” emir fiiline muta‘alliktir değerlendirmenin yanı sıra “فَتَهَجَّدْ” fiiline muta‘allik ve ona takdîm edilmiştir görüşü de savunulmuştur. “تَهَجَّدْ” ifadesi emir fiilidir. Fâili müstetir olup اَنْتَ “ente” zamiridir. Câr-mecrûrdan oluşan “بِهِ” ise “تَهَجَّدْ” fiiline muta‘alliktir.[851]

Câr-mecrûrdan oluşan “وَمِنَ اللَّيْلِ” ifadesi “تَهَجَّدْ” fiiline muta‘alliktir ve ona takdîm edilmiş, değerlendirdiği takdirde takdîmin amacı ihtimâm ve teşvik için olduğu yorumlanmıştır. Yani gecenin bir kısmında uyanıp namaz kılmanın önemine dikkat çekmek ve ona teşvik etmek amacıyla câr-mecrûr takdîm edilmiştir. Böylece söz konusu cümle bu takdîm ile şart ve cezadan oluşan şart cümlesinin anlamı kazanmıştır. Bunun için câr-mecrûrun muta‘alliki olan “فَتَهَجَّدْ” fiili, şart cümlesinin cevabı gibi değerlendirilerek başına ceza için kullanılan ف “fa” harfi getirilmiştir. Bu, câr-mecrûr ve zarflarda uygulanabilen fasih bir uygulamadır. Örneğin وَفِي ذلِكَ فَلْيَتَنافَسِ الْمُتَنافِسُونَ *“İşte yarışanlar ancak onda yarışsınlar.)*[852] ayetinde de aynı uygulama yapılmıştır.[853]

---

[849] İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. 8: 141.
[850] el-İsrâ 17/79.
[851] İbn Adil, *el-Lübâb fî ‘ulûmi’l-Kitâb*, c. 12: 360.
[852] el-Mutaffifîn 83/26.
[853] İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, c. 15: 184.

1. 5. 3. Teşvîk

Takdîm ve tehirin belâgî amaçlarından biri de takdîm edilen öğe aracılığıyla tehir edilen öğe hakkında muhatapta merak uyandırmak ve onun ne olduğunu öğrenmesi için teşvik etmektir.[854] Bu da takdîm edilenin muhataba garabet hissi vermesi durumunda oluşur.[855] Muhammed b. Vuheyb'in Halife Ebu'l-İshak Mu'tasım-Billâh'ı (227/842) öven aşağıdaki şiir buna örnektir.

ثَلَاثَةٌ تُشْرَقُ الدُّنْيَا بِبَهْجَتِهَا شَمْسُ الضّحَى وَأَبُو إِسْحَاق وَالْقَمَرُ (البسيط)

"Üç şey vardır ki dünya onların güzelliğiyle aydınlanır. Bunlar: sabah güneşi, Ebu İshak ve aydır"[856]

Yukarıdaki şiirde "ثَلَاثَةٌ" *(üç şey vardır)* denildiğinde insanda o şeylerin ne olduğu hakkında merak uyandırır. Zaten genel olarak sayı zikredildiğinde sayılacak şeyin ne olduğu hakkında insanda merak oluşur. Ardından o şeylerin hayret verici bir kısım özellikleri dile getirilerek تُشْرَقُ الدُّنْيَا بِبَهْجَتِهَا "*dünya onların güzelliğiyle aydınlanır*" denildiğinde merak zirveye ulaşır ve o şeyleri öğrenmeye teşvik etmiş olur. Eğer haber olan "ثَلَاثَةٌ" takdîm edilmeyip mübtedadan (شَمْسُ الضّحَى وَأَبُو إِسْحَاق وَالْقَمَرُ) sonra getirilseydi, yani "شَمْسُ الضُّحَى وَأَبُو إِسْحَاقَ وَالْقَمَرُ ثَلَاثَةٌ تُشْرَقُ الدُّنْيَا بِبَهْجَتِهَا" şeklinde olsaydı muhatapta merak ve öğrenme teşviki oluşmazdı.[857]

1. 5. 3. 1. Korku Ayetlerinde Teşvîk Örnekleri

Korku ifadesinin yer aldığı bazı ayetlerde de teşvik amacıyla, cümlenin öğeleri arasında takdîm ve tehir yapılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ}

---

[854] Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 221.
[855] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 124.
[856] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 136.
[857] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 136; el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 137.

"Allah, (ibret için) bir ülkeyi örnek verdi: Bu ülke güvenli, huzurlu idi; ona rızkı her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı."[858]

Yukarıdaki ayette وَضَرَبَ اللهُ مَثَلًا قَرْيَةً *"Allah, bir ülkeyi örnek verdi"* ifadesinde teşvik amacıyla takdîm-tehir yapılmıştır. Bunun anlaşılabilmesi için ilk önce cümlenin i'râbını yapmakta fayda vardır. "ضَرَبَ" fiil, "اللهُ" fail, "مَثَلًا" mef'ûlun bihtir. "قَرْيَةً" ise "مَثَلًا" için bedel olarak değerlendirdiğinin yanı sıra birinci mef'ûlun bih olarak da değerlendirilmiştir. Mef'ûlun bih olarak değerlendirildiği takdirde "ضَرَبَ" fiili iki mef'ûl almış olur ve zımnen "جَعَلَ" manası taşıdığını değerlendirmek gerekir. Zira "ضَرَبَ" sadece bir mef'ul alabilmektedir. Bu durumda ikinci mef'ûl olan "قَرْيَةً" kelimesi birinci mef'ûl olan "مَثَلًا" ifadesine takdîm edilmiş olur. كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً *"Bu ülke güvenli, huzurlu idi"* cümlesi ise "قَرْيَةً" ifadesine sıfattır. İkinci mef'ûlun, birinci mef'ûle takdîm edilmesi iki amaca dayandırılabilir. Birincisi: Eğer takdîm edilmeseydi ve "وَضَرَبَ اللهُ قَرْيَةً مَثَلًا كَانَتْ آمِنَةً" şeklinde ifade edilseydi sıfat ve mevsuf arasına birinci (قَرْيَةً) mef'ûl girmiş olurdu. Bunu önlemek için yapılmıştır. İkincisi ise: Tehir edilene merak, ilgi uyandırma ve teşvik amacıyla yapılmıştır. Zira takdîm edilmesi gereken bir ifadenin tehir edilmesi, insanda onun gelişine karşı bir beklenti, merak ve bir teşvik oluşturur. Özellikle, tehir edilen ifadenin öncesinde gelen unsur, o ifadeyi davet eder nitelikte olduğunda, ifade zikredildiğinde muhatap üzerinde daha güçlü bir etki oluşturur. Burada da aynı durum söz konusudur. Örneğin ayette "وَضَرَبَ اللهُ مَثَلًا" *"Allah bir örnek verdi..."* denildiğinde, söz konusu örneğin ne olduğunu öğrenmek için muhatapta bir beklenti oluşur ve onu öğrenmeye teşvik etmiş olur. Ayette, bu beklenti "…قَرْيَةً" ile karşılanmış olur. Böylece zihinde iyice yerleşmiş olur.[859] Bu ayet, Allah'ın kelamının anlam bakımından ne kadar derin, üslup ve nazım açısından ne denli düzenli olduğunu göstermektedir. Muhatapta ilgi uyandırmak için kelimeler özenle seçilmiş, nazım ve sıralaması da dikkatle düzenlenmiştir.

---

[858] en-Nahl 16/112.
[859] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 5: 144; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 7: 476.

Ayrıca Yüce Allah, bu ayette kafirleri dünya musibetleriyle şiddetli bir şekilde tehdit etmektedir. Bu tehdit, onların açlık ve korkuya düşmeyi kapsamaktadır. Zira bu durum, ayette açıkça belirtilmiştir.[860]

Muhsin olarak yüzünü Allah'a teslim eden kişi için korku ve üzüntünün olmadığını belirten ve korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet teşvik için takdîm-tehir yapılmıştır.

{بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

"Bilakis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse (Allah'a hakkıyla kulluk ederse) onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır ne de üzüntü çekerler."[861]

Yukarıdaki ayette "فَلَهُ أَجْرُهُ" ifadesi, tehir edilen mübtedadan (أَجْرُهُ) ve câr mecrûr olan haberden (فَلَهُ) oluşmaktadır. Haber mübtedaya takdîm edilmiştir. Takdîm ve tehirin amacı muhatabı tehir edilen unsura teşvik etmek, ona karşı ilgi ve merak uyandırmayı sağlamaktır. Zira مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ *"kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse onun için vardır"* denildiğinde onun için ne olacağını bilmek için merak eder ve sabırsızlanır. Bir an önce onun hakkında bilgi sahibi olmasını ister. Ayrıca, أَجْر "ücret" kelimesinin zamire izafe edilerek أَجْرُهُ "onun mükâfatı" şeklinde olması ve ona ait olduğunu vurgulaması teşvik unsurunu pekiştirmektedir. Zira söz konusu mükâfat zamirle, onun adına yazılmış, korunmuş ve Rabbi katında bekleyen özel bir ücret olduğu belirtilmiştir. Bu da teşvik unsurunu daha da güçlendirmiştir.[862] Ona ait bir mükâfat verileceğini bildirdikten sonra söz konusu mükâfatın "عِنْدَ رَبِّهِ" *(Rabbi katındadır)* şeklinde belirtmesi de sıradan bir mükâfat olmadığını, değerli bir mükâfat olduğunu işaret etmektedir.

Hz. İbrahim'in gelen misafirlerden korkusunu الرَّوْعُ kavramıyla dile getiren, vurgu ve teşvik amacıyla takdîm ve tehirin yapıldığı güzel örneklerden birisi de aşağıdaki ayettir.

---

[860] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 20: 278.
[861] el-Bakara 2/112.
[862] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 2: 138.

{فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ وَجَاءَتْهُ الْبُشْرَى يُجَادِلُنَا فِي قَوْمِ لُوطٍ}

"İbrahim'den korku gidip kendisine müjde gelince, Lut kavmi hakkında (adeta) bizimle mücadeleye başladı." [863]

Yukarıdaki ayette فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ الرَّوْعُ *"İbrahim'den korku gidince"* cümlenin öğeleri arasında takdîm-tehir yapılarak ayetin manasına vurgu ve teşvik kattığı anlaşılmaktadır. Cümle, fiil (ذَهَبَ), fail (الرَّوْعُ) ve câr-mecrûrdan (عَنْ إِبْرَاهِيمَ) oluşmaktadır. Câr-mecrûr olan "عَنْ إِبْرَاهِيمَ" ifadesi öne alınmasıyla tehir edilen faile (الروع) yönelik muhatapta teşvik ve merak oluşturmuştur. Zira muhatap فَلَمَّا ذَهَبَ عن ابراهيم "İbrahim'den gidince" ifadesini duyduğunda giden şeyin ne olduğunu merak eder ve onu öğrenmek için tehir edilen faile karşı onda bir teşvik unsuru oluşur. Ardından الروع "korku" denilince muhatabın merakı giderilmiş olur, böylece rahatlamış olur ve zihninde daha güçlü bir şekilde yerleşmiş olur. [864] Bu bağlamda, takdîm ve tehirle muhatabın zihninde bir merak ve beklenti uyandırmış ve ifadeye belâgî bir derinlik kazandırmıştır.

Ayrıca câr-mecrûrun takdîm edilmesiyle ayetteki anlam ve vurgu Hz. İbrahim (a.s.)'in üzerine yoğunlaşmıştır. Yani takdîm ile ayetteki asıl amaç, Hz. İbrahim'in hissettiği korkunun nasıl geçtiğini ve ardından gelen müjdeyle nasıl bir rahatlama yaşadığını vurgulamaktadır. Eğer cümle tabii sıralamasına göre kurulsaydı -yani " فَلَمَّا ذَهَبَ الرَّوْعُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ" şeklinde olsaydı- dikkat ve vurgunun korkunun üzerinde yoğunlaşması ihtimal dahilindeydi. Fakat takdîm-tehir ile odak noktası Hz. İbrahim olmuştur.[865]

İbarenin tamamı Hz. İbrahim'in duasından müteşekkil olan ve içinde korku ifadesi yer alan aşağıdaki ayet de teşvik amacıyla içinde takdîm-tehir yapılan güzel örneklerden biridir.

{وَإِنِّي خِفْتُ الْمَوَالِيَ مِنْ وَرَائِي وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا}

"Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlarımdan edişe ediyorum. Karım da kısırdır. Tarafından bana bir veli (oğul) ver."[866]

---

[863] Hûd 11/74.
[864] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 4: 226.
[865] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 21: 383.
[866] Meryem 19/5,6.

Yukarıdaki ayette فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا *"Tarafından bana bir veli ver."* cümlesinde mef'ûl ve câr-mecrûrlar arasında tadîm-tehir meydana gelmiştir. Cümlenim i'râbı şöyledir: "هَبْ" dua manasındaki emir fiilidir. Faili zamir-i muhatap olup (ente) müstetirdir. Mef'ûlu "وَلِيًّا" dir. "لِي" câr-mecrûr olup emir fiiline muta'alliktir. "مِنْ لَدُنْكَ" yine câr-mecrûr olup emir fiiline muta'alliktir.[867] Câr-mecrûrlar mef'ûle takdîm edilmiştir. Cümlenin doğal sıralaması "فَهَب وَلِيًّا لِي مِنْ لَدُنْكَ" şeklindedir.

Câr-mecrûrların mef'ulun bihe takdîm edilmesi üç gerekçeyle açıklanabilir. İkisi belâgî bir anlam kazandırmaya yöneliktir. Bunlar: Teşvik ve vurgu manalarıdır. Diğeri ise ayetin nazmıyla ilgilidir. Mef'ulun bih olan "وَلِيًّا" kelimesinin iki câr ve mecrûrdan sonra yer alması, anlatımın vurgu ve etki açısından derinlik kazanmasını sağlamış ve özellikle iki şeye vurgu yapmıştır. Hz. Zekeriya ilk önce لِي "bana" diyerek özellikle kendisi için istediğine vurgu yapmış, ardından istediği şeyin sebep ve sonuçlarla meydana gelen sıradan bir şey olmadığı için مِنْ لَدُنْكَ *"kendi katından"* vurgusu yaparak ancak Allah'tan gelen özel bir bağışa (hibe) odaklanmıştır.[868]

Bunun yanı sıra Hz. Zekeriya'nın câr-mecrûrları takdîm edilerek ve mef'ûlün bihi tehir edilerek فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ *"Tarafından bana ver"* şeklindeki dile getirdiği vurgulu ifade dinleyici veya oyucuda kendisi için istediği özel ve önemli şeyin ne olduğu konusunda merak uyandırmış ve onu öğrenmeye yönelik teşvik unsuru oluşmuştur. Ardından mef'ulün bih olan وَلِيًّا *"bir veli"* zikredildiğinde anlamın daha çok hissedilmesine sebep olmuş ve daha sağlam bir şekilde zihinde yerleşmesini sağlamıştır. [869]

Ayrıca ayetteki kelimelerin sıralanışı, Kur'an'ın dilindeki mükemmel bir nazma sahip olduğunu yansıtır. Zira eğer "وَلِيًّا" kelimesi tabii sıralamasında yer alıp câr-mecrûrlardan önce gelseydi, câr-mecrûrlar kendisi ve sonraki ayetin başında yer alan ve onun sıfatı olan "يَرِثُنِي" arasın da yer alırlardı. Bu hem nahiv kuralına aykırı olurdu hem de Kur'ân'ın estetik nazmına halel getirirdi. [870]

---

[867] Sâfî, *el-Cedvelu fî i'râbi'l-Kur'ân*, c. 16: 271.
[868] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 5: 254; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 8: 382.
[869] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 5: 254; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 8: 382.
[870] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 5: 254; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 8: 382.

İman edip salih amel işleyenlere farklı müjdeler veren ve içinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet, teşvik amacıyla takdîm-tehirin yapıldığı güzel örneklerden biridir.

{وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا}

"Allah, sizlerden iman edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hâkim kıldığı gibi onları da yer yüzüne sahip ve hâkim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği dini (İslam'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra, bunun yerine onlara güven sağlayacağını vadetti."[871]

Yukarıdaki ayette, وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ *"onlar için beğenip seçtiği dini iyice yerleştirip koruyacağını"* cümlesinde "لَيُمَكِّنَنَّ" fiiline bağlı olduğu câr-mecrûr (لَهُمْ) mef'ûlün bih-i sarihten (دِينَهُمُ) önce getirilmesi nahiv ve belâgi anlam açısında bir incelik taşımaktadır.

Ayet Yüce Allah'ın iman edip salih amel işleyenlerin müjdesiyle başlamıştır. Ardından câr-mecrûrun takdîm edildiği وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ *"onlar için iyice yerleştirip koruyacağını"* şeklindeki başka bir vaatle devam etmiştir. Câr-mecrûrun takdîmiyle va'd edilen şeyin faydalarının müminler için olduğunu hızlıca belirtmiştir. Böylece muhatabın ilgisini artıran bir teşvik ve motive edici bir unsur olarak sunulmuştur. Bu, muhatabın tehir edilen mef'ule (İslam dinine) yönelmelerini teşvik etmiş ve zikredildiğinde onu kabul etmeleri için onları heveslendirmiştir.[872]

Bunun yanı sıra eğer câr-mecrûr takdîm edilmeyip ve mef'ulün bih tehir edilmeseydi, câr-mecrûr sıfat (الذى ارتضى لهم) ve mavsûf (دِينَهُمُ) arasına girmiş olurdu. Bu nahiv kuralı açısından uygun görülmemiştir. Ayrıca cümlenin akıcılığı ve estetik yapısı da bozulabilirdi.[873] Bu nedenle ayetteki ifadelerin sıralaması birçok amaç dikkate alınarak özel olarak düzenlenmiştir. Gramer kurallarına uyma, manayı

[871] en-Nûr 24/55.
[872] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 9: 394.
[873] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 6: 191.

güçlendirme, psikolojik etkiyi artırma ve üslup estetiğini koruma bu amaçlardan bazılarıdır.

1. 5. 3. 2. Recâ Ayetlerinde Teşvîk Örnekleri

Recâ veya anlam olarak ona yakın olan ifadelerinin yer aldığı bazı ayetlerde de teşvik amacıyla, cümlenin öğeleri arasında takdîm ve tehir yapılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُون أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ}

"Huzurumuza çıkacaklarını ummayanlar, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanlar ve ayetlerimizden gafil olanlar yok mu, işte onların, kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden varacakları yer ateştir!"[874]

Yukarıdaki ayette, إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا *"Huzurumuza çıkacaklarını ummayanlar"* ifadesinde ism-u mevsûl ve müsnedün ileyh olan "الَّذِينَ" kelimesi takdîm edilmiş, müsned olan أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ *"onların varacakları yer ateştir"* ifadesi ise tehir edilmiştir. Bu takdîm-tehirin amacı, muhatabın dikkatini çekerek onu beklenen haber hakkında düşünmeye teşvîk etmek, merakını artırmak, onun aklını ve kalbini harekete geçirmektir. Zira muhatap إِنَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا *"Huzurumuza çıkacaklarını ummayanlar"* ifadesini duyduğunda bunlar kimlerdir ve onların hâli ne olacaktır? diye merak eder. Bu teşvik ve merak uyandırmaktan sonra muhatabın üzerinde daha büyük bir etki bıraksın, akılları uyandırsın ve iman tohumlarını canlandırsın diye müsned olan أُولَئِكَ مَأْوَاهُمُ النَّارُ *"işte onların varacakları yer ateştir."* ifadesi vurgulu bir şekilde verilmiştir. Ayrıca, sıla cümlesinin uzunluğu, yani nefiy, fiil, fâil, mef'ûl ve muzaf ileyhi لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا *"Huzurumuza çıkacaklarını ummayanlar"* ile ona atfedilen "رَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا" *"dünya hayatına razı olup"* ve اطْمَأَنُّوا بِهَا *"dünya hayatıyla tatmin olanlar"* gibi ifadeler, müsnedün ileyh ile müsned arasına bir ara unsur (fâsıla) sayılmakta ve teşvikin daha da artmasını sağlamaktadır.[875]

Ayrıca ayetteki "هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُون" ifadesinde câr-mecrûr olan "عَنْ آيَاتِنَا" ifadesinin muta'alliki olan "غَافِلُون" ifadesine takdîm edilmesi cümleye tahsis anlamı katmaktadır.

---

[874] Yûnus 10/7, 8.
[875] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 18: 742.

Yani söz konusu kişilerin sadece Yüce Allah'ın ayetlerinden gâfil olduklarını ve diğer şeylerle ilgili olduklarına dikkat çekmektedir. İsim cümlesinin tercih edilmesi ve haberin ism-u fâil (غَافِلُون) olarak getirilmesi ise söz konusu gafletin devamlılığına işaret etmektedir. Zira isim cümlesi manaya sübut ve devamlılık katar. Onlar ayetlere bakmamayı kendileri için bir alışkanlık ve karakter edinmişlerdir. Öyle aşırı derecede bir gafletin içindedirler ki onlar için bir dönüş ihtimali bulunmamaktadır. Bu da onların ayırt etme yeteneklerini kaybettiklerini, akıl ve kalplerinin mühürlendiğini gösterir.[876]

Netice itibarıyla, ayet yalnızca bir bilgi vermekle kalmayıp, aynı zamanda kâfirlerin içinde bulundukları gaflet, dünyaya olan bağlılık durumlarını ve kötü akıbetlerini çeşitli belâgî üsluplarla derinlemesine tasvir etmektedir.

1. 5. 4. Fâsılalara Riayet

Sözlükte فاصلة "Fâsıla" kelimesi, فصل "f-s-l" kökünden türetilmiş olup ism-i fâildir. İki şeyi birbirinden ayıran anlamına gelir. Çoğuluna فَوَاصِل denilmiştir. [877] Kur'ân terminolojisine göre; bir ayetin son kelimesine, içinde yer aldığı ayetle ve ondan sonra gelen ayeti birbirinden ayırdığı için fâsıla denilir. Her bir fâsıla, tıpkı şiirdeki kafiye gibi ayetin sonunu belirleyen bir yapı olarak kabul edilmiştir. Sözün güzelleşmesine katkıda bulunur, böylece dinleyiciye haz verir. Kur'ân'ın beşerî sözlerden ayırmasını sağlayan önemli bir üslup özelliğidir.[878]

Kur'ân ayetlerindeki fâsılalar nesirdeki secilere benzememektedir. Zira üslubu tamamen farklı ve kendine has bir özelliğe sahiptir. Fâsıla belâgat olarak belirlenirken seci ise sözde bir kusur olarak değerlendirilmiştir. Çünkü secide, manalar seciye tabidir. Fâsılada ise fâsıla manaya tabidir.[879]

1. 5. 4. 1. Korku Ayetlerinde Fâsılalara Riayet

Kur'ân-ı Kerîm'in ibaresinde fâsılaya riayet amacıyla birçok uygulamadan bahsedilmiştir. Bunların arasında takdîm-tehir uygulaması da mevcuttur.[880] Korku

---

[876] Ni'metullâh b. Mahmud en-Nahcavânî, *el-Fevâtihu'l-'ilâhiye ve'l-mefâtih'ul-gaybiye* (el-Gorî-Mısır: Dâru Rekâbî, 1999), c. 1: 326; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 11: 100.
[877] Fîyrûzâbâdî, "fesele" 1042; ez-Zebîdî, 30: 163.
[878] Ragib el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*, c. 638; Zerkeşî, *el-Burhan fî 'ulumi'l-Kur'ân*, c. 1: 53-54; Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, c. 3: 332-334.
[879] Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-Rummânî, *en-Nüketu fî i''câzi'i-Kur'ân*, thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zeğlûl Selâm (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1976), 97.
[880] Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, c. 3: 339.

ifadelerinin yer aldığı bazı ayetlerde de fâsılaya riayet etmek amacıyla takdîm-tehir uygulaması yapılmıştır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ}

"(O takva sahipleri ki) onlar, görmedikleri halde, Rablerine candan saygı gösterirler. Yine onlar, kıyametten korkan kimselerdir."[881]

Yukarıdaki ayetin söz dizinimi dikkatlice incelendiğinde, ayetlerin sonunda ahenk ve uyum sağlanması ve anlam açısından da bazı mesajları vurgulamak için takdîm-tehir uygulaması yapıldığı ve kelime sıralaması özenle düzenlendiği anlaşılmaktadır.

Ayetteki وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ "*Yine onlar, kıyametten korkan kimselerdir*" ifadesinde "هُمْ" zamiri mübtedadır. "مُشْفِقُونَ" merfu olup haberidir. "مِنَ السَّاعَةِ" câr-mecrûr olup "مُشْفِقُونَ" ifadesine muta'alliktir.[882] Normal şartlarda câr-mecrûr tehir edilmesi gerekirdi Fakat bu ayetten önceki ve sonraki ayetlerin sonlarına ahenk ve uyum sağlamak, fâsılalara riayet etmek için takdîm tehir-yapılmıştır.[883] Zira bu ayetten önceki ve sonra ayetlerin tamamı ن "nûn" hafıyla sonlandırılmıştır. Örneğin ondan önceki son iki ayetin sonu "لِلْمُتَّقِينَ", "ظَالِمِينَ" nûn harfi olan kelimelerdir. Aynı zamanda ondan sonraki ayetler de yine nûn harfiyle son bulmuşlardır. Eğer takdîm-tehir yapılmasaydı ayetler arasındaki lafzî ahenk bozulurdu.

Câr-mecrûrun (مِنَ السَّاعَةِ) takdîm edilmesi ve ayette ikinci kez "مُشْفِقُونَ" korku ifadesinin kullanılması, müminlerin genel olarak Allah korkusuna sahip olduklarını ifade eden önceki sıfatlarına يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ *"Rablerinden korkarlar"* ek olarak, kafirlerin aksine özellikle korkularının kıyamete yönelik olduğunu, kıyametin dehşeti ise korkulacak en büyük korku kaynağı olduğunu vurgulamak içindir. Ayrıca bu korkuyu isim cümlesiyle dile getirilmesi korkunun sürekli ve sabit olduğuna delalet etmektedir. Zira isim cümlesi manaya devamlılık anlamı katar.[884] Bütün bunlar Kur'ân-ı Kerîm'in eşsiz belâgatini ve edebi gücünü ortaya koymaktadır.

---

[881] el-Enbiyâ 21/49.
[882] Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni ve beyanuhu*, c. 6: 325.
[883] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 6: 71; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 9: 55.
[884] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 6: 71; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 9: 55.

Gerçek müminlerin bazı önemli özellikleri dile getirildiği, korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette fâsılaya riayet ve vurgu amacıyla takdîm-tehir uygulaması yapılmıştır.

{إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ}

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını arttıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir." [885]

Yukarıdaki ayette müminlerin nitelikleri anlatırken, lafzen önceki ve sonraki ayetlerle uyum sağlamak ve anlam açısından Allah'ın ismine ihtimam ve vurgu yapmak için وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ *"Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir"* ibaresinde takdîm-tehir yapılmıştır. Bu ifadede câr-mecrûr olan "وَعَلَى رَبِّهِمْ" kısmı fiilden önce yer almıştır. Cümlenin normal dizinimi "وَيَتَوَكَّلُونَ عَلَى رَبِّهِمْ" şeklinde olması gerekirdi ancak söz konusu amaçlar için takdîm tehir uygulaması yapılmıştır.

Kur'an'ın edebi ve ritmik yapısında fâsılaya riayet etmek için kelime sıralaması özenle düzenlenmiştir. Burada "على رَبِّهِمْ" kısmının öne alınması, önceki ve sonraki ayetlerin sonlarındaki ahenk ve uyumu sağlamak içindir. [886] Zira söz konusu ayetlerin sonu "nûn" harfiyle sonlandırılmıştır. Eğer takdîm tehir olmasaydı ayetler arasında lafzî uyum sağlanmazdı.

Ayrıca وَعَلَى رَبِّهِمْ *"Rablerine"* ifadesinin takdîm edilmesi, müminlerin tevekküllerinin başkasına değil, doğrudan Allah'a olduğunu vurgulamıştır.[887] Bu aynı zamanda, bazı müminlerin kalplerinde hâlâ dünyevi sebeplere fazlaca güvenme eğilimi olabileceğine dair bir uyarı niteliğindedir. Yani, Allah'a tam tevekkül etmek yerine, dünyevi kazançlara ve sebeplere aşırı meyil göstermekten kaçınmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun yanı sıra müşriklerin putlardan yardım ummalarından dolayı onlara da bir "ta'rîz" (dolaylı gönderme)de bulunmuştur. Cümlede özellikle müzâri fiilinin يَتَوَكَّلُونَ *"tevekkül ederler"* kullanılması ise

---

[885] el-Enfâl 8/2.
[886] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 9: 259.
[887] Muhammed Salih b. Muhammed el-Useymîn, *Şarhu Riyâzus-sâlihîn* (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1426), c. 1: 545.

müminlerin tevekkülünün "teceddüd" sürekli tekrar eden, yenilenen bir hâl olduğunu gösterir. Yani, onların tevekkülü bir defaya mahsus bir durum değildir anlamına gelmektedir. Böyle bir tevekküle sahip olan kişiye Yüce Allah onun işini kolaylaştırır, ona helal rızık yollarını açar ve haram kazançtan korur.[888]

Hz. Mûsâ'nın, Firavun'un sihirbazlarına karşı girdiği mücadelede onların yaptıkları sihirlere karşı psikolojik durumunu anlatan, korkuyu ifade eden kelimelerden biri içinde yer alan ve fâsılalara riayet amacıyla takdîm-tehir uygulanan ayetlerden biri aşağıda zikredilmiştir.

{فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى}

"Musa, birden içinde bir korku duydu."[889]

Yukarıdaki ayetin i'râbı şöyledir: "أَوْجَسَ" fiil-i mâzî, "فِي نَفْسِهِ" câr-mecrûr olup ona muta'alliktir. "مُوسَى" fiilin fâilidir. "خِيفَةً" ise mef'ûlüdür.[890] Cümlenin normal diziminde fâil mef'ûlden önce gelir. Ancak burada fâsılalara riayet amacıyla mef'ûl fâilden önce yer almıştır. Zira bundan önceki ve sonraki ayetler son harfi maksûr elif olan "تَسْعَى" ve "الْأَعْلَى" gibi kelimelerdir. Eğer fâil ve mef'ûl arasında takdîm-tehir uygulaması olmasaydı ayetler arasında fâsıla uyumu olmazdı.[891]

Ayrıca bu ayet fâsılalara riayet için "إِضْمَار قَبْلَ الذِّكْر" zamir; râci olduğu, tefsir ettiği kelimeden önce getirilmiştir.[892] Normal şartlarda nahiv kurallarına göre bu caiz değildir. Fakat ismin takdiren mukaddem olması durumda zamir râci olduğu isimden önce getirilebilir. Bu örnekte de "مُوسَى" kelimesi fail olduğu için takdirden zamirden "فِي نَفْسِهِ" öncedir.[893] Zira cümle sıralamasında fâil fiilden hemen sonra yer alır ve rütbe olarak zamirden sonra gelir.

Hz. Musa'da oluşan korku, insanın yaratılışı gereği böyle durumlarda insanda meydana gelen bir ruh halidir. Bu ve buna benzer şeylerden uzak durmak neredeyse insan için imkansızdır.[894]

---

[888] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 9: 259.
[889] Tâ-Hâ 20/67.
[890] Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni ve beyanuhu*, c. 2: 264.
[891] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 6: 27.
[892] Celaluddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, c. 3: 340.
[893] Ebu'l-Berekât Kemâluddin el-Enbârî, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâfî beyene'n-nahviyîn* (Lübnan: el-Mektebetu'l-'Asriye, 2003), c. 1: 204.
[894] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 3: 74.

1. 5. 4. 2. Recâ Ayetlerinde Fâsılalara Riayet

Recâ veya anlam olarak ona yakın olan ifadelerinin yer aldığı bazı ayetlerde de fâsılaya riayet amacıyla, cümlenin öğeleri arasında takdîm ve tehir yapılmıştır. Aşağıdaki ayette anlam açısından recâya yakın olan "عَسَى" ve "رَاغِبُونَ" ifadeleri yer almakta ve fâsılaya uyum amacıyla öğeler arasında takdîm-tehir yapıldığı anlaşılmaktadır.

{عَسَى رَبُّنَا أَنْ يُبْدِلَنَا خَيْرًا مِنْهَا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ}

"Belki Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz (artık) Rabbimizi (O'nun hoşnutluğunu) arzuluyoruz."[895]

Yukarıdaki ayetin söz dizinimi incelendiğinde, ayetlerin sonunda ahenk ve uyum sağlanması için takdîm-tehir uygulaması yapıldığı ve kelime sıralaması özenle düzenlendiği anlaşılmaktadır. Ayetteki إِنَّا إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ *"Muhakkak biz Rabbimizi arzuluyoruz"* ifadesine إِنَّ "inne" harf-i nâsih olup ona yapışık olan zamir (نا) onun ismidir. "رَاغِبُونَ" kelimesi ism-u fâil olup onun haberidir. "إِلَى رَبِّنَا" ifadesi ise câr-mecrûr olup ona (رَاغِبُونَ) muta'allik ve takdîm edilmiştir.[896] Cümlenin doğal dizinimi " إِنَّا رَاغِبُونَ إِلَى رَبِّنَا" şeklindedir. Fakat bu ayetten önceki ve sonraki ayetlerin sonlarına ahenk ve uyum sağlamak, fâsılalara riayet etmek amacıyla takdîm-tehir yapılmıştır. Zira ondan önceki son on beş ayetin tamamı sonu ن "nûn" harfi olan kelimelerdir. Aynı zamanda ondan sonraki ayet de yine nûn harfiyle son bulmuştur. Eğer takdîm-tehir yapılmasaydı ayetler arasındaki lafzî ahenk bozulurdu.

Hz. Nuh'un kendi kavmine yönelttiği bir sorudan müteşekkil olduğu ve recâ ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayete de fâsılaya riayet amacıyla takdîm-tehir uygulamasının yapıldığı güzel örneklerden biridir.

{مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا}

"Size ne oluyor da Allah için bir vakar (saygınlık, büyüklük) ummuyorsunuz?"[897]

---

[895] el-Kalem 68/32.
[896] Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni ve beyanuhu*, c. 10: 177.
[897] Nûh 71/13.

Yukarıdaki ayette "لله" kelimesinin i'râbı iki şekilde değerlendirilmiştir. "تَرْجُونَ" fiiline mut'alliktir değerlendirmenin yanı sıra " وَقَارًا" ifadesine hal ve mudmar olan fiile muta'allik olduğu da belirtilmiştir. Birinci görüşe göre takdîm-tehir söz konusu değildir. İkinci görüşe göre ise "لله" kelimesi zü'l-hâl olan "وَقَارًا" ifadesine takdîm edilmiş olarak yorumlanmıştır. Zira eğer takdîm edilmeseydi ona hâl değil sıfat olma zorunluluğu olacaktı. Böyle bir durumun meydana gelmemesi için takdîm-tehir uygulanmıştır.[898]

Ayrıca bu ayetteki söz konusu takdîm-tehir uygulamasıyla kendisinden önceki ve sonraki ayetlerin fâsılalarına uyum sağlanmıştır. Zira bu ayetten önceki birçok ayetin sonu ر "r" ve tenvin olan kelimelerdir. Aynı zamanda ondan sonraki ayet de yine ر "r" ve tenvin harfiyle biten kelimeyle son bulmuştur. Eğer söz konusu öğeler arasında takdîm-tehir yapılmasaydı ayetler arasındaki lafzî ahenk bozulacaktı.

1. 5. 5. Hükmü Takviye Etme

Arap edebiyatında, kişi söylediği hükmü muhatabın zihnine iyice yerleştirmek için bazen farklı unsurlarla takviye edilir. Söz konusu unsurlardan biri de takdîm-tehir uygulamasıdır. Örneğin cömert olan kişiye هُوَ يُعْطِي الْجَزِيلَ "o bol bol verir" denildiğinde "ondan başkası cömert değildir" veya başka birisi ima edilerek "onun az verdiği" kast edilmemektedir. Bu söylenirken takviyeli bir şekilde sadece muhatabın zihninde "onun bol bol verdiği" kast edilmektedir. Takviye, müsnedün ileyhin (هُوَ) takdîm edilmesi ve tekrarıyla meydana gelmektedir. Biri zikredilen hüve diğeri ise يُعْطِي fiilinde müstetir olan hüve zamirleridir. Bu durum söz konusu kişinin bol bol verdiği hükmü konusunda muhatabın zihnine daha iyi yerleşmesini sağlamaktadır. [899]

Abdukahir el-Cürcani hükümde takviye oluşmasının sebebini şöyle açıklamaktadır: Hiçbir isim bütün amillerden mücerred (soyutlanarak) dile getirilmez. Ancak bir şey ona isnat etme kastıyla dile getirilebilir. Örneğin "عبد الله" denildiğinde muhatabın dikkatini çekmekte ve ön hazırlık olarak ona Abdullah'a bir şey isnat edileceği hissi vermektedir. Abdullah'a kıyâmı (ayağa kalkmayı) isnat edilerek قَامَ "kalktı" denildiğinde zihin gelecek bilgiye hazır olduğu için muhatabın zihninde daha iyi yerleşmiş olur. Bir nevi hüküm tekrarlanmış olur. Dolayısıyla bir şeyi aniden

---

[898] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 9: 38.
[899] 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 140.

söylemek onu önceden dikkat çekerek gibi değildir. Önceden dikkat çekerek söylenecek şey dile getirildiğinde zihin ona hazır olduğu ve bir nevi tekrarlandığı için daha iyi algılamış olur. Böylece "هو يعطي الجزيل" ve "يعطي الجزيل" ifadeleri arasında, hükmü takviye etme açısından fark belirlenmiş olur.[900]

1. 5. 5. 1. Korku Ayetlerinde Hükmü Takviye Etme

Korku ifadelerinin yer aldığı bazı ayetlerde de hükmü takviye etme amacıyla takdîm-tehir uygulamasının yapıldığı örneklere rastlanmaktadır. Aşağıda bununla ilgili birkaç örnek verilecektir.

Müslümanların bilinen ve bilinmeyen düşmana karşı hazırlıklı olmalarını, gerekli silah ve teçhizatları temin etmelerini emreden ve içinde korku ifadesinin de yer aldığı aşağıdaki ayet, hükmü tahkim etmek amacıyla takdîm yapılmasına güzel bir örnektir.

{وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ}

"Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutuyorsunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız."[901]

Yukarıdaki ayette "اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ" cümlesinde, müsned olan يَعْلَمُ fiili başta gelmesi gerekirdi. Fakat Müsnedün ileyhi olan "اللَّهُ" kelimesi, hükmü takviye etmek amacıyla takdîm edilmiştir.[902] Zira Allah denildiğinde Allah ile ilgili bir şey söyleneceği konusunda muhatabın zihninde bir hazırlık oluşur. يَعْلَمُهُمْ "*Allah'ın bildiği*" denildiğinde zihin gelecek bilgiye hazır olduğu için "Allah'ın bildiği" hüküm, zihinde iyice tahkim olmuş olur.

Aslında Yüce Allah'ın onları bildiği konusundaki hükmünün takviyeye ihtiyacı yoktur. Zira her şeyin O'nun bilgisi dahilinde olduğu bilinen bir gerçektir. Fakat

---

[900] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 133.
[901] el-Enfâl 8/60.
[902] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 10: 57.

buradaki takviyenin asıl amacı takviye edilen hükmün lâzim-i manasına dikkat çekmek ve vurgulamaktır. [903] Yani takviyeyle cümleden zorunlu olarak çıkarılan dolaylı anlama dikkat çekilmiş ve ona vurgu yapılmaya çalışılmıştır. Şöyle ki Allah'ın, bilmediğiniz düşmanları bildiğinin yanı sıra onları takip edeceği, onların planlarını boşa çıkaracağı ve Müslümanları onlara karşı uyaracağı mesajı vermeye çalışılmış; bu amaçla takdîm yapılarak "Allah'ın bildiği" hükmü takviye edilmiştir. Böylece Yüce Allah'ın Müslümanların düşmanları hakkında bir müdahalenin de söz konusu olacağı ve onların planlarını etkisiz bırakacağı mesajı verilmiştir.

Ayrıca "اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ" cümlesindeki takdîm-tehir uygulamasıyla hükmü takviye etmenin yanında Müslümanlar için bir lütuf ve güvence mesajı verilmekte ve onların bilmediği düşmanlar için bir tehdit içermektedir. [904]

Allah dostlarının durumundan söz eden ve içinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette de hükmü takviye etmek amacıyla takdîm-tehir uygulaması yapıldığı güzel örneklerden biridir.

{أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

"Biliniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyeceklerdir de."[905]

Yukarıdaki ayete "وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ" cümlesinde هُمْ "onlar" zamiri muzâri fiili olan "يَحْزَنُونَ" fiilinden önce getirilmiştir. "هُمْ" zamiri takdîm yapılmadan "وَلَا يَحْزَنُونَ" şeklinde de getirilebilirdi. Daha önce de belirtildiği gibi "وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ" ifadesi Kur'ân-ı Kerîm'in birkaç farklı ayetlerinde geçtiği ve tahsis amacıyla takdîm-tehir yapıldığı belirtilmiştir. Fakat İbn 'Âşur bu ayetteki takdîm-tehirin, fiili haberle hâsıl olan hükmü takviye amacıyla yapıldığı iddia etmiştir.[906]

"وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ" cümlesinde "لَا" cümleyi olumsuz yapan nefiy harfidir. "هُمْ" zamiri mübtedadır. "يَحْزَنُونَ" müzâri fiili, müstetir olan fâiliyle birlikte mübtedanın haberidir.[907] Bu haberle "onlar üzülmeyeceklerdir" hükmü verilmiştir. "هُمْ" zamirinin

[903] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 10: 57.
[904] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 10: 57.
[905] Yunus 10/62.
[906] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 11: 217.
[907] Derviş, *İ'râbu'l-Kur'âni ve beyanuhu*, c. 4: 270.

takdîmiyle verilen hüküm takviye edilmiştir. Böylece Allah'ın dostları için hüzün olmayacağı hükmü muhatabın zihnine yerleştirmeye çalışılmıştır.

İnsan aklına şöyle bir soru gelebilir: Allah'ın dostları hiç hüzünlenmez mi? Evet, üzüntüye kapılabilirler, fakat oluşan hüzün geçici bir hüzündür. Zira Peygamber Efendimiz de oğlu İbrahim vefat ettiğinde hüzünlenmiştir. Allah'ın velilerinde oluşan hüzün uzun süre devam etmez, sabır tevekkülle geçip gider, kalıcı hüzün söz konusu değildir. Müzâri fiiliyle "يَحْزَنُون" şeklinde hüznün olmayacağı ifade edilmesi de bu görüşü desteklemektedir. Zira fiil teceddüdü ifade etmektedir. Teceddüt ise daha önce meydana gelen şeylerde oluşur. Yani kalpleri sürekli Yüce Allah'la irtibatlı olduğu için onlarda önceden oluşan geçici hüzün tekrarlanmayacaktır.[908] Bunun yanı sıra daha önce de belirtildiği gibi söz konusu korku ve hüznün olmayışının ahiret hayatıyla ilgili olduğu belirtilmiştir.

Yüce Allah'ın bazı açık ayetlerinin zikredildiği ve korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet de hükmü takviye etmek amacıyla takdîm-tehir uygulamasının yapıldığı güzel örneklerden biridir.

{وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ}

"Gök gürültüsü Allah'ı hamd ile tesbih eder. Melekler de onun O'nun heybetinden dolayı tesbih ederler. Onlar, Allah hakkında mücadele edip dururken O, Yıldırımlar gönderip onlarla dilediğini çarpar. Ve O, Azabı pek şiddetli olandır."[909]

Yukardaki ayette وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ "*Onlar, Allah hakkında mücadele edip dururken*" ifadesinde fiil cümlesiyle verilen hükmü takviye etmek amacıyla müsnedün ileyeh, müsnede takdîm edilmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi takviye bir nevi isnadın tekrarlanmasından kaynaklanmaktadır. "وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ" cümlesinde "يُجَادِلُونَ" fiili, müstetir olan fâiliyle birlikte mübteda olan "وَهُمْ" zamire haber olmaktadır. Dolayısıyla "يُجَادِلُونَ" fiili, bir sefer doğrudan müsnedün ileyhe (وَهُمْ) isnat edilmekte bir sefer de fiilin fâili olan ve müsnedün ileyhe râci olan zamire isnat edilmektedir. Böylece fiille verilen hüküm sanki iki kez ifade edilmiş olmaktadır. Bu tekrar hükmün

---

[908] Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î, *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, c. 9: 153.
[909] er-Ra'd 13/13.

takviye edilmesini sağlamaktadır. Ayetin bağlamı da isnadı güçlendirmeyi gerekmektedir.[910] Zira ayette zikredilen açık delillere rağmen kafirler Allah hakkında mücadele içerisindedirler. Bu mücadele ifade ederken takviyeli bir ifadeyle zikredilmesi gerekir.

Buna ilaveten, kafirlerin Allah hakkında olan mücadeleleri fiil cümlesinin yerine isim cümlesinin tercih edilmesi, onların ayetleri gördükçe sadece inatlarını artırdığını vurgulamak için yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira isim cümlesi ifadeye sabitlik ve devamlılık anlamı katmaktadır.[911]

Sonuç olarak "وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ" ifadesinin içinde takdîm-tehirin olması ve isim cümlesiyle ifade edilmesi onların inatlarının sürekliliğini ve değişmezliğini daha güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır.

Yapılan araştırmada recâ ve ona yakın anlamlı ifadelerin yer aldığı ayetlerde hükmü takviye amacıyla takdîm-tehir uygulamasının yapıldığı herhangi örneğe rastlanmamıştır.

1. 5. 6. Acele Olarak Sevindirmek

Bazen muhataba söylenecek olan sevinçli haberi bir an önce bildirmek için cümlede öğeler arasında takdîm-tehir uygulaması yapılır. Bu durumda sevinci bildiren ifade takdîm edilir. Örneğin sınav sonucu merakla bekleyen öğrencinin arkadaşı sınav sonucunun başarılı olduğunu öğrendiğinde ona bir an önce müjdeyi vermek için اَنْتَ النَّاجِحُ "sen başarılı oldun" diyeceği yerine اَلنَّاجِحُ اَنْتَ "başarılı olan sensin" der.[912]

1. 5. 6. 1. Korku Ayetlerinde Acele Olarak Sevindirmek İçin Örnekler

Korku ifadesinin yer aldığı Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerinde de bir an önce sevindirici haberi, müjdeyi muhataba bildirmek için takdîm-tehir uygulaması yapılmıştır. Aşağıdaki ayet bunun güzel bir örneğidir.

---

[910] Hasan Tabl, *'İlmu'l-me'ânî fi'lmevrusi'l-belâğî* (Kahire: Mektebetu'l-İmân, 2004), 125-126; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 23: 757.
[911] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 24: 19; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 23: 757.
[912] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 51; Şeyh Emîn, *el-Belâgatu'l-'Arabiye fî sevbihe'l-cedîd*, 138.

{الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا}

"Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."[913]

Yukarıdaki ayette cümlenin doğal dizinimi "الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ دِينَكُم لَكُمْ" şeklinde olmalıydı. Fakat müjde niteliğinde olan haberi bir an önce bildirmek için câr-mecrûr (لَكُمْ) mef'ûlün bih-i sarîhten (دِينَكُمْ) önce getirilerek "الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ" *(Bugün size dininizi ikmal ettim)* şeklinde ifade edilmiştir.[914] Ayette Kâfirlerin İslâm dinini yok etmek için ye'se düştüklerini ve bundan dolayı Müslümanların onlardan korkmamaları, sadece Yüce Allah'tan korkmaları gerektiği ifade edildikten sonra ikmalden bahsetmektedir. Bu bağlamda ikmal edilecek şeyin sevindirici ve müjde verici bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bu müjde niteliğinde olan ikmalin kimin için olduğunu haber vermek için câr-mecrûr takdîm edilerek أَكْمَلْتُ لَكُمْ *"Sizin için ikmal ettim"* şeklinde getirilmiştir.

Tıpkı İnşirâh süresinde yer alan Peygamber Efendimiz'e hitaben " أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ" şeklindeki ifade gibi. Bu ayette de inşirâhın Peygamber Efendimiz için olduğunu belirtmek ve kalbini bir an önce ferahlatmak için câr-mecrûr (لَكَ) mef'ûlun bih-i sarihten (صَدْرَكَ) önce getirilmiştir.[915]

Dinin kemale ermesi ise bu ayetin nâzil olduğu gün, Müslümanlar için İslâm dininin farzları, sünnetleri, hadleri (ceza hükümleri), cihad hükümleri, helal ve haram konuları tamamlanmıştır. Bundan sonra artık söz konusu konularla ilgili herhangi bir şey inmemiştir.[916]

---

[913] el-Mâide 5/3.
[914] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 3: 7.
[915] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, 9172 ۹.
[916] Ebu Muhammed el-Bağavî, *Me'âlimu't-Tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, c. 3: 13.

1. 5. 6. 2. Recâ Ayetlerinde Acele Olarak Sevindirmek İçin Örnek

Recâ veya on yakın anlamlı ifadesinin yer aldığı Kur'ân-ı Kerîm'in bazı ayetlerinde de bir an önce sevindirici haberi, müjdeyi muhataba bildirmek için takdîm-tehir uygulaması yapılmıştır. Aşağıdaki ayet bunun güzel bir örneğidir.

{مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَئُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ}

"Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah'ın Resulünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa duçar olmaları, Kâfirleri öfkelendirecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine salih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez."[917]

Yukardaki ayetin إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ *"Bunların karşılığında kendileri için mutlaka salih bir amel yazılmış olmasın"* ifadesinde câr-mecrûr olup "كُتِبَ" fiiline mute'allik olan "لهم" ifadesi, nâib-i fâil olan "عَمَلٌ" kelimesine takdîm edilmiştir. Zira cümle sıralamasında önce nâib-i fâil sonra câr-mecrûr gelmesi gerekir. Fakat burada özellikle câr-mecrûr öne alınmıştır. Bunun amacı mükâfatın doğrudan ayette belirtilen sıkıntılara maruz kalan ya da düşmana karşı bazı fiillerde bulunan kişilere yönelik olduğunu vurgulamak ve onları sevindirmek için bir an önce bildirmektir. Bu, aynı zamanda onlar için bir şeref ve onurdur.[918]

Ayette önce Allah yolunda çeşitli sıkıntılara maruz kalan ve O'nun için mücadele edenlerden bahsetmektedir. Ardından كُتِبَ "yazılacak" denilmektedir. Bu bağlamda buna karşılık yazılacak şeyin sevindirici ve müjde verici bir şey olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı bu müjde niteliğinde olan ve yazılan şeyin bir an önce kimin için olduğunu haber vermek için câr-mecrûr-takdîm edilerek كُتِبَ لَهُمْ "*onlar için yazılmıştır"* şeklinde getirilmiştir. Ardından عَمَلٌ صَالِحٌ *"salih amel yazılmıştır"*

---

[917] et-Tevbe 9/120.
[918] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 18: 496.

denilmiş, devamında Yüce Allah salih amel işleyenleri "muhsinler" (iyiler)in kategorisine katarak "*Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez"* denilmiştir.

Ayrıca, ayette geniş zamanı ifade eden müzâri fiil (يُكْتَبُ) yerine geçmiş zamanı ifade eden mâzî fiil (كُتِبَ) kullanılması, söz konusu kişilerin salih amellerinin kesin olarak yazıldığı vurgulanmaktadır. Bu bir belâgî tercihtir. Amacı, Allah'ın müminlere olan va'dinin kesinliğini ve mükâfatlarının şimdiden belirlenmiş olduğunu ifade etmektedir. Böylece, mükâfatlarının kesinleşmiş olduğu güçlü bir mana kazanmıştır. Zira mâzî fiil, fiilin tahakkuk ettiğini gösterir. [919]

Recâ ve ona yakın anlamlı ifadelerin yer aldığı ayetlerde, acele olarak muhatabı sevindirmek amacıyla takdîm-tehir uygulamasının yapıldığı herhangi örneğe rastlanmamıştır.

1. 2. Zikir ve Hazf

Unutmanın zıttı olan zikr "الذِكْر" kelimesi zekere "ذَكَرَ" fiilinin masdarıdır. Sözlük olarak hatırlamak, anmak anlamına gelmektedir. Kişi bir şeyi hatırladığında ذَكَرْتُ الشَّيْءَ denir.[920] Me'ânî ilminin ıstılahına göre: Muhataba bir hükmü bildirilmek için gerekli olan sözün ibarede bulundurmasıdır.[921]

Zikir konusu, daha çok nahiv ve sarf ilminin araştırma konuları arasında yer aldığı için belâgatın önde gelen âlimlerinden Ebu'l-Hilâl el-'Askerî ve Abdülkâhir el-Cürcânî gibi isimler pek değinmemişlerdir. Sanki onlar bu konunun belâgat ilmi içerisinde araştırılmasını haklı gösterecek incelik ve güzellikleri yeteri kadar görmemiş gibidirler. Sekkâkî ve onu takip eden müteehhirîn alimleri ise zikir konusunun bazı nükte ve inceliklerine değinmişlerdir. Fakat konuyla ilgili kur'ân ayetlerinden ve beliğ kişilerin sözlerinden örnekler getirmemişlerdir.[922]

Hazf "الحَذْفُ" hezefe "حَذَفَ" fiilinin masdarıdır. Sözlük olarak bir şeyi atmak ve düşürmek anlamına gelmektedir. Kişi birisinin kafasını kılıçla bir parçayı

---

[919] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 18: 496.
[920] İbn Fâris, "zekere" 2: 258.
[921] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 101; Muhammed Salih b. Muhammed el-'Useymîn, *Şarhu durûsu'l-belâga* (Kuveyt: Mektebet Ehli'l-Eser, 2004), 61; Nusrettin Bolelli, *Belâgat: (beyân, me'ânî, bedî' ilimleri): Arap edebiyâtı* (İstanbul: IFAV, 2013), 397.
[922] el-Merâğî, *'Ulûmu'l-belâga*, 85.

kopardığında حَذَفْتُ رأسَه بالسيف der.[923] Me'ânî ıstılahına göre: Cümlede söylenmesi icap etmeyen sözün zikredilmemesidir. Yani bir kelime, sözün geri kalan kısmından anlaşılabiliyorsa, asıl olan o kelimeyi zikretmemektir. Zira cümlenin bağlamından anlaşılmaktadır. Çünkü zikredildiği takdirde gereksiz tekrarlara neden olabilecektir. Gerek zikir ve gerek hazf olsun herhangi bir gerekçe ve neden olmadan yapılmaz. Mutlaka bir karinenin delaleti gerekir.[924]

Hazf, belagat âlimlerinin üzerinde durduğu konular arasında yer alır. Arap edebiyatının temel özelliklerinden biri olan icâz üslubu büyük ölçüde hazf ilkesine dayanır. Arap edebiyatının önde gelen âlimlerden olan İbn Cinnî, hazf üslubunu "Arapça dilinin cesareti" olarak görmüştür. Zira uygun hazfın olduğu cümlede ancak Arap dilinin ifade tarzlarına vukufiyeti olan uzmanların fark edebileceği sırlar ve anlam katmanları mevcuttur. Abdulkâhir el-Curcânî ise hazfı sihire benzeterek; dikkatli ve hassas bir yöntemle gidilmesi gereken ince bir yol gibidir. Kaba düşünceyle değil ancak ince ve zarif bir anlayışla fark edilebilir, hayret verici bir konu olduğunu belirtmiştir. Zira bazı durumlarda cümlede yer alan bir kelimeyi zikretmemek, zikretmekten daha açık olur. Susarak bir ifadeyi dile getirmemek istenilen anlamı daha etkili biçimde karşı tarafa aktarılmış olur. Bazen de bir şey dile getirilmediğinde daha fazla dile getirilmiş olur. Bazı durumlarda da en anlaşılır ifade hiçbir açıklama yapmadığın ifade olur. Dolayısıyla hazf, büyük söz sanatların arasında yer alır.[925]

1. 2. 1. Zikir-Hazf Münasebeti

Daha önce de belirtildiği gibi birbirine zıt olan iki kavramdır. Zikr hazfa nazaran ifadeyi uzun yapar, hazf ise onu kısaltır ve îcâzlı olmasını sağlar. Her ikisi de belâgî bir anlatım olarak değerlendirilir. Bunda çelişki olduğu sorusu akla gelse de aslında öyle değildir. Zira belâgat, kelamın makama ve duruma uygun bir şekilde sunulmasıdır. Hazfın kendine has belâgî amaçları bulunmaktadır. Bu amaçlar zikir üslubuyla elde edilemez. Aynı şekilde, zikrin de kendine özgü amaçları vardır. Zikir yapılmadığı takdirde hazf yetersiz kalır. Bu ilkeyi destekleyen tarihî bir rivayet anlatılır: Yahya b. Halid el-Bermekî (öl. 805), iki kişiden aynı anlamı taşıyan bir yazı

---

[923] el-Cevherî, "hezefe" 4: 1341.
[924] el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*, 103; el-'Useymîn, *Şarhu durûsu'l-belâga*, 61; Bolelli, *Belâgat*, 397.
[925] el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'il-me'ânî*, c. 1: 146.

kaleme almalarını ister. Bunlardan biri yazdığı yazıyı kısa tutar, diğeri ise uzun bir metin yazar. El-Bermekî, her iki yazıyı gözden geçirdikten sonra yazıyı kısa yazan kişiye: "Bu metne ekleme yapılacak bir yer göremiyorum" der. Yazıyı zikir üslubuyla uzun yazan kişiye ise: "Bu metinden çıkarılacak bir kısım da göremiyorum" söyler. Benzer şekilde Arap edebiyatının öncülerinden olan Halil b. Ahmed şöyle der: "Yazı kısa tutulursa ezberlenmesi kolaylaşır; uzun tutulursa anlaşılması kolay olur." Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî'ye (öl. 1057) Arapların anlatımı uzatıp uzatmadıkları sorusu sorulur: "Evet, uzatırlardı ki insanlar onları dinlesin; kısaltırlardı ki söyledikleri ezberlenebilsin." şeklinde cevap verir.[926] Dolayısıyla hazf ve zikir, her ne kadar birbirine zıt kavramlar olsa da birbirini tamamlayan anlatım üsluplarıdır. Hazf, söze îcâz, yoğunluk ve zarafet kazandırır. Zikr ise sözü açık ve anlaşılabilir hale getirir. Dolayısıyla, Belâgî bir söz söylemenin ölçütü, neyin söylendiği kadar, onun hangi bağlamda ve nasıl söylendiğidir. Belâgî bir ifadenin oluşabilmesi için bazen hazfın gerekliliği söz konusu iken bazen de zikir gerekir. Bunu belirleyen, durum ve makamdır.

1. 2. 2. Zikir ve Hazf Üsluplarına Başvurma Amaç ve Gerekçeleri

Zikir ve hazfın bazı amaç ve gerekçeleri klasik belagat kitaplarında zikredilmiş ve konuyla ilgili birtakım misaller getirilmiştir. Ancak zikr ve hazfın amaç ve gerekçeleri sadece bunlardan ibaret olduğu anlamına gelmez. Daha çok araştırmacılara yönelik yol gösterici nitelikte temsili örnekler sunduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu bağlamda dile getirilen örneklerin amacı ve hedefi bu konuyu araştıranlara bu alanda kavrayış ve sezgiye dayalı bir analiz yöntemi sunmak ve onları benzer misallere de derinlikli araştırmalara merak uyandırıp yönlendirmektir.[927]

Zikrin başlıca amaç ve gerekçeleri: Daha fazla izah etmek, ta'zîm ve yüceltme, sonradan inkâr edilmemesi için muhataba ikrar ettirmek, muhatapla konuşmaktan zevk almak, zikretmekten hoşlanmak, muhatabın zekâ seviyesinin düşük olduğuna işaret etmek, muhatabın batıl inancını reddetmek, saygı göstermek ve muhatabı küçümsemek ve onu hor görmek gibi gerekçeler sıralanabilir.[928]

---

[926] Muhammed Muhammed Ebû Musa, *Hasâisu't-terâkîb* (Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.), 180.
[927] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 314.
[928] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 7; el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 315; Matlûb, *Esâlîbu belâgiye*, 159; Bolelli, *Belâgat*, 398-400.

Hazfın amaç ve gerekçeleri ise: herhangi bir durumu, muhatap dışında kalan kimselerden gizlemek, makamın dar olmasından, bir fırsatı kaçırmaktan endişe etmek, sözü kısa keserek genelleştirmek ve mef'ûl kastedilmediği için muta'addî fiili lâzımî hale getirmek şeklinde sıralanabilir. Ayrıca birçok amaçla fiil nâib-î fâile isnad edilir ve bu da hazftan sayılır.[929]

1. 2. 3. Havf ve Recâ Ayetlerinde Zikir ve Hazf Örnekleri

Arap sözünde muhataba istenilen mesajı verebilmek için bazen zikre ihtiyaç duyulabilmenin yanı sıra bazen de hazfa ihtiyaç duyulmakta ve bununla edebi bir güzellik ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı Arap edebiyatçıları ve şâirleri bu üsluba sık sık başvurdukları anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in gerek îcâz ve i'câzıyle, edebî harikasıyla önde olması bilinen bir gerçektir. Muhataba mesajını iletmek için bu üsluba başvurulmaması düşünülemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm incelendiğinde bazı ayetlerde zikr ve hazf olgusunun var olduğu anlaşılmaktadır. Korku ayetlerinde de bu durum söz konusudur. Aşağıda ilk önce zikir veya hazfın olduğu tespit edilen bazı korku ayetleri incelenecek ve bunun sebepleri, amaçları ortaya konulacaktır. Daha sonra bazı recâ ayetlerinde tespit edilen zikir ve hazf üsluplarının amaç ve nedenleri irdelenecektir.

Zikir ve hazf konusu klasik belagat kitaplarında farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Örneğin müsnedün ileyhin zikir veya hazfı, müsnedin zikir veya hazfı vb. başlıklar altında konu işlenmiştir. Ancak bu çalışmada "Havf ve Recâ Ayetlerinde Zikr ve Hazf'ın Amaç ve Gerekçeleri" başlığı altında bir bütün olarak ele alınacak ve ilgili örnekler zikredilecektir.

1. 2. 3. 1. Havf Ayetlerinde Zikir Örnekleri

Korku ifadelerinin yer aldığı ayetler, Kur'ân-ı Kerîmin önemli bir bölümü teşkil etmektedir. Söz konusu ayetlerin bazılarında zikir üslubuna başvurulduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda bununla ilgili örnekler getirilecek ve hangi belâgî amaçla başvurulduğu açıklanacaktır.

1. 2. 3. 1. 1. Daha Fazla İzah ve Takrîr

---

[929] el-Kazvînî, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*, c. 2: 5; el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, 1: 337-340; Matlûb, *Esâlîbu belâgiye*, 161-166; Bolelli, *Belâgat*, 401-402.

Hazfı gerektirecek bir durum söz konusu olmadığı takdirde asıl olan cümle öğelerinin zikredilmesidir. Bunun yanı sıra hazfedilebileceği halde bazı amaç ve sebeplerden dolayı hazfedilmeyip zikir tercih edilebilir. Bu nedenlerin başında "daha fazla takrîr ve izah" gelir. Yani zikir üslubuyla daha fazla izah yapılarak, muhatabın zihnine mananın daha iyi yerleşmesini sağlamış olur. İzâh gerekçesi, özellikle konunun doğası gereği daha fazla açıklamaya ve vurgulamaya ihtiyaç duyulduğu durumlarda söz konusudur. Zira hazfa delalet eden karîneler bazen tek başına manayı iletme konusunda yeterli olmayabilir. Bu sebeple anlamın kapalı olmaması ve maksadın açık biçimde anlaşılması için söz konusu ifadenin hazfedilmeyip açıkça zikredilmesi tercih edilir. Aşağıdaki havf ayeti bunun için en güzel örneklerinden biridir.[930]

{قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

"Dedik ki: Hepiniz cennetten inin! Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler."[931]

Hz. Âdem (a.s.) ve eşi Havva cennete iken onlara yasaklanmış olan ağacın meyvesi yedeklerinde Yüce Allah cennetten inmelerini emretmiştir. Ardından فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ *"Eğer benden size bir hidayet gelir de her kim hidayetime tâbi olursa"* onlar için korku ve üzüntü olmayacağını belirterek hidayetin önemini vurgulamıştır. Hidayet anlamında olan ve ayette yer alan هُدى "hüdâ" kelimesi iki kere zikredilmiştir. Halbuki فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ *"kim benim hidayetime tâbi olursa"* ifadesinde zahir isim olan hüdâ kelimesinin yerine zamir getirilerek "فَمَنْ تَبِعَهُ" şeklinde de getirilebilirdi. Zamir yerine aynı kelimenin tekrar zikredilmesi belagat açısından önemli nükte ve anlam incelikleri taşımaktadır:

1. İsm-i zâhirin kullanılmasıyla hidayetin önemine vurgu yapılarak hidayetin bizzat kendisinin takibe değer, izlenmeye en layık yol ve dünyevî huzur ile uhrevî saadetin temini açısından belirleyici bir unsur teşkil ettiğini göstermektedir. Böylece

---

[930] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 315.
[931] el-Bakara 2/38.

zihinsel vurguyu artırarak muhatabın zihninde bu kavramın daha güçlü şekilde yerleşmesine katkı sağlamıştır.[932]

2. Eğer ikinci defa "hüdâ" kelimesi zamirle فَمَنْ تَبِعَهُ şeklinde ifade edilseydi, bağımsız olmayıp anlamını ancak öncesiyle birlikte kazanabilirdi. Anlaşılması için öncekine muhtaç olurdu. Ancak lafzın tekrarıyla bu ifade bağımsız veya vecize gibi algılanabilir hâle gelmiştir. Bu da muhatap için onun ezberlenmesini ve hatırda tutulmasını kolaylaştırmıştır. Böylece bu ifade bir temsil, öğüt veya ahlaki düstur niteliği kazanmıştır. Cümlenin bağımsız olmasını ve öğretici bir özelliğe sahip olmasını sağlamıştır. [933]

3. Buradaki zamir yerine zikredilen hidayet, ilkinden daha kapsamlı olduğunu işaret eder. Yani hidayet sadece ilk vahiyle sınırlı değil, peygamberlerin getirdiği tüm hakikatleri ve ayrıca aklın tasdik ettiği gerçekleri de içine alır. Bu bağlamda, "kim bu bütüncül hidayete tâbi olursa onlar için korku ve hüzün olmayacaktır" denilmek istenmiştir. [934]

Yukarıda zikredilen bilgilerden yola çıkarak, eğer ism-i zâhir olan هُدى lafzı zamirin yerine getirilmeseydi ayetin manası biraz kapalı olur ve vermek istediği söz konusu mesajlar tam anlamıyla anlaşılmazdı. Dolayısıyla burada zikir üslubuyla daha fazla takrîr ve izah yapılarak, muhatabın ayetin mana ve mesajının daha iyi anlamasını ve onun zihnine daha iyi yerleşmesini sağlanmıştır.

Bazen cümlede müsnedin (yüklem) açıkça zikredilmesi, mananın daha ziyade muhatabın zihninde yerleşip pekişmesini sağlar. Korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ}

"Allah'ın mescidinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Aslında bunların oralara ancak korkarak

---

[932] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 1: 442; Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1: 103.
[933] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 1: 442.
[934] el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 1: 74.

girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) bunlar için dünyada rezillik, ahiret için de büyük azap vardır."[935]

Yukarıdaki ayetin bir bölümü olan لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"bunlar için dünyada rezillik, ahiret için de büyük azap vardır.*" ibaresinde müsned olan لَهُمْ ifadesi iki sefer zikredilmiştir. Halbuki ikinci لَهُمْ hazfedilerek لهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ şeklinde zikredilebilir ve hazfedildiğine dair cümlenin bağlamından anlaşılabilirdi. Fakat ayette belirtilen her iki cezanın (dünya rezilliği ve ahiret azabı) doğrudan onlara yönelik olduğu anlamını pekiştirmek, ayrıca ahiretteki büyük azabın bilhassa onlar için hazırlanmış olduğu vurgulamak için ikinci لَهُمْ zikredilmiştir. Bu tekrar aynı zamanda cezaların şiddetini ve kesinliğini kuvvetlendiren anlam bakımından son derece etkilidir.[936] Dolayısıyla ibarede yer alan son müsnedin zikredilmesiyle ayetin manası daha çok izah edilmiş ve muhatabın daha iyi anlamasını katkıda bulunmuştur.

Korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette de manayı daha fazla anlaşılır hale getirmek ve muhatabın kafasına yerleştirmek amacıyla zikir üslubunun kullanıldığı güzel örneklerden biridir.

{وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا}

"Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."[937]

Yukardaki ayet eşler arasındaki soruna çözüm yolu sunarken حَكَم "hakem" ve أَهْل "aile" kelimeleri حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا şeklinde ikişer defa zikredilmiştir. İstenilseydi حَكَمَيْنِ مِنْ أَهْلِهِما şeklinde birer kere zikredilebilir ve daha kısa tutulabilirdi. Fakat bu belagat açısından bilinçli bir tercihtir. Zira bu zikrin amacı; izâh etmek, anlatımı daha açık ve net kılmanın yanı sıra, aynı zamanda adalet ve hikmetin tam olarak gerçekleşmesini sağlamaktır. Çünkü bu zikir ile her iki taraftan birer hakemin, bizzat kendi ailelerinden seçilmesinin ilkesi vurgulanmıştır. Bu ilke ile sürece dahil olma

---

[935] el-Bakara 2/114.
[936] Ahmed Abdullah el-Bedevî, *Min Belâgati'l-Kur'ân* (Kahire: Nahda, 2005), 96.
[937] en-Nisâ 4/35.

konusunda her bir tarafın temsil edildiğini ve sürecin objektiflik ve hakkaniyet temelinde yürütüldüğünü gösterir.[938] Dolayısıyla bu her iki kelimenin tekrar zikredilmesi, sadece biçimsel değil, aynı zamanda ahlaki ve sosyal bir hikmete dayanır. Uyuşmazlık hâlindeki eşler arasında barışı sağlama sürecinde, tarafsızlık ve güveni sağlamak için en makul ve adil çözüm, her iki taraftan da birer hakemin sürece dâhil edilme ilkesi önerilmiştir.

1. 2. 3. 1. 2. Faziletini Belirtme

Bazen bir unsurun faziletli olduğunu vurgulamak ve üstünlüğünü dile getirmek amacıyla zikir üslubuna başvurulur. Zira söz konusu unsurun fazileti, hazf ile tam anlamıyla ortaya çıkmaz. Aşağıdaki korku ayeti bunun güzel örneklerinden biridir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

"İman edip amel-i sâlih yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler."[939]

Yukarıdaki ayette ilk önce وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *"sâlih amel işleyenler"* ifadesi geçmiştir. Ardından namaz ve zekâtın sâlih ameller arasında mevcut olmalarına rağmen وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ *"namaz kılan ve zekât verenler var ya"* şeklinde zikredilmiştir. Bunların özel zikretmenin sebebi ise, bu iki ibadetin özel değer ve faziletine dikkat çekmek içindir. Bu kullanım, tıpkı Kur'an'da melekler ifadesi geçtikten sonra Cebrâil ve Mikâil'in ismen zikredilmesi[940] gibidir. Her iki örnekte de amaç, ismen zikredilenin şerefini, faziletini ve konumunun üstünlüğünü vurgulamaktır. Zira ayette zikredilen bu iki ibadet, sâlih amellerin temelini oluşturur. Namaz, bedenî ibadetlerin en faziletlisi ve en yücesidir. Zekât ise mal ile yapılan ibadetlerin en faziletlisi ve en değerlisidir. Namaz, Allah'ın emrine olan sevginin, mal sevgisinden üstün tutulmasını öğretir. Zekât verme ise bu sevginin fiilî bir

---

[938] el-Besîlî et-Tunusî Ebu'l-Abbas, *Nüketün ve tenbihâtün fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecid*, thk. Muhammed et-Tabarânî (Mağrib: Dâru'l-Beyzâ, 2008), c. 2: 163; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 7:128.
[939] el-Bakara 2/277.
[940] el-Bakara 2/98.

yansımasıdır.[941] Dolayısıyla bu iki ibadetin özellikle zikredilip vurgulanması, onların itikadi, ahlaki ve sosyal boyutlarıyla sâlih ameller içindeki ayrıcalıklı yerlerine ve faziletlerine dikkat çekmek içindir.

Yine bir unsurun fazilet ve değerini vurgulamak için özellikle zikre başvurulduğun en güzel örneklerden biri de iman ile sâlih amelin vurgusunun yapıldığı ve korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayettir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

"İman edenler ile Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir."[942]

Yukarıdaki ayette İman edenler ile Yahudiler, Sabiîler ve Hıristiyanlar için korkunun olmaması ve üzülmemenin şartı iki iman esasının yanı sıra sâlih amel işlemeleri koşuludur. İki iman esasını مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ "*Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) inanan"* şeklinde zikredilmiştir. Halbuki genel bir ifadeyle bütün iman esaslarını içine alacak şekilde, herhangi bir iman esasını zikretmeden مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا "iman edip sâlih amel işleyenler" şeklinde de ifade edilebilirdi. Fakat iman esasları arasında sadece Allah'a ve âhiret gününe imanı özellikle zikredilmiştir. Bu durum, diğer iman esaslarının göz ardı edildiği ve gerekli olmadığı anlamına da gelmemektedir. Allah'a ve âhiret gününe imanın öne çıkarılmasının gerekçesi, Allah'ın varlığına ve birliğine iman, en yüce ve en temel marifet (bilgi) türü olmasındandır. Kişide bu iman kemale erdiğinde o, Yüce Allah'ın mutlak kudretine, ölümden sonraki dirilmesine, kıyamet günü hesaba çekileceğine ve nihai adaletin orada tecelli edeceğine inanır. Dolayısıyla, Allah'a ve ahiret gününe iman, iman sisteminin bütünlüğü içindeki ayrıcalıklı yere sahip olduğundan ve iman esasları içerisinde en üstün, en şerefli, kapsayıcı ve asli bilgi (ma'rifet) türü olarak kabul edildiğinden ayette özellikle onlar zikredilmiştir.[943]

---

[941] Abdulhak b. Gâlib İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz*, thk. Abdusselam Abduşşâfî Muhammed (Bayrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1422), c. 1: 373; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 1: 267; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 2: 51.
[942] el-Mâide 5/69
[943] Fahruddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, c. 12: 4.

1. 2. 3. 1. 3. Korkutma

Bazen cümlenin bir unsuru hazfedilebildiği halde hazfedilmeyip muhatabı korkutma amacıyla zikredilir. Söz konusu unsur zikredildiğinde muhatapta korku ve ürperti duygularının uyanmasına sebep olur.[944] Korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ}

"Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avlanma ile (onu yasak ederek) dener ki gizlide (kimsenin görmediği yerde, gerçekten) kendisinden kimin korktuğu ortaya çıksın. Kim bundan sonra sınırı aşarsa onun için acı bir azap vardır."[945]

Yukarıdaki ayette اللهُ "Allah" lafzı iki yerde geçmektedir. Biri لَيَبْلُوَنَّكُمُ اللهُ *"Allah sizi dener"* ifadesinde, diğeri ise لِيَعْلَمَ اللهُ مَنْ يَخَافُهُ "*Allah'tan kimin korktuğu ortaya çıksın"* ifadesindedir. Her iki yerde de müsnedün ileyhtir. İkinci yerde daha önce Allah lafzı zikredildiği için onun yerine zamir getirilerek لِيَعْلَمَ مَن يَخافُه şeklinde de ifade edilebilir ve manaya herhangi bir halel gelmezdi. Cümlenin bağlamı da zahir isminin yerine zamirin gelmesini ister.[946] Ancak burada Yüce Allah'ın ismi özellikle tekrar zikredilmiştir. Amaç, Allah lafzını tekrar zikredilerek muhatabın korku ve ürperti duygusunu uyandırıp yasaklanan şeyi yapmaktan sakındırmak ve Allah ism-i azam-ı hatırlatarak kalpte haşyet oluşturmaya çalışılmaktır. Ayetin bağlamı da buna uygundur. Nitekim ayet içerik olarak, Allah'ın kullarını sınamasından, onların gaybî korkularını ölçmesinden ve sonrasında bu sınamayı başaramayanların acı bir azapla tehdit edilmesi gibi uyarıcı ve cezalandırıcı unsurlardan bahsetmektedir.[947]

1. 2. 3. 1. 4. Telezzüz (Zevk Alma)

Zikrin oluşmasına sebep olan unsurlardan biri de telezzüzdür. Kişi bazı kelimeleri tekrar etmekten haz duyar ve zevk alır. Bu durum, söz sahibinin ismini

---

[944] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 316.
[945] el-Mâide 5/94.
[946] Eyub b. Musa el-Huseynî el-Kufevî, *el-Külliyat*, thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Mue'ssesetu'r-Risâle, ts.), 136.
[947] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 9: 645.

andığı varlıkla arasında güçlü bir sevgi veya değer ilişkisi olduğunda ortaya çıkar. Buna örnek olarak, aşığın sevgilisinin ismini tekrar etmesi gibi.[948] Bunun yanı sıra dinî bağlamda Allah'ın isimlerinin veya sıfatlarının zikredilmesi de kişiye verdiği manevî tat ve huzurla ilişkilendirilebilir. Korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِّي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ}

"Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak, Rabbimin bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hala ibret almıyor musunuz?"[949]

Hz. İbrahim'in kavmi onu tevhit inancından uzaklaştırmak için çeşitli yöntemlerle onunla mücadele etmişlerdir. Bu yöntemlerden biri, kendi putlarıyla onu korkutmaya çalışmalardır. Buna karşılık Hz. İbrahim وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا *"Ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkmam. Ancak, Rabbimin bir şey dilemesi hariç"* şeklinde cevap vermiştir. Hz. İbrahim'in cevabında yer alan رَبِّي "Rabbim" şeklindeki ifadesi, rubûbiyet unvanına ve bu unvanın kendisine izafe edilmesine dikkat çekmiştir. Yani rab kelimesini muzaf ve kendisini muzafun ileyhi yaparak "benim Rabbim" şeklindeki vurgulu ifadesi, onun Yüce Allah'ın hükmüne boyun eğdiğini, emirlerine tam anlamıyla teslim olduğunu ve kendisinin O'nun mülkü ve rubûbiyet idaresi altında bulunduğunu ikrar ve itiraf anlamı taşımaktadır. Ayrıca وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا *"Rabbim ilmiyle her şeyi kuşatmıştır"* ifadesinde, daha önce zikredilmiş olan lafzın yerinde bir zamir kullanılması beklenirken yeniden açıkça رَبِّي "Rabbim" lafzı getirilmiştir. Yani zamir yerine ism-i zâhir kullanılmıştır. Bunun amacı, yukarıda belirtilen anlamın pekiştirilmesinin yanı sıra söz sahibinin özellikle رَبِّي "Rabbim" ifadesini, zikredip tekrarlamaktan hoşlanıp manevî olarak lezzet almasıdır. Yani Hz. İbrahim رَبِّي kelimesinin tekrarıyla manevi olarak haz duymuş ve lezzet almıştır. [950]

---

[948] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 316.
[949] el-En'âm 6/80.
[950] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 3155.

Dolayısıyla رَبِّي ifadesin tekrarı, hem metne duygusal bir derinlik kazandırmıştır. Hem de Hz. İbrahim'in inancının derinliğini ve sadakatini güçlü bir şekilde vurgulamıştır. Bu da belâgî bir tercih niteliğindedir.

1. 2. 3. 1. 5. Tahkîr (Hor Görmek)

Bazen bir unsurun hakir oluşunu, kötülüğünü anımsatmak ve ortaya çıkarmak amacıyla zikir üslubuna başvurulur. Özellikle sahibine dair bir aşağılık ve değersizlik çağrışımı yapan ad ve unvanlarda ortaya çıkar.[951] Firavun isminin zikredildiği aşağıdaki korku ayeti, bunun güzel örneklerinden biridir.

{فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِينَ}

"Firavun ve ileri gelenlerinin kendilerine kötülük etmesinden korkuya düştükleri için kavminden küçücük bir gruptan başkası Musa'ya iman etmedi. Çünkü Firavun yer yüzünde ululuk taslayan (bir diktatör) ve haddi aşanlardandı."[952]

Yukarıdaki ayette Firavun ismi iki yerde geçmektedir. Biri عَلَى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ "*Firavunun korkusundan dolayı*" şeklindeki ifadesinde, diğeri ise وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ "*Çünkü Firavun yer yüzünde ululuk taslayanlardandı."* şeklindeki cümlesinde yer almaktadır. Normal şartlarda Firavun isminin önceki ifadede geçtiği için yeniden açıkça zikredilmesine gerek yoktu. Onun yerine bir zamir kullanılabilirdi. Ancak bunun tekrar zikredilmesinin amacı, manayı güçlendirmek ve isim sahibinin aşağılık, değersizlik, despotik ve çirkin özelliklere sahip olduğunu tekrar anımsatıp muhatabın zihninde canlandırmaktır. Zira ayette Firavun'un adı birinci ifadede zikredilmesiyle onun temsil ettiği söz konusu özellikler muhatabın zihninde çağrıştırılmasını sağlanmıştır.[953] Firavun'un ismi tekrar zikredildiğinde dinleyicide söz konusu ismin sahibi hakkındaki özelliklere dair güçlü bir zihinsel imgeyi daha güçlü bir şekilde harekete geçirmiş ve ondan nefret ettirmeyi sağlamaya çalışılmıştır. Nitekim ondan sonra gelen *"Çünkü Firavun yer yüzünde ululuk taslayan (bir diktatör) ve haddi*

---

[951] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye usususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 315-316.
[952] Yunus 10/83.
[953] Mecme'u'l-bu'ûsi'l-İslâmiye bi'l-Ezher, *Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: el-Hey'etu'l-'Amme li şuuni metâbi'il-emiriyye, 1973), c. 9: 858.

aşanlardandı" ifadeleri bu tekrar edilen ismin taşıdığı tüm olumsuzlukları daha açık bir şekilde dile getirilmiştir.[954]

1. 2. 3. 2. Recâ Ayetlerinde Zikir Örnekleri

Recâ ifadelerinin yer aldığı ayetler korku ayetleri gibi Kur'ân-ı Kerîm'in önemli bir bölümü teşkil etmektedir. Söz konusu ayetlerin bazılarında zikir üslubuna başvurulduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda bununla ilgili bazı örnekler getirilecek ve hangi belâgî amaçla başvurulduğu açıklanacaktır.

1. 2. 3. 2. 1. Faziletini Belirtme

Bazen bir unsur veya unsurların faziletli olduğunu vurgulamak için cümledeki bir öğenin tekrar zikredilmesine başvurulur. Zira söz konusu unsurun fazileti, hazf ile tam anlamıyla ortaya çıkmaz. Aşağıdaki recâ ayeti bunun güzel örneklerinden biridir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

"İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihat edenler var ya, işte bunlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah gafûr ve rahîmdir."[955]

Yukarıdaki ayette الَّذِينَ "el-lezîne" şeklindeki ism-i mevsûl, iki yerde zikredilmiş ve harf-ı müşebbehu bi'l-fiil olan انَّ "inne"ye isim olmuştur. Halbuki إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ şeklinde, tekrar edilmeden, tek bir mevsûl ile de yetinebilirdi. Bu tekrarın amacı, imandan sonra hicret ve cihadın Allah katındaki faziletline dikkat çekmek ve onların mümin için ayrı birer değerli vasıf olduğunu vurgulamak içindir. Sanki hicret ve cihad Allah'ın rahmetini ummak için gerekli bağımsız iki unsur gibi telakki edilmiştir.[956] Bunun yanı sıra bu hususa da dikkat çekmiştir: İman, kişi için esas (asıl) bir nitelik olduğundan tek bir ism-i mevsûl ile ifade edilmiştir. Hicret ve cihad ise, imana bağlı fer'î (tali) vasıflardır. Bundan dolayı bu ikisi birlikte ikinci bir ism-i mevsûl altında zikredilmiştir.[957] Önemli bir başka husus da şudur: Mevsûlün tekrarı, zatlara değil sıfatlara yöneliktir**.** Yani burada söz konusu olan farklı şahıslar

---

[954] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 20: 76.
[955] el-Bakara, 2/218.
[956] el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 1: 137.
[957] el-Endülüsî, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, c. 2: 394.

değil; tek zatın taşıdığı üç farklı niteliktir. Bunlar: iman, hicret ve cihad sıfatlarıdır. Bu yönüyle ifade, عطف بعض الصفات على بعض "bazı sıfatların birbirine atfı" kabilindendir. Yani zât tektir, fakat vasıflar çoktur.[958] Bu üç sıfata sahip olan kişiler Allah'ın rahmetini umabilenlerdir. Nitekim bu ayetin nazil olmasına sebep olan Abdullah b. Cahş ve arkadaşları bu üç özelliğe sahip olan kişilerdir.[959]

1. 2. 3. 2. 2. Daha Fazla İzah ve Takrîr

Bazen müsned olan bir kelimenin cümlede tekrar zikredilmesi, mananın daha ziyade muhatabın zihninde yerleşip pekişmesini sağlayabildiğini belirtilmişti. Recâ ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا}

"O (düşman) topluluğu takip etmekte gevşeklik gösteremeyin. Eğer siz acı çekiyorsanız onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedirler. Üstelik siz Allah'tan, onların ümit etmedikleri şeyleri umuyorsunuz. Allah ilim ve hikmet sahibidir."[960]

Yukarıdaki ayette geçen فَإِنَّهُمْ يألمون كما تألمون *"onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedirler"* ifadesinde müsned olan تألمون kelimesi tekrar zikredilmiştir. Halbuki bunun yerine فإنهم كذلك "çünkü onlar da öyledir" şeklindeki benzer bir ifadeyle de yetinebilirdi. Bu tekrar ile ayetin muhataba iletmek istediği mesajı daha fazla izah etmeyi ve böylece onun zihnine iyice yerleştirmeyi amaçlanmıştır.[961] Zira ayetin başındaki ولا تهنوا *"gevşemeyin"* şeklinde bir nehiy vardır. Müsnedin tekrar edildiği söz konusu ifade, nehyin gerekçesini sunarak müminleri direnmeye ve mücadele etmeye teşvik etmektedir. Yani müminlerin çektikleri acıların sadece kendilerine özgü olmadığını, düşmanlarının da aynı acıyı hissettiklerini hatırlatmaktadır. Böylece onları sabır ve metanete teşvik etmektedir. Devamında تَرْجُونَ *"umuyorsunuz"* fiilinin tekrar edildiği وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ "*Üstelik siz Allah'tan, onların ümit etmedikleri şeyleri umuyorsunuz.*" şeklindeki başka bir ifadeyle muhatabı daha da teşvik ederek: düşmanları sırf dünya menfaati için acıya dayanırken, müminlerin Allah'tan beklenti

---

[958] Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, c. 2: 402.
[959] Geniş bilgi için s. 71.
[960] en-Nisâ 4/104.
[961] Hatice Muhammed Ahmed el-Bennânî, *Sûretu'n-Nisâ dirâsetün belâgiyetün tahlîliyetün* (Mekke: Ümmü'l-Kurrâ, Doktora Tezi, 2001), 256.

ve recâ içerisinde olduklarını belirtmektedir. Örneğin, sevap, zafer ve dinlerinin hâkimiyeti gibi yüce gayeler için ümit içerisindedirler. Bu yüce gayeler uğruna acıya katlanmaları gerektiğini bildirmektedir. Buna karşılık kafirlerin ise böyle beklentileri söz konusu değildir.[962] Bu nedenle ayette müsnedin tekrar edilmesi, anlamı pekiştirme ve daha fazla izah etme açısından önemli bir belagî işlev üstlenmektedir.

Bazen bir olgu hakkında muhatabı daha fazla bilgilendirmek ve onun önemine vurgu yapmak için müsned tekrar zikredilir. İçinde umut manasına gelen أَمَل "emel" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا}

"Servet ve oğullar, dünya hayatının süsüdür; ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı hem de ümit bağlamaya daha layıktır."[963]

Yukarıdaki ayette خَيْرٌ *"daha hayırlıdır"* ifadesi müsned olarak خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا *"Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlıdır."* ve وَخَيْرٌ أَمَلًا *"hem de ümit bağlamaya daha layıktır."* şeklindeki ifadeler içerisinde tekrarlanmıştır. Bu tekrarın iki amacı olduğu denilebilir. Birincisi, muhataba amel-i sâlihin daha hayırlı olmasının gerçeğinin iki farklı yönüne işaret etmektir. Bir yönü sevap ve ilâhi mükâfat açısından daha hayırlı olması, diğer yönü ise umut ve beklenti bakımından daha hayırlı oluşudur. Zira ayet, amel-i sâlih yapan kişi dünyada umut ettikleri her şeyi ahirette elde edeceğine işaret etmektedir. Oysa dünya malı ve evlat geçici nimetlerdir, sahibine kalıcı bir umut ya da ulaşılabilir bir hedef sağlamaz. Hayr kelimesin tekrar zikredilmesinin ikinci amacı ise salih amellerin önemine, evlat ve servetten daha hayırlı olduğuna özellikle mübâlağalı bir vurgu yapmaktır. Böylece muhatabın zihninde ona yönelik daha güçlü bir arzu ve yönelim oluşturmayı sağlamayı hedeflemiştir. Dolayısıyla müsned olan hayr kelimesinin tekrar zikredilmesiyle ayetin amel-i sâlih ile ilgili muhataba vermek istediği mesaj daha fazla izah edilmiş ve buna yönelik mubâlağalı bir vurgu yapılmıştır.[964]

1. 2. 3. 2. 3. Tecdîd veya Sübût Manası Elde Etmek

---

[962] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 2: 228.
[963] el-Kehf 18/46.
[964] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 5: 225-226.

Bazen müsned teceddüd (yenilenme) veya sübut (süreklilik) manası elde etmek için zikredilir. Bu da müsnedin fiil veya isim olmasına bağlıdır. Eğer fiil ise yenilenmeyi ifade eder. Zira fiil kipleri zamanla doğrudan ilişkilidir, zaman ise sürekli değişir. Buna karşılık isim ise sabitliği ifade eder. Zira isimlerin içinde zaman mefhumu bulunmamaktadır. Bu nedenle bir olay fiil formuyla ifade edildiğinde yenilendiği ifade eder, isimle ifade edildiğinde ise onun daimî ve sabit olduğu anlamına gelir.[965] Umut anlamına gelebilen ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{فَعَسَى اللَّهُ أَن يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوّاً غَفُوراً}

"İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, bağışlayıcıdır."[966]

Bu ayet, cehennemlik oldukları bildirilen bir grup insandan farklı olarak, zor durumda kalmış ve özürleri kabul edilebilir olan kişilerden söz eden ayetten sonraki ayettir. Yüce Allah'ın onların bağışlaması umulabileceğinden söz etmektedir. Ayette müsned İlk olarak "يَعْفُوَ" fiil-i müzâri formunda zikredilmiştir. Bu da teceddüd ve yenilenmeyi ifade eder. Yani affın zamanla yeniden ortaya çıkabileceğine, yenilenen durumlara göre Allah'ın affının da tekrar tekrar tecelli edebileceğine işaret eder. Arkasından gelen cümlede ise yine bağışlanma anlamına gelen ve müsned olan "عَفُوّ" kelimesinin yer aldığı "وَكَانَ اللَّهُ عَفُوّاً غَفُوراً" *"Allah çok affedicidir bağışlayıcıdır"* ifadesi yer alır. Burada "عَفُوّ" ve "غَفُور" isim sıfatları kullanılmıştır. Bu ise affediciliğin ve bağışlayıcılığın Allah'ın ezelî ve daimî sıfatları olduğuna işaret eder. Dolayısıyla, birinci ifadede yer alan fiil (يَعْفُوَ) fiili Yüce Allah'ın kulları üzerinde yenilenen bağışlamaları ifade eder. İkinci ifadede yer alan isim ise (عَفُوّ) Yüce Allah'ın sabit, sürekli ve mutlak affedicilik sıfatını ifade eder.[967]

Ayrıca فَعَسَى اللَّهُ أَن يَعْفُوَ عَنْهُمْ *"Allah'ın onları bağışlaması umulur"* cümlesinde kesinlik ifade etmeyen, umut manasına gelen عَسَى "'asâ" ve af manasına gelen يَعْفُوَ kelimelerinin getirilmesinin amacı şudur: Hicretin farz oluşunun öylesine pekişmiş olduğunu gösterir ki, mazeretinden dolayı hicretin kendisine farz olmadığı kesinleşmiş

---

[965] el-Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'il-me'ânî*, 174; 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 135.
[966] en-Nisâ 4/99.
[967] el-Bennânî, *Sûretu'n-Nisâ dirâsetün belâgiyetün tahlîliyetün*, 261.

bir kimse bile terk ettiğinde bir günah işlemiş gibi sayılmalıdır. Mazereti vardır diye bağışlanmayı, kesinlik ve zorunlulukla değil, sadece umut ve arzu ile istekte bulunmalıdır.[968]

1. 2. 3. 2. 4. Muhatabın Duygularını Harekete Geçirme

Bazen muhatabın içinde var olan gizli duyguları harekete geçirmek veya daha da alevlendirmek için zikir üslubuna başvurulur. Örneğin muhatabın sevdiği isminin zikredilmesiyle onda özlem duygusunun uyanmasına neden olur.[969] Ya da buna mukabil nefret ettiği isminin zikredilmesiyle nefret duygusun harekete geçmesine sebep olur. Umut manasına gelebilen ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا}

"(Şeytan) onlara söz verir ve onları ümitlendirir; halbuki şeytanın onlara söz vermesi aldatmacadan başka bir şey değildir."[970]

Yukarıdaki ayette "şeytan" ismi zahir isim olarak geçmektedir. Bundan önceki ayette de "şeytanı dost edinenlerin açık hüsrana düştüklerini" belirterek yine şeytan ismi açık bir şekilde zikredilmiştir. Her iki yerde de müsnedün ileyhi olarak zikredilmiştir. İkinci ayette ism-i zâhir yerine zamir getirilebilirdi. Ancak şeytan ismi tekrar açık bir şekilde zikredilerek muhatapta ona karışı olan nefret duygusunu daha fazla uyandırmak ve dikkatleri tekrar onun kimliğine yönlendirmek içindir.[971] Böylece şeytanın vaat ettiği hiçbir şeyin gerçekleşmeyeceği, sadece aldatıcı süslemelerle onları kendisine uyanları aldattığı mesajı daha vurgulu ve uyarıcı bir biçimde verilmiştir.

Ayrıca şeytan isminin aldatma manasına gelen "غرور" kelimesiyle zikredilmesi, mana yönünden bir uygunluk oluşturmakta ve şeytanın aldatıcı tabiatını hatırlatmaktadır. Hatta şeytanın bu özelliğinden dolayı ona "ğarûr" denilmiştir.[972]

1. 2. 3. 2. 5. Karînenin Zayıf Olması

---

[968] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 2: 224.
[969] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 316.
[970] en-Nisâ 4/120.
[971] Safhâ, *Sûretü Hûd (a. s.) : Dirâsetün li-hasâisi nazmihâ ve esrâriha'l-belâğiyye.*, c. 5: 408.
[972] İbn Manẓûr, "garra" 5: 12; Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î, *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, c. 5: 408.

Zikri gerektiren unsurlardan biri de maksûd manaya delalet eden karinen zayıf olmasıdır. Zira cümlede bulunan söz konusu unsur hazf edildiğinde karine zayıf olduğundan dolayı ifadenin muhatap için anlam karışıklığına sebep olabilir ve kast edilen anlamın dışında bir mananın anlaşılmasına sebebiyet verebilir. Bunu önlemek için ihtiyaten zikir tercih edilir.[973] Recâ ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerden biridir.

مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنَّ أَجَلَ اللَّهِ لَآتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

"Kim Allah'a kavuşmayı umuyorsa, bilsin ki Allah'ın tayin ettiği o vakit elbet gelecektir. O, her şeyi işiten ve bilendir."[974]

Yukarıdaki ayette Yüce Yaratanın özel ismi olan اللهِ "Allah" lafzı iki sefer zikredilmiştir. Halbuki فَإِنَّ أَجَلَ اللهِ لَآتٍ *"Allah'ın tayin ettiği o vakit elbet gelecektir"* şeklinde geçen yerde daha önce zâhir isim (اللهِ) geçtiği için onun yerine zamir getirilerek فَإِنَّ أَجَلَه لَآتٍ şeklinde de getirilebilir ve böyle olması da beklenirdi. Ancak mana karışıklığına sebebiyet vermemek için tekrar ism-i zâhir olan Allah lafzı zikredilmiştir. Zira eğer onun yerine zamir getirilseydi zamirin Allah lafzına râci olma ihtimali olabileceği gibi مَنْ "men" kelimesine de râci olma ihtimali doğar ve "o kişinin eceli elbet gelecektir" şeklindeki bir mana anlaşılmasına sebebiyet verebilirdi. Halbuki kastedilen anlam o kişinin ecelinin gelmesi değil, Yüce Allah tarafından vadedilen yardım ve zaferin gerçekleşeceği vaktin gelmesidir. Nitekim Sebe' süresinin 29 ve 30. cü ayetleri de bunu desteklemektedir.[975] Bu anlam karışıklığına mahal vermemek için Allah lafzı tekrar zikredilmiş böylece muhataba verilmek istenen mana açık bir şekilde anlaşılmıştır.

1. 2. 3. 3. Havf Ayetlerinde Hazf Örnekleri

Daha önce de belirtildiği gibi Korku ifadelerinin yer aldığı ayetler, Kur'ân-ı Kerîm'in önemli bir bölümü teşkil etmektedir. Söz konusu ayetlerin bazılarında tıpkı Kur'an-ı Kerîm'deki diğer hazifler gibi mananın eksiltmesine ve üslubun bozulmasına yol açmadan belâgî bazı amaçlar için hazf üslubuna başvurulduğu anlaşılmaktadır.

---

[973] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 315.
[974] el-'Ankebût 29/5.
[975] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 20: 209.

Aşağıda bununla ilgili örnekler getirilecek ve hangi belâgî amaçla ona başvurulduğu açıklanacaktır.

1. 2. 3. 3. 1. Ta‘zîm (Yüceltme)

Bazen müsnedün ileyhinin ta‘zîm ve yüceliğini ifade etmek amacıyla fiil binâ-i mef‘ûl olarak zikredilir, böylece fâil hazf edilerek yerine nâib-i fail getirilir. Korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً ....}

“Kendilerine, ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin, denilen kimseleri görmendin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca, içlerinden bir grup hemen Allah’tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da…”[976]

Daha önce de istifhâm konusunda açıklandığı gibi bazı kişiler ısrarlı bir şekilde Peygamber Efendimiz’den savaşa izin verilmesini isterler. Peygamber Efendimiz onlara: “Ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin” şeklinde tavsiyelerde bulunur. Bunları söyleyen kişi Hz. Muhammed (s.a.s.) olduğu bilindiği için قال “dedi” şeklinde binâ-i fâil gelmesi beklenirdi. Ancak قيل “denildi” şeklinde bilinen fâil hazfedilerek binâ-i mef‘ûl olarak getirilmiştir.

Belli bir süre sonra Yüce Allah onlara savaşmayı farz kılmıştır. Aynı şekilde savaşı farz kılan Yüce Allah olduğu bilindiği için fiilin كَتَبَ “Farz kıldı” şeklinde binâ-i fâil olarak gelmesi beklenirdi. Ancak كُتِبَ “farz kılındı” şeklinde, bilinen fâil hazfedilerek binâ-i mef‘ûl olarak getirilmiştir.

Söz konusu her iki fiilin binâ-i mef‘ûl olarak tercih edilmesinin amacı: Her ikisinde de fâillerin, yani Yüce Allah ve Resulünün yüceltilmesi ve onlara önem atfedilmesi içindir. Çünkü bu tür fiiller, ancak ta‘zîm edilen ve bu amaçla ismen açıkça zikredilmeyen fâiller tarafından icra edilir.[977] Zira savaşı farz kılma ve zulüm altındayken savaştan alıkoyma sıradan kişilerin yapabileceği işler değildir. Hüküm

[976] en-Nisâ 4/77
[977] el-Bennânî, *Sûretu’n-Nisâ dirâsetün belâgiyetün tahlîliyetün*, 227.

koyan yücelerin yücesi Allah'tır[978] ve onun icrası için tebliğini yapan da O'nun Resulüdür.[979]

1. 2. 3. 3. 2. Ta'mîm (Genelleştirme)

Arap kelamında bazen sözü kısaltmak ve dile getirilecek hükmü genelleştirmek amacıyla hazfa başvurulur.[980] Korku namazının kılınış şeklini açıklayan aşağıdaki havf ayeti bunun güzel örneklerinden biridir.

{فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ}

"Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yürüyerek yahut binmiş olarak (kılın). Güvene kavuştuğunuz zaman, siz bilmezken Allah'ın size öğrettiği şekilde O'nu anın (Namaz kılın).[981]

Yüce Allah, bundan önceki ayette kulun namaz kılıp onu aksatmamasını ve huşu içerisinde O'nun huzurunda durmasını emrederek namazın önemini vurgulamıştır. Ardından yukarıdaki ayetle korkunun söz konusu olduğu durumlarda bile onu aksatmamasını belirtmiş ve böyle durumlarla karşılaştığında kılınış şekline kolaylık sağlamıştır. Bu şart ve durumlarda kılınan namaza havf "korku" namazı denilmiştir. Ayet فَإِنْ خِفْتُمْ *"Eğer korkarsanız"* şeklindeki bir ifadeyle söz konusu durumu açıklamıştır. İfadede fiil fâil zikredilmiş, fakat mef'ûl yani korkunun kaynağı özellikle zikredilmemiştir. Bunun amacı korkunun gerekçe olduğu namazla ilgili hükmü umumileştirmektir. Yani havf namazını sadece bir korku kaynağına bağlamadan genelleştirmektir. Böylece korkuya sebep olan her türlü etkeni içine almakta ve korku namazı şeklinde kılmasına cevaz vermektedir. Örneğin korkunun oluşmasına sebep olduğu söz konusu etken kâfir, zalim olabileceğinin yanı sıra yırtıcı hayvan vb. şeyler de olabilmektedir.[982] Eğer ifadede mef'ûl zikredilseydi, örneğin فَإِنْ خِفْتُمْ مِنْ عَدُوٍّ "Eğer düşmandan korkarsanız" şeklinde bir ifade kullanılsaydı böyle bir genelleme söz konusu olmaz sadece zikredilen şeye has bir durum söz konusu olduğunda korku namazı şeklinde namaz kılınabilirdi.

---

[978] el-Mü'min 40/12.
[979] et-Teğâbun 64/12.
[980] el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 339.
[981] el-Bakara 2/239.
[982] Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî tefsîri kelâmi'l-Mennân*, 101.

1. 2. 3. 3. 3. Herhangi Bir Amaca Hizmet Etmemek

Bazen cümledeki müsnedün ileyhin zikredilmesi herhangi bir amaca hizmet etmediği için hazfedilir. Korku manasına gelen وَجِلَ "vecile" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.[983]

{إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ}

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını arttıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir."[984]

Yukarıdaki ve sonraki ayetlerde gerçek müminlerin beş özelliği sıralamaktadır. Bunlar: Allah anıldığı zaman yüreklerinin titremesi, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarının artması, sadece Rablerine dayanıp güvenmeleri, namaz kılmaları ve kendilerine verilen rızıktan infak etmeleridir. İlk üç özellik kalpte oluşan özelliklerdir. Geri kalan iki özellik ise mal ve bedenle yapılan ibadetlerdir.[985] Ayette ilk iki özellik dile getirilirken ذُكِرَ "zükire" ve تُلِيَ "tüliye" mazî fiilleri, binâ-i mef'ûl şeklinde zikredilmiştir. Fâilleri zikredilmemiş, yerine mef'uller getirilmiştir. Zira fâillerin zikredilmesinin herhangi bir katkısı olmamaktadır. Yani ayetin asıl gayesi failin kimliğini ortaya koymaktan ziyade Allah'ın zikredilmesi ve ayetlerin tilavet edilmesi olgularının gerçek müminleri etkilemesidir. Zira gerçek müminler, Allah'ı kim zikrederse etsin kalpleri titrer, Allah'ın ayetlerini kimden işitirlerse işitsinler aynı şekilde imanları artar. Dolayısıyla onlar için tâli ve zâkirin kimliği önemli olmadığı için onların zikredilmesi herhangi bir amaca da hizmet etmemektedir. Bu sebeple her ne kadar müsnedün ileyhi lafzen nâib-i fâil olarak zikredilmiş olsa da gerçek müsnedün ileyh olan fâil hazfedilmiştir.[986]

1. 2. 3. 3. 4. Fâsılalara Riayet Etmek

Kur'ân-ı Kerîm'in ayetlerindeki fâsılalar arasındaki uyum aslında Kur'ân'ın insan üzerindeki etkileyici önemli unsurlarından biridir. Çünkü kelimelerin tınısı,

---

[983] Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*, 268.
[984] el-Enfâl 8/2.
[985] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 2: 196.
[986] 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 127-128.

seslerinin ahengi ve ritimlerinin uyumu, insan ruhuna ve vicdanına nüfuz eden bir ifade şekli oluşturur. İnsanı manevi olarak yüceltir ve ruhunu kutsal ufuklara yükseltir. Söz konusu ayetler tertil üzere, ses titreşimi ve makamlarla okuduğunda insanda manevî bir vecd hâli oluşur. Ayet fâsılalara uyumlu bir şekilde sona erdiğinde, orada bir duraklama, sükûnet ve huzur bulur.[987] Kur'ân ayetlerinin fâsılaları arasında uyum sağlanmak için çeşitli belagî üsluplara başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bu üsluplar arasında hazf da mevcuttur. Korku ifadelerinin yer aldığı bazı ayetlerde de fâsılalara riayet etmek amacıyla hazf yapıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{إِلَّا تَذْكِرَةً لِمَنْ يَخْشَى}

"Ancak (Allah'ın azabından) korkacaklara bir öğüt (bir uyarı) olsun diye indirdik."[988]

Yukarıdaki ayette يَخْشَى fiilin fâili müstetir olup مَنْ "men-i mevsûleye" râcidir. Mef'ulü ise hazfedilmiştir. Takdiren لِمَنْ يَخْشَى الله "Allah'tan korkacaklara"[989] veya لِمَنْ يَخْشَى عقاب الله "Allah'ın azabından korkacaklara"[990] şeklindedir. Burada mef'ûlün hazfedilmesinin amacı bundan önceki ve sonraki ayetlerin fâsılalarına uyum sağlamaktır. Zira bu ayetten önceki ve sonraki ayetlerin fâsılaları, son harfi elif-i maksûra olan kelimelerden oluşmaktadır. Örneğin ondan önceki ayetin fâsılası olan لِتَشْقَى kelimesi maksûr elifiyle sonlanmıştır. Aynı zamanda ondan sonraki ayetlerin fâsılaları da sonu maksûr elif olan العُلَى ve استَوَى gibi kelimelerden oluşmaktadır. Eğer yukarıdaki ayetteki يَخْشَى fiilinin mef'ûlu olan الله veya عذاب kelimeleri hazfedilmeyip zikredilseydi ayetler arasındaki lafzî ahengin bozulmasına sebep olurdu.[991] Bu uyum Kur'ân-ı Kerîm'in ifadelerinin manaya halel getirmeden lafzî açısından mükemmel bir nazım ve ahenk içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır.

1. 2. 3. 3. 5. Biliniyor Olması

Hazfedilen unsurun, muhatap tarafından biliniyor olması onun zikredilmesini gereksiz kılar. Zira böyle bir durumda söz konusu unsurun zikredilmesi, kelamda

---

[987] Ebû Musa, *Hasâisu't-terâkîb*, 359.
[988] Tâ-Hâ 20/3.
[989] el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, c. 8: 467.
[990] Ebu Cafer et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*, c. 18: 269.
[991] 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 131.

fazlalık ve israfa yol açar. Bu da belâgat ilkeleriyle bağdaşmadığı ve balâgat ehlinin uygun bulmadığı bir durumdur.[992] Havf ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette yapılan hazf bunun güzel örneklerden biridir.

{إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ}

"Şüphesiz iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve sâbiînlerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir."[993]

Yukarıdaki ayette إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا *"Şüphesiz iman edenler"* ibaresinde yer alan آمَنُوا *"iman edenler"* ifadesi fiil ve fâilden oluşmaktadır. Neye iman ettikleri belirtilmemiştir. Yani mute'alliki olan بالله "Allah'a iman" ifadesi zikredilmemiştir. Çünkü iman denildiğinde sadece Allah'a iman olduğu muhatap tarafından bilinmektedir. Zira bu kavram İslâm diniyle özdeşleşmiş, onun getirdiği "sadece Allah'a iman" ilkesinin lakabı gibi olmuştur. Bundan dolayı muhatap tarafından bilinir hale gelmiştir.[994]

1. 2. 3. 3. 6. Yanlış Anlaşılmasına Meydan Vermemek

Kurân-ı Kerîm'de, bir hükmün yanlış anlaşılmasına meydan vermemek için hazf üslubuna başvurulduğu anlaşılmaktadır. Korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet buna örnek gösterilebilir niteliktedir.

{وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أُحْصِنَّ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ}

---

[992] 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 127; el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*, c. 1: 338.
[993] el-Bakara, 2/62.
[994] İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, c. 8: 130.

"İçinizden, imanlı hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan imanlı genç kızlarınız (sayılan) cariyelerinizden alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Hep aynı köktensiniz (insanlık bakımından aranızda fark yoktur). Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri ve gizli dost da tutmamaları şartı ve sahiplerinin izni ile onları (cariyeleri) nikahlayıp alın, mehirlerini de normal miktarda verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı (uygulanır). Bu (cariyeyle evlenme izni), içinizde günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[995]

Yukarıdaki ayette yer alan فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ *"ellerinizin altında bulunan cariyelerinizden"* ifadesinde müsned olan فانكحوا "nikahlayın" emir fiili hazfedilmiştir. Ayetin siyakı buna delalet etmektedir. Takdîren فانكحوا مما ملكت أيمانكم *"ellerinizin altında bulunan cariyelerinizle nikahlansın"* şeklindedir. Bu hazfın amacı hazfedilen emrin manasıyla ilgilidir. Bilindiği üzere bazen emir kipiyle emredilen şey luzumiyeti yani muhatabın mutlaka yapması gerektiğini ifade eder. Bazen de ibâhe, irşâd ve yol gösterme gibi anlamlar kastedilir. Bu durumda emre muhatap olan kişi yapıp yapmamada serbesttir. Bu ayette emir fiilinin (فانكحوا) hazfedilmesi emredilen şeyin bir yükümlülük değil daha çok ruhsat ve irşâd kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. İmanlı hür kadınlarla evlenme gücüne sahip olmayan kimse, harama girmemesi için ellerinin altında bulunan imanlı genç cariyelerle "evlenebilir" şeklinde anlaşılmaktadır. Bu ümmet için bir kolaylık olsun diye yapılmıştır. Şayet emir açık bir şekilde ibarede zikredilseydi ilk başta muhatap tarafından emirle ifade edilen hükmü gereklilik anlamında algılayabilir ve "evlensin" şeklinde anlaşılmasına sebebiyet verebilirdi. Bu yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için söz konusu emir hazfedilmiştir.[996]

1. 2. 3. 3. 7. Müte'addî Fiili Lâzimî Fiilin Konumuna İndirgemek

Bazen fiilin yalnızca fail için sabit olduğunun veya ondan nefiy edildiğinin bildirilmesi amacıyla müte'addî olan bir fiil lâzımî bir fiil konumuna indirgenir. Mef'ûlün zikredilmesiyle her herhangi bir amaç hasıl olmadığı için onun

[995] en-Nisâ 4/25.
[996] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 7: 35.

zikredilmesine ihtiyaç duyulmaz ve onun mahiyeti ikinci planda kalır.[997] İçinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet buna örnek olabilecek niteliktedir.

{وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ}

"Siz, Allah'ın size hakkında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri O'na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştuğunuz şeylerden nasıl korkarım? Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki gruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?"[998]

Yukarıdaki ayette إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"eğer biliyorsanız"* ibaresindeki muzâri fiili ve muta'addi olan تَعْلَمُونَ ifadesinin mef'ûlu zikredilmemiştir. Üç sebepten birine dayandırılarak hazfedildiği değerlendirilebilir.[999]

1. Mef'ûl, ibarenin makamından (bağlam) kolay anlaşıldığı için zikredilmeye ihtiyaç duyulmamıştır. Takdîren إن كنتم تعملون من أحقُّ بذلك "Eğer kimin daha çok güvene layık olduğunu biliyorsanız..." şeklinde olur.

2. Manayı umumileştirmek için mef'ûl hazfedildiği değerlendirilebilir. Bu durumda ifadenin takdiri: إنْ كنتُم تعلمون شيئاً "Eğer herhangi bir şeyi biliyorsanız..." şeklinde olur.

3. Mef'ûlun tamamen terkedildiği düşüncesidir. Yani fiil doğrudan failiyle ilişkilendirilmiş ve mef'ûl göz ardı edilmiştir. Bu durumda ifadenin takdîri: إن كنتم مِنْ أُولي العلم "Eğer gerçekten ilim ehli iseniz" şeklinde olur ve muta'addî olan تَعْلَمُونَ fiili lâzimî fiiline indirgemiş olur. Ayrıca şart için kullanılan إن "in"in cevabu'ş-şartı da hazfedilmiştir. O da فأخبروني "(O hâlde) bana haber verin!" şeklindedir.

1. 2. 3. 3. 8. Mukadder Olan Bir Soruya Cevap Olması

Bazen cümlenin önemli bir unsuru olan müsned takdir edilen bir soruya cevap olduğu için hazfedilir.[1000] İçinde korku ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

---

997 'Atîk, *'İlmu'l-me'ânî*, 130.
998 el-En'âm 6/81.
999 Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 3: 156.
1000 Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*, 260.

{رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ}

"Onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı adamlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar."[1001]

Yukarıdaki ayette bize örnek teşkil edecek رِجَالٌ "ricâlun" ifadesinin cümledeki i'râbıyla ilgilidir. O da bundan önceki ayette yer alan يسَبّحُ muzâri fiilinin kıraatına bağlı olarak değerlendirilir. Konunun daha iyi anlaşılması için söz konusu ayeti de zikretmekte fayda vardır.

{فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ}

"(Bu kandil) birtakım evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu öyle kimseler tesbih eder ki;"[1002]

Ayette geçen يسَبّحُ muzâri fiili, binâi fâil olarak يُسَبِّحُ "yüsebbihu" şeklinde okunduğu gibi يُسَبَّحُ "yüsebbehu" şeklinde de binâ-i mef'ûl olarak okunmuştur. Binâ-i fâil olarak okunduğunda رِجَالٌ kelimesi önceki ayette yer alan يُسَبِّحُ fiiline fâil olur ve hazif söz konusu olmadığı için konumuza örnek teşkil etmez. Fakat binâ-i mef'ûl olarak okunduğu takdirde رِجَالٌ kelimesi ona fâil olamaz. Zira binâ-i mef'ul fiillerin fâilleri olmaz. Bu durumda müsned veya müsnedün ileyh hazfedilmiş olur. Müsnedin hazfedildiği durumda takdiren: يُسَبَّحُ رجال şeklinde olur. Bu hazif, bir önceki ayette geçen يُسَبِّحُ fiilinden anlaşılır. Sanki من المسبّح "Kim tesbih ediyor?" sorusu sorulmuş ve cevaben يسبّح رجال "Allah'ı zikreden erkekler tesbih ediyor" denilmiştir. Bu durumda رجال kelimesi hazfedilen fiile fâil olur.[1003]

Müsnedün ileyhin hazfedildiği durumda ise takdiren رجال المسبّحه "onu tesbih eden erkeklerdir" şeklinde olur. Bu durumda رجال kelimesi hazfedilen mübtedaya (المسبّح) haber olur.[1004]

[1001] en-Nûr 24/37.
[1002] en-Nûr 24/36.
[1003] Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, c. 4: 409-410; Ebu Abdullah el-Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, 12: 275.
[1004] Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, c. 8: 410.

1. 2. 3. 4. Recâ Ayetlerinde Hazf Örnekleri

Korku ayetlerinde olduğu gibi ümit manasına gelebilen ifadelerinin yer aldığı ayetler, Kur'ân-ı Kerîm'in önemli bir bölümü teşkil etmektedir. Söz konusu ayetlerin bazılarında belâgî bazı amaçlar için hazf üslubuna başvurulduğu anlaşılmaktadır. Aşağıda bununla ilgili örnekler getirilecek ve hangi belâgî amaçla hazf edildiği açıklanacaktır.

1. 2. 3. 4. 1. Ta'mîm ve Biliniyor Olması

Umut anlamına gelebilen ifadelerin yer aldığı bazı ayetlerde mef'ûlun bihin farklı amaçlarla hazfedildiği anlaşılmaktadır. Bu amaçlardan ikisi ta'mîm ve söz konusu öğenin biliniyor olmasıdır. Temenni ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayette mef'ûlun bihin hazfediliş gayesi her iki amaç için de yorumlanabilecek niteliktedir.

{وَلا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلى بَعْضٍ لِلرِّجالِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّساءِ نَصِيبٌ مِمَّا اكْتَسَبْنَ وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيما}

"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri (başkasında olup da sizde olmayanı) hasretle arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasipleri var, kadınların da kazandıklarından nasipleri var. Allah'tan lütfunu isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir."[1005]

Yukarıdaki ayette وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ *"Allah'tan lütfunu isteyin"* şeklindeki ibaresinde meydana gelen hazf ile ilgili analizi yapmadan önce söz konusu ibarenin i'râbını ortaya koymakta fayda vardır. وَسْئَلُوا "isteyin" ifadesi emir fiilidir. Fâili و "vav"dır. Birinci mef'ûlü اللَّهَ "Allah" lafzıdır. Zira سأل fiili ancak iki mef'ûl ile muta'ddi olabilmektedir. مِنْ فَضْلِهِ ifadesi câr-mecrûrdan oluşup hazfedilen ikinci mef'ûle hâl veya sıfat olarak değerlendirildiğinin yanı sıra واسألوا fiiline muta'allik olduğu da belirtilmiştir. Emir fiilin ikinci mef'ûlü ise hazfedilmiştir. İbn 'Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147), أَمَانِيَّكُمْ ifadesi hazfedildiği belirtmiştir.[1006] Ebû Alî Hasen el-Fârisî (ö. 377/987) ise واسألوا شَيْئاً مِنْ فَضْلِهِ şeklinde takdîr etmiştir. Bu durumda mavsûf (شَيْئاً) hazfedilerek yerine sıfat getirilmiştir. Ayrıca ibarede yer alan مِنْ "min" harfinin zâid,

[1005] en-Nisâ 4/32.
[1006] İbn 'Atiyye, *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz*, c. 2: 45.

takdîren واسألوا فَضْلَه şeklinde olduğu ve dolayısıyla hazfın söz konusu olmadığı da değerlendirilmiştir.[1007]

Söz konusu ifadede hazfın olduğu dikkate alındığında, bunun iki amaçtan biri doğrultusunda gerçekleştirildiği söylenebilir. Bunlar: Biliniyor olması veya umumiyet anlamı kazandırma amaçlarıdır. Takdîr edilen mef'ûl ile ilgili yukarıda zikredilen ifadelerin yanı sıra farklı ifadeler de zikredilmiştir. Örneğin ta'mîm manası için elde etmek için hazfedildiği dikkate aldığında واسألوا الله ما تريدون "dilediğinizi Allahtan isteyin" şeklinde takdîr edildiği söylenmiştir. Şayet ikinci mef'ûl zikredilseydi sadece belirtilen şeyin isteme emri verilmiş olurdu. Fakat zikredilmediği için "istediğinizi Allah'tan dileyin" anlamı ortaya çıkar. Böylece umumiyet anlamı kazanmıştır. Siyak (bağlam) tarafından açıkça bilinir olmasından dolayı hazfedildiği değerlendirildiğinde واسألوا الله مِثْلَهُ "onun benzerini Allah'tan isteyin" şeklinde takdir edilmiştir. Böylece hazifle ifade daha özlü hale getirilmiştir.[1008]

1. 2. 3. 4. 2. Muhatabın Dikkatini Fiile Çekmek

Bazen Fâil bilindiği halde, muhatabın dikkatini fâilden ziyade fiilin önemine dikkat çekmek amacıyla fiil binâ-i mef'ûl şeklinde zikredilir, böylece müsnedün ileyhi olan fâil hazfedilerek yerine mef'ûl getirilmiş olur. Umut manasına gelebilen رغب "rağabe" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{مَا كَانَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُمْ مِنَ الْأَعْرَابِ أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَطَئُونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ الْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ بِهِ عَمَلٌ صَالِحٌ إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ}

"Medine halkına ve onların çevresinde bulunan bedevî Araplara Allah'ın Resulünden geri kalmaları ve onun canından önce kendi canlarını düşünmeleri yakışmaz. İşte onların Allah yolunda bir susuzluğa, bir yorgunluğa ve bir açlığa duçar olmaları, Kâfirleri öfkelendirecek bir yere (ayak) basmaları ve düşmana karşı bir

[1007] Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn*, c. 3: 667.
[1008] Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, c. 3: 667.

başarı kazanmaları, ancak bunların karşılığında kendilerine salih bir amel yazılması içindir. Çünkü Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez."[1009]

Yukarıdaki ayette yer alan كُتِبَ "yazıldı" fiili fâil bilindiği halde binâ-i mef'ûl olarak zikredilmiştir. Bu kullanım özellikle tercih edilmiştir. Çünkü buradaki asıl amaç söz konusu kişiler için yaptıkları amellerin zayi olmaması ve kendileri için yazılmasının beyanıdır. Bu nedenle vurgu özellikle yazma fiiline yöneliktir. Amaç "yazan kimdir" sorusuna cevap vermekten ziyade yaptıkları amellerin boşa gitmeyeceği ve yazılacağı gerçeğine dikkat çekmektir. Ayrıca yazma fiilin faili Yüce Allah olduğu gerçeği muhatap tarafında bilindiği için zikredilmesine gerek duyulmamış ve böylece söz konusu ifade veciz (özlü söz) haline gelmiştir.[1010]

1. 2. 3. 4. 3. Fâsılalara Riayet Etmek

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayetin fâsılaları arasında belirli bir uyumun tesis edildiği görülmektedir. Bu uyumun olabilmesi için birçok belâğî üsluba başvurulduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu üsluplar arasında hazf üslubunun da olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Fakat söz konusu ayetlerdeki hazf sırf fâsılaya uyum için yapılmadığı, bunun yanında başka bir belagî amacının da olduğu dile getirilmiştir.[1011] İçinde umut manasına gelebilen عَسَى "'asâ" ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet bunun güzel örneklerinden biridir.

{وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَى أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ}

"Mısırda onu satın alan adam, karısına dedi ki: 'Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur. Veya onu evlât ediniriz.' İşte böylece (Mısır'da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için Yusuf'u o yere yerleştirdik. Allah, emrini yerine getirmeye kâdirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler."[1012]

[1009] et-Tevbe 9/120.
[1010] Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î, *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, c. 9: 45; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 18: 495.
[1011] Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*, 289.
[1012] Yusuf 12/21.

Yukarıdaki ayette Hz. Yusuf'un Mısır veziri tarafından hangi amaçla satın alındığı anlatılır. Ardından Yüce Allah'ın onu hangi gaye ile Mısır sarayına yerleştirdiğini ifade eder. Sonra Yüce Allah'ın, emrini yerine getirmeye kadir ve galip olduğunu, fakat insanların çoğunun bunu bilmediğini söyler. Hz. Yusuf'un kıssası bunun somut örneğidir. Ayetin sonunda لَا يَعْلَمُونَ ifadesi yer alır. Söz konusu ifadede fâsılalara uyum ve ta'mîm amacıyla mef'ûl hazfedilmiştir. Cümlenin takdiri: لا يعلمون أن الأمر كله بيده سبحانه "Bütün işlerin Yüce Allah'ın elinde olduğunu bilmiyorlar" şeklindedir. Veya لا يعلمون لطائف صنعه، وخفايا لطفه "O'nun ince hikmetlerini ve lütfunun gizliliklerini bilmiyorlar" biçimindedir. Zira kardeşleri tarafından kuyuya atılan Hz. Yusuf'u Mısır sarayına getiren ve orada yetkili kılan, bütün engellere rağmen Yüce Allah'ın sonsuz kudreti ve lütfudur. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler. [1013] Şayet söz konusu fiil için bir mef'ûl zikredilseydi sadece onunla ilgili Allah'ın galibiyeti ifade ettiği ve insanların çoğunun bunu bilmediği anlaşılabilirdi. Yani ifadede galibiyetle ilgili umumi anlam çıkmayabilirdi. Fakat mef'ûl hazfedildiği için farklı mef'ûller takdîr edebilme imkânı olmuştur. Böylece anlam genişlemiş ve bütün işlerde Yüce Allah'ın galip olduğunu ve insanların çoğunun bunu bilmediği düşüncesinin hasıl olmasını sağlamıştır.[1014]

Fâsılâya riayet konusuna gelince söz konusu ayetin fâsılası olan يعلمون fiilinin sonu ن "nun" harfiyle son bulmaktadır. Bu ayetten önceki ve sonraki ayetlerin fâsılaları da nûn harfiyle son bulmaktadır. Şayet söz konusu mef'ûl zikredilseydi fâsılalar arasındaki uyumun bozulmasına neden olurdu.[1015]

1. 2. 3. 4. 4. Fâil ile ilgili Kaygılar

Bazen fâil ile ilgili bir endişeyi önlemek için fiil binâ-ı meçhul kalıbında getirilerek fail hazfedilir, yerine mef'ûl zikredilir. Söz konusu kaygı bazen fâili korumaya yöneliktir. Bazen de ondan sakınmak içindir. Umut manasına gelebilen 'asâ ifadesinin yer aldığı aşağıdaki ayet her iki duruma da örnek olabilecek niteliktedir.[1016]

[1013] el-Kâsimî, *Mehâsinu't-te'vîl*, c. 6: 163.
[1014] Muhammed b. Abdurrahman el-İcî, *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 2004), c. 6: 163; Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 22: 399.
[1015] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 22: 399.
[1016] Abbas, *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*, 268.

{أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ}

"Musa'dan sonra, Benî İsrail'den ileri gelen kimseleri görmedin mi? kendilerine gönderilmiş bir Peygambere: 'Bize bir hükümdar gönder ki (onun komutasında) Allah yolunda savaşalım' demişlerdi. 'Ya size savaş yazılır da savaşmazsanız?' dedi. 'Yurtlarımızdan çıkarılmış, çocuklarımızdan uzaklaştırılmış olduğumuz halde Allah yolunda neden savaşmayalım?' dediler. Kendilerine savaş yazılınca, içlerinden pek azı hariç, geri dönüp kaçtılar. Allah zalimleri iyi bilir."[1017]

Yukarıdaki ayette أُخْرِجْنَا "çıkarıldık" ve كُتِبَ "yazıldı" mazi fiilleri binâ-i meçhul olarak zikredilmiştir. Böylece fâil hazfedilerek yerine mef'ûl getirilmiştir. Her ikisinde de hazif, fâil ile ilgili bir endişeden kaynaklanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Amalikalılar Benî İsraillilere aşırı baskı ve zulüm yaparak onları yurtlarından çıkarmışlardır. [1018] Bunun üzerine Benî İsrailler peygamberine giderek kendileri için bir komutanın belirlemesini ve onun komutası altında onlara kaşı savaşmasını istemişlerdir. Peygamberleri ise Yüce Allah tarafından onlara savaş farz kılındığı takdirde muhalefet edeceklerinden endişe duymuştur. Bu endişe أَلَّا تُقَاتِلُوا "ya savaşmazsanız?" ifadesinde de anlaşılmaktadır. Bu endişeden dolayı peygamberleri olası savaşa karşı bir muhalefet olması durumunda doğrudan Yüce Allah'ın ismi olan fâile karşı olmaması ve onun adıyla ilişkilendirilmemesi istemiştir. Bunun için fiili binâ-i meçhul olarak kullanmış ve Yüce Allah'ın ismini hazfetmiştir. Böylece olası muhalefete karşı Yüce Allah'ın ismi korunmuş ve onların da doğrudan Allah'a karşı isyanı önlemeye çalışılmıştır.[1019]

أُخْرِجْنَا "çıkarıldık" ifadesi ise Benî İsrailler, kimlerin onları yurtlarından çıkardıkları bildikleri halde isimleri zikretmemişlerdir. Zira Amalikalar zulüm ve katliamla onları yurtlarından ve çoluk çocuklarından uzaklaştırmıştır. Bundan dolayı

[1017] el-Bakara 2/246.
[1018] Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi'd-Tenzîl*, c. 1: 291; el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*, c. 1: 150.
[1019] Ebü'l-Hasen el-Bikâ'î, *Nazmu'dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-suver*, c. 3: 410.

psikolojik olarak aşırı korku içindeydiler. Öyle bir korkuya kapılmışlardır ki onlara zulmedenin ismi bile zikretmekten endişe duymuşlardır. Bu nedenle peygamberlerine "أُخْرِجْنَا" şeklinde edilgen bir fiille durumlarını arz etmeye çalışmışlarıdır.[1020]

[1020] Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika, *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*, c. 3: 783.

SONUÇ

Yapılan araştırmada Kur'an'da havf kelimesinin ve türevlerinin birçok anlamda kullanıldığı (vücûh) tespit edilmiştir. Bunlar: Korku, bilmek, tanakkus, savaş, felaket ve zan manalarıdır. Aynı zamanda farklı yerlerde havf kelimesinin veya türevinin aynı anlamda (nezâir) kullanıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca Kur'ân'da havfın birçok müterâdif veya yakın anlamlısı olduğu tespit edilmiştir. Bunların arasında en belirgin olanlar: Haşye, rehbe, işfâk, feze', ru'b, vecel, rav', ferak ve icâs kelimeleridir. Bunlar korku anlamında kullanılmış ancak aralarında ince farkların olduğu anlaşılmıştır. Ayetlerdeki kullanımlarında söz konusu farklara riayet edildiği anlaşılmıştır. Örneğin korkulan kişi eğer büyük ve azamet sahibi ise haşye kelimesi kullanılmıştır. Bununla beraber duyulan korku, korkulan kişinin büyüklük ve azametinden değil de korkanın zafiyetinden kaynaklanıyorsa havf kelimesi kullanılmıştır. Bu da Kur'ân'nın mana ve lafız açısından zenginliğini ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da korku manasına gelebilen havf ve ona yakın anlamlı olan kelimeler, türevleriyle birlikte: havf yüz yirmi dört (124), haşye kırk altı (46), feze' altı (6), ru'b beş (5), vecel beş (5) ve rav' bir (1) yerde kullanılmıştır. Rehbe türevleriyle birlikte on iki (12) farklı yerde kullanılmış fakat dört (4) yerde korku manasında kullanılmamıştır. Ferak ise türevleriyle birlikte birçok yerde kullanılmıştır ancak sadece bir (1) yerde korku manasında gelmiştir. Böylece söz konusu kelimeler, türevleriyle birlikte korku manasına gelebilecek toplam iki yüz dokuz (209) farklı yerde kullanılmıştır.

Çalışmada fıtrî olan korku duygusunun insan yaşamı için gerekliliği ve özellikle Allah korkusunun önemi ortaya çıkmıştır. Kur'ân'daki söz konusu korku ayetleriyle korku çeşitlerinin, olumlu ve olumsuz korkunun ne olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca korku ayetlerinin insan psikolojisi ve davranışları üzerindeki etkisi bilimsel bir çalışmanın verileriyle ortaya konulmuştur.

Kur'an'da recâ kelimesi ve türevlerinin birçok anlamda kullanıldığı (vücûh) tespit edilmiştir. Bunlar: Korku, tam' (aşırı istek); bekletme, alıkoyma veya hapsetme; kenar, etraf; terk etme veya erteleme ve emel manalarıdır. Bununla beraber farklı yerlerde recâ kelimesi veya türevinin aynı anlamda (nezâir) kullanıldığı da anlaşılmıştır.

Ayrıca Kur'ân'da recânın birçok müterâdif veya yakın anlamlısı olduğu tespit edilmiştir. Bunların arasında en belirgin olanlar: Rağbe, emel, tam', temenni ve 'asâ kelimeleridir. Bunlar umut anlamında kullanılmış ancak aralarında ince farkların olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu farklar, ilgili bölümde açıklanmıştır.

Kur'an-ı Kerîm'de recâ kelimesi türevleriyle beraber toplam yirmi sekiz (28) yerde, rağbe kelimesi türevleriyle birlikte toplam sekiz (8) yerde, emel kelimesi iki (2) farklı yerde, tam' kelimesi türevleriyle birlikte toplam on iki (12) yerde, temenni kelimesi türevleriyle birlikte toplam yirmi iki (22) yerde ve 'asâ kelimesi toplam yirmi sekiz (28) yerde zikredilmektedir. Böylece recâ ve ona yakın anlamlı olduğu düşünülen kelimeler, türevleriyle birlikte toplamda yüz (100) yerde zikredilmiştir. Bu kullanımların bir kısmına umut, bir kısmına da farklı anlamlar verildiği saptanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'deki recâ ayetleri, müsbet olan umut içerisinde olmayı emretmiştir. Özellikle Allah'tan umut kesmemenin önemine vurgu yapılmıştır. Recânın karşıtı olan ye'si ve karamsarlığı nehyetmiştir. Umudun insan davranışlarını olumlu yönde etkilediği hususu, pozitif psikoloji bilim adamlarının görüşleriyle teyit edilmiştir. Bu da mümine dünya hayatında umutlu olmanın önemini ve dolayısıyla başarılı olmak için büyük bir avantaj sağlayabilen bir etken olduğunun gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Korku ve ümit manasına gelebilen kelimelerin yer aldığı ayetlerde haber cümlesinin çeşitleri olan ibtidaî, talebî ve inkârî çeşitlerinin, sözün bağlamına göre kullanıldığı tespit edilmiştir. Fakat bazı durumlarda, birtakım edebî nüktelere riayet etmek amacıyla; bilenin bilmeyen, inkâr edenin, inkâr etmeyen ve inkâr etmeyenin de inkâr eden konumunda olduğu değerlendirilmiştir. Böylece "خروج الكلام عن مقتضى الظاهر" sözün, ifade formunun gereği dışına çıktığı tespit edilmiştir.

Yine bahsi geçen ayetlerde haber cümlesinin asıl gayesi olan fâide-i haber ve lazim-i fâide-i haber dışında nasihat, istirhâm, isti'tâf, irşâd, uyarı, korkutma, ta'lîl, terğib, tebşir ve temenni gibi amaçlar güttüğü tespit edilmiştir. Bazılarında zikri geçen amaçların birçoğunu edindiği anlaşılmıştır. Bu da kur'ân'daki haber cümlelerinin belâgi açıdan zenginliğini ortaya koymaktadır.

İstifhâm konusu inşâ cümlesinin önemli bir bölümüdür. Zira soru sormak bilgi edinmenin önemli yollarından biridir. Arap dilinde birçok farklı edat kullanılarak soru sorulur. Her soru edatının kullanılabileceği yerler vardır. Fakat bazen bu edatların

kullanımı, muhatabından bilgi elde etmekten ziyade tevbîh, takrîr, nefy vb. belâgî manaları elde etmek için olur. Kur'ân-ı Kerîm'in bazı havf ve recâ ayetlerinde de birkaç edatla sorular yöneltilmiştir. Hatta bazı ayetlerde iki istifhâm edatı yer almaktadır. Sorulan sorular doğrudan veya dolaylı olarak ümit veya korkuyla ilintilidir. Daha çok hemze ile sorular sorulmuştur. Genellikle istifhâm hakiki manasında kullanılmamıştır. Nefy, inkâr, istib'âd, tebkîd, tehekküm, tevbih, takrîr, ta'accub ve temenni gibi manaların kastedildiği görülmüştür. Söz konusu ayetlerdeki istifhâmın gerçek manasında kullanılmamasının sebebi, yüce Allah'ın her şeyi bilmesi ve dolayısıyla O'nun bilgi elde etmek için soru sorma ihtiyacının olmamasından kaynaklanmaktadır.

Talep bildiren inşâ cümlesinin önemli bir kısmı emir ve nehiy ile oluşturulan cümlelerdir. Emrin hakiki manası, muhataptan üstünlük yoluyla bir işin yapılmasını zorunlu bir şekilde istemektir. Nehiy ise muhataptan isti'lâ yoluyla bir işin yapılmamasını zorunlu bir şekilde istemektir. Havf ve recâ ayetlerinin bazılarında emir ve nehyin gerçek manasında kullanıldığı anlaşılmıştır. Bazılarında da belagî bir amaçtan dolayı farklı anlamlar kastedilmiştir. Örneğin emir korku ayetlerinde irşâd, tehdit, alay etme, hakarette bulunma, dua etme, ibâha ve ikramda bulunma gibi manalarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Recâ ayetlerinde ise tehdit, irşâd, nasihat, dua, ta'cîz, tekzip, meşvere ve iltimâs gibi anlamlarda kullanıldığı anlaşılmıştır. Sözü edilen manaların tamamı emrin mecâzî anlamlarıdır.

Keza korku ayetlerinde nehyin, gerçek manasından farklı olarak tehdit, iltimâs, mübâlağa ve teskin anlamlarında mecâzî olarak kullanıldığı müşahede edilmiştir. Recâ ayetlerinde ise tehyîc, te'dib ve iltimâs anlamlarında kullanıldığı görülmüştür.

Korku ifadesi geçen ayetlerde yapılan nidalar; Yüce Allah'ın nidâları, Peygamberlerin nidâları, müminin nidâları ve mücrimlerin nidâları olmak üzere toplam dört kategoriden oluştuğu tespit edilmiştir. Recâ ayetlerinde ise müminlerin nidâları söz konusu değildir.

Genel olarak nidâ için kullanılan harfler اَلْهَمْزَة "hemze", يَا "yâ", اَيْ "ey", اَيَا "eyâ", هَيَا "heyâ", harfleridir. Korku ve recâ ayetlerinde ise bu harflerden en çok "ya" nidâ harfinin kullanıldığı görülmüştür. Söz konusu harflerin bir kısmı yakın, bir kısmı da uzak olan muhatap için kullanılır. Fakat havf ve recâ ayetlerinde belâgî bir amaçla birbirlerinin yerine kullanıldığı anlaşılmıştır. Bundan bağımsız olarak bazı korku

ayetlerinde bu harlerin te‘accub, tehassur, teveccü ve dua amaçlı nidâda bulunduğu görülmüştür.

Arap kelamında cümlenin öğeleri arasında takdîm-tehir, belirli bazı gayeler için sık sık kullanılan bir üsluptur. Havf ve recâ ayetlerinde de bu uygulamanın yapıldığı anlaşılmıştır. Yapılan araştırmada havf ve recâ ayetlerindeki cümlelerin öğeleri arasında daha çok câr-mecrûr, diğer öğelere takdîm edilmiştir. Çoğunlukla hükmü öne alınan öğenin üzerine tahsis etmekten veya önemsendiğinden (ihtimâm) dolayı söz konusu öğe takdîm edilmiştir. Bunun yanı sıra söz konusu ayetlerde teşvik, hükmü takviye etmek, aceleyle sevindirmek ve fâsılalara riayet etmek amacıyla takdîm-tehir yapıldığı tespit edilmiştir. Bu da Kur’an’daki anlatımın sadece bir bilgi aktarımından ibaret olmadığı, cümle öğelerinin önem sırasına göre, belirli bir amaç güderek muhatabın duygularını da dikkate alarak ve gramer kurallarına uygun bir şekilde dizayn edildiği anlaşılmıştır.

Arap sözünde muhataba istenilen mesajı verebilmek için bazen cümledeki bir öğenin zikredilmesine ihtiyaç duyulabilmenin yanı sıra bazen de onu hazfetmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Her iki uygulama uygun şartlarda yapıldığı takdirde edebî bir güzellik ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı Arap edebiyatçıları ve şâirlerinin bu iki üsluba sık sık başvurdukları anlaşılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’in gerek îcâz ve i‘câzıyle gerekse edebî harikasıyla önde olması bilinen bir gerçektir. Nitekim havf ve recâ ayetlerinde zikr ve hazf uygulamasının bazı belâgî amaçlar doğrultusunda yapıldığı tespit edilmiştir. Örneğin havf ayetlerinde muhataba daha fazla izahta bulunma gereği duyma veya onu korkutma; bahsedilen öğenin faziletini belirtme, onu zikretmekten zevk alma ya da ona hakaret etmek amacıyla zikre başvurulduğu anlaşılmıştır. Recâ ayetlerinde de muhataba daha fazla izah gereği duyma, onun duygularını harekete geçirme veya onun faziletini belirtmek amacıyla zikre başvurulduğu görülmüştür. Bazen de hazfedilecek öğeye delalet eden karinenin zayıflığından dolayı ya da ifadede teceddüd (yenilenme) veya sübut (süreklilik) manası elde etmek için zikre başvurulduğu saptanmıştır.

Söz konusu ayetlerdeki hazifler ise havf ayetlerinde; ifadeyi genelleştirmek, hazfedilen unsura saygı göstermek veya söz konusu unsurun biliniyor olması, zikredildiğinde yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermesi, herhangi bir amacın hasıl

olmaması, ya da fâsılalara riayet etmek, mute‘addî olan bir fiili lazimî hale getirmek, mukadder olan bir soruya cevap gibi gayelerle yapıldığı tespit edilmiştir.

Recâ ayetlerinde yapılan haziflerde ise; ifadeyi genelleştirmek, hazfedilenin biliniyor olmasından dolayı zikredilmesine ihtiyaç duymamak, muhatabın dikkatini çekmek, faille ilgili kaygılardan dolayı onu gizlemeye çalışmak ve fâsılalara riayet etmek gibi amaçlarla hazf üslubuna başvurulduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

Abbas, Abdulhamid. *el-Hicâcu fi'l-Kur'âni'i-Kerîm "Sûretu'l-Kasasi enmûzecen"*. Cezair: Câmi'atu'l-'Arbiyyi't-Tebessî, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Abbas, Fadl Hasan. *el-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ*. Ürdün: Dâru'l-Furkân, 4. Basım, 1997.

Abbas, Hasan. *En-Nehvu'l-vâfî*. 4 Cilt. Daru'l-Ma'ârif, 15. Basım, ts.

Abdulhamid, Ahmed Muhtar. *Mu'camu'l-lugati'l-'Arabiyeti'l-mu'âsira*. 4 Cilt. 'Alemü'l-Kütüb, 1. Basım, 2008.

Abdullah el-Bedevî, Ahmed. *Min Belâgati'l-Kur'ân*. Kahire: Nahda, 2005.

Abdullah el-Ensârî, Yusuf. *Esâlîbu'l-emri ve'n-nehyi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve esrâruha'l-belâgiye*. Su'ûdi 'Arabistan: Câmi'atu Ümmül-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

Altaytaş, Muhammed. *Varoluşsal Açıdan İslâm İnancınada Ölüm*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009.

Âlûsî, Şihâbuddin Mahmud b. Abdullah. *Rûhu'l-me'ânî*. thk. Ali Abdulbari 'Atiyye. 16 Cilt. Bayrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1. Basım, 1415.

Âmidî, Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 2. Basım, 1402.

'Atîk, Abdulaziz. *'İlmu'l-me'ânî*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyi, 1. Basım, 2009.

'Avnî, Hamid. *el-Minhâcu'l-vâzıh li'l-belâga*. 5 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriye li'turâs, ts.

Batalyûsî, Ebu Muhammed b. Abdullah b. Muhammed es-Sîdi. *el-İktidâb fi şerhi edebi'l-küttâb*. thk. Mustafa es-Sekâ - Hâmıd Abdülmecid. 3 Cilt. Kahire: Daru'l-Kütübu'l-Mısriyye, 1996.

Bennânî, Hatice Muhammed Ahmed. *Sûretu'n-Nisâ dirâsetün belâgiyetün tahlîliyetün*. Mekke: Ümmü'l-Kurrâ, Doktora Tezi, 2001.

Besyûnî, Abdulfettâh Feyûd. *'İmu'l-me'ânî*. Kahire: Muessesetu'l-Mutâr, 4. Basım, 2015.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envâru't-Tenzîl ve esrâru'-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mer'aşlî. 5 Cilt. Bayrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1418.

Bolelli, Nusrettin. *Belâgat: (beyân, me'ânî, bedî' ilimleri): Arap edebiyâtı*. İstanbul: IFAV, 8. baskı., 2013.

Boter'a, Abdulhamid. "Sîgatu'l-Emri's-Sarîh (if'al) fi'l-Kur'âni'l-Kerîm huzûruhâ ve delâletuhâ fî sûreti'l-A'râf" Enmûzecen". *Mecelletu işkâlât fi'l-lugati ve'l-edeb* 10/1 (30 Mart 2021), 973-984.

Câmi'atu'l medineti'l-'âlemiye (son). *el-Belâga 2-el-Me'ânî*. Kuala Lumpur: Câmi'ati'l Medineti'l-'Âlemiye, ts.

Celaluddin el-Mahallî, Muhammed b. Ahmed - Celaluddin es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tefsîru'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1. Basım, ts.

Celaluddin es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebu Bekir. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Ebu'l-Fadl. 4 Cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1974.

Celaluddin es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebu Bekir. *Mu'taraku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Lübnan: Dâru'l-kütü'l-'ilmiye, 1. Basım, 1988.

Cemâluddin Ebu'l-Ferec el-Cevzî, Abdurahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrazzak el-Mehdi. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1422.

Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Abdusselam Muhammed Ali Şâhin. 3 Cilt. Bayrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1994.

Cevherî, Ebu Nasr İsmail b. Hammâd. *es'Sihâhu tâcu'lluğati ve sihâhu'l-'Arabiye*. thk. Ahmed Abdulgafur 'Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'İlmi li'melâyîn, 4. Basım, 1987.

Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cafer el-. *Muntahabu kurratu 'uyûnı'navâzır fi'l-vücûhi ve'n-nevâzir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhammedi's-Seyyid es-Saftâvî - Fuad Abdulmun'im Ahmed. 1 Cilt. İskenderiye: Munşeetu'l-ma'ârif, ts.

Cum'a, Hüseyin. *Cemâliyetu'l-haberi ve'l-inşâi*. Dımeşk: İttihâdu'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2005.

Cumehî, Muhammed b. Sellâm. *Tabakâtu fuhûlu'ş-şu'arâ*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Medenî, ts.

Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilu'l-i'câz fî 'ilmi'il-me'ânî*. thk. Mahmud Muhammed Şakir. Kahire: Matba'atu'l-Medenî, 3. Basım, 1992.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali eş-Şerif. *Kitabu't-ta'rîfât*. Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1. Basım, 1983.

Cürcânî, Ebu Bekir Abdulkâhir. *Dercu'd-Dürer fî Tefîri'l-Âyi ve's-Süver*. thk. Velîd b. Ahmed b. Salih el-Hüseyn. 4 Cilt. Biritanya: Mecelletül-Hikme, 1. Basım, 2008.

Çağrıcı, Mustafa. "TDV İslâm Ansiklopedisi". *Ye's*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013.

Dağcı, Abdullah. *Pozitif Psikoloji Bağlamında Umudun Dindarlıkla ilişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Demeğânî, Hüseyn b. Muhammed. *Kâmusu'l-Kur'ân*. thk. Abdulaziz Seyyidi'l-ehl. Beyrut: Dâru'l-'İlim li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1983.

Derviş, Mustafa. *İ'râbu'l-Kur'âni ve beyanuhu*. 10 Cilt. Beyrut: Daru ibn Kesîr, 4. Basım, 1997.

Deylemî, Adil Hüseyin Muhammed. *Esâlîbu'l-belâgiyye fî sûreti'l-Enfâl ve't-Tevbe*. Sudan: Câmi'atu'l-'Kur'âni'l-Kerîm ve'l-'ulûmi'l-İslâmiye, Doktora Tezi, 2020.

Durmuş, İsmail. "TDV İslâm Ansiklopedisi". *Sekkâkî*. 332-334. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, ts.

Dusûkî, Muhammed b. 'Arafa. *Hâşiyetu'd-dusûkî 'alâ Muhtasri'l-ma'ânî*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: el-Matba'atu'l-'Asriye, ts.

Ebâlik, Ahmed Muhammed el-. *Esrâru 'ilmu'l-me'ânî fî sûreti Yusuf*. Yermuk: Yermuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.

Ebu Abdullah el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrahim Atfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubu'l-Mısriye, 2. Basım, 1964.

Ebu Cafer et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîl'l-âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. mekke: Daru't-terbiyeti ve't-turâs, ts.

Ebu Hilal el-'Askerî, Hasan b. Abdullah b. Sehl. *el-Vücûhu ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Osman. 1 Cilt. Kahire: Mektebetud's-sakâfetu'd-diniye, 1. Basım, 2007.

Ebu Hilal el-‘Askerî, Hasan b. Abdullah b. Sehl. *Mu‘cemu’l-furuki’l-luğaviye*. thk. Şeyh Beytullah Beyât. Mue’s-sesetu’n-neşru’l-İslâmî et-tâbi‘ati li cama‘ati’l-Muderrisîn, 1. Basım, 1412.
Ebu Mansûr el-Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tefsîru’l-Mâturîdî*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kütübu’l-‘İlmiye, 2005.
Ebû Muhammed ed-Dîneverî, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe. *‘Uyûnu’l-ehbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Daru’l-Kütübu’l-‘İlmiye, 1998.
Ebu Muhammed el-Bağavî, Huseyin b. Mesut b. Muhammet. *Me‘âlimu’t-Tenzîl fi tefsîri’l-Kur’ân*. 8 Cilt. Dâru tayyibe li’n-neşri ve’t-tevzi, 4. Basım, 1997.
Ebû Musa, Muhammed Muhammed. *Hasâisu’t-terâkîb*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 7. Basım, ts.
Ebu Tayyib el-Kinnevcî, Muhammed Sıddîk Hân. *Fethu’l-beyân fÎ mekâsidi’l-Kur’ân*. 15 Cilt. Beyrut: Matba‘atu’l-‘Asriye, 1992.
Ebu Ya‘kûb es-Sekkâkî, Yusuf b. Ebi Bekr b. Muhammed b. Ali. *Miftâhu’l-‘ulûm*. Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-‘İlmiyye, 3. Basım, 1987.
Ebu Zehra, Muhammed. *Zühretu’t-tefâsîr*. 10 Cilt. Kahire: Dâru’l-Fikri’l-Arabi, ts.
Ebu Zekeriya el-Ferrâ’, Yahya b. Ziyâd b. Abdillah ed-Deylemî. *Me‘âni’l-Kur’ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru’l-Mısriye, 1. Basım, ts.
Ebu’l-Abbas b. Kudâme, Nacmuddin İbn. *Muhtasaru minhâci’l-kâsıdîn*. Dımeşk: Mektebetu Dâri’l-Beyân, 1978.
Ebu’l-Abbas, el-Besîlî et-Tunusî. *Nüketün ve tenbihâtün fî tefsîri’l-Kur’âni’l-mecid*. thk. Muhammed et-Tabarânî. 3 Cilt. Mağrib: Dâru’l-Beyzâ, 1. Basım, 2008.
Ebu’l-Hasan el-Vâhidî, Ali b. Ahmed b.Muhammed b. Ali. *et-Tefsîru’l-Besît*. 25 Cilt. Riyâd: Câmi‘atu’l-İmam Muhammed b. Su‘ûd el-İslamiye, 1. Basım, 2009.
Ebu’l-Hitâb el-Kelvezânî, Mahfuz b. Ahmed b. Hasan. *et-Temhîd fî usûli’l-fıkıh*. thk. Muhammed b. Ali, Müfîd Muhammed. 4 Cilt. Kahire: Dâru’l-Medenî, 1. Basım, 1985.
Ebu’s-Su‘ûd, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdu’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâye’l-Kitâbi’l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.
Ebü’l-Hasen el-Bikâ‘î, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen. *Nazmu’dürer fî tenâsübi’l-âyâti ve’s-suver*. 22 Cilt. Kahire: Daru’l-Kütübu’l-’İslâmiye, ts.
Elmalı, Hüseyin. “TDV İslâm Ansiklopedisi”. *Muʿcemu mekâyîsi’l-luga*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.
Enbârî, Ebu’l-Berekât Kemâluddin el-. *el-İnsâf fî mesâili’l-hilâfî beyene’n-nahviyîn*. 2 Cilt. Lübnan: el-Mektebetu’l-‘Asriye, 1. Basım, 2003.
Endülüsî, Ebu Hayyân el-. *el-Bahru’l-muhît fi’t-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil. 10 Cilt. Bayrut: Daru’l-Fikir, 1420.
Erden, Muhammed İbrahim. *Harf-i Cerlerin Anlam Zenginliği (Bakara Suresi Özelinde) Filolojik Tefsirlerdeki İhtilafaların Anlama Yansımaları Bağlamında*. Istanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2024.
Erden, Muhammed İbrahim. “Örneklerle Nidâ ve İstifham Hemzelerine Genel Bir Bakış”. *al-Imam al-Aadam Univerity College Journal- İmam A’zam Fakültesi Dergisi* 36 (ts.), 89-99.
Erden, Muhammed İbrahim - Bolelli, Nusrettin. “Arap Dilinde Edat ve Harf Mefhumları”. *Genç Mütefekkirler Dergisi* 5/1 (2024), 237-252.
Eren, Hasan vd. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
Fahruddin er-Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan. *Mefâtîhu’l-gayb*. 33 Cilt. Bayrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 3. Basım, 1420.

Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitabu'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzumî - İbrahim es-Sâmirrâî. 8 Cilt. Mektebetu'l-Hilâl, 1975.
Feyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi Şerhi'l-Kebîr*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'İlmiye, ts.
Fîyrûzâbâdî, Mecduddin. *Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Mue'ssesetu'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
Gazzâlî, Ebu Hamîd Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'ulumi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
Gazzâlî, Ebu Hamîd Muhammed b. Muhammed el-. *Mi'yâru'l-'ilimi fi fenni'l-mantık*. thk. Süleyman Dünya. 1 Cilt. Mısır: Daru'l-Ma'ârif, 1961.
Gezgin, Ali Galip. "Eş Anlamlık Bağlamında Kur'ân'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme". *İsâmî Araştırmalar Dergisi* 16/1 (2003), 38-62.
Hafâcî, Muhammed Abdu'l-Mün'im - Şeref, Abdulaziz. *el-Belâgatu'l-'Arabiyetu beynet-taklîdi vet't-tecdîdi*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1992.
Halef el-Cevâlî, Abdullah Esved. *el-Havfu ve'r-Recâ' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 1 Cilt. Medine: Dâru'z-Zaman, 1. Basım, 2003.
Hâşimî, Seyyit Ahmed. *Cevâhiru'l-belâğa fi'l-ma'ânî ve'l-beyan ve'l-bedî'*. 1 Cilt. Bayrut: Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, 6. Basım, ts.
Heykel, Muhammed Hüseyin vd. *Mu'cemu elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mısır: Macma'u'l-lugati'l-'Arabiyye, 1989.
Hökelekli, Hayati. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2002.
Hüseyin, Abdulkadir. *Fennu'l-belâga*. Bayrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 2. Basım, 1984.
Irmak, Mustafa. *Arap belâgatında haber-inşâ meselesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
İbn Abdullah el-Uramî, Muhammed el-Emin. *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân fî ravâbî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Bayrut: Dâru Tavku'n-Nuhât, 1. Basım, 2001.
İbn Adil, Ebu Hafs Seraceddin Ömer b. Ali. *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*. thk. Adil Ahmed Abfulmevcud. 20 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1. Basım, 1998.
İbn 'Âşûr, Muhammed b. Tahir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisiye, 1984.
İbn 'Atiyye, Abdulhak b. Gâlib. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-Aziz*. thk. Abdusselam Abduşşâfî Muhammed. 6 Cilt. Bayrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1. Basım, 1422.
İbn Fâris, Ahmed. *Mu'camu mekâyîsi'l-lüga*. thk. Abdusselam Muhmmed Harun. 6 Cilt. Dâru'l-Fikir, 1989.
İbn Hişâm, Abdullâh b. Yusuf Ebu Muhammed Cemâleddin. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. thk. Mâzın el-Mubârek. Dımeşk: Daru'l-Fikir, 6. Basım, 1985.
İbn Hişâm, Abdullah b. Yusuf Ebû Muhammed Cemaleddin. *Şerhu Katrı'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed muhyiddin Abdulhamid. Kahire, 11. Basım, 1383.
İbn Kayyim, el-Cevzî. *Medâricu's-sâlikîn*. thk. Muhammed Billâh el-Mu'tasim Billâh. 2 Cilt. Bayrut: Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1996.
İbn Kayyim el-Cevzî, Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî. *et-Tibyân fi aksâmi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-M'ârif, ts.

İbn Kayyim el-Cevzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsuddin. *Ahkâmu ehli'-z-zimme*. thk. Yusuf b. Ahmed el-Bekrî - Şâkir b. Tevfîk el-'Ârûrî. 3 Cilt. Remâdî, 1. Basım, 1997.

İbn Manẓûr, Muḥammed b. Mükrim b. Ali. *Lisânu'l-ʿArab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Ṣadr, h 1414.

İbn Reşîk el-Kayravânî, Ebu Ali el-Hasan. *el-'Umdetu fî mehâsini'şi'ri ve âdâbihi*. thk. Muhyuddin Abdulhamid. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Cîl, 1981.

İbni Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. 'Amr. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1999.

Îcî, Muhammed b. Abdurrahman el-. *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1. Basım, 2004.

İsferâyînî, ʿUsamuddîn İbrâhîm b. Muḥammed b. ʿArabşah. *el-Etval şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, ts.

Karaman, Hayreddin vd. (ed.). *Kur'ân-ı Kerîm ve açıklamalı meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 27. baskı., 2014.

Kâsimî, Muhammed Cemâleddin b. Muhammed b. Sa'îd b. Kâsım. *Mehâsinu't-te'vîl*. thk. Muhmmed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418.

Kayapınar, Mustafa. *Belâgatta talebî inşâ*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arab Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2006.

Kazım, er-Radî. *Nuzhetu'l-a'yuni'n-nevâzır*. 1 Cilt. Bayrut: Mue's-sesetu'r-Risâle, 1. Basım, 1984.

Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman Celâleddin. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. thk. Muhammed Abdulmun'im Hâfecî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 3. Basım, ts.

Komisyon-Mecma'u'l-Kur'âni'l-Kerîm bi'ş-Şârika. *Mevsû'atu't-tefsîri'l-belâgî*. 25 Cilt. eş-Şârika: Menşurâtu'l-Kâsimî, 1. Basım, 2023.

Kufevî, Eyub b. Musa el-Huseynî. *el-Külliyat*. thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Mue'ssesetu'r-Risâle, ts.

Kuşayrî, Abdulkerim b. Havâzin b. Abdülmelik. *er-Risâletu'l-Kuşeyriye*. thk. Abdulhalim Mahmûd - Mahmûd b. Şerif. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-me'ârif, ts.

Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire: Daru'ş-Şurûk, 32. Basım, 2003.

Lebbedî, Abdurraûf Saʿid. *Hemzetu'l-istifhâmi fi'l-Kurâni'l-Kerîm*. Umman: Mektebetu'l-Vataniye, 1992.

Mahmûd Yusuf, Abdulkerim. *Üslûbu'l-istifhâmi fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dımeşk: Matba'atu'ş-Şam, 1. Basım, 2000.

Matlûb, Ahmed. *Esâlîbu belâgiye*. Kuveyt: Vekâletu'l-Matbu'ât, 1. Basım, 1980.

Matlûb, Ahmed. *Mu'camu'l-mustalahâti'l-belâğiyeti ve tetavvuruhâ*. 3 Cilt. Beyrut: ed-Dâru'l-'Arbiyetu li'l-Mevsû'ât, 1. Basım, 2006.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Tefsîru'l-Mâverdî*. thk. es-Seyyid b. Abulmaksûd. 6 Cilt. Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, ts.

Mecme'u'l-bu'ûsi'l-İslâmiye bi'l-Ezher. *Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerim*. 10 Cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-'Amme li şuuni metâbi'il-emiriyye, 1973.

Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Şirketu Mektebeti Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1. Basım, 1946.

Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *'Ulûmu'l-belâga*, ts.

Mertoğlu, M. Suat. "TDV İslâm Ansiklopedisi". *Vücûh ve Nezâir*. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 2013.

Mevlâ Ebu'l-Fedâ', İsmail Hakki b. Mustafa. *Rûhu'l-Beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikir, ts.
Meydânî, Abdurrahman Hasen Habenneke. *el-Belâgatu'l-'Arabiyye ususuhâ 'ulûmuhâ ve funûnuhâ*. 2 Cilt. Beyrut: : Dâru'l-Kalem, 1996.
Muhammed el-Hilâl. *Tefsîru'l-Kur'ân es-seriyyu'l-câmi fi'l-i'câzi'il-beyânî ve'l-lugavî ve'l-'ilmî*. 30 Cilt. Kahire: Dâru'-Cevâmi'i'l-Kelim, ts.
Muhammed Halil, Adil. *Evvelu merre etedebberu'l-Kur'ân*. Kuveyt: Şirketu is pî, 13. Basım, 2017.
Mustafavî, Hasan. *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 14 Cilt. Tahran: İslâmî İrşat ve Kültür Bakanlığı, 1368.
Müberrid, Muhammed b. Yezid. *el-Kâmilu fi'l-lügati ve'l-edeb*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikir, 3. Basım, 1997.
Müeyyidubillâh, Yahya b. Hamza el-'Alevî el-. *et-Tirâz li esrâri'l-belâga ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Unsuriye, 1. Basım, 1423.
Nahcavânî, Ni'metullâh b. Mahmud. *el-Fevâtihu'l-'ilâhiye ve'l-mefâtih'ul-gaybiye*. 2 Cilt. el-Gorî-Mısır: Dâru Rekâbî, 1999.
Nisâbûrî, Nizamuddin el-Hasan b. Muhammed b. Huseyin el-Kummî. *Garâibu'l-Kur'ân ve garâibu'l-Furkân*. thk. Zekeriyya 'Umeyrât. 6 Cilt. Bayrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1. Basım, 1996.
Nursi, Said. *Kaynaklı, indeksli Risale-i Nur külliyatı. 1: Sözler, mektubat, lem'alar, şualar*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1994.
Radî, Muhammed b. Hasan. *Şarhu'r-Radî 'ala'l-Kâfiye*. 4 Cilt. Câmi'u'l-Kutub'l-İslâmiye, 1398.
Ragib el-İsfehânî, Ebu'l-Ḳâsım b. Ḥuseyin b. Muḥammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Ḳur'ân*. thk. Ṣafvân ʿAdnan ed-Dâvudî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ḳalem, 1. Basım, 1412.
Re'fet Said, Muhammed. *Tarihu nuzulı'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 2002.
Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ. *Elfâzu'l-müterâdifetu'l-mutekâribetu'l-ma'nâ*. thk. Fethullah Salih. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1987.
Rummânî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsâ er-. *en-Nüketu fî i''câzi'i-Kur'ân*. thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zeğlûl Selâm. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 3. Basım, 1976.
Sabuncu, Betül Okudur vd. "Umudun Psikolojik İyi Oluşa Etkisinde İyimserliğin Aracılık Rolü". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 10/4 (2023), 1420-1431.
Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvatu't-Tefâsîr*. 3 Cilt. Bayrut: Bayrut: el-Matba'atu'l-'Asriye-Seyda, 2017.
Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır b. Abdullah. *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî tefsîri kelâmi'l-Mennân*. thk. Abdurrahman b. Mu'allâ el-Luveyhik. Muessesetu'Risâle, 1. Basım, 2000.
Safhâ, Dahîlullâh b. Muhammed. *Sûretü Hûd (a. s.) : Dirâsetün li-hasâisi nazmihâ ve esrâriha'l-belâğiyye.* Mekke: Ümmü'l-Kurrâ, Doktora Tezi, 1993.
Sâfî, Mahmud. *el-Cedvelu fî i'râbi'l-Kur'ân*. 16 Cilt. Dımeşk: Daru'r-Raşîd, 3. Basım, 1995.
Sa'îdî, Abdulmute'âl. *Buğyatu'l-îzâh li telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâğa*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 15. Basım, 2005.
Semîn el-Halabî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) el-Halebî. *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ilmi'l-Kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, ts.

Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm. *'Umdetu'l-huffaz fi tefsîri eşrâfi'l-elfâz*. thk. Muhammed Bâsil. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1996.
Sırma, İhsan. Süreyya. *Tarih şuuru*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
Sîbeveyhi, Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitab*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hânecî, 1988.
Su'ad, Züdâm. *Delâlâtu'l-esâlîbi'l-inşâiyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Cezair: câmi'atu Vehrân, Doktora Tezi, 2018.
Sübkî, Bahâuddin es-. *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhisi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriye, 1. Basım, 2003.
Süleyman, Mukâtil b. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Mahmud Abdullah. 5 Cilt. Bayrut: Dâru İhyâi't-Turâsi, 1. Basım, 1423.
Sürücü, İbrahim. *Kur'ân Âyetleri Işığında Havf ve Recâ*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
Şemrî, Halid Ali. "Esâlîbu't-talebi fî Sûreti Yunus 'üslûbu'l-emri enmûzecen'". *Mecelletu'l-câmi'atu'l-'İrâkiyye* 3/51 (2020), 243.
Şe'râvî, Muhammed Mutevellî. *Tefsîru'ş-Şe'râvî*. 20 Cilt. Mısır: Metâbi'u Ahbâru'l-Yavm, 1997.
Şerebâsî, Ahmed eş-. *Mevsû'atu Ahlâkı'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Bayrut: Dâru'r-Râidi'l-'Arabî, 1. Basım, 1981.
Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fetthu'l-kadîr*. 6 Cilt. Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1414.
Şeyh Emîn, Bekrî. *el-Belâgatu'l-'Arabiye fî sevbihe'l-cedîd*. 2 Cilt. Bayrut: Dâru'l-'İlmi li'lmelâyîn, 6. Basım, 1999.
Şeyhulislâm es-Sübkî, Ali b. Abdulkâf - Tâcuddin es-Sübkî, Tâcuddin Abdulvahhab b. Ali. *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*. thk. Ahmed Cemal ez-Zemzemî - Nureddin Abdulcebbâr Sugayrî. Dubai: Dâru'l-buhûsi li'd-dirâsâti'l-İslâmmiye ve ihyâi't-turâs, 1. Basım, 2004.
Şihâb, Mahmud - Aziz et-Tâî, Hüseyin Ali. "Üslûbu'l-Haber fi Sureteyi'l-Mâideti ve Meryem Muvâzene Belâğıyye". *Mecelletu ebhâsi küliyyeti'-terbiyeti'l-esâsiye* 2/1 (2005).
Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tarihu't-Taberî*. thk. İbrahim Ebu'l-Fadl. 11 Cilt. Mısır: Daru'l-M'ârif, 2. Basım, 1967.
Tabl, Hasan. *'İlmu'l-me'ânî fi'lmevrusi'l-belâğî*. Kahire: Mektebetu'l-İmân, 2. Basım, 2004.
Tâcuddin es-Sübkî, Abdulvahhab b. Takiyuddin. *Tabakâtu Şâfi'iyetu'l-kübrâ*. ed. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - Abdulfettâh Muhammed el-Hulu. 10 Cilt. Kahire: Dâru Hacer li't-tabâ'ati ve'n-neşri ve't-tevzî, 2. Basım, 1413.
Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 15 Cilt. Kahire: Dâru Nahda, 1. Basım, 1997.
Teftâzânî, Sa'düddîn. *el-Mutavvel şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: Daru'l-Kütübu'l-'İlmiye, 1971.
Tekeli, Hamdi. "TDV İslâm Ansiklopedisi". *Regaib Gecesi*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2007.
Tihamî, Nekra. *Seykolojiyetü'l-kısse fi'1-Kur'ân*. Tunus: eş-Şirketu'Tunisiye li'Tevzî, 1974.
Tirmizî, Muhammed b. Ali b. Hasan b. Bişr Ebu Abdullah el-Hakîm et-. *Nevâdiru'l-usûl fî ehâdîsi'r-Resûl*. thk. Abdurrahman 'Umeyra. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

Topaloğlu, Bekir. “TDV İslâm Ansiklopedisi”. *Kıyamet*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2022.
‘Udayma, Muhammed ‘Abdulhâlik. *Dirâsâtun li üslûbi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. 11 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hadîs, ts.
Uludağ, Süleyman. “TDV İslâm Ansiklopedisi”. *Fakr*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
‘Useymîn, Muhammed Salih b. Muhammed. *Şarhu durûsu’l-belâga*. Kuveyt: Mektebet Ehli’l-Eser, 1. Basım, 2004.
Useymîn, Muhammed Salih b. Muhammed. *Şarhu Riyâzus-sâlihîn*. 6 Cilt. Riyâd: Dâru’l-Vatan, 1426.
Üniversitesi, T. C. Üsküdar. “Umutsuz Yaşanmıyor”. *https://npistanbul.com/koronavirus*. Erişim 23 Nisan 2024. https://uskudar.edu.tr/pozitif-psikoloji/umutsuz-yasanmiyor
Yavuz, Yusuf Şevki. “TDV İslâm Ansiklopedisi”. *Azap*. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991.
Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî. *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Daru’l-hidâye-Dâru ihyâi’t-turâs, 1965 2001.
Zeccac, İbrahim b. Serî b. Sehl. *Me‘âni’l-Kur’ân ve i‘râbuhu*. 5 Cilt. Bayrut: Dâru Âlemu’l-Kutub, 1. Basım, 1988.
Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an hakîki ğavamidi’d-Tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 3. Basım, 1407.
Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *Esâsu’l-Belâga*. thk. Muhammed Bâsil. 2 Cilt. Lübnan: Daru’l-Kütübu‘l-İlmiye, 1998.
Zerkeşî, Bedrüddin. *el-Bahru’l-Muhît fî usuli’l-fıkıh*. 8 Cilt. Dâru’l-Kütübî, 1994.
Zerkeşî, Muhammed b. Abdullah. *el-Burhan fî ‘ulumi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Fadl, İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dâru’t-Turâs, 3. Basım, ts.
Zeyneddin Ebu Abdullah, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilkadir el-Hanifî er-Râzî. *Muhtâru’s-Sihâh*. ed. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriye, 5. Basım, 1999.
Zuhaylî, Vehbe. *Et-Tefsîru’l-münîr fi’l ‘akîde ve’ş-şer‘â ve’l-menhec*. 32 Cilt. Suriye: Dâru’l-Fikir, 1. Basım, 1991.